

Ingenia Hungarica II.

ELTE

Eötvös József Collegium

Ingenia Hungarica II.

Főszerkesztő: Horváth László

ELTE Eötvös József Collegium
2016

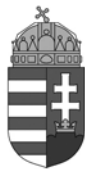

Ingenia Hungarica II.

Tanulmányok
a II. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia
előadásaiból

Szerkesztette: Ternováczy Bálint

ELTE Eötvös József Collegium
2016

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-15-0010) valósult meg.

A kiadvány előkészítését a Budapest XI. Kerület, Újbuda támogatta.

ELTE Eötvös József Collegium

Budapest, 2016

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Borítóterv: Egedi-Kovács Emese

Copyright © Eötvös Collegium 2016 © A szerzők

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkákat a Komáromi Nyomda és Kiadó Kft. végezte

2900 Komárom, Igmándi út 1.

Felelős vezető: Kovács János

ISSN 2416-0911

ISBN 978-615-5371-53-0

Tartalomjegyzék

Köszöntő	11
Lectori salutem!	13
„Dögész” ülészak.....	15
Előhang a Dögész ülészakhoz.....	17
KOMAN ZSOMBOR	
Interdiszciplináris kölcsönhatások	19
SIMON LEVENTE	
Doboz-lefedési gráfalgoritmusok optimalizálása és gyorsítása centralitásfogalmak segítségével	35
KONKOLY SÁNDOR	
A Balkán földrajzi lehatárolásának problematikája	57
„Filosz” ülészak.....	77
Előhang a Filosz ülészakhoz	79
BALATONI BALÁZS	
„A kereszt és félhold küzdelme.” Etnikai atrocitások a Balkán-háborúk idején (1912–13).....	81
BENCZE DÁVID	
Csehszlovákiai magyar katolikus lelkészek helyzete és szerepe a jogfosztottság éveiben.....	115
BENEDEK VIKTÓRIA	
Kárpátalja népesség számának alakulása 2009–2014 között	157
HARCZ KLAUDIA	
Az Ovidiusznak tulajdonított <i>Halieutica</i> szerzőségének kérdéséhez..	181
NÉMETH ÁGNES ADÉL	
Szituatív nyelvhasználat és identitás? Álandi nyelv- és identitásváltozások Svédországban	195

PÁL EDINA	
Szókészleteti jelenségek vizsgálata Tajtin és Ceredben	237
SZALMA JUDIT	
Havazás a vásznon és a szövegtérben	271
TERNOVÁ CZ FANNI	
A vajdasági (délvidéki) magyar sajtó 1945 után	285
A szerzők.....	295

Köszöntő

A tehetséggondozás kérdése minden oktatási intézmény számára kihívást jelent, amelyre az általa betöltött szerepnek megfelelően, más és más megoldást talál. A felsőoktatásban tanulókat saját szakterületükön az egyéni kutatásban való elmélyedés viszi leginkább előre, ennek elősegítése intézményeink elsődleges feladatai közé tartozik. A hallgatói konferenciák az elért eredmények bemutatásának közegén kívül a jó szakmai kapcsolatok alapjainak lefektetésére is megteremtik a lehetőséget. Ezért is üdvözölte karunk nagy örömmel az ELTE Eötvös József Collegiumának kezdeményezését, hogy 2015-ben a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara vállalja a II. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia Filosz szekciója házigazdájának szerepét.

A konferencia lehetőséget nyújtott a magyarországi, erdélyi, délvidéki, kárpátaljai és felvidéki egyetemi hallgatóknak színvonalas kutatásaik bemutatására és szép példával szolgált a határokon átívelő, értékes tartalommal bíró együttműködésre is. Legalább ennyire fontos azonban az is, hogy az ELTE Eötvös József Collegiuma követhető és követendő mintáját kínálta fel ezzel a konferenciával is a felsőoktatásban megvalósítható tehetséggondozásnak, s a kisebbségi helyzetben tanuló egyetemi hallgatóinknak ezen a fórumon is lehetőséget nyújtott a minőség eszményével való szembesülésre és a hasonló érdeklődéssel bíró, tehetséges Kárpát-medencei kortársaik közé való betagozódásra.

Az itt következő tanulmányok témáiknál fogva egyenként is érdekesítő olvasmányt kínálnak reménybeli olvasóinknak, együttesen pedig annak a kezdeményezésnek a fontosságát támasztják alá, amelynek köszönhetően jelen kötet megszületett. A kar oktatói és hallgatói nevében köszönöm, hogy részesei lehettünk ennek a munkának.

Nyitra, 2016 tavasza

Bárczi Zsófia

Dékan

*Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara*

Lectori salutem!

Az ELTE Eötvös József Collegiuma 2010 ősze óta gyűjti egy családba a Kárpát-medencében található magyar érdekltségű felsőoktatási szakkollégiumokat. A Collegium az így létrehozott szakkollégiumi háló intézményeinek közreműködésével először 2014 tavaszán Erdélyben szervezte meg az első, majd 2015 május végén–június elején Révkomáromban illetve Nyitrán a második Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferenciáját. Ezen konferenciákon anyországi, erdélyi, délvidéki, kárpátaljai, valamint a házigazda felvidéki egyetemi hallgatók mutatták igen magas színvonalú kutatásaikat. Jelen kötet, amelyet a Tisztelt Olvasó a kezében tart, ezen előadások legjobbjainak írott változatait tartalmazza.

Az Ingentia Hungarica első kötete 2015 májusában jelent meg, hagyományteremtő szándékkal, kettős céllal: egyrésztől be kívánja mutatni, milyen tudományos szinten is áll a Kárpát-medencei magyar tudományos utánpótlás, az egyetemista ifjúság felkészültsége, másrésztől ösztönzőleg is kíván hatni a Kárpát-medencében élő és tanuló, eltérő közegből érkező magyar felsőoktatási hallgatók számára, hogy megismerjék egymás munkásságát, kutatásbeli nehézségeit, és nem utolsósorban egymást, így is elősegítve a tudományos előmenetelt és ismeretségi tőkét kovácsolva a majdani, határokon átívelő kollegiális kapcsolatokhoz.

E kötet két, egymástól jól elhatárolható részre tagolódik: egy természettudományi kutatásokkal tartalmazó, collegiumi hagyományok szerint *Dögésznek* nevezett ülészak, amely három dolgozatot foglal magába, valamint egy – szintén collegista elnevezéssel élve – *Filosz* szekció, amely nyolc hallgató tudományos tevékenységének bemutatását tartalmazza. Az egyes szekciókon belül a tanulmányok a szerzők vezetéknevének betűrendje szerint követik egymást.

A kötet szerzőivel együttesen kívánom a Kedves Olvasónak, lelje örömét e kis könyv olvasásában!

Budapest, 2016 tavasza

Ternovác Bálint
szerkesztő,
a Collegium Történész műhelyének titkára

„Dögész” ülészak

Előhang a Dögész ülésszakhoz

Sorozatunk jelen kötetében három tágabb értelemben vett természettudományos dolgozatot adunk közre. Az első és a harmadik – reményeink szerint – tágabb olvasóközönség számára is követhető gondolatmenetű és tárgyalási módszerű, a középső esetében ellenben aligha ígérhetjük, hogy az alapproblémán kívül a részletek is érthetőek a nem szakmabéli, azaz nem-matematikusan olvasóknak.

Koman Zsombor tudományelméleti írása a természetben előforduló algoritmusokat ismerteti, és megvizsgálja, hogyan alkalmazhatóak ezek mesterséges környezetben. Természetesen szóba kerülnek a több várost fölkereső úgynök útvonalához hasonló NP-nehéz problémák, és különféle heurisztikus optimalizálási módszerek.

Az NP-nehéz problémák részhalmaza az NP-teljes problémák, és Simon Levente egy konkrét ilyen vizsgálja immár a matematika (gráfelmélet) egzakt nyelvén megfogalmazva, és új eredményre jut az ismert algoritmusok hatékonyságát illetően.

Konkoly Sándor dolgozata a Balkán-fogalomról egyaránt érvényesíti természettudományos és társadalomtudományi szempontokat, s ennek a sokszor átvárt és az európai közbeszédben ma is sokat emlegetett területnek a sorsa senkinek sem lehet közömbös.

Bizton állíthatjuk, hogy ennek a szekciónak az írásai (a fentebb említett kisebb megszorítással) a bölcsészek számára is éppoly elgondolkodtató és tanulságos olvasmányok, mint a másik szekcióéi a „dögészeknek”, s akár egy közös szeminárium alapjait is képezhetnék.

Budapest, 2016 tavasza

Mayer Gyula
MTA-ELTE-PPKE
Ókortudományi Kutatócsoport

Koman Zsombor

Interdiszciplináris kölcsönhatások

Bevezető

E rövid tanulmány célja az informatika, az algoritmusok világa és a természettudományok közötti kölcsönhatások tettenérése pár példán keresztül. A dolgozat az egyszerűbb, egészen nyilvánvaló összefüggésektől az egyes tudományterületek felismeréseinek más területeken való alkalmazásán keresztül az eredendően közös erőfeszítésekkel megvalósítható álmokig terjedő együttműködési skálát tekinti át. Próbálkozás az összefüggésekről való nyitott, kíváncsi ugyanakkor komoly gondolkodásra.

Fizika és kvantummechanika

Az algoritmusok története az ókorig nyúlik vissza. Ekkor alakultak ki olyan jól ismert eljárások, mint az Euklidész-féle legnagyobb közös osztó megtalálására szolgáló eljárás illetve a prímszámok keresésére használatos Eratoszthenész szitája.¹ Az algoritmusok mechanisztikus jellege miatt már ekkoriban adódott az elképzelés, hogy végrehajtásukhoz nincs szükség emberi intelligenciára, megvalósíthatók lennének gépek segítségével. Ezen ötlet egyik nagyon korai képviselője az Arkhimédész által megszerkesztett fogaskerekek rendszerén alapuló szerkezet-terv, mely Eratoszthenész szitájának egy lehetséges implementációját vázolja.²

A sok korai algoritmikus gondolat, megoldás, kezdetleges implementáció³ ellenére tulajdonképpen a számítógép (elektronikus elvek alapján történő) megvalósítása vezetett a számítástechnika belendüléséhez,⁴ ez tette lehetővé az algoritmusok nagyon széles skálájának igazán hatékony megvalósítását.

---

¹ KNUTH 1972.

² RÉNYI 1973.

³ HYMAN 1985.

⁴ METROPOLIS 2014.

Ez is gyakori fenomén, mintázat a tudományok fejlődéstörténetében: bizonyos összefüggések elmés kihasználásának lehetősége felmerül már korábban, de más területek (pl. technológia) aktualitásában nem megvalósítható, azonban a későbbi fejlődés során visszanyúlva hozzá bebizonyosodik termékenysége. Valahogy így ragadható meg az informatika nagyon gyors fejlődése is: rengeteg alapanyag állt rendelkezésre, melyeket az addig élt legnagyobb matematikusok és tudósok dolgoztak ki. Így „csupán” megvalósításra vártak. És ez a megvalósítás alapvetően a technológia által vált lehetővé, jelen esetben főleg a fizika és a kvantummechanika fejlődésén keresztül.

A másik oldalon ugyanúgy megvan ezen együttműködés továbbsugárzása. A fizika keretében általában az szab határt a jelenségek megértésének, hogy egyesek túlzottan bonyolultak, analitikusan kezelhetetlenek, ezért vagy nagyon durva közelítésekkel kell élni, vagy külön eljárásokat kell kitalálni bizonyos nehézségek megszelídítéséhez. Nagyon kézenfekvő hát ilyen helyzetben a számítógépekhez nyúlni, és az analitikusan nem vagy nagyon nehezen kezelhető esetekben numerikus megközelítésekkel élni.⁵ Az aktuális természettudományos praxis elképzelhetetlen lenne az ilyen megoldások nélkül. Az első számítógépeknek köszönhető például, hogy ma már tudjuk, az időjárást nem az elmélet gyengesége miatt nehéz jóslni, hanem tulajdonképpen lehetetlen hosszú távú jóslatokat tenni pontosan a rendszer kaotikus voltából adódóan⁶ (ez annyit tesz, hogy a kiinduló állapotban még mérhetetlenül kis eltérések az idő múlásával óriási különbségeket eredményeznek a kimenetek között). Továbbá a kvantummechanikára erősen jellemző, hogy komplex rendszerek vizsgálatához vezet, ugyanis általában nem egy elektron viselkedése érdeklí a kutatókat, hanem például egy sok ezer, milliárd részecskéből álló rendszer vezetési tulajdonságai (hogy egy olyan példára utaljak, mely újabb visszacsatolást jelent, ugyanis az efféle felfedezések vezetnek olyan technológia kialakításához, amely nélkülözhetetlen a számítógépek teljesítményének növeléséhez és méretének, energiahasználatának csökkentéséhez).

Mindez csupán az első lépés ezen kölcsönhatás keretében, és éppen az a törekvés vezérel, hogy ennél mélyebbre mutató példák kerüljenek terítékre. Valamiféle gondolati kapcsolat felmutatásának céljából példaként egy fizikai jelenségen alapuló optimalizációs algoritmus kerül rövid bemutatásra.

A fémek (ötvözetek) edzése olyan eljárás, amit már valószínűleg az első kovácsok is alkalmaztak, természetesen a mögötte rejlő fizika ismerete nélkül.

⁵ GREENSPAN-CASULLI 1988.

⁶ LORENZ 1963.

Az acél például főként vasat és szenet tartalmaz. Olvadáspont-közeli hőmérsékletre hevítve a benne található szén nagyjából egyenletesen oszlik el a vasmasszában, majd ezt hirtelen lehűtve ebben az állapotban dermed meg. Tulajdonképpen az így kialakuló „szén-buborékok” okozzák az acél rugalmasságát.⁷ Ugyanakkor, ha nagyon lassan hűtenénk le, a felületi feszültség (és ezáltal az energia) csökkentésének érdekében egyre nagyobb szén-somósodások alakulnának ki, ami nem eredményezne megfelelő rugalmasságot. Vagyis lassú hűtéssel érhető el az, hogy a rendszer megtalálja a közel optimális állapotot (ezt használják ki például mágneses információrögzítésnél). Ezt úgy lehet az optimalizációk világába átvinni, hogy a hőmérsékletet (ugyancsak a fizikai ismereteknek megfelelően) zajként fogjuk fel: úgy próbáljuk megtalálni a globális optimumot, hogy magas zajról indulva lassan fagyasztjuk be a rendszert, ezáltal csökkentve a lokális optimumokba való beragadás valószínűségét. Ezt az eljárást nevezi a szakzsargon szimulált dermesztésnek.⁸ Szemléltetésképpen elképzelhetünk egy domborzatot, melynek keressük a legalacsonyabb pontját. Ekkor tulajdonképpen ez a fajta megközelítés azt mondja, hogy először nézzünk rá jó messziről, és így a nagy különbségeket érzékelve csupán próbáljunk a völgyek irányába orientálódni, majd egyre jobban ráközelítve pontosítsuk a becslésünket. Tulajdonképpen azt a hétköznapi intuíciónkat helyezhetjük mögéje, hogy ha túlságosan belemerülünk egy problémába, akkor nem látva a nagyobb skálájú összefüggéseket jó eséllyel elmulasztjuk az optimális megoldás megtalálását.

Érdekes összefüggés fedezhető fel abban is, hogy a szimulált hűtés egyik legelterjedtebb továbbgondolása, feljavítása újra egy fizikából fakadó ötleten alapszik. Az itt közrejátszó jelenség az alagúteffektus. Arról van szó, hogy a radioaktív bomlás során az atommagból távozó részecske (például az urán bomlásakor az alfa-részecske) a klasszikus elképzelés alapján nem akkora energiájú, amekkora szükséges lett volna ahhoz, hogy megmássza az atommaggal való kölcsönhatásából származó potenciálgátat.⁹ A kvantummechanika azonban magyarázatot ad erre a jelenségre, ugyanis állítása szerint megvan a pozitív valószínűsége annak, hogy a részecske, mintha egy láthatatlan alagúton kelne át, megkerüli a magas potenciállal rendelkező állapotot, és annak túloldalán tűnik fel. Ezen lehetőség magyarázata természetesen az anyag hullám természetével függ össze,

⁷ Tulajdonképpen az egyenletesen eloszló összetételbeli inhomogenitások lecsökkentik az anyag szilárdságát/rugalmasságát biztosító diszlokációk – vonalhibák – semlegesítődének valószínűségét.

⁸ KIRKPATRICK 1983.

⁹ MERZBACHER 2002.

mely jelen esetben nem képezi a taglalt téma fókuszát, ezért nem kerül részletezésre. Sokkal lényegesebb a tanulmány szempontjából, hogy ezt a gondolatot sikerült beépíteni az előzőleg taglalt optimalizációs eljárásba, és így alakult ki a kvantummos dermesztés nevet viselő megoldás.¹⁰ A kiegészítés abban áll, hogy adott energiájú (ami megfeleltethető a hőmérséklettel és a zajszinttel) állapotból egy sokkal magasabb energiát igénylő állapoton át alagúthatás segítségével átkelhetünk egy a kezdetihez hasonló energiájú állapotba, melynek környezetében végül esetlegesen jobb optimumot sikerül találni. Mint kiderült, ez valóban sokat segít az algoritmuson, ha nagyon görgöngyös, ormokkal és szakadékokkal nehezített optimalizációs domborzatról van szó.

Arról volt szó tehát, hogy a kvantummechanika egy ilyen nehezen megfogható eredményét használjuk a szokványos számítógép számára írt algoritmusban. Hamar felvetődött azonban a kérdés, hogy ha ez ténylegesen egy a valóságban lejátszódó folyamat, akkor miért nem alakítunk ki olyan implementációt, mely ezt fizikailag megvalósítja. Mindezt azzal a várákozással, hogy ez ilyen módon sokkal gyorsabb lesz, mert kiküszöbölődik egy közvetettség, tudniillik a szimuláció. Tulajdonképpen ez meg más ehhez hasonló gondolatok vezettek el a kvantumszámítógép ötletéhez, mely Szent Grálként csillogott a kvantuminformaticusok szeme előtt, akik hamarosan algoritmusok sokaságát alakították ki a hipotetikus kvantummos viselkedésre alapozva.¹¹ Ezek között sok olyan van, mely a klasszikus számítógép műveleteivel kialakítható megoldásokat messze lekörözi (mindez meghatározott típusú feladatokra igaz). A megvalósítás sokkal bonyolultabbnak bizonyult, mint azt eleinte képzelték. A kvantummos folyamatok ugyanis nagyon alacsony zaj esetében tudnak érvényre jutni, azaz általában nagyon alacsony hőmérsékleten kell dolgozni, vagy valamilyen más módszert kell kialakítani a rendszer izolálásához. A nehézségek ellenére úgy néz ki, hogy mostanra már elkészültek kvantummos számítógépek, melyek például a kvantummos dermesztést valósítják meg. Ilyen a D-Wave processzora is, melyből most már az 1000 kvantum-bites (qubites) változat is elkészült.¹² Talán eléggé szemléletesen tükrözi az irány fontosságát és a hozzá fűzött reményeket, hogy a Google és a NASA is rendelkezik ilyen processzorokkal, és erősen érdekelt a témában.

Ezzel a jövőbe mutató iránnyal záródik a fizikával kapcsolatos része a dolgozatnak, mely által láthatóvá válik, hogy a kvantummechanika gondolati

¹⁰ FINNILA 1994.

¹¹ CLEVE 1998.

¹² DWAVESYS 2015.

síkon tudta alapvetően befolyásolni az informatika alakulását (a kvantum-informatika létrejötté). Ugyanakkor azt is, hogy a két terület közötti szoros együttműködés és a határok feszegetése elvezetett egy új implementációs lehetőség feltárásához, melynek megvalósítása is a küszöbön van, a kvantum-számítógépek alakjában.

Evolúció, biológia és játékelmélet

Valószínűleg nem újdonság az olvasó számára, hogy az evolúció és a biológia szavakat egymás mellett látja leírva. Ugyanakkor sokak számára meglepő lehet, hogy az alcím harmadik kifejezése a játékelmélet¹³. Erre az összefüggésre térnek ki pár gondolat erejéig. A játékelmélet azt vizsgálja, hogy amikor két vagy több ágens találkozik, a választott stratégiák függvényében milyen lesznek a nyereségeik. Innen már csak egy lépés, hogy meglássuk az összefüggést az evolúció jelenségével. Ugyanis a természetes evolúció nem más, mint egy olyan játék, melyben fajok versengenek egymással, és ahol stratégiájukat a genetikai állomány jelenti. Hogy ennek milyen köze van az informatikához, arra is hamarosan fény derül.

Először is a számítástechnika rengeteg olyan problémával szembesült az idők során, melyekről kiderült, hogy nagyon nehéz őket megoldani. Nem azért, mert bonyolult feladatok, sokkal inkább azért, mert az optimum megtalálása teljes keresést igényel a legtöbb esetben, így nem oldhatóak meg polinomiális időben (ezek az NP-nehéz problémák).¹⁴ A lényeg az, hogy a tökéletes megoldás megtalálása évszázadokba vagy esetleg évmilliókba telne egy-egy nagyobb problémára. Ugyanakkor az élővilágban is felbukkannak ehhez hasonló feladatok, amiket az élő rendszerek nap mint nap sikeresen megoldanak. Általában ezek a megoldások nem tökéletesek, de legtöbbször nagyon közel állnak az optimumhoz. Ezen kívül egy plusz jó tulajdonsággal is rendelkeznek: robusztusak. Ha kis módosítás történik, még nem dől romokba az egész, pl. ha egy hangyát eltaposnak, attól még egész jól fog működni a hangyaboly. Innen indult tehát az a törekvés, hogy ezekre a feladatokra biológiailag inspirált heurisztikákat¹⁵ alkalmazzanak.¹⁶

¹³ SIGMUND 1994.

¹⁴ PAPADIMITRIU 2003.

¹⁵ A heurisztika egyszerűen egy olyan megközelítés, ami nem garantálja az optimum megtalálását, de valószínűleg elég jó eredményre vezet.

¹⁶ COLORNI 1996.

Az ilyen megközelítések egy fontos csoportja a részecske-raj-optimalizáció.¹⁷ Ezt úgy lehet elképzelni, hogy egy téren galambok keresik a kenyérmorzskákat, és céljuk a legnagyobb kupac megtalálása. Ekkor tulajdonképpen három tényező befolyásolja a galambok haladását: a tehetetlenségük (amerre elindultak, arra könnyebben mennek tovább), amit látnak (amelyik irányba jó sok morzsát látnak, az igencsak vonzó számukra) és hogy a többiek merre mennek (nem szeretnék egyedül maradni, sem lemaradni a csapat által megtalált nagy zsákmányról). Az optimalizáció szempontjából ezeknek a tényezőknek mind megvan a maguk szerepe. A tehetetlenség simítja a keresést, és viszonylag védetté teszi a különféle mesterséges berezgések, beakadások rémségeivel szemben. A saját irányok fontossága azt eredményezi, hogy a galambok mozgásában kifejeződik az általuk begyűjtött információ, így lehetővé válik a közlés. Az pedig, hogy figyelnek egymásra, azt eredményezi, hogy jó eséllyel sikerül megtalálni a globális optimumot, és nem lesz olyan egyszerű leragadni egy lokális kupacnál.

Ezen paradigma egyik megvalósítását jelenti tulajdonképpen a hangyaboly-optimalizációnak¹⁸ nevezett eljárás. Ilyenkor a feladat lényege, hogy a hangyák megtalálják az optimális utakat a különféle étellelőhelyek és a bázis között, mi több, jól osszák be az egyes irányokba haladó hangyák számát. Ezt úgy érik el, hogy feromonnyomok segítségével jeleznek egymás számára. Ha találtak valamit, izgalomba jönnek, és kémiai anyagokat bocsátanak ki, amit a többiek érzékelni tudnak. A feromonok párolgása pedig lehetővé teszi, hogy a rövidebb utak részesüljenek előnyben. Például elképzelhetjük, hogy hangyák masíroznak a hangyaboly és az ételforrás között. Ekkor ha beteszünk valami akadályt az újukba, hirtelen összezavarodnak és véletlen bolyongásba kezdenek. De amint találnak valami nyomot, elindulnak rajta. Így kialakul két út: az akadály egyik illetve másik oldalán. Végül a hosszabb út hátrányba kerül, mivel a rajta haladó hangyáknak alacsonyabb lesz az izgatottsága mire visszaérnek a bázisig, és a nyom nagyobb része is elpárolgott az út távolabbi szakaszain. Ennek köszönhetően sikerül megtalálni a rövidebbik utat a kiindulóponttól a célig. A példa egyelőre elég egyszerű volt, de az eljárás sokkal bonyolultabb helyzetekre is alkalmazható, illetve hasonló megfontolásokkal megközelíthetővé válik az egyik legismertebb NP-nehéz probléma, az utazó ügynök problémája is (sőt, mivel az NP-nehéz feladatok átalakíthatóak egymásba, ezzel egy általános heurisztikát kaptunk ezen esetek megközelítéséhez).

¹⁷ KENNEDY 2010.

¹⁸ DORIGO–BIRATTARI 2010.

Világosan megfigyelhető tehát, hogy a biológia jelentős ihletforrás volt (és ma is az) az algoritmusok kialakításához, nagy bonyolultságú optimumkeresési feladatok közelítő megoldásához. Ahogy azt a fizika esetében is láttuk, itt is megtalálható a visszacsatolás. A biológiai kutatásban leggyakrabban komplex rendszerek¹⁹ állnak a középpontban. Egy komplex rendszer azért komplex, mert viselkedése nem értelmezhető egyszerűen a részek viselkedésének összegeként. Vagyis a részek közötti kölcsönhatások diffúziója a rendszerben olyan mintázatot alakít ki, melyek megdöbbentőek, ha csak annyit tudunk, hogyan működnek az alkotórészek önmagukban. Gondoljunk csak egy egyszerű példaként a Mekkába zarándokló hívekre, akik szeretnék megérinteni a Fekete Kővet. Mindegyikük célja, hogy közelebb kerülhessen a középponthoz, akik végeztek, azok pedig távozhassanak. És ebből az egyszerű szabályból komplex mintázat alakul ki: a tömeg forogni kezd, mintegy körüláncolja a középpontot.²⁰

Az ilyen jellegű helyzetek tanulmányozása éppen ezért általában nem kezelhető analitikus számolásokkal. Legtöbbször számítógépes szimulációk teszik lehetővé azt, hogy kicsit jobban megismerhetővé váljon a működési mechanizmus, és a befolyásoló paraméterek jelentősége. Egy másik kiemelkedő példa az emberi genom szekvenálása, amelyhez óriású mennyiségű gépi munkát kellett felhasználni, algoritmusok tömkelegét kidolgozni és feljavítani. Manapság is a bioinformatika élvonalában áll a szekvenálás, és az így szerzett információk között felállítható kapcsolatrendszer.²¹ Másrészt a biológiában is gyakran kell optimumot keresni. Itt térünk vissza a fejezet bevezetőjében felmutatott kapcsolatra a játékelmélet és evolúció között. Ugyanis, ha megértettük, hogy az evolúció tulajdonképpen egy biológiai játék, akkor abban aligha lehet más célja a résztvevőknek, mint maximalizálni a jussukat. Ebben az értelemben az evolúció is tulajdonképpen egy optimalizációs probléma, ahol az adott fajok keresik a lehető legnagyobb nyereséget az adott ökoszisztéma által képviselt játéktérben.

Ebből a gondolatból eredeztethetőek az evolúciós algoritmusok²², melyek a következő megfontoláson alapulnak: alakítsunk ki olyan mesterséges ökoszisztémát, melyben az egyes játékosok nyeresége akkor maximális, ha megoldják azt a problémát, amit a tervező szeretne. És hogyan lehet legegyszerűbben mesterséges világokat létrehozni? Hát a számítógép segítségével. Az egyede

¹⁹ DOOLEY 1996.

²⁰ CURTIS 2011.

²¹ LANGMEAD 2009.

²² DEB 2001., BORGULYA 2004.

tulajdonképpen a genomjuk által lesznek képviselve, a probléma pedig valamilyen fitnessfüggvény (életképességet, átlagos utódok számát megadó függvény) maximalizálása lesz. Ezen függvény meghatározása értékének specifikálja a megoldandó feladatot. Ezek után a természethez fordulunk, és lekoppintjuk az evolúció tetszetős ötletét: először létrehozunk egy véletlenszerű populációt, melynek tagjai az életképességükkel arányosan hoznak létre utódokat, néha esetleg mutációkat hajtunk végre, és türelmesen várunk, míg ez a mesterséges evolúció kitermeli számunkra azt a megoldást, amivel már elégedettek vagyunk (a megállás kritériuma különböző lehet: a fitnessfüggvény adott értéket meghalad, sok iteráción keresztül sem észlelhető jelentős változás, vagy esetleg bizonyos előre meghatározott generációs szám elérése).

És még csak most következik a csattanó... Mert jó: eddig sikerült megmutatni, hogy a természet mennyi szinten segítette az informatika és az algoritmusok világának kiteljesedését, de most jön a grandiózus visszacsatolás. Egy számítógépprogram megírásának lényege az, hogy valamilyen jól körülhatárolható feladatot minél gyorsabban és pontosabban teljesítsen. Ha tehát kitalálunk egy olyan fitnessfüggvényt, mely jól leírja az adott elvárásokat, és alkalmazzuk az előzőekben ismertetett evolúciós stratégiát, akkor eljuthatunk a programozók álmához: ne kelljen megírni a programokat, csak mondjuk meg, hogy mit csináljon, és írja meg magát. Ez az, amit genetikus programozás néven emlegetnek.²³

Gondolatnak nagyon szép, és bizonyára nagyon régen felmerült már ez az elképzelés sokakban, de a megvalósításhoz vezető komolyság első jeleit Koza mutatta 1991-ben²⁴. Azzal volt kezdetben a probléma, hogy mi legyen az optimalizálandó genom. Ha például a programot képező bitek sorozatára próbáljuk alkalmazni az evolúciós paradigmát, elég hamar bajba kerülünk. Már az első lépésnél mély szomorúsággal szembesülünk azzal, hogy a véletlenszerűen legenerált kódok jó esetben el sem indulnak, rossz esetben veszélybe sodorhatják a számítógépünket és adatainkat. Egy olyan megközelítésre volt szükség tehát, mely során a keresés megfelelő keretek között történik. Koza ötlete az volt, hogy használjunk műveleti fákat genomként. A műveleti fák lényege, hogy értelmezhető részekből építi fel a procedúrát, például ha a feladat egy összefüggés megragadása, akkor a matematika műveleteiből, változókból és konstansokból. Így bizonyos, hogy csak értelmezhető, végrehajtható és biztonságos példányok jönnek létre. A keresztezést pedig a fák alrészeinek kombinálásával lehetett

²³ BANZHAF 1998.

²⁴ KOZA 1991.

elérni. Ilyen módon sikerült is megoldani az első feladatokat, azaz a szimuláció a megadott bemenet-kimenet párok alapján megkonstruálta azt az összefüggést (az előre szolgáltatott műveletek felhasználásával), mely a legpontosabban adta vissza a várt eredményt. Nyilvánvalóan ez még távol áll attól, hogy bármilyen feladatot specifikálva a számítógép kidobjon egy annak megfelelő programot, de tény az, hogy műveleti fák segítségével bármilyen komplexitású algoritmus leírható, ennek mindössze a rendelkezésre bocsátott elemek szabnak határt. Vagyis ezt a megközelítést továbbgondolva azóta is a programozók lelkét gyönyörködtető eredmények születnek ezen paradigma nyomán (a legerősebb határt természetesen itt is a számítási komplexitás jelenti, és az, hogy komplexebb feladatok megoldásához óriási kód-populációkra van szükség).

Újból sikerült elkapnunk tehát a tudományterületek közötti oda-vissza pattanó ihletgomolya egy szálát. A számítógép lehetővé tette a modern értelemben vett genetika létrejöttét és az evolúciós gondolat elfogadottá válását. Ebből a gondolatvilágból kiindulva létrejött az evolúciós algoritmusok világa, ami visszacsatolódva mély gondolati hatással volt az informatika világára a genetikus programozás lehetősége és megvalósulásai folytán.

Neurológia

Valószínűleg nem fog nagy nehézséget okozni az olvasó meggyőzése arról, hogy a neurológiának igenis van köze az informatikához. Elég, ha arra gondolunk, hogy a mindennapokban is milyen gyakran szerepelnek olyan kifejezések, mint „az agy egy számítógép”, „a számítógép gondolkodik”, „meg tudja értetni magát a géppel”, stb. Ugyanakkor éppen ez az interdiszciplináris terület szolgáltat jó példát arra, hogy nem elég valamilyen kölcsönhatást evidenciaként elfogadni: ettől még nem válik azzá, aminek hisszük. Ugyanis nagyon sokáig jellemző volt a területre, hogy rengeteg gondolati kapocs alakult ki és vált elfogadottá, mielőtt bármiféle megvalósított projekt ezt érdemben alátámasztotta volna. Tulajdonképpen az első igazán lényeges és megvalósítható ötlet ebből a témakörből a neurális háló²⁵ gondolata volt. A koncepció lényege, hogy szimuláljuk az idegrendszer egy részhálózatát a neuronok egy nagyon egyszerű modellje alapján. Ebben az esetben ezt a komplex sejtet egy gráf csúcsaként képzeljük el, melybe beérkeznek jelek a feléje irányított éleken, ezeket összeadja, esetleg egy aktivációs függvényt haddat rá, majd az így kapott értéket továbbítja a belőle kiinduló éleken. A gráf tulajdonképpen egy úthálózatként képzelhető el a legegyszerűbben. Így a csúcsok a kereszteződések, forgalmi csomópontok,

²⁵ HORNIK 1989.

a bemenő élek a beérkező sávok és a kimenő élek pedig a távozó sávok. A továbbított adatok pedig a közlekedő járművek.

Ezen túl, ahogy az a valóságban is van, egyes utak forgalmasabbak, mások kevésbé forgalmasak, ezt a gráfelméletben az élek (utak) súlya jelképezi. Vagyis a működés alapvetően a következő: az autók beérkeznek a kereszteződésbe, és az összeg úgy oszlik el, hogy az összes kimenő út terheltsége azonos legyen (vagyis a szélesebb, nagyobb utakra többen mennek, a mellékutákba pedig alig). Tulajdonképpen az idegrendszer is valahogyan így működik, csak ott az autók helyett elektromos impulzusokról, a kimenő és bemenő sávok helyett pedig axonokról és dendritekről beszélünk. Agyunk tehát ilyen rendszerek segítségével képes arra, hogy tanuljon, ráadásul a gráfok viszonylag egyszerűen és jól paraméterezhető matematikai objektumok, tehát számítógépes szimulációjuk könnyen megoldható. De hogyan tanul az agy? A legegyszerűbb és legelső magyarázatok egyike szerint a szinapszisok erősségének változtatása által. Ahogyan változik a neuronok közötti áramátadás jósága, azonos beérkező impulzusokból más mintázatok alakulnak ki. Ezt az úthálózat kapcsán úgy szemléltethetjük, hogy változik az utak szélessége, járhatósága, így más eloszlása lesz a kimenő autóknak a fent leírt egyszerű szabály alapján, vagyis megváltozik a forgalom mintázata a városban. Ezek szerint, ha adott irányba szeretnénk változtatni a forgalmat, akkor vissza kell terjednie az információnak, például szólni kell, hogy szeretnénk, ha ide kevesebb autó jönne. Ekkor szűkíteni kell az utat, illetve az azt megelőző csomópontba beérkező utak teherbírását is érdemes lehet csökkenteni, stb. Ugyanígy működik a szélesség növelése, ha magasabb látogatottságot szeretnénk egy városrészben.

Alapvetően így működnek a legegyszerűbb neurális hálók, azzal a megkövetéssel, hogy ott általában a terjedés a bemenettől a kimenetig irányítva halad úgynevezett rétegekbe szerveződő csomópontokon keresztül. Ez a neurológiából szerzett tudás beépítése a modellbe, ugyanis az agy legjobban feltérképezett területén, a látókéregben, ilyen jellegű szerveződés figyelhető meg. Tehát kezdetben van egy tetszőleges élsúlyokkal ellátott adott szerkezetű gráf, végigterjed rajta a bemeneten kapott információ és kialakul valamilyen kimenet (ezt nevezi a szaknyelv feedforward fázisnak), majd a várt kimenettől való eltérés – a hiba – visszaterjed, és annak megfelelően igazításra kerülnek a súlyok (backpropagation).

Ilyen háló segítségével megoldható feladat például, hogy egy fényképről eldöntse, hogy egy arc látható rajta vagy sem. Ezek szerint annyi bemenő út lesz a hálózatba, ahány képpontból áll a kép, és elindítunk az egyes képpontok

intenzitásával arányos számú autót. A hálózat végén pedig két nagy úton lehet kihajtani, az egyik fogja jelképezni a pozitív választ, a másik a tagadót. Ha tehát több autó megy ki az „igen” ágon, akkor ezt úgy értelmezzük, hogy a rendszer megítélése szerint igenis egy arc van a képen. Ugyanakkor az optimális kimenetet pár (általában ezres nagyságrendű) tanító esetre megadjuk, és akkor a visszaterjedés mechanizmusa által beállítódik az élek súlya. Esetenként ezt a folyamatot többször megismétlik. Ehhez hasonló módszereket alkalmaznak a fényképezőgépben levő arc-felismerőktől a kézírás digitalizálására szolgáló programokon keresztül a robotok járásának kalibrálásáig nagyon sok területen. Tulajdonképpen a mesterséges intelligencia egyik legsikeresebb eszközének tekinthető azóta is.

Így tanul az informatika az agyról szerzett tudásból, de mint láttuk, ezek a kapcsolatok általában visszafelé is segítő jellegűek. Gondoljunk csak a mai agy-kutatásban használt módszerekre, de talán már az orvostudományban használatos EEG is jó példa rá, hogy a számítógépek segítségével másodpercek alatt ki lehet termelni a fontos paramétereket egy sok ezer adatpontból álló információcsomagból (ezzel a jelfeldolgozás szakterülete foglalkozik). Napjainkban ütemes fejlődést mutatnak a tágabb értelemben vett agy-számítógép interfészek is. Sikerül finommechanikai eszközök segítségével jeleket továbbítani az idegrendszerből egy számítógépbe, ami azt feldolgozza és értelmezi. Ezek innen egy több ezer kilométerre levő számítógépbe vezérelhetőek, ahonnan egy másik egyén koponyájába juthatnak. Ilyen módon valószínűleg már meg mesterséges telepátiát. Ugyanakkor hasonló fejlődés segít mozgatható művégtagok létrehozásában, de egyszerűen az agykutatásban, az idegrendszer működésének közelebbi megismerésében is.

A most folyó neurológiai projektek közül a legnagyobbak közé tartozik úgy befektetett munkaerő, mint infrastruktúra szempontjából az agy működésének minél pontosabb modellezésére irányuló megakísérllet (Human Brain Project²⁶), ahol a neurális hálókkal ellentétben az a cél, hogy a lehető legrealisztikusabban sikerüljön modellezni az agyat. Itt a neuronok már nem egy gráf csúcsai, hanem komplex szerkezettel rendelkező sejtek, az elektromos impulzusok sem csak az axonokon és dendriteken keresztül terjednek, hanem a fizika törvényei szerint kiterjednek a neuron-közi térbe is, és még rengeteg más finomság is be van építve az algoritmusba, melyen több száz kutató dolgozik.

---

²⁶ SHEPHERD 1998.

Mégis miért, kérdezhetnénk. Rengeteg válasz lehetséges erre a kérdésre. Például azért, mert szeretnénk minél pontosabban megérteni az agy működését, ami segíthet az emberiség helyzetének újraértékelésében, a mesterséges intelligencia továbbfejlesztésében, betegségek kezelésében, és még rengeteg területen.

Most azonban tekintsük a számítástechnika területét. Manapság egyre inkább elterjednek a sokmagú processzorok, ma már egy átlagos okostelefonban is ilyen található. Az elején az volt az elképzelés, hogy tegyünk több ugyanolyan, jól összehangolt processzort egymás mellé. Az utóbbi időben azonban egyre erőteljesebben feltörekvő irány, hogy használjunk bizonyos specifikus feladatokra kidolgozott magokat, amik ezeket a lehető leggyorsabban, legenergiatakarékosabban hajtják végre. Elterjedt például a grafikus kártyák programozása, ami tulajdonképpen azt használja ki, hogy egy ilyen kártyán rengeteg nagyon gyors, de korlátozott feladatok elvégzésére alkalmas mag található.

Másrészt, visszatérve a kiindulási ponthoz, az agyunk végül is egy számítógép. Még hozzá egy nagyon jól párhuzamosított roppant gyors számításokat végző rendszer. Rengeteg kis processzorból áll, a neuronokból, melyeknél a leglényegesebb talán összeköttetésük és kölcsönhatásaik módja. Azaz a neurológia fejlődése, kiteljesedése a jövőre nézve újabb lehetőségekkel kecsegtet a számítógépes rendszerekre nézve: lehetéssé teszi a párhuzamosítás művészetének eltanulását az agytól. Újra olyan esettel állunk szemben, ahol a tudományos fejlődés, a területek közötti szoros együttműködés új implementációs lehetőséget vet fel, és ihlettel szolgál a számítógépek fizikai valóságának újratervezéséhez.

Konklúziók

Az áttekintett mozaikdarabkák remélhetőleg érzékelhetővé tették a különböző tudományterületek közötti mély kölcsönhatásokat. Jelen esetben az informatika és három más terület – a fizika, a biológia és evolúciós játékelmélet valamint a neurológia – közötti kapcsolatra került a hangsúly, viszont hasonló összefüggések fellelhetőek természetesen más témakörök esetében is.

Egyrészt elkerülhetetlen annak leszögezése, hogy a jelenben kibontakozó tudományos fejlődés nem lenne elképzelhető a számítógépek segítségével nélkül (műveletek millióit, milliárdjait hajtja végre másodpercenként egyetlen processzor – ennél viszont jóval kevesebbet egy professzor). Ugyanakkor már a számítógépek létrehozásához is szükség volt a fizika és kvantummechanika fejlődéséhez. Minden területen megfigyelhető volt, hogy a hatás nem

egyirányú, az összes példaként felsorakoztatott irány mentén előkerültek olyan esetek, amikor a kölcsönhatás nem csak lehetővé teszi bizonyos új paradigmák formálódását, hanem mély gondolati, tudomány-filozófiai perspektívákat nyit meg, illetve gyakran új – eddig kihasználatlan, talán kihasználhatatlan – megvalósítási (implementációs) elképzelésekhez vezet el.

Szükséges kiemelni viszont, hogy nem elég a tág látótér, az hogy a szakszavak áthallásából gyönyörű ábrándok fakadnak. Kíváncsisággal társuló komolyságra van szükség ahhoz, hogy ezekből a kapcsolatokból sok tanulás és munka után valami olyan csoda jöhessen létre, mint a kvantumszámítógép, a genetikus programozás vagy az agy modelljére alapozott elosztott rendszerek. Végül ebben a szellemiségben Konfuciusz gondolatával zárulhat a tanulmány: *„Amit hallok, azt tudom, amit látok, azt megjegyzem, amit teszek, azt megértem.”*

Szakirodalom

BANZHAF 1998

BANZHAF, Wolfgang, et al.: Genetic programming: an introduction. I. kötet. San Francisco, 1998.

BORGULYA 2004

BORGULYA István: Evolúciós algoritmusok. Budapest–Pécs, 2004.

CLEVE 1998

CLEVE, Richard, et al.: Quantum algorithms revisited. In: Proceedings of the Royal Society of London A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences, 454. (1998) 1969. sz.

COLORNI 1996

COLORNI, Alberto, et al.: Heuristics from nature for hard combinatorial optimization problems. In: International Transactions in Operational Research, 3. (1996) 1. sz. 1–21.

CURTIS 2011

CURTIS, Sean, et al.: Virtual Tawaf: A case study in simulating the behavior of dense, heterogeneous crowds. In: Computer Vision Workshops (ICCV Workshops), 2011.

DEB 2001

DEB, Kalyanmoy: Multi-objective optimization using evolutionary algorithms. XVI. kötet. Hoboken, New Jersey, 2001.

DOOLEY 1996

DOOLEY, Kevin: Complex adaptive systems: A nominal definition. In: The Chaos Network, 8. (1996) 1. sz. 2–3.

DORIGO–BIRATTARI 2010

DORIGO, Marco, Birattari, Mauro: Ant colony optimization. In: Encyclopedia of Machine Learning. Szerk.: Claude Sammut, Geoffrey I. Webb. New York City, 2010. 36–39.

DWAVESYS 2015

DWAVESYS: D-Wave Systems Announces the General Availability of the 1000+ Qubit D-Wave 2X Quantum Computer. <http://goo.gl/ukAKeW>. [megtekintés időpontja: 2015. október 22.]

FINNILA 1994

FINNILA, A. B., et al.: Quantum annealing: a new method for minimizing multi-dimensional functions. In: Chemical physics letters, 219. (1994) 5. sz. 343–348.

GREENSPAN–CASULLI 1988

GREENSPAN, Donald, Casulli, Vincenzo. Numerical analysis for applied mathematics, science and engineering. Addison-Wesley, 1988.

HORNIK 1989

HORNIK, Kurt, et al.: Multilayer feedforward networks are universal approximators. In: *Neural networks 2.* (1989) 5. sz. 359–366.

HYMAN 1985

HYMAN, Anthony: *Charles Babbage: pioneer of the computer.* Princeton, 1985.

KENNEDY 2011

KENNEDY, James: Particle swarm optimization. In: *Encyclopedia of Machine Learning.* Szerk.: Claude Sammut, Geoffrey I. Webb. New York City, 2010. 760–766.

KIRKPATRICK 1983

KIRKPATRICK, Scott, et al.: Optimization by simulated annealing. In: *Science*, 220. (1983) 4598. sz. 671–680.

KNUTH 1972

KNUTH, Donald E.: Ancient babylonian algorithms. In: *Communications of the ACM*, 15. (1972) 7. sz. 671–677.

KOZA 1991

KOZA, John R.: Genetic evolution and co-evolution of computer programs. In: *Artificial life II*, 10. (1991) 603–629.

LANGMEAD 2009

LANGMEAD, Ben, et al.: Ultrafast and memory-efficient alignment of short DNA sequences to the human genome. In: *Genome Biol*, 10. (2009) 3. sz. R25.

LORENZ 1963

LORENZ, Edward N.: Deterministic nonperiodic flow. In: *Journal of the atmospheric sciences*, 20. (1963) 2. sz. 130–141.

MERZBACHER 2002

MERZBACHER, Eugen: The early history of quantum tunneling. In: *Physics Today*, 55. (2002) 8. sz. 44–50.

METROPOLIS 2014

METROPOLIS, Nicholas: *History of computing in the twentieth century.* Amsterdam, 2014.

PAPADIMITRIOU 2003

PAPADIMITRIU, Christos H.: *Computational complexity.* Hoboken, New Jersey, 2003.

RÉNYI 1973

RÉNYI, Alfréd: *Ars mathematica.* Budapest, 1973.

SHEPHERD 1998

SHEPHERD, Gordon M., et al.: The Human Brain Project: neuroinformatics tools for integrating, searching and modeling multidisciplinary neuroscience data. In: *Trends in neurosciences*, 21. (1998) 11. sz. 460–468.

SIGMUND 1994

SIGMUND, Karl: *Games of life.* Oxford, 1994.

Simon Levente

Doboz-lefedési gráfalgoritmusok optimalizálása és gyorsítása centralitásfogalmak segítségével

Song és társainak algoritmusai komplex hálózatok doboz-lefedésének problémáját a gráfszínezési problémára vezeti vissza. Az általuk bevezetett mohó színezési algoritmust (*greedy coloring algorithm*) a *Compact-Box Burning* (CBB) valamint a *Maximum-Excluded-Mass-Burning* (MEMB) algoritmusokkal hasonlítja össze a tanulmány. Mind a mohó színezési, mind a CBB algoritmus a csúcspontok egy véletlen sorrendjéből indul, majd a tanulmány 10000-10000 szimuláció átlagát hasonlítja össze egymással és a MEMB eredményeivel.

Jelen dolgozatban a lefedéshez szükséges dobozok számát vizsgálva az Erdős-Rényi illetve a Barabási-Albert hálózatmodellek esetén gyorsítjuk a mohó színezési és a CBB algoritmusokat. Szimulációkkal vizsgáljuk a csúcspontok fokszám-, közelség- és köztesség-centralitások (*degree-, closeness- illetve betweenness-centrality*) szerinti növekvő illetve csökkenő sorrendjeinek a doboz-lefedési algoritmusokra gyakorolt hatékonyságát.

Motiváció

A gráfelméletből ismert hálózatmodellek fraktálemzésének problematikáját többféleképpen is megközelíthetjük. Talán legegyszerűbben úgy, hogy a modellek által generált gráfokat különböző algoritmusokkal ábrázoljuk a síkban, és doboz-dimenzióval közelítjük a gráfrepresentációk Hausdorff-dimenzióját.

Az Erdős-Rényi, a Watts-Strogatz és a Barabási-Albert hálózatok csúcspontjainak egy körön történő determinisztikus ábrázolásának, a csúcspontok egy síkban egyenletes eloszlás szerinti elhelyezésének és a gráfok a Fruchterman-Reingold iteratív algoritmusmal való ábrázolásainak fraktálemzése a Barabási-Albert hálózatok Fruchterman-Reingold algoritmusmal való ábrázolása mellett érveltünk a (SIMON 2013a) dolgozatban.

Gráfok fraktáldimenziója értelemezett az ábrázolásoktól függetlenül is, például Song és társai 2007-es doboz-lefedési algoritmusai

(SONG–GALLOS–HAVLIN–MAKSE 2007) által. A doboz-lefedési algoritmusok esetén a gráf csúcspontjait rögzített méretű dobozokkal fedjük le. Két csúcspont akkor kerülhet egy dobozba, ha közöttük található a rögzített dobozméret értékénél kisebb hosszúságú út. Az algoritmusok célja a lefedésekhez szükséges dobozok számának minimalizálása, dolgozatunk célja pedig a mohó színezési és a CBB algoritmusok gyorsítása és optimalizálása.

Az Erdős-Rényi, a Watts-Strogatz és a Barabási-Albert a gráfok a reprezentációkon keresztül vizsgált és a doboz-lefedési algoritmuson keresztül bevezetett fraktáldimenzió értékeire egyaránt teljesül, hogy a dimenzióértékek függetlenek az egyedi gráfpéldányoktól. A (SIMON 2013a, SIMON 2013b) dolgozatok szimulációi alapján kijelenthetjük, hogy az Erdős-Rényi, a Watts-Strogatz és a Barabási-Albert gráfok fraktáldimenzió-értékeit a hálózatok paramétereire határozzák meg.

Song, Gallos, Havlin és Makse algoritmus a gráfszínezési problémára vezet vissza a doboz-lefedési algoritmust: a lefedéshez szükséges dobozok számának vizsgálatára egy mohó színezési algoritmust vezet be, és ezt a CBB algoritmussal hasonlít össze. Song és társainak dolgozata mindkét algoritmus esetén a csúcspontok 10000 véletlen sorrendjére alkalmazza az algoritmusokat és az eredmények átlagát ismerteti eredményként.

A mohó színezési algoritmusok által elért minimumokat is ismerteti Song és társainak dolgozata kijelentve, hogy rögzített dobozméretek esetén az átlag és a minimum értékei legtöbbször nem szétválaszthatóak.

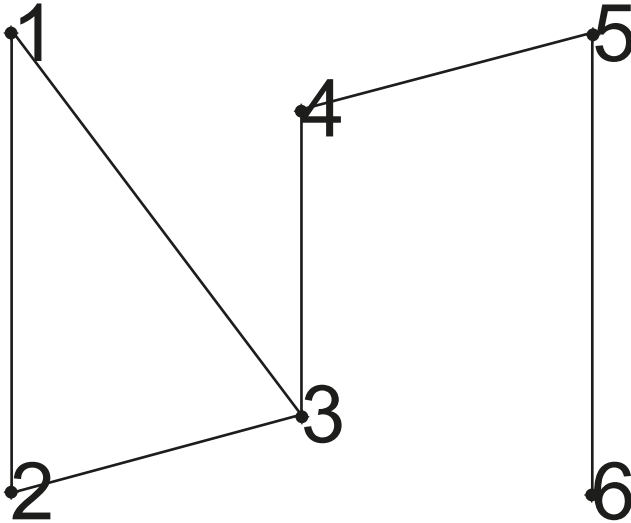
Jelen dolgozatban ennek kontextusában gyorsítjuk a mohó színezési és a CBB algoritmusokat úgy, hogy az algoritmusokat nem a csúcspont véletlen sorrendjeire alkalmazzuk, hanem azok fok-, közelség- illetve közteség-centralitásfogalmak szerinti növekvő illetve csökkenő sorrendjeire.

Ekképpen a mohó színezési illetve a CBB algoritmusok 10000-szeri lefutásainak átlagát az algoritmusok hatszori lefuttatásával érjük el.

Elméleti keret: centralitásfogalmak és doboz-lefedési algoritmusok

A második fejezetben a doboz-lefedési algoritmusok gyorsításához és optimalizáláshoz szükséges elméleti keretet közöljük. A gráfelméleti alapfogalmakat a centralitásfogalmak bevezetése követi, majd a mohó színezési és a CBB doboz-lefedési gráfalgoritmusokat ismertetjük.

Legyen $V = \{v_1, v_2, \dots, v_n\}$, $n \in \mathbb{N}$ a csúcspontok és $E \subseteq V \times V$ az élek halmaza. A dolgozatban a $G = (V, E)$ párt gráfnak vagy hálózatnak nevezzük.

1. ábra. Példa: irányítatlan, súlyozatlan, összefüggő, hurok- illetve párhuzamos éleket nem tartalmazó gráf.

A dolgozat további vizsgálatai olyan Erdős-Rényi illetve Barabási-Albert gráfokra vonatkoznak, amelyek irányítatlanok, súlyozatlanok, nem tartalmaznak hurok- illetve párhuzamos éleket, valamint összefüggőek.

Centralitásfogalmak

A centralitásfogalmak használata a csúcspontok jellemzéséhez talán a társadalmi hálózatok vizsgálata esetén a leggyakoribb. A dolgozatban a csúcspontok fokszám-, közelség- és köztesség-centralítások szerinti rendezéseinek segítségével vizsgáljuk a doboz-lefedési algoritmusok gyorsításának és optimalizálásának lehetőségeit.

Egy gráf csúcspontjainak centralitását legegyszerűbben a fokszámmal jellemezhetjük, azaz x rögzített csúcspont fokszám-centralitása:

$$C_D(x) = |\{(x, y) \in E : x \text{ rögzített, } y \in V\}|.$$

Továbbá, az x rögzített csúcspont esetén a közelség-centralitása a rögzített csúcspont összes többitől való távolságainak összegével ellentétesen arányos, ekképpen az x rögzített csúcspont esetén a közelség-centralitás normalizált értéke a következő:

$$C_c(x) = \frac{n-1}{\sum_{y=1, y \neq x}^n d(x, y)},$$

ahol n a csúcsok száma és a d a legrövidebb távolság. Megjegyezzük, hogy az értelmezés csak összefüggő gráfok esetén érvényes, illetve a dolgozatban a csúcspontok közötti távolságokat a Floyd-Warshall-lal számoljuk.

A harmadik centralitásfogalom az x rögzített csúcspontra esetén értelmezett köztesség-centralitás, amely a következőképpen értelmezett:

$$C_B(x) = \sum_{s \neq x \neq t} \frac{\sigma_{st}(x)}{\sigma_{st}},$$

ahol σ_{st} legrövidebb utak száma s -ből t -be és $\sigma_{st}(x)$ az x -n átmenő legrövidebb utak száma s -ből t -be. Itt megjegyezzük, hogy a dolgozat szimulációban (BRADES 2001) alapján használjuk az (RUBINOV 2010) implementációt.

	$C_D(x)$	$C_C(x)$	$C_B(x)$
1	2	0.4545	0
2	2	0.4545	0
3	3	0.6250	12
4	2	0.6250	12
5	2	0.5000	8
6	1	0.3571	0

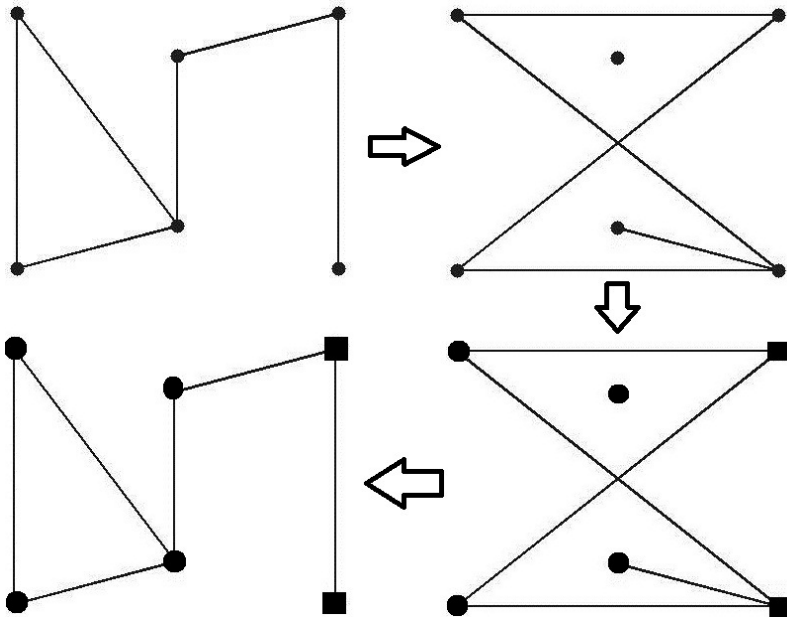
1. táblázat. Az 1. ábrán található gráf csúcspontjainak centralitásértékei.

A mohó színezési algoritmus

A mohó színezési és a CBB gráflefedési algoritmusok célja dobozokba helyezni a csúcspontokat. Két csúcspont egy rögzített l_b méretű dobozba kerülhet, ha létezik közöttük legfeljebb $l_b - 1$ hosszúságú út. Adott dobozba kerülő csúcspontok mindegyikére kell teljesüljön, hogy bármelyik másik ugyanazon dobozban található csúcsponthoz kell létezzen legfeljebb l_b hosszúságú út.

Továbbá, jelölje N_b egy rögzített gráf lefedéséhez szükséges dobozok számát. A doboz-lefedési algoritmusok, és ekképpen dolgozatunk célja is a lefedéséhez szükséges dobozok számának minimalizálása.

Song, Gallos, Havlin és Makse tanulmánya rögzített l_b dobozméretre értelmezi az algoritmust, ahol az ugyanazon dobozban található bármely két csúcspont között távolság kisebb, mint l_b . A gráfkonverziót használó algoritmus a gráf-színezési problémára vezeti vissza a doboz-lefedési problémát.

2. ábra. Példa: a mohó színezési algoritmus lépései az $l_b=3$ esetben, amikor a két használt szín négyzettel illetve körlappal van jelölve.

Adott G gráf esetén az algoritmus a gráfkonverzió által szerkeszti meg G' gráfot, amelyet a mohó színezési algoritmus lépései szerint színez ki. Az algoritmus lépései a következők:

- 0. lépés. A G csúcspontjait egy **véletlen sorrendbe helyezi** az algoritmus.
- 1. lépés. A G' csúcspontjai legyenek a G csúcspontjai. Rögzített l_B dobozméret esetén két csúcspont között akkor létezik él, ha a közöttük lévő minimális távolság (a dolgozat ezt a Dijkstra-algoritmussal határozza meg) nagyobb vagy egyenlő, mint l_B .
- 2. lépés. A G' gráf pontjait kiszínezni a lehető legkevesebb színnel, amely NP-teljes probléma, ezért az algoritmus az alábbi mohó gráfszínezést javasolja:
  - az algoritmus megszámozza a G' csúcspontjait és a színeket.
  - a csúcspontokat sorra kiszínezi azon legkisebb indexű színnel, amellyel még nincs a csúcsnak szomszéda kiszínezve.
- 3. lépés. Legyen az ekképpen használt színek száma N_B , amely megadja a lefedéshez szükséges dobozok minimális számát.

Az 1. ábrán található gráf esetén az algoritmus lépései a 2. ábra lépései szerint határozzák meg a lefedéshez szükséges dobozok számát.

A gráfok lefedéséhez szükséges N_B dobozok számát $l_B=1$ értéktől az $l_B=l_B^{\max}$ értékig vizsgáljuk, ahol az $l_B^{\max}$ a gráf átmérője plusz egy.

Ha $l_B=1$, akkor N_B egyenlő a csúcspontok számával, hiszen mindegyik csúcspontnak külön-külön doboz szükséges. Ha pedig $l_B=l_B^{\max}$, akkor $N_B=1$, hiszen a bármely két csúcspont között kisebb a távolság, mint l_B .

A Compact-Box-Burning (CBB) algoritmus

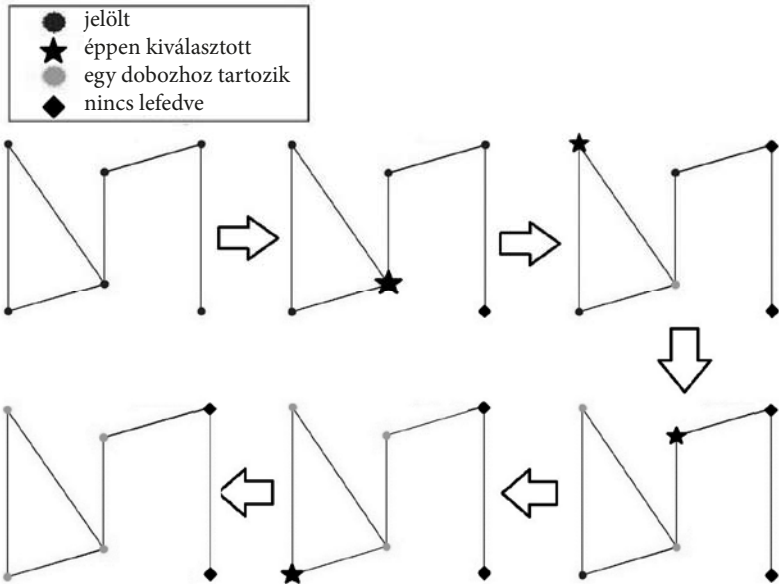
Adott G gráf és rögzített l_B dobozméret esetén a CBB algoritmus a lehető legtöbb csúcspontot tartalmazó dobozokat határozza meg úgy, hogy a dobozban legfeljebb l_B-1 lehet a legnagyobb távolság.

Az algoritmus az alábbi lépések szerint határozza meg egy gráf csúcspontjainak azon csoportjait, amelyek egy dobozba kerülnek.

- 0. lépés. Legyen C az összes még le nem fedett csúcspont halmaza.
- 1. lépés **Véletlenül választ** egy p csúcspontot a C -ből és azt törli onnan. Ekképpen létrehozunk a p csúcspontot és egy új dobozt.
- 2. lépés Törli a C -ből az összes i csúcspontot, amelyre az $d(x,t)$ távolság nagyobb vagy egyenlő, mint l_B , ahol t tetszőlegesen választott az aktuális doboz csúcspontjai közül.
- 3. lépés. A 2. lépés ismétlése mindaddig, amíg találunk olyan csúcspontot, amelyet hozzáadhatunk az aktuális dobozhoz. Végül, a megmaradt csúcspontokból egy különálló dobozt alkotunk.
- 4. lépés. A 0., 1. és 2. lépések ismétlése, amíg még van le nem fedett csúcspont.

A mohó színezési algoritmushoz hasonlóan, a CBB esetén is determinisztikus a lefedéshez szükséges dobozok számának alakulása az $l_B=1$ és $l_B=l_B^{\max}$ esetekben. Így, ha $l_B=1$, akkor $N_B=n$ illetve ha $l_B=l_B^{\max}$, akkor $N_B=1$.

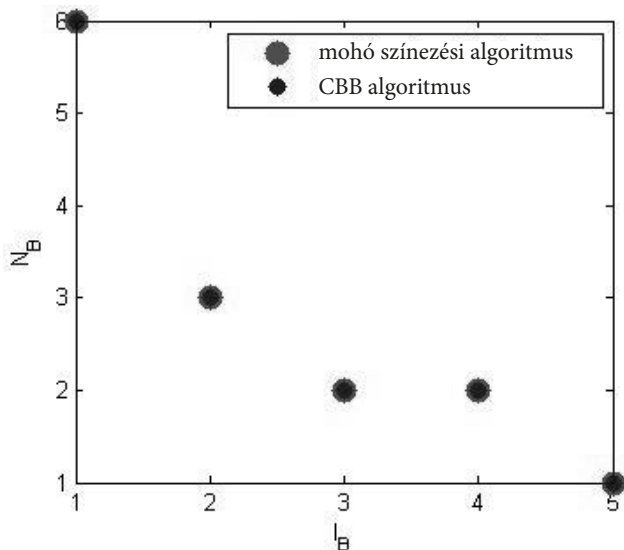

3. ábra. A CBB algoritmus lépései az $l_B=3$ esetben.

Az 1. ábrán található gráf két dobozzal fedhetjük le, amiképpen a 3. ábra lépései is mutatják.

A vizsgált gráf átmérője 4, a mohó színezési algoritmus és a CBB esetén a lefedéshez szükséges N_B dobozok számának megegyező alakulását az l_B függvényében a 4. ábrán közöljük.

A mohó színezési és a CBB algoritmusok egyaránt véletlen sorrendben fedik le a csúcspontokat. Az eredmények fejezetében a csúcspontok fokszám-, közelség- és köztesség-centralitásértékek szerinti rendezéseire építkezve optimalizáljuk és gyorsítjuk a doboz-lefedési algoritmusokat.

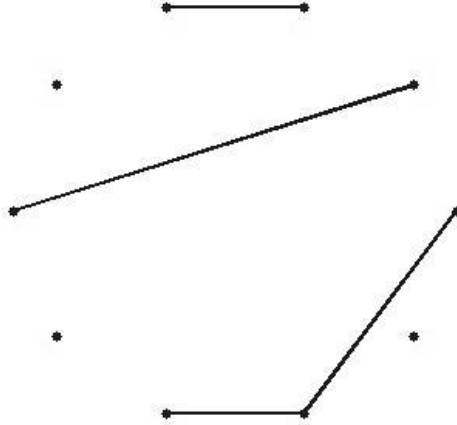
4. ábra. Példa: Az N_B értékének alakulása az l_B függvényében a mohó színezési és a CBB algoritmusok esetén.

Eredmények

A harmadik fejezetben a csúcspontok 3 fogalom szerinti 2-2 rendezése függvényében vizsgáljuk a doboz-lefedési algoritmusok eredményeit.

Mind az Erdős-Rényi, mind a Barabási-Albert hálózatok esetén paraméterkombinációként 200-200 eset átlagát hasonlítjuk a rendezések minimumával. Ha nem egyenletes eloszlás szerint, hanem a centralitásfogalmak szerinti

növekvő és csökkenő sorrendjei alapján rendezzük a csúcspontokat, és így 6 rendezés esetén hajtják végre a gráflefedési algoritmusokat, akkor a véletlen sorrendek átlagánál mindig kevesebb doboz szükséges a gráfok lefedéséhez.

5. ábra. Erdős-Rényi gráf: $n=10$, $p=0.1$.

Erdős-Rényi gráfok doboz-lefedése

Az Erdős-Rényi gráfmodell két egyenértékű véletlen gráfok előállítására alkalmas hálózatelméleti model (ERDŐS-RÉNYI 1959; GILBERT 1959). Jelen dolgozatban azon értelmezést használjuk, mely szerint adott n darab csúcspont és páronként közöttül minden él ugyanakkora, egymástól független, előre rögzített p valószínűséggel létezik.

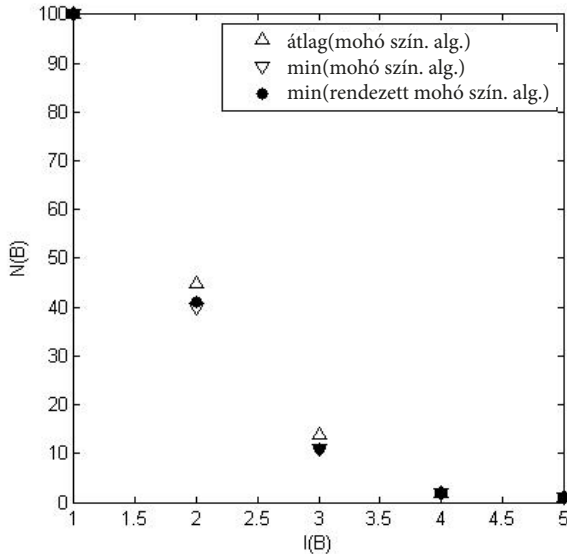
A dolgozatbeli szimulációk során a gráfok csúcsszámát állandóan 100-ra állítjuk, a p valószínűséget pedig esetenként 0.1-gyel növeljük.

A 2. táblázatban a mohó színezési algoritmus és a CBB esetén a csúcspontok 200-200 véletlen sorrendje alapján ismertetjük egy $n=100$, $p=0.1$ paraméterekkel generált Erdős-Rényi gráf lefedéséhez szükséges dobozok számának átlagát és minimumát.

l_B	1	2	3	4	5
átlag(mohó színezési alg.)	100	45.66	14.77	2	1
min(mohó színezési alg.)	100	43	12	2	1
átlag(CBB)	100	45.90	14.94	2	1
min(CBB)	100	43	13	2	1

2. táblázat. A mohó színezési és a CBB algoritmusok eredményei egy Erdős-Rényi ($n=100$ és $p=0.1$) gráfon.

A 6. ábrán a mohó színezési algoritmus esetén hasonlítjuk össze a csúcspontok 200 véletlen sorrendjének átlagát és minimumát a 6 darab rendezés által meghatározott minimummal. Hasonlóan az előző példához, itt is egy egy $n=100$ és $p=0.1$ paraméterekkel generált Erdős-Rényi gráf szimulációs eredményeit ismertetjük.

6. ábra. A mohó színezési algoritmus véletlen és centralitásfogalmak szerint rendezett eseteinek összehasonlítása egy Erdős-Rényi ($n=100$, $p=0.1$) gráf esetén.

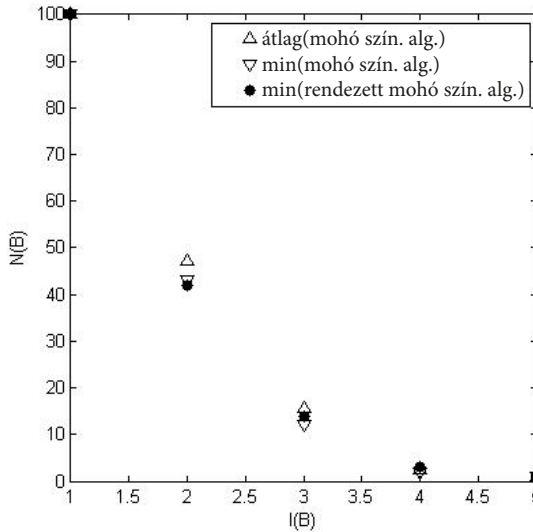
A 6. ábra eredményeit a 3. táblázatban közöljük:

l_B	1	2	3	4	5
átlag(pontok véletlen sorrendje)	100	44.76	13.95	2	1
minimum(pontok véletlen sorrendje)	100	40	11	2	1
fokszám-centralitás szerint növekvő	100	41	12	2	1
közelség-centralitás szerint növekvő	100	44	12	2	1
közteség-centralitás szerint növekvő	100	41	11	2	1
fokszám-centralitás szerint csökkenő	100	48	17	2	1
közelség-centralitás szerint csökkenő	100	49	16	2	1
közteség-centralitás szerint csökkenő	100	46	16	2	1
minimum(rendezések)	100	41	11	2	1

3. táblázat. A csúcspontok 200 véletlen sorrendjének átlaga és minimuma, a 6 darab rendezés által meghatározott dobozok számának és ezek minimumának összehasonlítása a mohó színezési algoritmus esetén egy Erdős-Rényi ($n=100, p=0.1$) gráfon.

A táblázatban a csúcspontok véletlen sorrendjének átlaga és minimuma után a rendezések által meghatározott eredményeket írtuk le. Továbbá a 6 darab rendezés által meghatározott lefedésekhez szükséges dobozok számának minimumát is ismertettük.

Ugyanezen összehasonlítást a CBB algoritmus esetén a 7. ábrán és a 4. táblázatban közöljük.

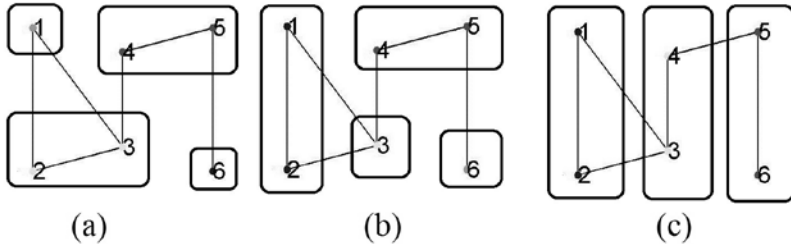
7. ábra. A CBB algoritmus véletlen és centralitásfogalmak szerint rendezett eseteinek összehasonlítása egy Erdős-Rényi ($n=100$, $p=0.1$) gráf esetén.

Szimulációink alapján a centralitások szerinti rendezéseket használó CBB l_B szerinti eredményei, akárcsak a mohó színezési algoritmus esetén, mindig optimálisabbak a véletlen sorrendek átlagánál, de nem jobbak a véletlen sorrendek minimumánál.

l_B	1	2	3	4	5
átlag(pontok véletlen sorrendje)	100	47.13	15.57	2.62	1
minimum(pontok véletlen sorrendje)	100	43	12	2	1
fokszám-centralitás szerint növekvő	100	42	14	3	1
közelség-centralitás szerint növekvő	100	44	14	3	1
köztesség-centralitás szerint növekvő	100	46	14	3	1
fokszám-centralitás szerint csökkenő	100	52	17	3	1
közelség-centralitás szerint csökkenő	100	50	20	4	1
köztesség-centralitás szerint csökkenő	100	52	17	4	1
minimum(rendezések)	100	42	14	3	1

4. táblázat. A csúcspontok 200 véletlen sorrendjének átlaga és minimuma, a 6 darab rendezés által meghatározott dobozok számának és ezek minimumának összehasonlítása a CBB algoritmus esetén egy Erdős-Rényi ($n=100$, $p=0.1$) gráfon.

A 2. és a 4. táblázatok alapján a rendezések minimuma mindig jobb a véletlen sorrendek átlagánál. Mi több, mindig a centralitásértékek szerinti növekvő sorrendek adják a rendezések minimumát. Talán az intuícióval ellentétben ezen eredményünk, de a megállapítás következetessége a példagráfon is végigvezethető.

8. ábra. A példagráf lefedése CBB algoritmussal az $l_b=2$ esetben, a csúcspontok fokszám szerinti csökkenő rendezése (a) és növekvő rendezés aleteti (az első aletet (b) valószínűsége $1/6$, a másodiké (c) pedig $5/6$) esetén.

Ha a példagráfot a CBB algoritmussal fedjük le a csúcspontok fokszám szerinti növekvő sorrendje alapján az $l_b=2$ esetben, akkor determinisztikusan 4 dobozra lesz szükség. Továbbá, ha a fokszámok szerinti csökkenő sorrend alapján fedjük le a gráfot, akkor $1/6$ valószínűséggel 4 dobozra és $5/6$ valószínűséggel csak 3-ra lesz szükség. A 9. ábra alapján is kijelenthetjük, hogy a rendezésekkel nem garantáljuk a determinisztikusságot, amennyiben több csúcspont centralitásértékei megegyeznek.

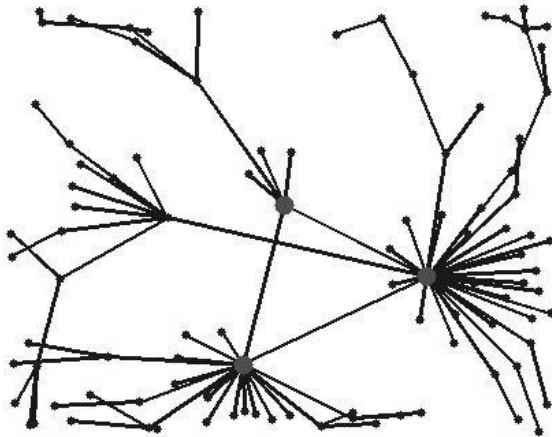
Ahogy a p gráfsűrűséget növeljük, egyre kevésbé érdekes a doboz-lefedési feladat, hiszen csökken a gráfok átmérője. Szimulációink alapján a p paraméter bármely értéke esetén mindig teljesülnek az alfejezet megállapításai. Továbbá, a módosított algoritmusunk által meghatározott szükséges dobozok száma nem mindig kisebb vagy egyenlő, mint a legjobb véletlen eredmény. Ugyanakkor kijelenthetjük, hogy a rendezéseket használó módosított algoritmusok eredményesek, hiszen rendezések általi eredmény mindig optimálisabb vagy egyenlő, mint az átlag és még gyorsabb is.

Barabási-Albert gráfok doboz-lefedése

Az Erdős-Rényi gráfok élei egymástól függetlenül ugyanakkora valószínűséggel léteznek, ami valós adatok esetén ritkán teljesül. Albert Réka és Barabási

Albert-László preferenciális kapcsolódás modelljében mindig újabb és újabb csúcspontok csatlakoznak a már meglévő gráfhoz. Az új csúcspont mindig egy rögzített élszámmal rendelkezik, és az új és egy régi csúcspont összekötésének valószínűsége arányos a régebbi csúcspont aktuális fokszámával.

Így a Barabási-Albert hálózatok létrehozása során egy irányítatlan gráfot generálunk. Kezdetben egy pontosan nem definiált, legalább két csúcspontból álló gráfból indulunk ki, amelyben minden csúcsponthoz legalább egy él vezet. Majd minden egyes lépésben egy újabb csúcspontot csatlakoztatunk a gráfhoz, amely a régi gráfhoz legfeljebb rögzített számú éllel kapcsolódik hozzá úgy, hogy a kapcsolódás valószínűsége arányos azok pillanatnyi fokszámával.

9. ábra. Barabási-Albert gráf: $k=3$, $m=1$, $n=100$.

Tehát a preferenciális kapcsolódás modellben három paramétere van a gráfnak: k a kezdeti gráf csúcspontjainak száma, m az új csúcspontok élszáma és n a csúcspontok száma a generálás végén. Az egyszerűség kedvéért a 9. ábrán található példában a kezdeti m darab csúcspont egy 3 csúcspontból álló teljes gráf, amelynek nagyobb pontokkal jelölt csúcspontjai több szomszédal is össze vannak kötve, míg a később hozzáadott csúcsok általában csak egy éllel rendelkeznek.

A Barabási-Albert hálózatok generálása egyszerű. Első lépésben egy vektorba írjuk a kezdeti gráf éleit úgy, hogy a vektor páratlan indexű helyeire az élek egyik csomópontja, a páratlan indexűekre pedig az élek második csomópontja kerül.

Ha egy 3 csúcspontból álló teljes gráfból indulunk ki, akkor a következőképpen néz ki a vektor: 1, 2, 1, 3, 2, 3.

Majd egy új csúcspontot úgy csatlakoztatunk a gráfhoz, hogy az legfeljebb m darab éllel rendelkezzen. Az algoritmus generál m darab számot az 1 és a vektor aktuális hossza közötti természetes számok közül. Ha a példában $m=1$, akkor a 4. csúcs generált száma lehet például a következő: 3. Így él kerül a 4. csúcspont és a vektor 3. indexén található csúcspontja közé, majd az új él bekerül a vektor végére. Például: 1, 2, 1, 3, 2, 3, 2, 4.

Ezt a lépéssorozatot addig ismételjük, ameddig az utolsó csúcspont is csatlakozik. A dolgozatban mindig 100 csúcsponttal rendelkező gráfokat generálunk.

A Barabási-Albert-gráfok sűrűségét leginkább azon m paraméter határozza meg, amely mindig a legújabb csúcspont leendő éleinek számát jelöli. Egyértelmű, hogy ha a kezdeti teljes gráf pontjainak száma nagyon kicsi a végső gráf csúcseinak számához képest, akkor annak mérete nem befolyásolja a lefedéshez szükséges dobozok számát.

Éppen ezért a doboz-lefedési algoritmusok során az $n=100$ és $k=3$ értékek mellett az m vizsgálati értékét mindig 5-tel növeljük. A Barabási-Albert-gráfok vizsgálata során, akár csak az Erdős-Rényi-félék esetén, amiképpen növeljük a gráfsűrűséget, úgy egyre jobban egyszerűsödik a feladat.

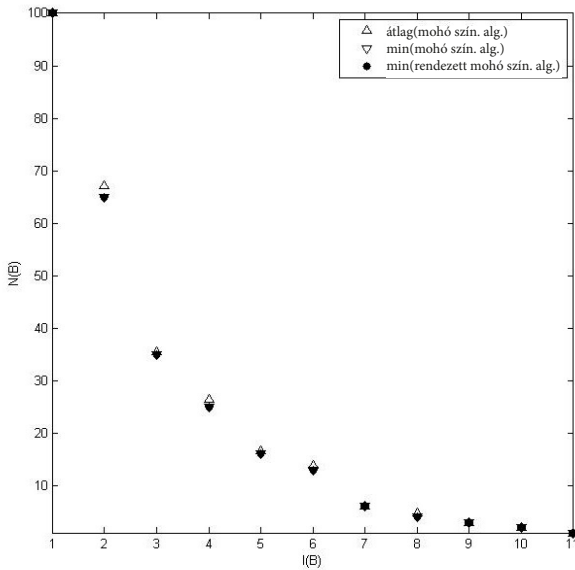
Az 5. táblázatban a mohó színezési és a CBB algoritmusokat hasonlítjuk össze a csúcspontok 200-200 egyenletes eloszlás szerinti véletlen sorrendjei alapján egy $k=2$, $m=1$ és $n=100$ paraméterekkel generált Barabási-Albert-gráf esetén.

l_b	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
átlag(mohó szín. alg.)	100	73.08	29.27	19.61	12.16	9.74	4.22	3.67	2.43	2	1
min(mohó szín. alg.)	100	71	29	19	11	9	4	3	2	2	1
átlag(CBB)	100	73.08	29.24	19.60	12.12	9.75	4.18	3.68	2.45	2	1
min(CBB)	100	71	29	19	11	9	4	3	2	2	1

5. táblázat. A mohó színezési és a CBB algoritmusok eredményei egy Barabási-Albert ($k=2$, $m=1$, $n=100$) gráfon.

Ugyanakkor a 6 darab rendezéssel által meghatározott szükséges dobozok számának minimumát gyorsabban meghatároztuk a Barabási-Albert-gráfok esetén is, ekképpen egy optimálisabb vagy megegyező eredményt kaptunk a véletlen sorrendek átlagához viszonyítva.

A 10. ábrán egy $k=2$, $m=1$ és $n=100$ paraméterekkel generált Barabási-Albert-gráf lefedéséhez szükséges dobozok számának alakulását közöljük a csúcspontok véletlen sorrendjei és a 6 darab rendezés alapján.

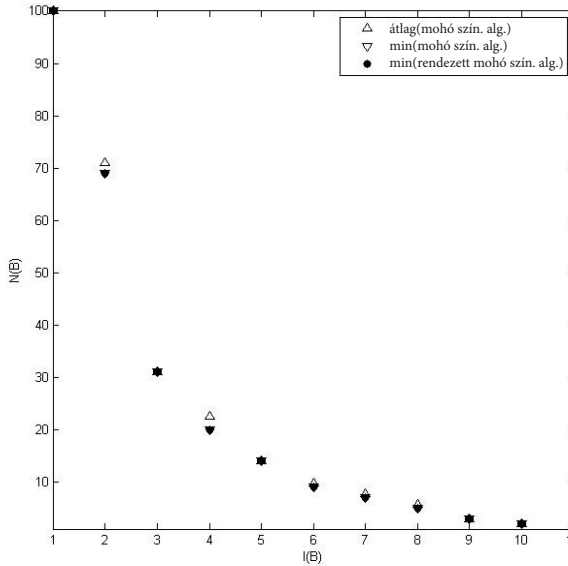
10. ábra. A mohó színezési algoritmus véletlen és centralitásfogalmak szerint rendezett eseteinek összehasonlítása egy Barabási-Albert ($k=2$, $m=1$ és $n=100$) gráf esetén.

Az eredményeket az l_B értékének függvényében a 6. táblázatban ismertetjük, amelyek alapján a centralitásfogalmak szerinti rendezések minimuma meg- egyezik a csúcspontok 200 véletlen sorrendjének minimumával.

l_B	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
átlag(pontok véletlen sorr.)	100	67.15	35.5	26.4	16.6	13.9	6.1	4.8	3	2	1
min(pontok véletlen sorr.)	100	65	35	25	16	13	6	4	3	2	1
fokszám-centralitás/növ	100	65	35	26	17	14	6	5	3	2	1
közelség-centralitás/növ	100	65	35	25	16	13	6	4	3	2	1
köztesseg-centralitás/növ	100	65	35	25	17	13	6	4	3	2	1
fokszám-centralitás/csökk	100	73	36	28	18	14	6	5	3	2	1
közelség-centralitás/csökk	100	73	36	27	17	14	6	5	3	2	1
köztesseg-centralitás/csökk	100	73	36	28	17	14	6	5	3	2	1
min (rendezések)	100	65	35	25	16	13	6	4	3	2	1

6. táblázat. A csúcspontok 200 véletlen sorrendjének átlaga és minimuma, a 6 darab rendezés által meghatározott dobozok számának és ezek minimumának összehasonlítása a mohó színezési algoritmus esetén egy Barabási-Albert ($k=2$, $m=1$, $n=100$) -gráf esetén.

Egy $k=2$, $m=1$, $n=100$ paraméterekkel generált Barabási-Albert gráf esetén a CBB algoritmus eredményeit a 11. ábrán mutatjuk be. E vizsgált esetben is a 6 rendezés minimuma megegyezik a csúcspontok 200 véletlen sorrendjének minimumával.

11. ábra. A mohó színezési algoritmus véletlen és centralitásfogalmak szerint rendezett eseteinek összehasonlítása egy Barabási-Albert ($k=2$, $m=1$, $n=100$)-gráf esetén.

Az eredményeket az l_b értékének függvényében a 7. táblázatban ismertetjük, amelyek alapján a centralitásfogalmak szerinti rendezések minimuma megegyezik a csúcspontok 200 véletlen sorrendjeinek minimumával.

l_B	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
átlag(pontok véletlen sorr.)	100	70.97	31.12	22.53	14.12	9.8	7.8	5.7	3	2	1
min(pontok véletlen sorr.)	100	69	31	20	14	9	7	5	3	2	1
fokszám-centralitás/növ	100	69	31	20	14	9	8	6	3	2	1
közelség-centralitás/növ	100	69	31	20	14	9	7	5	3	2	1
köztesség-centralitás/növ	100	69	31	21	14	10	8	5	3	2	1
fokszám-centralitás/csökk	100	76	31	24	14	10	8	6	3	2	1
közelség-centralitás/csökk	100	76	31	24	14	10	8	6	3	2	1
köztesség-centralitás/csökk	100	76	31	24	14	10	8	6	3	2	1
min (rendezések)	100	69	31	20	14	9	7	5	3	2	1

7. táblázat. A csúcspontok 200 véletlen sorrendjének átlaga és minimuma, a 6 darab rendezés által meghatározott dobozok számának és ezek minimumának összehasonlítása a CBB algoritmus esetén egy Barabási-Albert ($k=2, m=1, n=100$) -gráf esetén.

Az Erdős-Rényi-gráfokhoz hasonlóan a Barabási-Albert-gráfok esetén is a csúcspontok centralitásfogalmak szerint növekvő sorrendbe helyezésével jobb eredményt érünk el a csökkenő sorrendbe helyezéshez viszonyítva. Tehát, ha a módosított algoritmusunk egy tetszőleges centralitásfogalom szerint növekvő sorrend alapján fed le egy gráfot, akkor kevesebb doboz szükséges, mintha a csökkenő sorrendet használná ugyanazon rögzített példa esetén.

Paraméterkombinációnként 1000-1000 egyedi gráfpéldányt vizsgálva, a Barabási-Albert-gráfok esetén is a csúcspontok szerint rendezése esetén jobb eredményt értünk el a véletlen sorrendek átlagnál.

Mi több, itt is teljesül, hogy amennyiben növeljük a gráfsűrűséget, annál inkább egyszerűsödik a feladat, hiszen csökken a vizsgát gráfok átmérője. Megjegyezzük, hogy habár a rendezések eredményeinek minimuma összességében jobb eredményt ad az átlagnál, ennek ellenére a doboz-lefedési algoritmusokkal nem garantáljuk determinisztikusságát, hiszen a csúcspontok centralitásértékei megegyezhetnek.

A dolgozatrész alapján kijelenthetjük, hogy a 6 darab rendezések általi valószínűségi eredmény jobb, mint az átlag, viszont nem mindig jobb, mint a legjobb véletlen eredmény.

Összegzés és következtetés

Jelen dolgozat alapján három centralitásfogalom segítségével az Erdős-Rényi illetve Barabási-Albert gráfok esetén vizsgáltuk a mohó színezési algoritmus illetve CBB-vel optimalizálási és gyorsítási lehetőségeit.

A 6 darab rendezéssel sem a mohó színezési, sem a CBB algoritmus esetén nem kapunk feltétlenül jobb eredményt a csúcspontok 200 véletlen sorrendjéhez viszonyítva.

Továbbá, mivel a rendezésekkel nem garantáljuk, hogy determinisztikusak legyenek a dobozlefedési algoritmusok, így érdemes a tapasztali szórást számolni mind a véletlen sorrendek, mind a rendezések által meghatározott eredmények esetén.

A dolgozat alapján kijelenthetjük, hogy az Erdős-Rényi illetve Barabási-Albert gráfok mohó színezési algoritmussal illetve CBB-vel való lefedése esetén az algoritmusok alkalmazása előtt érdemes a csúcspontokat fokszám-, közelség- és közteség-centralitások szerint rendezni. Gyorsabb és optimalitásban megegyező eredményt kapunk, ha az ekképpen módosított doboz-lefedési algoritmusokat alkalmazzuk.

Köszönetnyilvánítás

A szerző megköszöni dr. Soós Anna javaslatait és a *Collegium Talentum* – *A külhoni tehetségekért ösztöndíjprogram* támogatását.

Szakirodalom

ALBERT–BARABÁSI 2002

ALBERT Réka – BARABÁSI Albert-László: Statistical mechanics of complex networks. In: Review of modern Physycs (2002), 74 sz. 48–85.

BRADES 2001

BRANDES, Ulrik: A faster algorithm for betweenness centrality, In: Journal of Mathematical Sociology, 25 (2001) 2 sz. 163–177.

ERDŐS–RÉNYI 1959

ERDŐS Pál – RÉNYI Alfréd: On Random Graphs. I. In: Publicationes Mathematicae (1959) 6 sz. 290–297.

GILBERT 1959

GILBERT, E. N.: Random Graphs. In: Annals of Mathematical Statistics, (1959) 30 sz. 1141–1144.

FALCONER 2003

FALCONER, Kenneth: Fractal Geometry - Mathematical Foundations and Applications. New York. 2003.

MANDELBROT 1967

MANDELBROT, Benoit: How long is the coast of Britain? Statistical self-similarity and fractional dimension. In: Science, (1967) 156/3775 sz. 636–638.

THE MATHWORKS INC 2012

The Mathworks Inc: MATLAB and Statistics Toolbox Release 2012b. Massachusetts. 2012.

DE NOOY–MRVAR–BATAGELJ 2011

DE NOOY, Wouter – MRVAR, Andrej – BATAGELJ, Vladimir: Exploratory Social Network Analysis with Pajek: Revised and Expanded. 2nd Edition. New York. 2011.

RUBINOV 2010

RUBINOV, Mika: Betweenness centrality implementation. https://github.com/fieldtrip/fieldtrip/blob/master/external/bct/betweenness_wei.m. Letöltés ideje: 2014. 10. 14.]

SIMON 2013a

SIMON Levente: Hálózatmodellek fraktálemzése, In: Reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia absztraktfüzete. Kolozsvár. 2013.

SIMON 2013b

SIMON Levente: A fraktáldimenzió érve valószínűségi hálózatok egy innovatív algoritlussal való ábrázolása mellett. In: Innováció és kreativitás a tudományban, Szerk.: Székely Tünde. Kolozsvár, 2013. 241–257

SONG–GALLOS–HAVLIN–MAKSE 2007

SONG, Chaoming – GALLOS, Lazaros K. – HAVLIN Shlomo – MAKSE, Hernán A.: How to calculate the fractal dimension of a complex network- the box covering algorithm, In: Journal of Statistical Mechanics. P03006. 2007.

SOÓS 2001

Soós Anna: A valószínűségszámítás elemei. Kolozsvár. 2001.

SOÓS 2002

Soós Anna: Contraction Methods in Fractal Theory. Kolozsvár. 2002.

SOÓS 2008

Soós Anna: Sztochasztikus folyamatok és fraktálok [pdf]. Kolozsvár 2008.

SZABÓ 1997

SZABÓ László Imre: Ismerkedés a fraktálok matematikájával. Szeged. 1997.

WATTS–STROGATZ 1998

WATTS, Duncan J. – STROGATZ, Steven H.: Collective dynamics of 'small-world' networks. In: Nature (1998) 393 (6684) sz. 409-410.

Konkoly Sándor

A Balkán földrajzi lehatárolásának problematikája

Bevezetés

A Balkán fogalomkörét mindig is egyfajta bizonytalanság övezte, értelmezése a földrajzi szakirodalomban sem egységes. Olyan természeti, kulturális, politikai aspektusokat foglal magában, amelyek megnehezítik az egyértelmű fogalomalkotást. A Balkán tehát rendkívül összetett és vitatott fogalom, melynek területi lehatárolására eddig számos felkarolt és kevésbé népszerű kezdeményezés született a félsziget rövid története során.

A Balkán földrajzi határainak alapvető problémája, hogy valójában hiányoznak. Ezáltal mindenféle lehatárolás vitatott, vitatható és viszonylagos. Szigorúan geológiai értelemben véve a félszigetnek nincs lemeztektonikailag megközelíthető határa, a Kárpát-Balkán térség egy közös földtani egységet alkot. Hiányoznak a félsziget északi részén kelet-nyugati irányban végigfutó markáns hegyvonulatok, keresztirányú folyóvölgyek és tektonikai törésvonalak, amelyek a kontinens testétől egyértelműen elhatárolhatnák. Emellett a Balkán-félsziget északi irányban haladva egyre szélesedő törzssel rendelkezik, amely magát a félsziget jellegét – de facto – csökkenti.

Amíg a Balkánon a geomorfológiai adottságok mozaikos jellegéből fakadó hiányosság teszi problematikusá a határok megvonását, addig Európa másik két nagy déli félszigeténél ez nem jelent különösebb nehézséget. A Pireneusi-félszigetet a Pireneusok központi vonulata északon jól elkülöníti az európai kontinentstől, az Appennini-félsziget esetében pedig ott van az Alpok és a Pó. A Balkán esetében leginkább vitatott északi, ill. északnyugati határszakasz konszenzuson alapuló kijelölése azonban már több mint két évszázada várta magára.

Dél-Európa legkeletibb félszigetének történetiségét vizsgálva permanens átmeneti jelleget vélhetünk felfedezni, a Balkán geopolitikai helyzetéből adódóan mindig a híd szerepét töltötte be Európa fejlett régiói és Kis-Ázsia térségei között. A nagyhatalmi érdekszférák keresztttüzeiben, s különösen a több száz

éves török uralom alatt a Balkán fejlődésében megrekedt, Európától elszakadt, s társadalmi-politikai struktúrájában konzerválódott. Az európai kultúra bölcsőjének oly' gyakran emlegetett félsziget az évszázadok során lassan Európa mostoha gyermekévé vált, és jelentése már csupán negatív jelzőként bukkan fel a világ számos táján, ahol a Balkán valamilyen okból szóba kerül. A 19. század második felében felszabaduló és önállósodni próbáló nemzetek külső és belső csatározásai, valamint az etnikai alapú térfelosztás következményei olyan permanens, napjainkig tartó destabilizációs folyamatokat indítottak el a térségben, amelyek új fogalmat alkottak a geopolitikában. A balkanizáció, illetve a balkániság kérdése azonban már egy újabb kutatás témája lehetne, dolgozatomban csupán az entitásként értelmezett Balkán természetföldrajzi megközelítésben vizsgált határaitra szorítkozom.

Bármely aspektusból vizsgáljuk is a Balkánt, vagy félszigetének határait, az északnyugati határrész okozza a legnagyobb bizonytalanságot, hiszen az említett geomorfológiai hiányosságok mellett e szakaszon kulturális, politikai, történeti szempontok is előtérbe kerülnek a természetes határvonalakkal szemben.

Munkámban egy összefoglaló áttekintést nyújtok át az olvasónak a Balkán-félsziget máig vitatott földrajzi határaitól és a Balkán vitatható lehatárolási koncepcióiról. Egy földrajzilag indokolt területi egység határait gyakran politikai okok és érdekek határozzák meg. A Balkán esetében egy eredendően természetföldrajzi-topográfiai térkategória a nevesítésének időszakát követően politikai tartalommal telítődött, és a Balkán-félsziget (mint földrajzi térkategória) határainak kérdését hamarosan felülírta a Balkán (mint alapvetően geopolitikai térkategória) határainak kérdése.

Célkitűzés

Dolgozatomban szeretném feltárni, hogy mely elemek közösek a földrajzi lehatárolásokban, melyek egyediek, esetleg szélsőségesek? Melyek a lehatárolás legjellemzőbb felszínformái? A Balkán-félsziget „rövid” története során mely korokban hogyan változtak a lehatárolási koncepciók, milyen irányban és miért küsztek el a természetföldrajzi határok? Melyek azok a hatások, tendenciák, történelmi-társadalmi, ill. politikai folyamatok, amelyek befolyásolták az újabb és újabb földrajzi alapú határok kijelölését? (Különösen érdekes lehet a kérdés egy időközben pejoratív jelzővé redukált földrajzi, ill. geopolitikai fogalom megszületése és elterjedése következtében.) Melyek azok az indokok, amelyek kitüntetett szerepet kaphattak egy-egy lehatárolás során,

van-e természetföldrajzi alapja, mennyire hiteles, időtállóan bizonyult-e? Vizsgálom, hogy a különböző koncepciók milyen mértékben váltak elfogadottá, vagy éppen szorultak ki a tudományos munkákból az elmúlt kétszáz év során. A kijelölt geomorfológiai határvonalak valóban rendelkeznek-e valamilyen határfunkcióval, vagy csupán szimbolikus jelentőséget tulajdoníthatunk nekik? Egyéni célom a szakirodalom által kitüntetett főbb határterületek bejárása, empirikus úton történő megismerése. A kutatómunka eredményeként kísérletet szeretnék tenni egy saját balkáni határvonal felállítására.

A kutatás módszerei

Kutatásaim során a forráskritika módszerével élve, elsősorban primer dokumentumok elemzésével vizsgáltam a Balkán határainak kérdéskörét. A földrajzi probléma feltárása és a forráselemzés könyvtári és levéltári kutatásokból, korabeli szakirodalmak, tematikus térképek tanulmányozásából, rendszerezéséből állt. Az irodalmi másodelemzés során a különböző szempontrendszerek feldolgozására, összehasonlítására és értékelésére törekedtem. Az elméleti munkát szakmai utak, balkáni terepbejárások egészítették ki, amelyek gyakorlati tapasztalatokkal segítettek a helyzetértékelést. A kutatóutakról fényképes dokumentációt, és kulturális-útvonalterképeket készítettem. A vizuális összegzést CorelDRAW 8, PhotoFiltre 95 számítógépes grafikus programmal készítettem.

A Balkán történetileg változó megjelenése

A Balkán-félsziget Európa legkeletibb és egyben legtagoltabb, mondhatni ezerarcú félszigete. Északon Közép-Európa, nyugaton az Adriai-tenger és a Jón-tenger, délen a Földközi-tenger, délkeleten az Égei- és a Márvány-tenger, keleten a Fekete-tenger határolja. Területe a különböző értelmezések szerint 500- és 800 000 km² között változik. Valódi félszigeti jellege csak a Vlorëi- és a Szalonoki-öböl vonalától délre, a Görög-félszigeten van. Igazi balkáni karaktert csupán a Balkán-hegység vonulatától délre ölt. A Balkán-hegység – a Dinaridák láncaihoz hasonlóan – szintén kedvelt kiinduló pontja volt a 19. századi lehatárolási elméleteknek. Mozaikosság, sokszínűség és átmeneti jelleg. E szavakkal jellemezhető leginkább a Balkán térsége akár természetföldrajzi, akár társadalmi oldalról közelítünk felé. A Balkán sohasem volt egységes, birodalmak által integrált tér, a hegyek közé beékelődött kisebb-nagyobb medencék nem voltak alkalmasak jelentősebb térszerveződésre sem

az ókorban, sem Bizánc alatt, sem később. A 19. század elejéig még földrajzi térkategóriaként sem említik, és sajátos viszonyrendszeréből fakadóan meglehetősen kevés kutatót, felfedezőt vonzott e terület. A török gyengülésével, majd fokozatos visszahúzódásával párhuzamosan vált a Balkán érdekessé, és kutatásra érdemessé.

A Balkán lehatárolásának problematikája egyidős a Balkán-félsziget elnevezésének időszakával, ha úgy tetszik a földrajzi térkategória genezisével. August Zeune német geográfus 1808-ban Berlinben publikálta „Goea” című munkáját, amelyben elsőként említi e terminust. A „Balkanhalbeiland, majd „Balkanhalbinsel” elnevezése hamar gyökeret vert a német geográfiában, és egyre sűrűbben használták a nemzetközi tudományos munkákban.

A névadó Balkán-hegységet az ókori antik világban Haemus-nak, Hemum-nak, Emum-nak, a rómaiak az ezüsbányái után Ezüst-hegynek nevezték. A középkort követően már Salomon Schweigger is készített részletes leírást a Haemus-ról. A német szerzetes volt az első utazó, aki elősegítette a Balkán név terjedését a 16. század végén készített, majd 1608-ban publikált naplójegyzetében. Először közölte a hegység török eredetű nevét a Balkan-t, amely fás, ill. erdővel borított köves hegyvidéket jelentett. Megemlíti, hogy a helyi lakosság a hegyet szláv nyelven Comonitzának nevezi, a bolgárok pedig Stara Planinának hívják.¹ Az oszmánok a balkan-t, mint általános „hegység” jelentésként használták, egy olyan jelző vagy egyéb kifejezés kíséretében, amely megadta annak pontos földrajzi helyét. Kodja-Balkán volt a hegység központi része, Emine-Balkán a hegylánc keleti végére mutató, Fekete-tenger felé ereszkedő része, és Ungurus-Balkán (Magyar-hegység) volt a Kárpátok elnevezése. Louis Deshayes 1621-es követei jelentésében lejegyzti, hogy Bulgáriát a román területektől elválasztó „nagy hegyvonulatot” az itáliaiak a „világ láncának” nevezik. Ugyanezt a törökök pedig Derventnek hívják, amely erdővel borított hegységet jelent, mint ahogy Balkán névvel illetik a köves, sziklás hegyeket, mint amilyen a Haemus vonulata. Itt ugyan némi ellentmondást vélhetünk felfedezni, de később már Deshayes is csak a Haemus elnevezést használja a Balkán és a Dervent helyett. Schad (1740) és Ruggier Boscovich (1762) írásában is megjelenik a Haemus, megemlítve, hogy a törökök e hegyet Balkánnak hívják. Az 1780-as években a francia Beaujour és Pouqueville felváltva alkalmazták a két elnevezést. John Morritt brit utazó 1794-ben Balkánnak nevezi a Haemus vonulatát, ezzel elsőként jelenik meg az „Öreg hegység” új keletű elnevezése az angol nyelvű útleírásokban. Franz von Weiss osztrák térképész

¹ SCHWEIGGER 1608. 62–84.

a félsziget névadó hegységét olykor, mint Mons Haemus, máskor pedig Nagy Balkán hegységként jelöli, de egy kisebb szakaszon a Stara Planina is feltűnik az európai Törökországot ábrázoló 1829-es mappáján. A 19. században még jellemző a hegység mindkét nevének használata. A Haemus és a Balkán gyakran összemósódott, egymással felcserélték, vagy egymás mellett említették. Felix Kanitz 1879-ben már a Balkánt használja a hegység és a félsziget elnevezésére is, ugyanakkor Wilhelm Tomaschek 1887-ben még a Haemus hegységről ír, és meglepő párosításként a félszigetre a Hämus-Halbinsel elnevezést használja. A névadó Zeune és Robert Walsh hatására hamar elterjed a Balkán, mint a félsziget egészére használt általános területi megjelölés, melyet a 19. század második felétől már igen széles körben használnak a különböző szakmunkákban.²

A török gyengülésével felgyorsult politikai átrendeződés során a nagyhatalmak is szemet vetettek a Balkán térségére. Eltérő érdekeiknek megfelelően igyekeztek befolyást szerezni Balkánon, így a fiatal földrajzi térkategória nagyon hamar politikai tartalommal telítődött. A félsziget hibás elnevezését korrigálni szándékozó „felvilágosult” geográfia mellett egyre erőteljesebb akarat mutatkozott a politikai, ill. ideológiai alapon történő névváltoztatásra. Az 1878-as Berliini kongresszust követően előtérbe kerültek az etnikai elnevezések is. (Ilyen pl. a Délszláv-félsziget, vagy a Görög-félsziget.) Korábban az elnevezések az Oszmán-birodalom délkelet-európai jelenlétére utaltak. (Pl: Európai Törökország, Török- vagy Levantei-Európa, stb.) Ekkorra azonban már a Balkán-félsziget visszavonhatatlanul elterjedt és megerősödött. A 20. század elején a Theobald Fischer által korábban javasolt Délkelet-Európa fogalmat és a Balkánt egymással felcserélhető fogalmakként használták, ami különösen az Amerikai Egyesült Államokban volt gyakori. A két terminus a földrajzi kiterjedés nagyságában ritkán tett különbséget, ez általában csak a német nyelvű szakirodalomban volt jellemző. Tomas Masaryk tanulmányában különbséget tesz az első Balkán-háború előtti és a második Balkán-háború utáni Balkán fogalmában. Az első Balkán-háborúig nem tartotta balkáninak Romániát, Dalmáciát, de egyes esetekben Görögországot és Bosznia-Hercegovinát sem. A második Balkán-háborút követő balkáni lehatárolás már magában foglalja Romániát és Görögországot, tehát az egész Balkán-félszigetre kiterjed. (Tágabb értelmezésben előfordul, hogy egyesek Törökországot és Ciprust is ide sorolják.) A II. világháború után Josip Roglič még egy kísérletet tett a korábban kiszorult „Délkelet-Európa” fogalom ismételt elterjesztésére.

² Todorova 1997. 63–116.

Ma Délkelet-Európával kapcsolatban megkülönböztethetünk egy szélesebben és egy szűkebben értelmezett lehatárolást. A legnagyobb kiterjedésű Délkelet-Európát Karl Kaser határozta meg, elsősorban földrajzi alapokra építve. Így az északi határt a Kárpátokkal, a keleti határt a Fekete-tengerrel, a déli határt az Égei-tengerrel, valamint a nyugati határt az Adriai- és a Jón-tenger partvidékével határolta le. Ennek alapján Kaser ide sorolta Magyarországot, Szlovákiát, Romániát és Görögországot is. Másfajta megközelítést alkalmazott George Hoffman, aki Délkelet-Európát, ill. a Délkelet-Európai-félsziget fogalmát a Balkánnal felcserélhetően használta. Hoffman szerint Románia és Görögország nem tartozik bele a Balkán térségébe, bár úgy vélte, hogy Havasalföld és Moldova, ill. a makedóniai és thrákiai területek beletartoznak a Balkán magterületébe. Mégis kizárta a két országot, mert Görögországot mediterrán országnak tartotta, Románia esetében pedig a Dunát csak egy szimbolikus határnak tekintette. Hasonlóan vélekedett Friz Viljavec, aki szintén kizárta vizsgálatai köréből Romániát és Görögországot a kulturális különbségekre hivatkozva. Napjainkban Délkelet-Európához soroljuk a volt jugoszláviai tagállamokat, Albániát, Romániát, Bulgáriát. Ma a Balkán részének tekintjük szűkebb értelmezés szerint a Jugoszláv utódállamokat, Albániát, Bulgáriát, Görögországot, Törökország európai részét és Dobrudzsát. Tágabb értelmezés szerint a Balkán térségébe soroljuk a hajdani Jugoszláv tagállamokat, Albániát, Bulgáriát, Romániát, Görögországot, Törökországot, sőt néha még Ciprust is.³ Tehát a Balkán fogalmát többnyire Délkelet-Európával azonosítják, vagy annál szűkebben értelmezik. Mivel a tájhatárok nem mindenütt esnek egybe a politikai, kulturális, etnikai határokkal, ezért a társadalmi-gazdasági életben a Balkán-félsziget helyett inkább a Balkán elnevezés használata ajánlatos. Sokan és sokféle kritériumrendszert állítottak már fel, amellyel megragadhatóvá próbálták tenni a Balkánt, kevés sikerrel. Az államhatárok képlékenyek, a természetföldrajzi határok elégtelenek, így bizonytalan államalakulatok és földrajzi felszínformák helyett talán célszerűbb volna a korábbi közigazgatási határokon nyugvó történeti-földrajzi tájegységeket vizsgálni, és a hozzá kapcsolódó mezo- és mikroformák alapján kijelölni a balkáni határokat.

Lehatárolási koncepciók

August Zeune (1778-1853)⁴ a Balkán-félsziget névadója szerint létezik egy „hatalmas hegylánc”, amely a Fekete-tengert összeköti az Adriával, így tökéletesen

³ TODOROVA 1997. 63–116.

⁴ ZEUNE 1808. 41–57.

alkalmas a „Görög-félsziget” északi lehatárolására. Zeune azt régi felfogást erősítette, amelyet már az ókor természettudósai is leírtak a Haemus hegységről. A német földrajztudós nem az egyetlen, aki a kor téves földrajzi ismereteire építve írt a Balkán hegyvidékéről. A már említett brit kutató és utazó Robert Walsh – aki a Balkán-félsziget nevének elterjesztését segíti a nyugat-európai geográfiában – 1827-ben még arról ír, hogy a hatalmas Balkán-hegység a Velencei-öbölnél kezdődik és a Fekete-tengernél ér véget. Amíg Zeune és Walsh síkra szálltak a Keleten két ágra bomló, majd a Fekete-tengerbe merülő, nyugaton pedig az Isztriai-félszigeten az Alpokhoz csatlakozó hatalmas Balkán-hegylánc mellett, addig a 18. századi utazók már ismerték a hegység valódi földrajzi helyzetét. Ami Boué francia geológus az 1830-as években már korrekt módon írta le a Balkánt és megcáfolta a hegységgel kapcsolatos korábbi elképzeléseket.⁵ A Balkán-hegység elnevezése (a félsziget névéhez hasonlóan) csak lassan terjed el a szakirodalomban, még a 19. század végén is használták a Haemus-t és a Balkánt egymás szinonimájaként. Boué a félszigetet ekkor még török Európának („La Turquie d’Europe”) nevezi monográfiájában, bár a hegységre már a Balkán megnevezést használja.

Morgenstern Henrik (1856–1940) a Kárpát-medence természetes határait vizsgálta orográfiai, meteorológiai és geológiai szempontból.⁶ A Balkán és a Kárpát-medence természetföldrajzi viszonyait részletesen elemzi. Több ízben járt a Balkánon, a természetes határok (hegygerinc, folyók, völgyek) elválasztó szerepét és az államrendszerek kapcsolatát kutatta. A leíró földrajz követőjeként a határokat – nem meglepő módon – hegységekhez köti. A Dinári-Alpok, a Sardagh (Šar planina), Rigómező (Cosovo polje) és a Stara Planina vonulatai szerinte elfogadható módon definiálják a Balkán-félsziget északi határát. Ez az egyik legmerészebb és a legmélyebben húzódó lehatárolás, hiszen még Zeune (1808) sem kanyarodott a Balkán-hegységtől a Šar planina irányába, dél felé.

Lóczy Lajos (1849–1920) a magyar földtudományok atyjaként több tudományágra kiterjedő kutatási programokat indított, geológiai-geomorfológiai kutatásokat végzett, ill. térképeket készített a Kárpátokban, a Balkánon és Ázsiában.^{7 8} Fiával többször járt a Balkánon, ahol legfőképp Szerbia földtanát tanulmányozta. Az MTA felkérésére szénhidrogén lelőhelyek után is kutatott

⁵ BOUE 1840. 156–160.

⁶ MORGENSTERN 1874. 319–367.

⁷ LÓCZY 1920. 82–84.

⁸ LÓCZY 1918. 119–143.

a félszigeten. Lóczy ugyan elfogadja a Balkán északi határának a népszerű Trieszti-öböl – Duna – Száva vonalat, de igazi határoknak mégis a Kárpát-medencét övező hegyvonulatokat tekintette.

Cholnoky Jenő (1870–1950) Lóczy tanítványaként, ill. munkásságának örököseként a gondolataiban és módszereiben is elkötelezett követője. Mesterénél lényegesen többet foglalkozott a Balkánnal, ahol az MTA Balkáni Bizottságának tagjaként több ízben is megfordult. Elsősorban Szerbia területén végzett geológiai és geomorfológiai vizsgálatokat. Fontosak a Balkán lehatárolásával kapcsolatos munkái. Úgy vélte, hogy a „bonyolult szerkezetű” Balkán északi határát a Trieszti-öbölből a Száva irányába húzott egyenes, majd a Száva vonala jelöli ki, és a Duna viszi tovább a Kárpátok vonulatáig. A határ azután a Déli-Kárpátok gerincén halad végig a Kárpátok délkeleti sarkáig, majd onnan a Buzau folyóval lekanyarodik a Duna deltájához. Cholnoky szerint van még egy határ, ami a félszigetet két részre bontja.⁹ Ez a Szalonikitől a Drin torkolatához húzott, majd a Fekete-Drin völgyében továbbhaladó enyhén íves vonal, amely elválasztja egymástól az északi kevésbé tagolt zárt, és a déli, egyre inkább széttagolódó, végül szigetekre bomló Görög-félszigetet. Ez a tektonikus vonal valóban jól nyomozható az Ohridi- és a Preszpa-tó mentén, ill. a Fekete-Drin völgyében. A Balkán-félsziget szerkezetileg nem ér véget a tengerszorosoknál, hanem folytatódik Kis-Ázsiában, hiszen a Dardanellák és a Boszporusz csupán megsüllyedt folyóvölgyek, amelyekbe benyomult a tenger. Cholnoky felfogásában a Dinári-Alpok szerves folytatása a Taurusz-hegység és a Kaukázus is.

Hézsér Aurél (1887–1947) Magyarország földrajzi helyzetét taglaló kiváló munkájában részletesen elemzi a Balkán földrajzi viszonyait, társadalmi-gazdasági összefüggéseit, a közlekedés, az államszervezet és a geomorfológia kapcsolatát. Több munkájában foglalkozik a félsziget külső és belső határaival, a határok elválasztó és összekötő szerepével.^{10 11} Hézsér a Dunát tekinti a Balkán északkeleti határának. A Szávát és az Unát határként, de nem kielégítő-, és nem természetes határként említi. Morfodinamikai szempontok alapján szemléli a balkáni határokat. Szerinte a Balkán természetföldrajzi határait a Száva és a Duna mellékfolyóinak vízválasztóin kell keresni. Az igazi határok a Dinaridák gerincein vannak. Morgensternhez és Lóczyhoz hasonlóan – a korszak természettudományos iskoláinak megfelelően – a hegygerincek elválasztó szerepét hangsúlyozza a folyóvízi, inkább összekötő funkcióval szemben.

⁹ CHOLNOKY 1937. 240–243.

¹⁰ HÉZSER 1916. 193–229.

¹¹ HÉZSER 1916. 504–515.

György Antal (1916) az MTA Balkáni Bizottságának tagjaként részt vesz a kutatásokban és elsősorban a balkáni államok etnikai, vallási, társadalmi aspektusaival foglalkozik. A Balkán-félszigetet bemutatva gondosan kerüli a Balkánnal kapcsolatos pejoratív megközelítést, amikor részletesen elemzi az országok, nemzetállamok területi és kulturális viszonyait. Az elsők között foglalkozik a lehatárolás földrajzi lehetőségeivel. Kiemeli a félsziget problematikáját, miszerint az széles „nyakkal” kapcsolódik az európai kontinenshez, ezzel megnehezíti a természetföldrajzi lehatárolását. Szerinte a Duna–Száva szakasz a leginkább elfogadható határvonal. György – Hézszerrel ellentétben – a Balkán-félszigetet Dél-Európa részének tekinti, mellőzve a délkelet-európai elhelyezkedés geopolitikai jelentőségét.¹²

Havass Rezső (1852–1927) az imperialisztikus magyar politikai földrajz prominens képviselőjeként a leíró földrajz területén is jeleskedett.¹³ A Magyar Földrajzi Társaság alelnöke, aki jelentős magánvagyonra révén sokat utazhatott, többször járt a Balkánon és Kis-Ázsia országaiban. Számptalan publikációjában foglalkozott a Balkánnal, miközben támogatta a földrajztudomány fejlődését, és egy Magyar Balkáni Bizottság felállítását szorgalmazta. Havass felismerte a széleskörű tudományos ismeretterjesztés jelentőségét, anyagilag is segítette folyóiratok, publikációk megjelentetését. Természet tudományos kutatómunkát főképp Dél-Dalmáciában végzett, geomorfológiai és botanikai munkái is ismertek. Leírja a dalmát parttípust, a környék sajátos flórávilágát és a környező szigetek vulkanikus képződményeit. A Balkán felé tartó gazdasági kapcsolatteremtést sürgeti, mint az egyetlen potenciális expanzió irányát. 1912-ben a Magyar Földrajzi Társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztályának elnöke lett, így nagyobb teret kapott a Balkánnal kapcsolatos gazdasági és politikai elképzeléseinek széleskörű terjesztéséhez. A Balkánnal való folyamatos tudományos foglalkozást tűzi ki célul, és a gazdasági hegemoniára való törekvést politikai, természetföldrajzi és közlekedés-földrajzi okokkal igazolja.¹⁴ Törekvéseinek hangot adva többször kijelenti: Budapest a Balkán Párizsa lehetne! Havass szintén történelmi határfolyónkat, a Szávát jelölte meg a Balkán északi határának.

Kogutowitz Károly (1886–1948) természetföldrajzi okokkal magyarázza a balkáni határok bizonytalanságát.¹⁵ Kiemeli a Balkán „híd” szerepét a két

¹² Uo. 504–515.

¹³ HAVASS 1913. 153–216.

¹⁴ HAJDÚ 2003. 11–61.

¹⁵ KOGUTOWITZ 1913. 31–48.

kontinens, Európa és Ázsia között. Részletesen elemzi Theobald Fischer elméletét, de vele ellentétben a Balkánt – akárcsak György Antal – Dél-Európához sorolja. Kogutowitz a Balkán északi határát, az Isztriai-félszigetet a Duna torlalatával összekötő sematikus egyenesben állapítja meg. Hangoztatja, hogy szerkezetileg ugyan a Duna – Száva vonala felelne meg leginkább határként, de mivel nemcsak az Isztriai-félsziget, hanem még a tőle, ill. a Száva völgyétől északabbra futó hegyláncok is a Dinaridák részét képezik, problematikus az efféle lehatárolás. Mellékesen megjegyzi, hogy politikai szempontból a történelmi Magyarország és Románia „déli szélét” szokás balkáni határként elfogadni. Felhívja a figyelmet a Balkán-félsziget orografikus hiányosságaira, miszerint nincs olyan magas elválasztó hegysége, mint a Pireneusok, így nem is lehetséges a tökéletes lehatárolás. Ezen kívül helyenként meglehetősen jó útvonalak vezetnek a Balkánra, ilyen például a Duna, vagy az Alföldünkről a Balkán-félszigetre benyúló termékeny öblök, amelyek gyengítenek mindenfajta lehatárolási kísérletet.

Györfly István (1884–1939) a magyarság vallás- és kultúraközvetítő szerepét hangsúlyozza a Balkán felé, és összefoglalja Magyarország balkáni politikáját.¹⁶ Györfly szerint hazánk területét a Duna és a Dráva választja el a Balkántól. A történelmi időkben ugyan a Száva, Kulpa, és az Una folyók voltak a határok, de akkoriban még a horvát szállásterületek és Szlavónia régiói is délebbre húzódtak. Horvátország a történelem folyamán felkúszott „balkáni” területéről a Dráva–Száva közére, ezért a Drávát kell tekintenünk a Balkán új határának. Sajátos helyzetben van Románia. A Duna jobb partján elhelyezkedő területei a Balkánhoz tartoznak, a bal partiak viszont Györfly szerint már nem. Térsége

Strömpl Gábor (1885–1945) szintén a Drávát tekinti a Balkán északi határának, de ő ezt Györflyvel ellentétben csupán egyetlen, a magyar történelmet talán a legsúlyosabban érintő politikai eseménnyel hozza összefüggésbe. A történelmi időkben mindig is határos volt hazánk a balkáni területekkel. Magyarország déli határai egyben a Balkán északi határait is jelentették. A trianoni rendezésekkel hazánk határai, és vele együtt a Balkán határai is északabbra tolódtak, miközben a szerbiai határszakasz meghosszabbodott.^{17 18}

Giuseppe Ricchieri (1861–1926) az olasz geográfia kiemelkedő alakja 1916-ban publikált „Suolo e genti della Balcania” című tanulmányában kimerítően

¹⁶ GYÖRFFY 1916. 19–37.

¹⁷ HAJDÚ 2003. 11–61.

¹⁸ GYÖRFFY 1916. 19–37.

foglalkozik a Balkán lehatárolásának kérdésével.¹⁹ Mint a kutatók többsége ő is elfogadja a Duna–Száva vonalat, de a különösen problematikus északnyugati határrész kijelölését településekhez köti. Úgy véli, a Balkán északi határa a Száva–Ljubljana–Gorizia vonal mentén halad. A két települést összekötő, majd a Trieszti-öbölre mutató elméleti egyenessel lehetne legoptimálisabb módon meghatározni a vitás balkáni határszakaszt.

Jovan Cvijić (1865–1927) a szerb geográfia legismertebb alakjaként a Duna–Száva–Isonzó (Soča) folyókkal jelöli ki a Balkán északi határát.²⁰ Kétségtelen, hogy a két folyó (Száva és az Isonzó) egyazon közös vízválasztó gerinc ellentétes oldalain ered, így földrajzi szempontból a legfolytonosabb határvonalat eredményezi. Cvijić mégsem természetföldrajzi megfontolásokból ragaszkodott elméletéhez, hanem szubjektív döntése mögött történelmi és kulturális okok húzódtak meg. Elfogult volt, amikor a délszláv államokat és a balkáni határokat vizsgálta. Olyan politikai és kulturális kritériumokat vezetett be, amelyek alapján a horvátok és a szlovének is részesei lettek annak, amit ő balkáni civilizációnak nevezett. Romániát ugyanakkor kiejtette a nyomatékos stílusú, de ellentmondásos vizsgálataiból. Cvijić a „nagyszerb” propaganda lelkes híve volt, a szerb expanziós törekvéseket tudományos és szerteágazó szakmai indokokkal támasztotta alá, gyakran külföldi szerzők elméleteire, eredményeire is támaszkodva. Álláspontja szerint a Balkán-félsziget különleges tagoltságánál fogva kevésbé alkalmas politikai egység kifejlődésére. Talán két államterület integrálhatna, így a Duna és a Marica sík, valamint a Morava-Vardar folyók vízgyűjtője. Geográfiai okokra hivatkozva indokként megemlíti a Vardar és a Morava alacsony vízválasztóját, a két folyóvölgy lakosságának hasonló kultúráját. Ha Szerbia elveszítené a Vardar-völgyet, elszakadna a Balkántól – érvel Cvijić. A szláv népek egységét jóval több tényező erősíti, mint amennyi ellene van. A vallást ugyanakkor nem tartja a balkáni kultúrák közti jelentős törésvonalnak. Cvijić úgy véli, a Balkán egységének kérdése magában a szláv egység gondolatában rejlik.^{21 22 23}

Tóth Zoltán (1888–1958) a Földrajzi Közlemények hasábjain sűrűn publikálva több ízben részletesen elemzi a Balkán geomorfológiai arculatát, domborzatát

¹⁹ RICCHIERI 1916. 16–45.

²⁰ CVIJIC 1922. 137–141.

²¹ TODOROVA 1997. 63–116.

²² HÉZSER 1916. 193–229.

²³ HÉZSER 1916. 504–515.

és az államrendszerek kapcsolatát.²⁴ Tóth hangsúlyozza, hogy a Balkán határai azért bizonytalanok, mert nincsenek igazán jó természetes határai. Megfelelő természetföldrajzi határok folyók, tengerek, de leginkább hegységek lehetnek. Kiemeli, hogy Európa legfejlettebb részein szinte mindenhol hegygerinc az államhatár, de a Balkánon nincs jelentősége a hegységek elválasztó szerepének. A Balkán-hegység nem választ el kultúrákat, népeket, ahogy Szerbiában sem a Kopaonik. A Kárpátokra ez ugyancsak igaz. („Olá, tót, rutén lakik mindkét oldalon...”) A Kárpátok jó földrajzi határ lehetne, ha egy kicsit magasabb volna, és a tengerpartig húzódná. A Duna legfeljebb az alsó szakaszán bír elválasztó jelleggel, ott szerinte valóban „néphatár” is. Másutt kevésbé az, hiszen a folyótól délre vannak még a Balkánra átnyúló alföldi tájak, művelésre alkalmas sík területek. Az is nehezíti a problémát, hogy a folyóvölgyek délkeleti irányban futnak. (Példaként említi a Dunát, Moravát, és a Maricát.) Hazánk természetes déli határai a Duna, Száva és az Una, amelyek elválasztják Magyarországot területét a Balkántól.

Mendöl Tibor (1905-1966) „A Balkán földrajza” című, szakmai körökben népszerű monográfiájában átfogó képet nyújt a Balkán térségéről.²⁵ Elfogadja északi határának a Duna–Száva–Trieszti-öböl vonalat, de különbséget tesz északi és déli Balkán között. A földtani kéregmozgások eltérő mértékére hivatkozva, az északi Balkán déli határának a Thessalonokitól az Otrantói-szorosig húzott egyenest tartja. A déli Balkán maga a Görög-félsziget, amely geomorfológiai szempontból durvábban tagolt, mint az északi. A Dunát csak a Kárpátokkal való találkozásáig véli meghatározónak, ekképp a Déli-Kárpátok vonulatától délre eső területeket nevezi Balkánnak, és Kogutowitzhoz hasonlóan Dél-Európához sorolja azt. Mi több, szerinte az egész Kárpát-Balkán földrajzi egység – szerkezeti szempontokat figyelembe véve – Dél-Európához tartozik. A Balkán északi és déli kettéosztásában Mendöl valószínűleg Cholnokytól merít, hiszen ezt a szerkezeti alapon történő felosztást korábban Cholnoky írja le, bár Mendöl kissé leegyszerűsítve alkalmazza.

Szabó Pál Zoltán (1901-1965) az MKT Balkán Bizottságának tagjaként rendszeresen foglalkozott a Balkánnal, azon belül is különösen a horvát-magyar kapcsolatokkal. Úgy vélte, a Balkán geopolitikai helyzeténél fogva vált fontossá, hiszen három világrész hatalmi körét érinti, és itt van a Földközi-tenger keleti medencéjének a kulcsa. Kiemeli Pécs és Szeged kitüntetett szerepét a balkáni kapcsolatok alakításában, s rámutat a közlekedési-gazdasági lehetőségeket

²⁴ TÓTH 1917. 311–361.

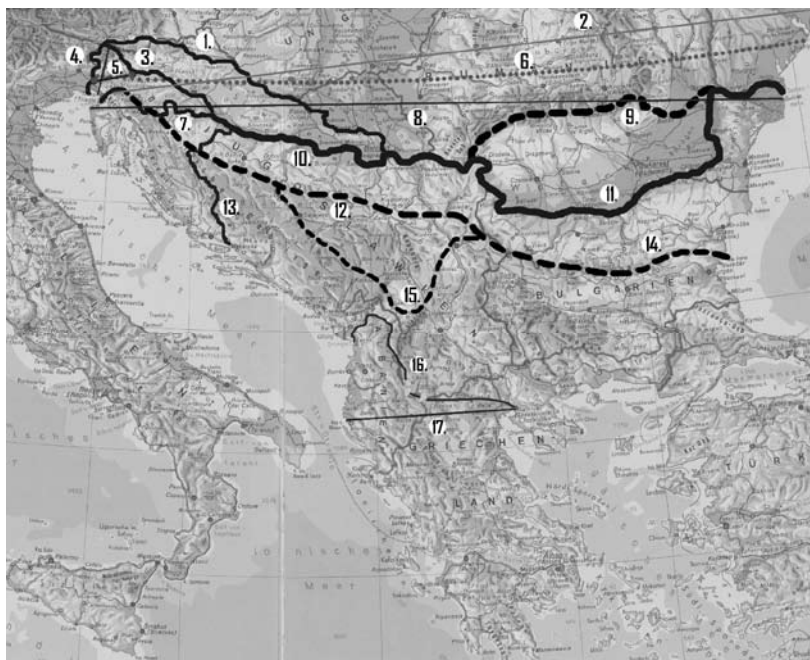
²⁵ MENDÖL 1948. 271–293.

elősegítő útvonalak problematikájára.²⁶ Szabó Pál politikai földrajzusként a Balkán és a Kárpát-medence problémáit, lehetőségeit összefüggő egységként kezelte, kapcsolatukat és egymásra utaltságukat szükségszerűnek, célszerűnek vélte. A balkáni határokat a geopolitikai erővonalak rendszeréhez igazodva jelölte ki, s a félszigetet két külön jellegű és érdekeltségű területre osztotta. (Az északi rész szerinte egyértelműen közép-európai érdekeltségű.) Az 1943-as, vázlatosan szerkesztett ábráján a Balkán-félsziget északi határát a Dinaridák északkeleti előterében, a Zágráb–Belgrád geopolitikai erővonalától délre, azzal párhuzamosan húzta meg. Belgrád után a határ felkanyarodik a Déli-Kárpátok ívére, s a Duna deltájától északra, Odessza környékén éri el a Fekete-tengert. Ez a lehatárolási koncepció hasonlít leginkább a francia geográfiában elterjedt Trieszt–Odessza egyenes által határolt Balkánra.

A bemutatott főbb lehatárolási változatokon kívül még számos kevésbé elterjedt, különböző szempontokat megjelenítő lehatárolás létezik. Ezek közül a Száva, ill. az Isonzó mellékfolyói (Idrijca, Sotla, Vipava, Branica, Kulpa, Krka stb.) érdemelnek említést, de a Balkán-kutató Heinrich Renier (1933) elmélete is figyelemre méltó, aki a Balkán északi határát a 46° szélességi kör mentén jelöli ki az Isonzó és a Fekete-tenger között. A korábbi délszláv geográfiában igen elterjedt volt még a Kaporetto (Kobarid) – Skofja Loka vonal említése, amely jól azonosítható szerkezeti határként jellemezhető. A két település közötti hosszanti völgy különböző csapásirányú gerinceket választ el egymástól, így megközelítőleg 100 km-es hosszúságú szakaszon valóban alkalmas lehet a Balkán geológiai-geomorfológia határának kijelölésére. A geológusok szerint itt válik le a Dinári-hegység a Déli-Alpok vonulatáról, amelyet a hirtelen megváltozó csapásirány a felszínen is kirajzol. Terepi munkálatok részeként magam is balkáni tanulmányutakon vehettem részt, és egyéni útvonaltervek alapján sikerült a különösen problematikus északnyugati határszakaszokat részletesen beutaznom. A terepmunka során közel 2500 km hosszú útszakaszt jártam be, és elsősorban a folyóvízi határvonalak elválasztó szerepét tanulmányoztam. A meglehetősen kitérő „kutató területemen” csupán egyetlen esetben talákoztam olyan felszínformával, amelynél a természetföldrajzi és a kulturális határvonalak fedik egymást, ezáltal – egy rövid szakaszon – valóban alkalmas lehet a Balkán északnyugati határának megállapítására. Ez nem más, mint az Una folyó völgye Bosznia északnyugati részén. A többi vízfolyás esetében – beleértve a mérvadó tudományos munkák említett határvizzeit – sem a földrajzi, sem a kulturális-politikai lehatárolás nem valósul

²⁶ KOGUTOWITZ 1913. 31–48.

meg jelenünkben. A kultúrtáj arculatában sem észlelhető sehol olyan változás, amely a legcsekélyebb kulturális törésvonalra utalna, vagy valamely egyéb jelenség alapján feltételezhetnénk azt. Empirikus kutatásaim eredményeként a Déli-Kárpátok–Duna–Száva–Una határvonalat tartom a leginkább autentikus balkáni határnak, ahol a földrajzi lehatárolás a Száva–Una völgyében valóban egybe esik a kulturális határokkal. A Balkán-félsziget jelentősebb lehatárolási változatait az 1. ábra szemlélteti, ahol a határvonalak vastagsága a földrajzi határok „tudományos népszerűségét” mutatja.

1. ábra. A Balkán-félsziget lehatárolási koncepciói. (Forrás: saját szerkesztés.)

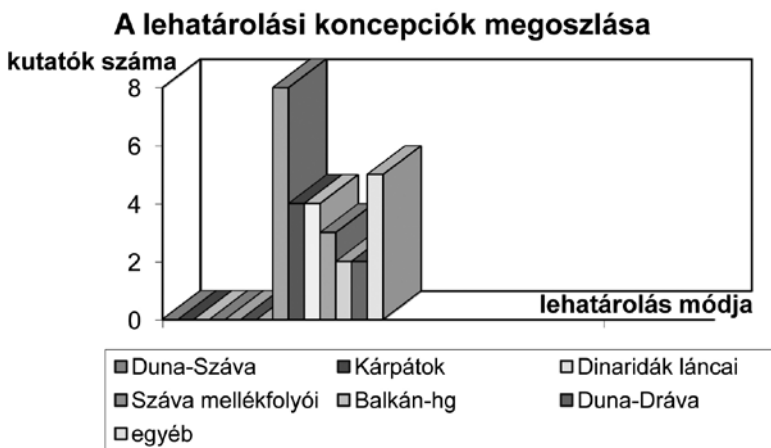
1. Duna – Dráva vonal: Györfly I. (1884–1939) – Strömpl G. (1885–1945)
2. Trieszt – Odessza vonal (Sematikus egyenesként népszerű a francia geográfiában)
3. Duna – Száva – Trieszti-öböl: Lóczy L. (1849–1920) – Cholnoky J. (1870–1950)

4. Duna – Száva – Isonzó: Jovan Cvijić (1865–1927)
5. Duna – Száva – Ljubljana – Gorizia vonal: Ricchieri G, (1861–1926)
6. A 46°. szélességi kör által határolt félsziget: Heinrich Renier (1933)
7. Száva – Kulpa – Trieszti-öböl: Mendöl T. (1905–1966) – Lóczy L. (1849–1920)
8. Duna delta – Isztriai-félsziget egyenes: Kogutowitz Károly (1886–1948)
9. Déli-Kárpátok vonulata: Lóczy, Cholnoky, Mendöl T, Szabó Pál Zoltán (1901–1965)
10. Duna – Száva vonal: György Antal (1881), Havass Rezső (1852–1927)
11. Duna vonala: Tóth Zoltán (1899–1972), Hézszer Aurél (1184–1947)
12. Dinaridák gerincei: Hézszer A, Morgenstern H. (1856–1940), Zeune A. (1778–1853)
13. Duna – Száva – Una vonal: Tóth Zoltán (1889–1975)
14. Balkán-hegység vonulata: August Zeune (1778–1853), Morgenstern H. (1856–1940)
15. Balkán-hegység – Šar Planina – Rigómező – Dinaridák: Morgenstern H. (1856–1940)
16. Szaloniki-öböl – Fekete-Drin völgye: Cholnoky szerint a déli Balkán északi határa
17. Szaloniki-öböl – Vlorëi-öböl: Mendöl Tibor szerint a déli Balkán északi határa

Összefoglalás

A vizsgált lehatárolási elméletek tükrében megállapíthatjuk, hogy sem az entitásként értelmezett Balkán, sem a Balkán-félsziget esetében nincs egységesen elfogadott lehatárolási koncepció. A legtöbb kutató a Duna–Száva vonalat tekinti balkáni határnak, de számos esetben a Duna szerepét ideiglenesen átveszi a Déli-Kárpátok vonulata. Stabil pontnak tekinthető a Duna torkolata és a Trieszti-öböl. Az előbbi szinte minden esetben, az utóbbi az esetek döntő többségében zárja le a határvonalakat. Különösen problémás az északnyugati határszakasz, itt a legnagyobb a bizonytalanság. Az eredmények jól mutatják, hogy a történelmi, társadalmi, politikai viszonyok gyakran befolyásolják, és sokszor háttérbe szorítják természetes balkáni határokat. Szerkezeti vonal-ként a Száva völgye, valamint a Kobarid (Kaporetto) – Skofja Loka vonal jelenthet elfogadható geológiai-geomorfológiai határszakaszt, kulturális és egyben földrajzi határként elsősorban az Una völgye és a Száva egy szakasza

nevezhető meg. Mivel a Balkán-félsziget államai általában nem szeretnek a pejoratív csengésű Balkánhoz tartozni, még ma is minden eszközzel igyekeznek igazolni, hogy ők nem „balkániak”, ellenben mely államok igen. Ma a Balkán természetföldrajzi határai önmagukban nehezen értelmezhetőek, és bár jelentőségük sohasem volt túlságosan nagy, jelen korunkban – különösen az Európai Unió expanziós törekvései következtében – egyre inkább irrelevánsá válik. A kutatás további iránya a kulturális, etnikai, nyelvi, vallási határok vizsgálata és a természetföldrajzi határokkal való szakaszos összehasonlítása lehetne. A Balkán belső földrajzi határainak vizsgálata és a történeti-földrajzi megközelítésben vizsgált tájegységek határainak kérdése szintén ilyen terület volna. A főbb lehatárolási koncepciók szakmai népszerűségét és egymáshoz viszonyított arányát a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra. A lehatárolási koncepciók egymáshoz viszonyított aránya.
(Forrás: saját szerkesztés)

Szakirodalom

BOUÉ 1840

BOUÉ, Ami (1840), *La Turquie d'Europe; observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, les moeurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état de cet empire.* Paris, Arthus Bertrand. 156–160.

CHOLNOKY 1909

CHOLNOKY Jenő (1909), „Az északnyugati Balkán térképe” *Földrajzi Közlemények.* [37] (3) 112–117.

CHOLNOKY 1914

CHOLNOKY Jenő (1914), „Magyarország természetes déli határa” *Magyar Figyelő.* [4] (18) 432–437.

CHOLNOKY 1937

CHOLNOKY Jenő (1937), *A Föld és élete I. Európa.* Budapest, Franklin-Társulat. 240–243.

CVIJIC 1922

CVIJIC, Jovan (1922), *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje II.* Beograd. 137–141.

DAINELLI 1922

DAINELLI, Giotto (1922), *La Regione Balcanica.* Firenze, La voce. 31–33.

FISCHER 1893

FISCHER, Theobald (1893), *Die südosteuropäische Halbinsel.* Geographisches Handbuch. Leipzig. 207–219.

GYÖRFFY 1916

GYÖRFFY István (1916), „Magyarország régi balkáni birtokai” *Földrajzi Közlemények.* [44] (1) 19–37.

HAJDÚ 2003

HAJDÚ Zoltán (2003), *Balkán füzetek. No. 1. Pécs, PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja.* 11–61.

HAVASS 1913

HAVASS Rezső (1913), „Magyarország és a Balkán” *Földrajzi Közlemények.* [41] (5) 153–216.

HÉZSER 1916

HÉZSER Aurél (1916), „A Balkán-félsziget közlekedő útjai” *Földrajzi Közlemények.* [44] (9) 504–515.

HÉZSER 1916

HÉZSER Aurél (1916), „Magyarország földrajzi helyzete. Határok.” *Földrajzi Közlemények.* [44] (4–5) 193–229.

KOC SIS 2004

KOC SIS Károly (szerk.) (2004), Délkelet-Európa térképekben. Budapest, Kossuth Kiadó. 54–63.

KOGUTOWITZ 1913

KOGUTOWITZ Károly (1913), „A Balkán félszigetről” Földrajzi Közlemények. [41] (2). 31–48.

LÓCZY 1918

LÓCZY Lajos (1918), A Magyar Szent Korona országainak földrajzi leírása. Budapest. 119–143.

LÓCZY 1920

LÓCZY Lajos (1920), „Nyugatszerbiai tanulmányutam” Földrajzi Közlemények. [47] (6–10) 82–84.

MARDESIC 1961

MARDESIC, Petar (1961), Geografski Atlas Jugoslavije. Zagreb, Znanje. 80–97.

MENDÖL 1948

MENDÖL Tibor (1948), A Balkán földrajza. Balkán Könyvek. Budapest, Balkán Intézet. 271–293.

MORGENSTERN 1874

MORGENSTERN Henrik (1874), „A földrajzi viszonyok befolyása Magyarország történetére” Földrajzi Közlemények. [2] (4) 319–367.

PAP–TÓTH 2002

PAP Norbert, TÓTH József (szerk.) (2002), Európa politikai földrajza. Pécs, Alexandra. 185–220.

POZSÁR 1982

POZSÁR Vilmos (1982), „Az Adriai-tenger” Földrajzi Közlemények. [111] (1–2) 55–73.

PROBÁLD 2000

PROBÁLD Ferenc (szerk.) (2000), Európa regionális földrajza. Budapest, Eötvös. 315–330.

RABRENOVITY 1934

RABRENOVITY, Milan (1934), Jugoszlávia királyság földrajza és atlasza. 38–57.

RICCHIERI 1916

RICCHIERI, Giuseppe (1916), Suolo e genti della Balcania. Milano. 16–45.

REDENPENNING 2002

REDENPENNING, Marc (2002), „Was und Wie ist der Balkan?” Geographische Rundschau, [70] (7–8) 10–15.

SCHWEIGGER 1608

SCHWEIGGER, Salomon (1608), Ein neue Reyßbeschreibung auß Teutschland Nach Constantinopel und Jerusalem. Nürnberg. 62–84.

TODOROVA 1997

TODOROVA, Maria (1997), *Imagining the Balkans*. New York, Oxford University Press. 63–116.

TÓTH 1917

TÓTH Zoltán (1917), „Az államterületek biztonsága” *Földrajzi Közlemények*. [45] (7–8). 311–361.

VARGA 2006

VARGA Gábor (2006), A táj változó természeti képe a Balaton és az Adriai-tenger között. In: Pap Norbert (szerk.), *A Balatontól az Adriáig*. Pécs, Lomart Kiadó – PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja. 46–64.

ZEUNE 1808

ZEUNE, August (1808), *Goea: Versuch einer wissenschaften Erdbeschreibung*. Berlin, 11–57.

„Filosz” ülészak

Előhang a Filosz üléshez

Egyetemi tanulmányainak során minden hallgató (akár filosz, akár dögész) életében eljön az idő, amikor számot kell adnia tudásáról, kutatásainak eredményeiről. Bár néhány éve még nem volt könnyű helyzetben a szélesebb nagyközönség előtt bemutatkozni vágyó fiatal kutató, ma már a nyilvános fellépések köre és a publikációs lehetőségek száma örvedetesen bővült, talán túlzott mértékben is elszaporodott. Az Eötvös Collegium hagyományteremtő vállalkozása azonban, melynek immár második „kézzelfogható” eredménye fekszik előttünk az asztalon, hitem szerint kiemelkedik a konferenciák és egyéb rendezvények tömegéből. Kiemelkedik mert amellet, hogy tehetséges hallgatókat indít el tudományos pályájuk első lépésein (ezt megteszik mások is), szándékával, működésével és minden erejével a nemzet egységét jelképezi.

Jelen kötet vastosabbik felét alkotó filosz-tárgyú tanulmányok nemcsak a klasszikus humántudományok területéről meritkeztek. A nyolc dolgozat között egyaránt akad történelmi tárgyú, nyelvészeti, irodalmi, művészettörténeti és klasszika-filológiai, de társadalomtudományi témájú is. Fájó aktualitása van Balatoni Balázs szakdolgozati igényű, alapos bibliográfiával kiegészített tanulmányának (*A kereszt és félhold küzdelme*). A gazdagon adatolt etnikai atrocitások katalógusát lapozgatva megállapíthatjuk, hogy nincs új a Nap alatt. Hasonlóan hányattatott sorsokat mutat be Bencze Dávid dolgozata (*Csehszlovákiai magyar katolikus lelkészek helyzete és szerepe a jogfosztottság éveiben*). A forma annyiban személyesebb, hogy itt az áldozatoknak van neve és arca, de a meghurcolt katolikus lelkészek életútja az államgépezet embertelen működését általában is jól szemlélteti. Benedek Viktória (*Kárpátalja népességszámának alakulása 2009-2014*) statisztikákkal bőségesen alátámasztott kutatása pozitív eredménnyel zárul: a népesség, ha szűken is, de gyarapodott a vizsgált időszakban. Félve gondolunk arra, hogy a politikai változások miatt valószínűleg ma már nem ez a helyzet... Harcz Klaudia munkája egy ismert szerző kevéssé ismert művét vizsgálja (*Az ovidiusi Halieutica szerzőségének kérdéséhez*): pontosabban szólva – meggyőző nyelvi és stilisztikai elemzés segítségével – éppenséggel cáfolja a szóban forgó halászati tanköltemény eredetiségét. Németh Ágnes Adél a kisebbségi nyelvhasználat és identitás kérdésével foglalkozik egy kevéssé közismert példa, a finnországi svéd kisebbség kapcsán (*Szituatív nyelvhasználat*

és identitás? Álandi nyelv- és identitásváltozások Svédországban), de a vizsgálat során részletesen kitér a kisebbségben élőknek az anyaországi svédekhez való viszonyára is. Szintén kistérségi nyelvhasználat leírása áll Pál Edina dolgozatának a középpontjában (*Szókészleti jelenségek vizsgálata Tajtin és Ceredben*). A vizsgált terület a medvesaljai régiónak az országhatár két felén fekvő falva, a nyelvjárási jelenségek leírása pedig a szerző saját anyaggyűjtésén alapszik. Szalma Judit tanulmánya (*Havazás a vásznon és a szövegtérben*) Gulácsy Lajos Nakonxipán-motívumának irodalmi hatását és továbbélését elemzi, dióhéjban bemutatva a magyar neoavantgárd költészet néhány alakját. Ternovácz Fanni dolgozata alapos sajtótörténeti áttekintés (*A vajdasági magyar sajtó 1945 után*): az egykor legendásan intenzív délvidéki szellemi élet tablója helyenként torokszorító olvasmány.

Bár fentiek alapján sem kell hosszasan érvelnünk a kötet „tarkasága” mellett, még látványosabban igazolva látjuk az antik rétorikai gyakorlat egyik sokszor hangoztatott elvárásának, a *varietas*-nak (változatosság, sokszínűség) a jelenlétét, ha megnézzük honnan is érkeztek a szerzők. Ketten jöttek a Felvidékről, ketten a Vajdaságból, egy szerző Kárpátaljáról, míg hárman, két szegedi és egy Eötvös-collegista képviselik az anyaországot. Márpedig, kedves olvasó, ez fontosabb, mint a kötet tartalma: ez a legfontosabb...

Budapest, 2016 tavasza

Mészáros Tamás
Eötvös József Collegium

Balatoni Balázs

„A kereszt és félhold küzdelme.” Etnikai atrocitások a Balkán-háborúk idején (1912–13)

Az 1912–13-as Balkán-háborúk az oszmán uralom végét eredményezték Európában. Az 1912. október 8-án kitört konfliktusban a Balkán-félsziget fiatal nemzetállamai, Bulgária, Szerbia, Montenegró és Görögország intéztek támadást „Európa beteg embere”, vagyis az Oszmán Birodalom ellen. A régióban szerteágazó érdekekkel rendelkező nagyhatalmak élénk figyelemmel követték az események alakulását, hiszen félsziget belső hatalmi erőegyensúlya súlyozottan befolyásolta az európai hatalmi rendszer stabilitását is.

Dolgozatomban az eseményeket a háborúban elkövetett etnikai atrocitások vizsgálatán keresztül mutatom be. Habár az eseménytörténet jól ismert a magyar történetírás előtt is, vizsgálatuk elsősorban a diplomáciatörténetre korlátozódik, az etnikai atrocitások kérdése csak marginálisan jelenik meg.¹ A téma-választás aktualitását véleményem szerint az is indokolja, hogy a Balkánon jelenleg is zajló átalakulási folyamatok számos gyökere az 1912–13-as konfliktushoz nyúlik vissza, gondoljunk csak a nagyon is akut Koszovó-problémára, a rendszerváltozásokat követően egyre nagyobb intenzitással újjá éledő macedón-kérdésre. Az interetnikus kapcsolatok kutatásának új lendületet adott az 1990-es években zajló délszláv háború, amelynek érdeklődése középpontjában a Balkán-háborúk is megjelentek.² A balkáni országok kurrens történetírása is ismét vizsgálata tárgyává tette az 1912–13-as eseményeket, megkezdve a korábbi nemzeti perspektívájú historiográfia újragondolását.³ A nem rég

¹ NIEDERHAUSER 1972.; DEMETER 2007. Az újabb magyar feldolgozások közül még Csaplár-Degovics Krisztián munkáját említhetjük, aki az albán nemzetté válás problematikáján keresztül mutatja be részben a Balkán-háborúkat. CSAPLÁR-DEGOVICS 2010.

² Erre jó példa az 1912-13-as Balkán-háborúk történéseit feltáró Carnegie-jelentés reprint kiadása, George F. Kennan előszavával: INTERNATIONAL COMMISSION TO INQUIRE INTO THE CAUSES AND CONDUCT OF THE BALKAN WARS. THE OTHER BALKAN WAR – A 1913 CARNEGIE ENDOWMENT IN RETROSPECT WITH A NEW INTRODUCTION AND REFLECTION ON THE PRESENT CONFLICT BY GEORGE F. KENNAN. 1993.

³ KAYTCHEV 2011. 38.

megkezdődött első világháborús centenáriumi is indokoltá teheti a háború új szempontú elemzését, hiszen az erre koncentrááló szakirodalom a Szarajevóhoz vezető út integráns részeként kezeli azt.⁴

Egy nem régiben megjelent tanulmánykötetben több szerző is amellet érvel, hogy az etnikailag inspirált konfliktusok elkerülhetetlenek voltak a háborúban, mert a balkáni államok nemzeti ideológiájának részét képezte a „területek megtisztítása a muszlim lakosságtól”,⁵ továbbá ezek a nemzetépítés (homogenizáció) elfogadható gyakorlataként funkcionáltak.⁶ Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy az ekkor elkövetett etnikai atrocitások milyen funkciókat tölthettek be az események menetében. Ezeket különböző típusú brit források felhasználásával elemeztem. Elsősorban publikált külügyi dokumentumokra [Ethnic Minorities in the Balkan States 1868–1971 (2003), British Documents on the Origins of the War 1898–1914 (1932)] és a kortárs szemtanúk leírásaira, memoárjaira támaszkodtam. Érdekesnek találtam a brit parlament két házának jegyzőkönyveinek anyagát is beilleszteni vizsgálódásomba, illetve a korabeli brit anyaországi (*The Times*, *The Spectator*) és gyarmati sajtó (*The Straits Times*, *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser*) egyes kiadványainak anyagainak áttekintését.

Dolgozatomat három nagy szerkezeti egységre osztottam. Az első egységben a korabeli nagyhatalmi rendszerbe ágyazottan Nagy-Britannia és a Balkán kapcsolódási pontjait mutatom be, valamint felvázolom a britek Balkán-képét, amelyben a Balkán-háborúkról alkotott percepciók megszülettek. A következő egységben a balkáni kisállamok nemzeti ambícióit foglalom össze, illetve a háború kitörésének közvetlen okait mutatom be. Végül, a harmadik szerkezeti egységben magára a háborúra térek ki, alfejezetekben taglalva az etnikai atrocitások kérdéskörét.

A britek és a Balkán

Nagy-Britannia az ún. keleti kérdésen keresztül kapcsolódott a Balkánhoz, ahol más nagyhatalmakhhoz képest, mint a Monarchia és Oroszország, kevés közvetlen érdekléssel rendelkezett, de világpolitikai pozíciójából eredően kétségtelenül meghatározó volt a jelenléte. A britek két alapvető stratégiai érdek fölött őrkdtek a Földközi-tenger keleti medencéjében: a napóleoni háborúkat követően kialakult európai hatalmi egyensúly fenntartásán és az Indiába

⁴ Néhány példa erre: HALL 2000.; CLARK 2012.; GALÁNTAI 1980.

⁵ VON SIVERS 2013. XXXII.

⁶ YAVUZ 2013. 38.

vezető vízi utak kézben tartásán. A 19. század folyamán a britek elsőrendű ellenlábasa a keleti kérdésben a cári Oroszország volt, tehát a brit külpolitikai döntéshozatalban az elsődleges szemponttá az orosz terjeszkedés megakadályozása vált. A század folyamán végig a térségben követendő brit politika alapelvevé az vált, hogy az Oszmán Birodalom jelenti azt a stratégiai akadályt az orosz (és később a német) előretöréssel szemben, amelyen keresztül a brit érdekeket a leghatásosabban érvényesíteni lehet, ezért az támogatást érdemel, függetlenül attól, hogyan bánik etnikai és vallási kisebbségeivel.⁷ Ezen a turkofil beidegződésen az első sebet William E. Gladstone ejtette a bolgár atrocitásokról szóló 1876-os *Bulgarian Horrors and the Question of the East* című pamfletjével, amellyel a Disraeli-kormány törökbarát politikáját támadta.⁸ Az ő érdeme, hogy Nagy-Britanniában megingott az a nézet, miszerint a térségbeli brit érdekeket csakis az oszmánokon keresztül lehet megvédeni.⁹ Ezt követően, habár a brit hivatalos külpolitika a 20. század elejéig megtartotta a törökbarát tradíciót (ami egyre inkább a brit-orosz kapcsolatok függvénye volt), már a Foreign Office-on belül is megjelentek kételkedő hangok az oszmánok hatékonyságával kapcsolatban. A másik oldalon pedig megnyílt egy olyan diskurzus, amely „a törökök által elnyomott kis nemzetekkel” erősen szimpatizálva mind a közvéleményt, mind pedig a politikai döntéshozókat a még oszmán uralom alatt lévő keresztények felszabadításának szükségességéről igyekezett meggyőzni. Ez a tendencia a Balkán-háborúkig folyamatosan erősödött. Annak ellenére, hogy az egyes balkáni népeknek megvoltak a maga pártfogói, az 1912–13-as háborúkig a szélesebb közvélemény egyszerűbb kategóriákban gondolkozott az ott élő népekről: Edith Durham 1905-ben megjelent könyve előszavában is azt írja, hogy célja a britek felvilágosítása a térség ügyeiről, és annak a közkeletű képnek az eloszlatása, miszerint a Balkánon csak „jó és szorgalmas keresztények (macedóniaiak) és gonosz, lusta muszlimok (törökök) laknak.”¹⁰ Nagy-Britannia egyre mélyebb belekeveredése a térség ügyeibe, s ebből fakadóan a régióban zajló események iránti közérdeklődés

⁷ DESTANI – TOMAS 2011. XIV. Meg kell azonban említeni, hogy a görög szabadságharc (1821–1829) idején Lord Canning brit külügyminiszter a független Görögországban látta a hatékonyabb ellenszert az orosz terjeszkedés megállítására. EGEDY 1998. 20–21. A görögök mögött szinte az egész nyugat-európai, romantikus-liberális látásmódú közvélemény felsorakozott. Erről lásd: DAKIN 1955.

⁸ Gladstone-ról általában és a nagy keleti válságban betöltött szerepéről lásd: PARTRIDGE 2003. és SHANNON 1963.

⁹ DRAPAC 2010. 32.

¹⁰ DURHAM 1905. VII.

megnövekedése biztosította azokat a Balkánnal foglalkozó írókat, utazókat, tudósítókat és újságírókat, egy biztos, politikailag gyakran befolyásos és fizető közönségről.¹¹ A 20. század fordulójától az érdeklődésük középpontjába a Balkánt állító elszigetelt hangok lobbi-képes, a közvéleményt formáló és a kormányra nyomást gyakorló csoporttá szerveződtek. Az első ilyen szervezet az 1903 júliusában megalakult ún. *Balkan Committee* volt. A szervezet elsődleges célja a macedóniai keresztények helyzetének javítása volt, amit a brit közvélemény informálásával és a macedóniai reform érdekében a brit kormánynál folytatott lobbi-tevékenységével kívánt elérni. Habár a *Balkan Committee*-t alapvetően bolgárbarátnak tekintették,¹² a szervezet más preferenciájú tagokat is tartalmazott,¹³ akik között a Balkán-háborúig nem is történt kenyértörés. Az első Balkán-háborúban a balkáni szövetségesek és brit támogatói előtt az egyetlen és közös ellenfél az Oszmán Birodalom volt. Miután a szövetségesek rövid időn belül legyőzték és gyakorlatilag kiszorították Európából az oszmánokat, a macedón-kérdés, a kisállami rivalizálás, újra feléledt közöttük és hatással volt a nyugat-európai támogatóikra is. A *Balkan Committee* a háború folyamán elkezdett nemzeti orientációjú, egymással rivalizáló kisebb nyomásgyakorló csoportokra szétesni.¹⁴ Igen találóan fogalmazta meg 1925-ben Henry Nevinson, a *Daily Chronicle* újságírója és tudósítója: „Igen szerencsétlen, hogy minden angol, aki bármit is tud a Balkánról, egyik vagy másik balkáni fajt saját házi kedvencének tekinti.”¹⁵

A balkáni kisállamok útja a háborúig (1878–1912)

A berlini kongresszus rendelkezései mérföldkönek számítottak a balkáni kisállamok történetében. Egyrésztől Szerbia és Montenegró elnyerte függetlenségét, Bulgária pedig autonóm fejedelemség lett, másrésztől egy olyan jogi keretrendszerbe szorította őket, amely nemzeti céljaikat figyelmen kívül hagyta. Ezen nemzeti aspirációk metszéspontjában a San Stefanóban Bulgáriához

¹¹ JELAVICH 1955. 397. és ROBBINS 1994. 128.

¹² ANDERSON 1952. 6.

¹³ Például Arthur Evans (1851–1941) inkább a szerbekért, sőt a délszlavok egységéért szállt síkra. Aubrey Herbert (1880–1923) az albánok érdekeit képviselte Nagy-Britanniában.

¹⁴ A Balkán-háború nyomán megalakult nyomásgyakorló csoportok: Albanian Committee (1912), Macedonian Committee (1913), Ottoman Association (1913), Anglo-Hellenic League (1913), Serbian Society of Great Britain (1916). Ezen ún. *pressure-group*-ok, ideértve a Balkan Committee-t is, történetét még csak részlegesen vizsgálta a történettudomány. Az egyik legjobb összefoglalót nyújtja szerepükről és jelentőségükről: MICHAIL 2013. 38–41.

¹⁵ DESTANI – TOMAS 2011. XX.

csatolt Macedónia területe állt.¹⁶ A bolgár nemzeti politika számára a berlini rendelkezések annulálása lett az elsődleges cél 1878 után. A Berlinben elvesztett Kelet-Rumélia és Macedónia területe majdnem teljesen lefedte az 1870-ben megalapított Bolgár Exarchátus¹⁷ fennhatósága alá tartozó területeket. Habár a terület etnikai összetétele nagyon is komplex volt, a vallás, mint identitásképző, paraméter révén a bolgár nemzettudatban Macedónia foglalta el az első helyet, és minden olyan lakóját, aki az exarchátushoz tartozott, bolgárnak tekintettek. A szerbek számára a berlini rendezés legfájdalmasabb következménye Bosznia-Hercegovina meg nem szerzése volt. A Monarchia boszniai okkupációja a szerb nemzeti törekvéseket más irányba terelte, elsősorban Macedónia felé, amellett, hogy Bosznia nem került ki a szerb nemzeti területek sorából.¹⁸ A már 1829 óta független Görögországnak is megvolt a maga nemzeti programja, a *Megali Idea*, amely szintén beillesztette Macedóniát a görög mentális térkép északi részébe.¹⁹ Habár Montenegró Berlint követően megduplázta kiterjedését, sőt még utána is szerzett nagyhatalmi segítséggel területet, további észak-albán vidékeket, Szkutari városát és a Novi Pazar-i szandzsákokat követelte magának. Tehát az 1878-ban meghúzott balkáni határok korántsem estek egybe a valós vagy vélt nemzeti határokkal. A balkáni kisállamok így további területeket kívántak megszerezni az Oszmán Birodalomtól. Ezen törekvések metszéspontjában állt Macedónia, annak nagyon bonyolult vallási-etnikai összetételével.²⁰ A terület népességéről megbízható korabeli

¹⁶ Macedónia egy nehezen definiálható történeti régió, amely inkább a történeti emlékezet konstrukciója, mintsem valós földrajzi egység. Általában azt a területet értették alatta, amelyet nyugaton az Ohridi- és a Preszpa-tó, északon a Šar-hegység és Montenegró, északkeleten a Rila és a Rodope-hegység, keleten a Mesta-folyó és délről az Égei-tenger, az Olümposz-hegy és a Pindosz-hegység határolt. Az oszmán korszakban sem volt ilyen közigazgatási egység, a területen három vilajet, az üszkübi, a szaloniki és a bitolai terült el. DAKIN 1993. 3.

¹⁷ HORVÁTH 1998.

¹⁸ Lásd: SZAJCSÁN 2000. és A. SAJTI 1999. 233–236. A berlini kongresszuson a Monarchia már igyekezett „kárpótolni” a szerbeket Bosznia miatt és politikailag és gazdaságilag is magához kapcsolni. A délfelé történő terjeszkedést a Monarchia szerződésben is garantálta Szerbiának 1881-ben. HORNYÁK 2006. 96–105. és PALOTÁS 1981.

¹⁹ A *Megali Idea* vagy *Nagy eszme* elképzelés célja, hogy a görögök meghódítsák az Égei-tenger keleti, nyugati és északi partjait, Konstantinápolyval együtt. Érvrendszere három pilléren nyugodott: a történetiségen (Bizánci Birodalom), az etnicitáson és a görög állam stratégiai érdekein. BALOGH 2011. 28.

²⁰ A Carnegie-jelentés közölt néhány népesség-statisztikát: a bolgár Kančev által 1900-ban készített összeírás szerint Macedónia lakossága a következőképp alakult: 499 204 török, 1 181 336 bolgár, 228 702 görög, 128 711 albán, 80 767 vlach, 67 840 zsidó, 54 557 cigány, 700 szerb és 16 407 egyéb nemzetiségű (összesen: 1 759 020 fő). A szerb Gopčević számításai (1889) szerint:

statisztikák nem állnak rendelkezésünkre: az oszmán hatóságok csupán vallási alapon készítették összeírásokat,²¹ míg a területre áhítozó kisállami statisztikák tendenciózus túlzásoktól terhesek,²² hiszen pont 1878-ben Berlinben tanulták meg, hogy a népességstatisztikák milyen fontos szerepet játszhatnak területi igényeik érvényesítésekor.²³

A berlini egyezmény mindamelllett, hogy megakadályozta a nagyhatalmi egyensúly eltolódását és független kisállamokat hozott létre, egy olyan keretrendszert szabott rájuk, amelyet mindannyian szét akartak feszíteni. A balkáni helyzet tulajdonképpeni konstans instabilitása abból fakad, hogy a nagyhatalmak a továbbiakban a *status quo* elvét tették magukévá, miközben azzal, hogy nemzetállamokat hoztak létre, kiengedték a balkáni nacionalizmus szellemét a palackból.²⁴ Ehhez még hozzáadódik az a tényező, hogy mivel a kisállamok önállóan nem voltak képesek kielégíteni nemzeti ambícióikat nagyhatalmi támogatásért folyamodtak, miközben a nagyhatalmi rendszer fokozatosan két szemben álló hatalmi blokkban merevedett ki. Berlin annulálásához így a kisállami törekvések mellett a fokozódó nagyhatalmi rivalizálás is hozzájárult.

A kisállamok, lévén nemzeti törekvéseik keresztezték egymást, nemcsak az oszmánok, hanem egymás ellen is küzdöttek. A Macedóniában élő népesség a 20. század elején még nem tudta önmagát nemzeti alapon meghatározni, továbbra is az oszmán uralom évszázadai alatt megszilárdult vallási keretekben gondolkozott. Ezt, az identitásában még képlékeny tömeget próbálták nemzeti

---

231 400 török, 57 600 bolgár, 201 140 görög, 165 620 albán, 69 665 vlach, 64 645 zsidó, 28 730 cigány, 2 048 320 szerb és 3500 egyéb nemzetiségű (összesen: 2 870 820 fő). A görög Delyani 1904-es számítása alapján pedig 634 017 török, 332 162 bolgár, 632 795 görög, 25 101 vlach, 53 147 zsidó, 8911 cigány, 18 685 egyéb nemzetiségű élt Macedóniában, míg a szerbekről és albánokról nincs adata (összesen: 1 704 818 fő). CARNEGIE REPORT 1914. 28-30. A statisztikák megbízhatatlansága nem csak azok propagandisztikus mivoltából fakad(hat), torzítja azt a pontatlan és változó Macedónia-fogalom is. Például az amerikai N. Dwight Harris 1913-as tanulmányában Macedónia népességét 6 millió főnek becsülte, amely 68 190 négyzetmérföldnyi (176 612 négyzetkilométer) területen oszlik el [1 négyzetmérföld 2,59 négyzetkilométernek felel meg]. Az ott élő népesség 70%-át török, görög és albán nemzetiségűként azonosította, míg a maradék 30%-on a szerb, bolgár, vlach, örmény, olasz, magyar, cigány, szláv, zsidó és cserkesz elemek osztoztak. Harris Macedóniához tartóznak fogta fel Konstantinápolyt is a maga 1 203 000 lakosával. HARRIS 1913. 205. Úgy vélem ez jól illusztrálja, hogy mennyire szélsőséges és pontatlan statisztikák készültek a területről, egyrészt a fogalmi zavar és az adatok propagandisztikus interpretálásából fakadóan.

²¹ STAVRIANOS 2000. 517

²² DEMETER 2007. 66.

²³ PRÉVÉLAKIS 2007. 153.

²⁴ MAZOWER 2004. 144–145.

céljaik számára megnyerni a környező kisállamok, elsősorban a bolgárok és a görögök. A harc kezdetben a „lelkekért” folyt, amely a bolgár exarchátus 1870-ben történt megalakulása után egyre intenzívebbé vált a görögök és bolgárok között. A két fél kulturális propagandával versengett hívei megszerzése érdekében, főleg iskolák alapításával. A bolgárok ezen tevékenységüket a Cirill és Metód Társaság, míg a macedón-kérdésbe az 1880-as években bekapcsolódó Szerbia, a Szent Száva Társaságon (1886) keresztül koordinálta.²⁵ A századfordulóhoz közeledve a forradalmi-terrorizmus megjelenésével a versengés egyre erőszakosabb formát öltött.²⁶ 1903 augusztusában az IMRO megkísérelt egy nagy macedóniai felkelést kirobbantani, hogy kiprovokálja a nagyhatalmi intervenciót az autonóm Macedónia érdekében. Habár a kísérlet elbukott, a rivális nemzetiségek, tartva macedóniai pozíciójuk még kedvezőtlenebbé válásától, fegyveres, nemzeti bandákat szerveztek és irányítottak a térségbe. Ez volt az ún. Macedón Harc időszaka (1904-1908).²⁷ Amikor a térséget ellepték a nemzeti bandák, a helyi lakosok pragmatikusan olyan nemzetiségűnek vallották magukat, aminek éppen kellett, de legtöbbször csupán keresztényeknek határozták meg önmagukat, a nacionalista bandatagok legnagyobb bosszúságára.²⁸ Charles Eliot brit utazó szerint „a fajta Macedóniában bizonyos értelemben nem egyéb politikai pártnál.”²⁹ Egyszer a szaloniki francia követ ezt úgy fogalmazta meg, hogy egymillió fonttal a macedóniaiakat franciákká tenné!³⁰ Ezt az etnikailag tarka és kevert képet tovább módosította, hogy az oszmán kormányzat (mind a „régii török”, mind az ifjútörök) a nagyobb etnikai tömbökbe török vagy „muszlim” telepéseket, ún. *muhadzsireket*, telepített, igaz kényszerűségből. A balkáni kisállamokból folyamatosan költöztek át muszlimok a birodalom

²⁵ Érdemes megjegyezni, hogy a szerb macedóniai törekvések eredménytelennek bizonyultak a bolgár és a görög tevékenységgel szemben. LANGE-AKHUND 1998. 61.

²⁶ 1893-ban Szalonikiben macedóniai gyökerű értelmiségiek, Damian Grujev (1871–1906), Georgi Delčev (1872-1903), Hristo Tatarčev (1869-1952) és mások megalapították a Macedóniai Forradalmi Szervezetet. A szervezet több névváltoztatáson esett át, legközismertebb elnevezése az angol IMRO (bolgár: VMRO). A szervezet célja a macedóniai keresztény lakosság helyzetének javítása volt. A szervezetben két szárny jött létre: az egyik a Bulgáriával való egyesülést propagálta, míg a másik Macedónia autonómiájáért küzdött. Az 1903-as Illés-napi felkelés után (1903. augusztus 2.) a szervezet macedóniai jelenléte jelentősen meggyengült. Az IMRO történetére lásd: PERRY 1988. és LANGE-AKHUND 1998. 35–54.

²⁷ Lásd erről: BALOGH 2011. 61-86. és LANGE-AKHUND 1998. 201-269.

²⁸ Ez az epizód rendszeresen visszaköszön a különböző útleírásokban. Pl. DURHAM 1905. 143–144. vagy BRAILSFORD 1906.

²⁹ MAZOWER 2004. 148.

³⁰ MAZOWER 2005. 258.

területére, de 1908-9 környékén a Monarchia boszniai annexiója miatt még jobban növekedésnek indult a bevándorlók száma.³¹ Sőt egy brit konzuli jelentés szerint az orosz és romániai pogromok elől menekülő zsidóság telepítésére is születtek tervek az oszmán kormányzatban.³² A balkáni kisállamok számára tehát ez a mintegy 65 ezer négyzetkilométernyi terület vált a századforduló környékén a legfőbb vizályforrássá.³³ Joggal írták a Buxton-fivérek, hogy „ha a Balkán volt Európa puszkaporos hordója, akkor Macedónia a Balkáné.”³⁴

A térségben egyre erősödő nagyhatalmi beavatkozás, valamint az 1908. júliusi ifjútörök fordulat arról győzte meg a kisállamokat, hogy valamilyen együttműködéssel képesek csak megvalósítani nemzeti ambícióikat. A megegyezést megakadályozó viták ismét Macedónia körül artikulálódtak. A bolgárok Macedónia autonómiájáért kardoskodtak, apellálva az 1885-ös kelet-ruméliai precedensre, vagyis a macedóniai autonómiát az első lépésnek tekintették a terület Bulgáriához való csatlakozásához. A szerbek pedig Macedónia felosztása mellett tartottak ki. Végül hosszadalmas tárgyalássorozat³⁵ után 1912. március 13-án aláírták a szerb-bolgár szövetségi szerződést. A megegyezést számos külső és belső tényező is motíválta. Az orosz diplomáciának döntő szerep jutott ennek létrejöttében, a belgrádi és szófiai követ, Nikola Hartwig és Alekszandr Nekljudov hathatós közreműködése nélkül nem lehetett volna tető alá hozni a megállapodást.³⁶ Nagymértékben befolyásolta a balkáni államokat a megegyezésben az épp akkor tájt javában dúló olasz-török háború, ami világossá tette számukra, hogy az ifjútörökök sem tudták megerősíteni a birodalmat

³¹ KARPAT 1985. 75. Ennek a pontos mértékéről pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre. A bevándorlás Bosznia-Hercegovinából 1878-tól folyamatos volt és egyes krízis-helyzetekben ugrásszerű növekedést mutatott: 1878-ban az okkupáció után, majd 1880-81-ben a nagy népesség összeírások idején, 1900-1-ben a boszniai felkeléseket követően, majd az 1908-as annexiót követően. „Egy bosnyák történész szerint az 1878 és 1918 közötti időszakban mindössze 140 000 fő vándorolt ki Boszniából Törökországba.” PINSON 1996. 94.

³² Erről tanúskodik egy brit konzuli jelentés 1913-ból: „Az a részben megvalósított terv, amivel az Egység és Haladás Pártja [az ifjútörökök pártja] a macedón-kérdést rendezni akarta, abban állt, hogy a keresztény lakosságot elárasztják 1 000 000 boszniai muszlimmal és 200 000 romániai zsidóval”. DESTANI 2003. (továbbiakban EMBS) Lowther to Sir Edward Grey, 13 February 1913. Constantinople.

³³ JELAVICH 1996. 83.

³⁴ BUXTON – BUXTON 1915. 11.

³⁵ A szófiai orosz nagykövet, Alekszandr Nekljudov visszaemlékezéseiben 1911. október és 1912. február közé helyezte a tárgyalások érdemi részét. A dátum jól mutatja, hogy az 1911. szeptemberében kitört olasz-török háború milyen fontos szerepet játszott a Balkán Szövetség létrejöttében. NEKLUDOFF 1920. 52.

³⁶ CLARK 2012. 260.

és sikerrel vehetik fel ellenük a harcot.³⁷ Harmadszor a hazai közvélemény is sürgette az oszmánok elleni háborút: Ivan E. Gešov bolgár miniszterelnök (1911–1913) visszaemlékezéseiben a macedóniai emigráns körök háborús nyomását nevezi meg, mint döntő faktort, hogy a szerbekkel megegyezést keressen, mivel egyedül Bulgáriát nem tartotta elég erősnek egy törökök elleni háborúhoz.³⁸ A szerződésben a két fél kölcsönös segítségnyújtásról egyezett, ha egy harmadik fél beavatkozna az, akkor még oszmán uralom alatt álló, balkáni területek hatalmi viszonyaiba, s ezt később katonai konvenció megkötésével is megerősítették (1912. június 19.). A szerződés titkos záradékában megegyeztek Macedónia felosztásáról, továbbá egy vitatott zóna kijelöléséről, amelynek hovatartozását az orosz cár döntőbíráskodására bízták.³⁹ A szövetséget a pétervári diplomácia egyértelműen Monarchia-ellenes céllal akarta működtetni, amit legtalálhatóbban Szazonov, az orosz külügyminiszter, már-már közhely számba menő megállapítása jelez, miszerint a Balkánt „ötszázezer szurony védi [...] örökre megakadályozva a németek és az osztrákok térnyerését!”⁴⁰ Ezzel szemben, habár volt defenzív értelemben Monarchia-ellenes éle (ez szerb szempontból volt döntő fontosságú), a szerződés alapvetően török-ellenes és támadó volt. Nyekljudov memoárjában leírja, hogy a kezdetektől hivatalos és magánlevelekben egyaránt felhívta az orosz külügy figyelmét a szerződés ezen aspektusára.⁴¹ A szerződés létrejöttéről eltérő mennyiségű információval rendelkeztek az európai fővárosokban. Az oroszok természetesen kezdettől fogva ismerték, azonban szövetségeseik nem. A britek⁴² csak fokozatosan tudták meg a tartalmát, de a titkos záradékról nem szereztek tudomást. A franciák Poincaré 1912. augusztusi Pétervárott tett látogatása után ismerték meg annak teljes tartalmát. A francia miniszterelnök látta a legtitisztábban annak következményét Szazonovnak tett sommás megjegyzésével: „Hiszen ez egy katonai megállapodás!”⁴³ A Monarchia teljes sötétségben tapogatózott, habár jól tudta,

³⁷ Az olasz-török háborúról lásd: BOSWORTH 1980. és HORVÁTH 2000.

³⁸ GUESHOFF 1915. 18.

³⁹ A szerződés teljes szövege olvasható: THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW 1914. 1. mellékletében 1–5.

⁴⁰ TAYLOR 2000. 581.

⁴¹ NEKLUDOFF 1920. 55.

⁴² Meg kell jegyezni, hogy a nem hivatalos brit körök, úgy mint a Balkan Committee, valószínűleg már igen korán tudomást szerzett a tárgyalásokról. James David Bourchier, a The Times balkáni tudósítója, valamint a Committee egyik informális támogatója, személyesen közvetített a bolgár és a görög kormány között a szövetségi szerződés tető alá hozása érdekében.

⁴³ Idézi: TAYLOR 2000. 584.

hogy tárgyalások folytak a két ország között. A németek számára egy, a londoni orosz követségen dolgozó titkár szivárogtatta ki a szerződést, ugyan csupán nagy vonalakban. Érdekesnek találok, hogy a német fél nem értesítette erről osztrák-magyar szövetségését.⁴⁴

A balkáni kisállamok számára 1912 októberére teljesült egy feltételrendszer, amelynek köszönhetően elérhető távolságba kerültek nemzeti céljaik. Ennek elemei véleményem szerint a következők: (1) ellentéteiket (átmenetileg) félre téve szövetségbe tömörültek,⁴⁵ (2) adott egy kedvező nemzetközi helyzet, az olasz-török háború kimerítette a Portát és (3) a megmerevedett nagyhatalmi rendszer konfliktuskezelési mechanizmusai elégtelenül teljesítettek a krízis-helyzetben. Az első Balkán-háború kitörésének az oka a kedvező „lehetőség”, amelyet e feltételek teljesülése biztosított.⁴⁶

Etnikai atrocitások az első Balkán-háborúban

Az etnikai jellegű konfliktusok a Balkán-félsziget történetében korántsem voltak ismeretlenek a Balkán-háborúk előtti időszakban sem. Az alábbiakban bemutatott forrásokkal amellet érvelek, hogy az 1912-13-ban elkövetett etnikai atrocitások funkcionálisan minden korábbtól eltérnek. Cathie Carmichael definícióját követve és azt kiegészítve, minden olyan cselekményt etnikai atrocitásnak tekintek, ami etnikailag inspirált, legyen az gyilkosság, nemi erőszak, kínzás, erőszakos vallásváltás, megszegyenítés vagy a népesség erőszakos kitelepítése.⁴⁷ A forrásokat összegezve három csoportba különíthetjük el az atrocitásokat: (1) ún. keresztény-muszlim relációjú (2) teleologikus és (3) a szövetségeselek közötti. Az első csoportba tartozó események döntően a háború kitörését követően történtek meg, a konfliktus fő motívuma a „civilizációs szembenállás” és a bosszú a majd ötszáz esztendőös oszmán uralomért. Ahogy a Carnegie-jelentés is megfogalmazta, a háború „az évszázadok óta felgyülemlett gyűlöletet” engedte szabadjára, amely mögött feltételezhetően pár éves, esetleg évtizedes vélt vagy valós sérelmek orvoslása húzódott meg.⁴⁸ A második csoportba sorolt atrocitások nem spontán eredetűek, hanem a szövetséges államok határozott szándékát mutatják a bekebelezett területek

⁴⁴ HELMREICH 1938. 60–68.

⁴⁵ Az 1912-es Balkán Szövetség kétoldalú megállapodások sorozatával jött létre. A kialakulására lásd: HALL 2000. 9-13. és DESPOT 2012. 37–47.

⁴⁶ THE SPECTATOR 1912. október 5.

⁴⁷ CARMICHAEL 2002. 3.

⁴⁸ CARNEGIE REPORT 1914. 71.

integrációját tekintve, azaz a homogén nemzeti tér megteremtésének folyamatát. A harmadik csoport eseményei a Balkán Szövetség szétesésének egyértelmű tüneteiként érzékelhetők, amelyek az első Balkán-háborúban csupán kisebb atrocitások, csetepaték formájában nyilvánult meg. A súlyosabb konfliktusok már a második Balkán-háború idején történtek.

Az első etnikai atrocitásokról tudósító jelentést Gerard Lowther, konstantinápolyi brit követ küldte Greynek 1912. november 7-én. Táviratában beszámolt arról, hogy a török külügyminiszter, Gabriel Noradunghian (1912. július 22. – 1913. január 23.) a Portán értesítette az öt nagyhatalom képviselőjét arról, hogy a balkáni államok kereszties hadjáratot hirdettek ellenük, és „bolgár bandák mészárolják a muszlimokat. A menekültek, akik ideérkeznek [Konstantinápolyba] szívzaggató történeteket mesélnek, a hangulat a városban pedig egyre fokozódik.”⁴⁹ Rögtön két nagyon fontos elemével találkozunk a háborúnak: egyrészt a háború mint szent cél megtestesítése, ami alapvető propaganda eszköze volt a balkáni államoknak.⁵⁰ A bolgár és a szerb uralkodó is alkalmazta ezt háborús retorikájában: Ferdinánd bolgár cár „a kereszt és a félhold küzdelmének, míg Péter, szerb király egyenesen „szent háborúnak” nevezte az országaik előtt álló konfliktust.”⁵¹

A másik fontos elem a bandák említése. A banditizmus hosszú idő óta ismert jelenség a Balkán-félszigeten is. Eric Hobsbawm szerint a banditizmus funkciójánál fogva a „társadalmi tiltakozás igen primitív” formája, vagy legalábbis annak tekintik egyes csoportok, akik „védelmezik, bajnokuknak érzik és mítoszokat kanyarítanak” a környéken működő törvényen kívüliekről.⁵² A bandita eszménye a népi kultúra szintjén integráns részévé vált a balkáni hagyománynak is, hiszen népi énekek, legendák, balladák őrizték meg azokat a hőstetteket, amelyek a közös nemzeti emlékezet részét képezve, a 19. század során beépültek az egyes nemzeti kánonokba.⁵³ Így közvetve a banditák, az egyház mellett, a nemzeti tudat ébren tartóivá váltak az oszmán hódoltság időszaka alatt. A Hobsbawm által vizsgált banditizmussal szemben, a Balkánon nem a kapitalizmussal szembeni reakcióként, hanem fokozatosan a nemzeti felszabadító mozgalmak emblematikus reprezentációjaként jelentek meg. A 20. század fordulója körül aktív bandák létrehozásához (felépítés, taktika)

⁴⁹ GOOCH – TEMPERLEY 1933. (továbbiakban: BD) No.147. Lowther to Grey 1912. november 7.

⁵⁰ KONSTANTINOVA 2011A. 83.

⁵¹ THE SINGAPORE FREE PRESS AND MERCANTILE ADVERTISER – 1912. november 25.

⁵² HOBBSAWM 1974. 36.

⁵³ CARMICHAEL 2002. 39.

egy kész modellt szolgáltatott a korábbi hagyományos banditizmus. A legjelentősebb különbség azonban abban rejlik, hogy a modern banditák politikai programmal léptek elő, valamint az állam homogenizációs törekvéseinek szolgálatába álltak.⁵⁴

A századfordulóra a banda hagyományra építve nemzeti alapon szerveződő, egymással rivalizáló bandák árasztották el Macedóniát, akik az ottani népeiséget igyekeztek megnyerni nemzeti ügyüknek (válogatott módszerek alkalmazásával). A Balkán-háború kitörése után ezek az irreguláris csapatok a reguláris hadseregek nyomán nyomultak, s utánuk lángba borultak a muszlim falvak. A görög hadsereggel utazó W. H. Crawford Price ad leírást erről úti beszámolójában: „Borzalmas atrocitásokról kezdtek hírek érkezni, amelyeket főleg bolgár irregulárisok követtek el, akik Macedóniában csatlakoztak a csapatokhoz. [...] A rendszer mindhárom [bolgár] hadoszlop esetén ugyanaz volt: ahogy a csapatok átvonultak a falvakon a muzulmánokat lefegyverezték, a bolgárokat pedig föl. A mindennapi élet irányítása a kontrollálhatatlan irreguláris bandák kezébe került.”⁵⁵

A Carnegie-jelentés is külön foglalkozik a bandák háború alatti tevékenységével. A jelentés elkészültekor (1914 eleje) számos bandavezért és tagot már bíróság elé állítottak és elítéltek, az ítéletek többsége viszont csupán „15 év nehéz fizikai munkát” jelentett.⁵⁶ A jelentésben többet név szerint is megemlítenek, mint például egy Dončev nevű bandavezért is, aki „345 török házat gyűjtött fel egyetlen nap alatt Rajnovo, Planica és Kukurtevo falvaiban.” A jelentés beszámol arról, hogy Dončev bandája a falvak férfi lakosait a mecsetbe terelte és rájuk gyűjtötte, de „állítólag nőket és gyerekeket is lemészároltak.”⁵⁷ A bandák sújtotta települések közül kiemelte Serres városát, ahol habár reguláris bolgár csapatok állomásoztak, mégsem fékeztek meg egy bolgár banda által kiprovokált tömegmészárlást. A török és görög szemtanúk szerint 600 és 5000 között volt az áldozatok száma, míg egy, a jelentésben meg nem nevezett, amerikai

⁵⁴ PERRY 1988. 155.

⁵⁵ PRICE 1915. 176.

⁵⁶ CARNEGIE REPORT 1914. 74. A brit konzulok is beszámoltak a mészárlásokban részt vevők peréről. Gerard Lowther 1913. március 15-én arról számol be, hogy Serres-ben letartóztattak 12 tisztet és 130 komitádzsit, akik részt vettek muszlimok elleni atrocitásokban. EMBS Lowther to Sir Edward Grey 15 March 1913. Bax-Ironside szófiai követ két listát is csatolt jelentéséhez így név szerint is megismerhetjük az elítélteket, a vád rövid leírásával együtt. EMBS Bax-Ironside to Sir Edward Grey 17 May 1913.

⁵⁷ Uo. 74.

utazó szerint kb. 200 lehetett.⁵⁸ A serresi eseményekről szerencsére Price is megemlékezik, így kicsit részletesebb betekínthetést nyerhetünk az esetben: „A török helyőrség távozása után Serres városa egy bolgár bandának adta meg magát, amit Žankov vezetett. Annak ürügyén, hogy fegyverek után kutatnak, a komitádzsi kiűrtette a helyi muszlimok értékeit házaikból, s apák és fiúk szeme láttára erőszakolt meg feleségeket és lányokat tetszés szerint. Néhány nappal később valaki elsütött egy puskát, mire egy általános mészárlás vette kezdetét, ahol 150 áldozat esett, akiket gyakran a legborzasztóbb módon ért utol a halál.”⁵⁹

A brit parlamentben is napirendre kerültek a bandák által elkövetett atrocitások. Walter Guinness konzervatív képviselő 1913. január 28-ai interpellációjában igen megrázó képet festett, amikor Dedeagacs elfoglalásainak körülményeit tárta a Ház elé, ahol „a mecsetbe zárt 300 menekültet felrobbantották és [...] mintegy 3000 férfit, nőt és gyermeket mészároltak le 13 nap leforgása alatt.”⁶⁰ Ugyanő február 13-ai felszólalásában további kegyetlen eseteket tárt a ház elé, amelyek Prizren és Lyuma elfoglalása után történtek, ahol „nőket és gyerekeket kötözték össze, leöntötték petróleummal majd felgyújtották őket, miközben a férfiakat meztelenre vetkőztették majd agyondöfték.”⁶¹ Ha nem is azonos mélységben, de Lordok Házában is napirendre került a téma. Lord Lamington 1913. február 19-én tartott felsőházi felszólalásában sajnálatát fejezte ki, hogy a ház még nem foglalkozott az atrocitások ügyével, holott „két-séget kizáróan súlyos kegyetlenkedéseket követtek el a Balkán-félszigeten dúló háborúban.”⁶² Lamington véleményem szerint két fontos dologra mutatott rá ebben a beszédében: egyrészt kimondta, hogy „ez már nem a hittestvéreket felszabadító háború”, hanem annak egyértelmű célja a területszerzés és az ottani lakosság kiirtása révén az etnikai viszonyok átalakítása volt. Másfelől egy sajátos brit birodalmi szempontra mutatott rá, miszerint a Brit Birodalomnak több százmillió muszlim alattvalója van, s az ő érzéseikre, amelyek negligálva voltak Perzsia és a Tripoli-háború idején, igenis tekintettel kell lennie a külügyi döntéshozóknak és a brit közvéleménynek.⁶³

⁵⁸ Uo. 75.

⁵⁹ PRICE 1915. 177–178.

⁶⁰ PARLIAMENTARY DEBATES, HOUSE OF COMMONS (továbbiakban PD-HC), 28 JANUARY 1913. VOL. 47. C. 1150.

⁶¹ PD-HC 13TH FEBRUARY 1913. VOL.48. CC.116–1157.

⁶² PARLIAMENTARY DEBATES – HOUSE OF LORDS (továbbiakban PD-HL) 19 FEBRUARY 1913. VOL.13. C.1429.

⁶³ PD-HL 19TH FEBRUARY 1913. CC. 1430–1432.

A birodalom muszlim alattvalói a gyarmati sajtón keresztül, az új kommunikációs eszközök segítségével, pár nap késéssel, de folyamatosan nyomon követhették az események alakulását. A háború és az atrocitások híre felháborodást keltett közöttük, ezt jól illusztrálja a *The Straits Times* lap 1912. november 15-ei számában közölt cikk egy részlete: „Egy újabb háború jött és a hinduk (!) és a mohamedánok folytatják Európa közönyének és a szövetségesek akcióinak [kiemelés tőlem – B.B.] a leleplezését. Ilyen érzések fényében [a háborúnak/atrocitásoknak] hatással kell lennie Ázsiára. Egy idegen hadsereg Konstantinápolyban ellenségességet és keserőséget ébresztene az ázsiai szívekben. [...] Még Mr. Amir Ali is arra sürget, hogy nem csak támogatnunk kell Törökországot, hanem befogni azok száját, akik a szövetségesekkel szimpatizálnak.”⁶⁴ A cikk megírásának pillanatában „Konstantinápoly eleste” igenis reális forgatókönyvnek tűnt, a sikertelen bolgár csataldzsi rohamot csak utána, 1912. november 17-18-án hajtották végre. Konstantinápoly az iszlám umma számára egy szakrális központot jelentett. Miután I. Szelim 1517-ben elfoglalta az iszlám szent városait, Mekktát és Medinát, a mindenkori oszmán szultán kapta meg az iszlám világ vallási vezetőjének járó kalifa címet.⁶⁵ Eyal Ginio izraeli történész meglátása szerint az 1912–13-as Balkán-háborúk egyik fontos következménye a muszlim közvélemény mozgósítása és közösségvállalása világszerte.⁶⁶

A brit gyarmatokon élők nem csak morálisan, hanem anyagilag is támogatták a balkáni hittestvéreiket: létrehoztak egy Török-Balkáni Segélyalapot (*Turco-Balkan Relief Fund*), amelynek forrásai bizonyosan a gyarmatokon élő muszlimok adományaiból származott.⁶⁷ Ennek ellenére úgy gondolom, nem szabad messzemenő következtetéseket levonnunk ebből. Lord Lamington beszéde más megvilágítást nyer, ha abban a kontextusban olvassuk, hogy az *Albanian Committee* tagja. Ez a bizottság számos világnézetű személyt tömörített, köztük a brit imperialistákat, akikhez Lamington is tartozott, akik azért viseltettek nagy odafigyelést a balkáni muszlimok sorsa iránt, mert nagyon is

⁶⁴ THE STRAITS TIMES 1912. November 15.

⁶⁵ SHAW 1976. 84–85.

⁶⁶ GINIO 2005. 165.

⁶⁷ THE SINGAPORE FREE PRESS AND MERCANTILE ADVERTISER 1912. december 20. Nagy-Britanniában is szerveződött egy segélyező alap. A *Balkan Committee* vezetője Noel Buxton hozta létre az ún. *Balkan War Relief Fund*-ot, amely igyekezett a háború következtében földönfutóvá vált embereken segíteni. A parlamenten keresztül is lobbiztak további adományokért. PD-HC 1 APRIL 1913. VOL.51. CC. 225–226. A háború idején egyébként számos önálló kezdeményezés indult, főleg a balkáni brit követek feleségei szervezkedése révén.

törődtek a brit-indiai közvélemény reakcióival.⁶⁸ Másfelől a brit állásfoglalás gesztusértékű volt a gyarmatok muszlim lakossága felé, ugyanis a hinduk által kirobbantott zavargások pacifikálásban a britek nagyban számítottak a muszlimok segítségére.⁶⁹ Harmadrészt sokan nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget ezen tényezőnek. Bouchier a *The Times* szerkesztőbizottsági tagjának, Edward Griggnek írt levelében fejtette ki ezzel kapcsolatos véleményét: „A mohamedán alattvalóinkat illetően egyetérttek, hogy kerülnünk kell minden szükségtelen sértegetést. Jól tudom, hogy a befektetők és egyéb érdekelt felek folyamatosan ezt a húrt pendítik. [...] Sokan a szultánt csupán a kalifátus bitorlójának tartják, és egyáltalán nem érdekli őket az Egység és Haladás Bizottsága [az ifjútörökök pártja – B.B.]. Amikor a navarinói csatát vívtuk, amikor arra bízattuk a bolgárokat, hogy szerezzék meg Kelet-Ruméliát, amikor Thesszália török kiürítését követeltük, és amikor Noel admirális kiűzte a törököket Krétáról, a muszlim alattvalóink semmi jelét nem mutatták nyugtalanságnak, és amikor felemeltük a hangunk Bosznia annexiója miatt ők egyáltalán nem voltak hálásak.”⁷⁰

A Carnegie-jelentés összegzésében az atrocitásokat az „évszázadok alatt felhalmozódott sérelmek” számlájára írta. Mindamellet, hogy ezek minden bizonnyal szerepet játszottak, más szempontokat is figyelembe kell venni. Véleményem szerint fontos szempont, hogy a balkáni államok már a háború előtt jóval gerjesztették a nacionalista indulatokat, amely a háború kitérésével kiszabadultak a palackból. Sokat számíthatott a bosszú motívuma, amely jelenthette a török hódítást és évszázados uralmat, vagy akár olyan prózai okot, mint a tulajdonszerzés. Price Kavalla elfoglalásáról jegyzett fel egy eseményt, amelyben meglelhetjük ezeket az elemeket: „[a várost] ellenállás nélkül foglalta el egy regulárisakból és komitádzsikból álló banda. [...] Egy Ferdinánd király nevével ellátott proklamáció jelent meg, amely garantálta a muszlimok életét és becsületét, ennek ellenére 150 főt letartóztattak és azzal vádoltak, hogy [egykor] keresztény mészárlásokban vettek részt. [...] Szegény ördögöket sok azt követő hajnalon vezették ki sorban, [...] ahol hidegvérrel ledöfték őket és hagyták megrohadni őket a szabad ég alatt. Figyelemreméltó megjegyzés ezekről a barbárságokról azon tény, hogy a meggyilkolt muszlimok egytől-egyik földtulajdonosok voltak, s földjeiket most gyilkosaik kapták meg.”⁷¹ A bandák

⁶⁸ DESTANI-TOMAS 2011. 65.

⁶⁹ CLARK 2012. 279.

⁷⁰ GROGAN 1925. 140–141.

⁷¹ PRICE 1915. 177.

tevékenysége részben már átvezet az atrocitások általam felállított következő kategóriájába. Egyrészt a fentebbi forrásokból jól látszik, hogy az irreguláris csapatok kezdeményezték és vonták be a helyi lakosságot a muszlimok elleni atrocitásokba. Másrészt a kegyetlen módszereik mögött kitapintható egy törekvés, hogy hírhedt tetteikkel megfélemlítsék a helyi muszlim közösségeket és kitelepülésre kényszerítsék őket. A több évszázados bandita hagyományt felülírta a kizárólagos nemzeti ideológia, amely a nemzeti tér etnikai homogenizációjára törekszik.⁷²

Az etnikai atrocitások következő típusát azok adják, amelyek célja az újonnan megszerzett területek lakosságának egyneműsítése volt. Ezekben a konfliktusokban kiemelt helyet kap a szerb-albán konfliktus, de a bolgárok és pomákok közötti atrocitások is kiemelt fontosságúak. A szerb történeti tudat meghatározó eleme Koszovó, amely vallási-kulturális központja volt a középkori szerb államnak, valamint itt zajlott le 1389-ben a rigómezei (Kosovo Polje-i) csata, ami a középkori szerb állami lét megszűnésének szimbólumává vált.⁷³ Az oszmán uralom folyamán a terület etnikai összetétele jelentősen megváltozott: a területre egyre nagyobb számban vándoroltak albán telepesek. Számos történész az etnikai arányok megfordulásának okát a Habsburg-Oszmán háborúk alatt történt migrációs hullám bekövetkeztével magyarázza.⁷⁴ 1690-ben a Habsburg csapatok egészen Koszovóig hatoltak előre, ahol azonban vereséget szenvedtek. A harcokban résztvevő helyi szerb lakosság tartva az oszmánok megtorlásától tömegesen vándorolt a Habsburg Birodalom területére. Becslések szerint 37 ezer család települt át Arzén pátriárka vezetésével Magyarországra, különösen a Bácska és a Bánát területére.⁷⁵ Így a Balkán-háborúk pillanatában a szerbeknek nem csak Koszovó újra birtokbavételéért kellett harcba szállniuk, hanem etnikai visszaszerzéséért is.

Az albán lakosság ellen elkövetett atrocitásokról először a bécsi brit nagykövet, Fairfax Cartwright számolt be Greynek. Ebben a jelentésben a Prochaska-

⁷² A bandita csapatok sajátos erkölcsi kódex szerint működtek. A Balkán-háborúk idején elkövetett kegyetlenkedések, kiemelten a nők elleni erőszakok, teljesen ellentétesek voltak ezzel a hagyománnyal. A görög kleftiszek között az a babona élt, hogy aki megérint egy nőt, azt a törökök megkínözzák és megölik. Ez a hiedelem máshol is élt a Balkánon, például az 1804-es szerb felkelés idején Karadjordje kivégeztette a saját fivérént nemi erőszak miatt. CARMICHAEL 2002. 47.

⁷³ KAPRONCZAY 1999. 23. Megjegyzem a középkori szerb állam csupán 1459-ben szűnik meg az oszmán hódítás következtében.

⁷⁴ A teljesség igénye nélkül erre néhány példát lásd: MALCOLM 1998. 140. és KAPRONCZAY 1999. 28 és 30.

⁷⁵ VICKERS 1998. 27.

affér⁷⁶ kapcsán írt az albánok elleni tettekről: „Állítólag a [...] követet a szerb hatóságok kimondottan gyűlölik, annak köszönhetően, hogy szemtanúja volt atrocitásoknak, amelyeket szerb csapatok követtek el az albán lakosság ellen. Szörnyű tettekről érkeznek hírek Ausztriába, amelyeket az albán férfiak, nők és gyermekek ellen követtek el.”⁷⁷ Edward Grey 1912. november 19-én kelt Rennell Rodd római brit nagykövetnek írt táviratában pedig azt olvashatjuk, hogy az üszkübi (szkopjei) olasz követ beszámolója szerint a szerb csapatok számos atrocitást követtek el, aminek nyilvánvaló célja a lehető legtöbb albán kiirtása volt.⁷⁸

Az újkori történelemben a Balkán-háborúk volt az első eset, amikor területi igények érvényesítéséhez az etnikai tisztogatás, mint eszköz megjelent és alkalmaztatott. Ralph Paget belgrádi brit nagykövet 1913. március 7-ei jelentésében beszámolt Greynek arról, hogy a Balkánon egy szöbeszéd terjeng, miszerint a nagyhatalmak a leendő Albániának ítélnék minden olyan területet, amelynek lakossága legalább 75%-ban albán etnikumú. Ebből arra következtetett, hogy a megszárlások „statisztikai célt szolgálnak”.⁷⁹ Habár nem brit szemtanúja az eseményeknek, de Lev Trockij tudósításai is nagyon hasznos forrásai a Balkán-háborúk ezen aspektusának. Trockij hasonló megállapításra jut, mint Paget: „A tényekből arra következtethetünk, hogy a bolgárok Macedóniában, a szerbek Ó-Szerbiában, azért, hogy a számukra kedvezőtlen etnográfiai adatokat számukra kedvezőre formálják, egyszerűen a muszlim lakosság szisztematikus kiirtásába kezdtek.”⁸⁰

Az események brit figyelői között akadtak olyanok is, akik szkeptikusan álltak az atrocitások kérdéséhez. A konstantinápolyi nagykövet, Lowther Greynek küldött jelentésében arról írt, hogy a *Jeune Turc* [Ifjú Török] nevű orgánium folyamatosan szolgáltatta a borzalmakat olvasóinak, ugyanakkor „gyakran észlelhető, hogy ugyanazok az incidensek tűnnek elő újra és újra más köntösben.”⁸¹

⁷⁶ Miatán a szerb csapatok elfoglalták Prizren városát, a kommunikáció Bécs és az ottani osztrák-magyar követség között átmenetileg megszakadt. Emiatt is hitték úgy, hogy a követ „eltűnt”. A Monarchia a szerbeket vádolta, miszerint Oscar Prochaska-t elfogták és megkínozták (levágták a nemi szervét). A szerbek tagadtak és a követet azzal vádolták, hogy a helyi albánokat és törököket bízta az ellenállásra. A osztrák háborús párt az incidenst katonai beavatkozással akarta megtorolni, azonban a diplomáciai válságot maga Prochaska oldotta fel azzal, hogy előkerült sértetlenül. Az esetről lásd: TREADWAY 1998. 121–126. és CLARK 2012. 282–283.

⁷⁷ BD F. CARTWRIGHT TO GREY 18TH NOVEMBER 1912.

⁷⁸ EMBS SIR EDWARD GREY TO MR. R. RODD 19 NOVEMBER 1912.

⁷⁹ EMBS RALPH PAGET TO GREY 7 MARCH 1913.

⁸⁰ TROTSKY 1995. 286.

⁸¹ EMBS SIR G. LOWTHER TO GREY 13TH FEBRUARY 1913.

Szerinte az „atrocitás kampányának” a célja a balkáni szövetségesek ügyének befekettítése, és a német és osztrák közvélemény figyelmének felhívása volt. A források áttekintése során olvasottak számomra is okot adtak a gyanúra, hogy egyes események eltérő földrajzi helyzettel, de azonos motívumokkal megjelentek. Ilyen, toposz-szerű történetként két eseményt azonosítottam:⁸² (1) a Vardar folyóba dobott albán sebesültek, valamint (2) a muszlim terhes nők kegyetlen meggyilkolásának esetét. A kételkedésre az is okot szolgálthat, hogy ezek az információk mind osztrák közvetítéssel jutottak a brit konzulok birtokába. Az osztrák követek és újságok rendszeresen tudósítottak az albánok ellen elkövetett esetekről, akkor is, ha azokat nem tudták bizonyítani. Az osztrák jelentések hitelességének a Prochaska-affér óta nem minden esetben tulajdonítottak Európában nagy jelentőséget.⁸³

1. ábra. Korabeli ábrázolása egy muszlim nő megcsonkításának
(Konstantinova 2011a. 96.)

⁸² Bizonyosan számos közhely szerű esemény, „legenda” keletkezett a Balkán-háborúk idején. Az általam áttekintett forrásokból kiemelt példák mind a szerb-albán konfliktusra vonatkoznak. Érdekesnek találnám ezen esetek összegyűjtését és összevetését más korú forrásokkal, amennyiben ez rávilágítana, hogy egy toposz születésének pillanatát ragadhatjuk-e meg ezekben vagy a történeti tudatban tárolt tapasztalat aktualizációját.

⁸³ CLARK 2012. 283.

Az előbbi eset első említését Ralph Paget 1912. november 21-ei jelentésében olvashatjuk, miszerint „500 albán holttestet láttak sodródni” a folyón.⁸⁴ A szkopjei katolikus misszió memoranduma is beszámolt erről az eseményről. Ha hihetünk beszámolójuknak, a szerb bevonulás után a kórházban lévő albán sebesülteket a folyóba dobták. Trockij beszámolója alapján, a Vardar-híd alatt végezték ki az albánokat, akiket lefejeztek vagy leszúrtak.⁸⁵ Carmichael a lefejezett albánokban egy régi szerb sérelmet vél felszínre kerülni. Az első szerb felkelés idején 1809-ben az oszmánok a legyőzött szerbeket lefejezték és a fejekből egy halmot emeltek Belgrád szélén, ez az ún. Čele-kula.⁸⁶

A másik eset szintén a szkopjei osztrák követ, d’Ugron közvetítésével jutott Paget birtokába. E szerint Ljubiste, Gjulekar, Cabashi és Topetsea falvaiban az albán lakosságot mindegy szálig kiirtották. „Gjulekarban egy nőt állítólag felkoncoltak és méhének gyümölcsét kivágták belőle.”⁸⁷ Ez a jelenet vizuálisan is megjelent az egyik bolgár lap (Mir) hasábjain (lásd fentebb), amelyben egy képen egy katona kezében egy csecsemővel látható, lábainál pedig egy hasánál felhasított asszony fekszik, mögötte egy siránkozó török (muszlim) emberrel.⁸⁸

Súlyos konfliktusokat szült, hogy a szövetségesek által megszállt területek muszlim lakosságát válogatott módszerek alkalmazásával a keresztény vallás felvételére kényszerítették. A konzuli jelentésekben gyakran esik szó az erőszakos vallásváltások ügyéről, s hogy ezzel kapcsolatban különböző faluból érkező küldöttségek keresték fel a konzulokat. Lamb szaloniki követ részletesen beszámolt Edward Greynek az ilyen esetekről. A követ által szerzett ilyen információk alapján a bolgár hadsereg tagjainak jelenlétében a helyi muzulmánokat a kereszténység felvételére kényszerítették, hivatkozva egy Ferdinánd király által kiadott parancsra, miszerint egyetlen muszlimnak sem szabad maradnia bolgár földön.⁸⁹ Egy későbbi jelentésében leírta a konkrét módszert is: „a falu lakosait körbe állítják a szabadban, papok és komitádzsík között, egy felfegyverzett banda jelenlétében. Mindazok akik meggyőződtek a kereszténység felsőrendű előnyeiről, azok hátra léphettek. Senki sem mert

⁸⁴ EMBS R. PAGET TO SIR EDWARD GREY 21 NOVEMBER 1912.

⁸⁵ TROTSKY 1995. 270.

⁸⁶ CARMICHAEL 2002. 3.

⁸⁷ EMBS R. PAGET TO SIR EDWARD GREY 24TH FEBRUARY 1913.

⁸⁸ KONSTANTINOVA 2011A. 96.

⁸⁹ EMBS CONSUL-GENERAL LAMB TO SIR EDWARD GREY 7TH FEBRUARY 1913.

ellenállni.⁹⁰ A vallásváltásra a szerb és a montenegrói alakulatok is kényszerítették a muszlimokat és a katolikusokat egyaránt. Azokat, akik ellenkeztek, súlyosan megkínózták vagy agyonlőtték.⁹¹ Az asszimilációt segítő számos esetben kényszerítették házasságra a muszlim nőket bolgár komitádsikkal, de Lowther konstantinápolyi követ rámutatott, hogy ez még a jobbik eset, mint amikor védtelen nőket és lányokat erőszakoltak halálra a bolgár irregulárisok.⁹²

Az etnikai atrocitások közé nem csak a fizikai erőszak sorolható. Trockij leírt egy esetet, ahol négy katona körbefogott két fiatal albánt, akiket egy részeg komitádszi inzultált. „A tisztt parancsokat adott: Le! Az albánok a félelemtől félholtan a térdükre rogytak, majd jött a „Fel!” és felálltak. Ezt még sokszor megismételtette velük. Aztán a tisztt fenyegette és átkokat szórt rájuk, a pengéjének [*kama* – macedón kés] a hegyét a torkukra és a mellkasukhoz nyomta. Végül arra kényszerítette őket, hogy pálinkát igyanak, majd megcsókolta őket.”⁹³ Az üszkübi brit konzul Peckham arról számolt be Ralph Pagetnek, hogy az új szerb közigazgatás az utcák felújításához az alapanyagot a helyi muszlim temető sírköveiből szerezte be.⁹⁴

A második Balkán-háború

Már jóval a londoni egyezmény megkötése előtt érzékelhetővé váltak olyan tünetek, amelyek később a Balkán Szövetség széteséséhez vezettek. A szövetségesek közötti feszültséget az okozta, hogy habár legyőzték a közös ellenséget, egyéni céljaikat nem teljes egészében valósíthatták meg. Szerbia egyik fő hadicélja egy Adria-tengeri kikötő megszerzése volt, amely a nagyhatalmi konferencia döntésének értelmében meghiúsult. Ezért a szerbek Macedóniában kerestek maguknak kárpótlást. Nikola Pašić szerb miniszterelnök (1912–1918) már 1913. február 9-én levelet írt a bolgár vezetésnek a márciusi szerződés módosításának szükségességéről.⁹⁵ A szerb kompenzációs igényt több tényező is motiválta: egyrészt a félsziget belső hatalmi egyensúlyának fenntartása, amit egy megerősödött Bulgária veszélyeztetett volna, másrészt a szerb közvélemény álláspontja, amely nehezen tudta volna elfogadni a megszállt területek

⁹⁰ EMBS CONSUL-GENERAL LAMB TO SIR EDWARD GREY 13TH FEBRUARY 1913.

⁹¹ MALCOLM 1998. 254–255.

⁹² EMBS SIR G. LOWTHER TO SIR EDWARD GREY 17TH FEBRUARY 1913.

⁹³ TROTSKY 1995. 267.

⁹⁴ EMBS VICE-CONSUL PECKHAM TO RALPH PAGET 3TH FEBRUARY 1913.

⁹⁵ DEMETER 2007. 303.

nagyjának átadását a bolgároknak. Pašićra a parlament radikálisabb frakciói is nyomást gyakoroltak.⁹⁶ A háború idején Szófiában tartózkodó James D. Bouchier, a *The Times* tudósítója Noel Buxtonnak küldött levelében így írt: „Az igazság az, hogy a Monasztirt birtokló szerb tiszték nem értik, miért kellene kivonulniuk. A szerződéseket pedig csupán papírhulladéknak tekintik... a helyzetet csak ilyen vagy olyan formájú közvetítéssel lehet orvosolni. Még egy hadjárat botrányos és gyalázatos lenne!”⁹⁷ 1913 tavasza folyamán Pašić többször is a szerződés újratárgyalását követelte a bolgár féltől, ami azonban ezt elutasította. A feszültséggel terhelt szerb-bolgár viszonyoknak nem tett jót az sem, hogy egyre többször lehetett arról hallani, hogy a „felszabadított területeken” hátrányosan bánnak a bolgárokkal, sőt a Macedóniát meglátogató szerb trónörökös Sándor viselkedése sem bizonyult szerencsésnek.⁹⁸

A bolgárok a görögökkel is területi vitában álltak, aminek középpontjában Szaloniki városának birtoklása állt. A vita a már évtizedes rivalizáláson túl abból is fakadt, hogy a bolgár-görög szövetségi szerződés nem határolta el világosan a két fél érdekszféráját. A közöttük lévő feszültséget, ami egyben a szövetség bomlási tüneteiként azonosíthatók, jól jelzik az 1913 tavaszán végig felmerülő kisebb összeütközések, amelyek eljutottak a görög és bolgár reguláris csapatok közötti összecsapásig is.⁹⁹ A konfliktus egyre élesebbé válása a szerb és görög fél közeledését hozta magával, amelyet szövetségi és katonai egyezményben is rögzítettek. A brit sajtó már a londoni egyezmény megkötése előtt beszámolt arról az információjáról, miszerint egy olyan „szabályos területi egyezmény van Görögország és Szerbia között, amivel kiszorítják Bulgáriát a Vardartól és a Bregalnicától nyugatra lévő régióból”.¹⁰⁰ Mivel a bolgár vezetés képtelen volt az ellentéteket feloldani szövetségeseivel, egyre jobban körvonalazódott, hogy igényeit Macedóniában fegyveres úton kell érvényesítenie. Így a bolgárok érdeke az volt, hogy mihamarabb tető alá hozzák a békeszerződést és csapataikat átírányíthassák Macedóniába, a görög és szerb vonalakkal szemben.¹⁰¹

A térségben működő brit konzulok számos incidensben felfedezték a szövetségesek között meglévő feszültséget. A monasztiri konzul, Grieg részletesen

⁹⁶ DESPOT 2012. 145.

⁹⁷ Idézi ANDERSON 1952. 56.

⁹⁸ Több forrás is megőrökíti egy dialógust a szerb trónörökös és egy macedóniai fiú között: *‘Mi vagy te?’ ‘Bolgár vagyok’ ‘Nem vagy bolgár, a kurva anyádat!’* és Sándor felpofozta a fiút. CLARK 2012. 257. és KONSTANTINOVA: 2011B. 124.

⁹⁹ THE TIMES 1913. MÁJUS 13.

¹⁰⁰ THE TIMES 1913. MÁJUS 23.

¹⁰¹ DEMETER 2005. 137.

beszámolt a szerb illetve görög megszállási zónában élő bolgárok helyzetéről, az ellenük hozott intézkedésekről. Grieg jelentése szerint a szerb megszállási zónában a bolgár templomokat, kolostorokat bezáratták. Számos bolgár lakost különböző kényszermunkára vezényeltek. A bolgár újságokat betiltották. A görög részen sem volt jobb a helyzet. Ebben a körzetben mindennapossá váltak a letartóztatások, ami elsősorban a helyi tanítókat, papokat, egykori komitdázsikát érintett.¹⁰² Lamb konzul Lowthernek küldött táviratában kiemelte, hogy a *La Liberté* nevű szaloniki újság alapján, állítólag, különböző körzetekben, számos kegyetlenséget követtek el a bolgár csapatok a görög lakossággal szemben.¹⁰³ „Ha visszatekintünk az új balkáni háborút megelőző hónapok történéseire, azt láthatjuk, hogy a görögöket és szerbeket a bolgárok, a bolgárokat a szerbek és a görögök üldözték módszeresen.”¹⁰⁴ Habár ez egy későbbi időpontban íródott jelentés, de megfelelően összefoglalja a második Balkán-háború előtti állapotokat.

Miután a sem szerbek és sem a görögök nem tudtak megegyezni a bolgárokkal, egymás felé kezdtek tapogatózni. A tárgyalások egészen 1913 márciusáig nyúlnak vissza, május 5-én pedig szövetséget is kötöttek egymással.¹⁰⁵ A megegyezésben felosztották egymás között Macedónia azon területeit, amely a Vardar folyótól nyugatra fekszenek. Ezenfelül kölcsönös diplomáciai és katonai támogatásról biztosították egymást, ha Bulgária nem fogadná el az általuk kijelölt határokat. Így Szerbia és Görögország között egy közös határ jött létre. A bolgárok kompromisszumképtelensége több tényezőkől fakadt: egyrészt a rossz helyzetértékelésből, valamint a koalíciós kormány nemzeti liberális tagjainak radikális szárnyának nyomásából. A bolgárok arra számítottak, hogy ha háborúra kerül sor, akkor csak a szerbekkel és a görögökkel kell szembenéznük. Azonban a Bulgáriával szemben kompenzációs követelésekkel jelentkező Románia csak a kedvező alkalomra várt, sőt a legyőzött Törökország is ugrásra készen állt Drinápoly (Edirne) visszafoglalására.¹⁰⁶ A második Balkán-háború kitörésének körülményeit viták övezik, de bizonyos, hogy a bolgár csapatok 1913. június 29-én megtámadták a görög és szerb vonalakat.¹⁰⁷ Miután a román

¹⁰² EMBS VICE-CONSUL GRIEG TO G. LOWTHER 25TH MAY 1913.

¹⁰³ EMBS CONSUL-GENERAL LAMB TO SIR G. LOWTHER 7TH JUNE 1913.

¹⁰⁴ EMBS ACTING CONSUL-GENERAL J. MORGAN TO MR. C. M. MARLING 25TH JULY 1913.

¹⁰⁵ HALL 2000. 100. 1913. május 14-én kötötték meg a hivatalos szövetségi szerződést, június 1-jén pedig azt katonai megállapodással egészítették ki.

¹⁰⁶ A román-bolgár viszony alakulására az első Balkán-háború idején lásd: DEMETER 2007. 197–219.

¹⁰⁷ Azóta is komoly viták tárgya, hogy kinek a felelőssége volt a bolgár támadás megindítása.

csapatok július 10-én hadat üzentek Bulgáriának, s július 12-én az oszmánok is átlépték a Londonban megállapított Enosz-Mídiá vonalat, a bolgár támadás gyorsan összeomlott, és az egyre reménytelenebb helyzet visszavonulásra kényszerítette a bolgár csapatokat.

A harcok során a szembenálló haderők súlyos konfliktusokba kerültek a helyi lakossággal. Jellegét tekintve a második Balkán-háborúban a hadviselő felek célja a nemzeti határok kialakítása és rögzítése mellett a megszállt területek etnikai arculatának megváltoztatása volt. A kortárs megfigyelők és az európai közvélemény kiemelten a visszavonuló bolgár csapatok atrocitásairól értesült. A görög és a szerb kormány nem szalasztott el egyetlen alkalmat sem, az akár csupán szóbeszédeken alapuló esetek, nyilvánosságra hozatalával, amivel a bolgár ellenfelet akarták demonizálni az európai közvélemény előtt.¹⁰⁸ A Carnegie-jelentés készítői számos olyan esettel találkoztak vizsgálatuk során, amelyek utóbb alaptalannak bizonyultak. Például a *Le Temps* helyszíni tudósítója saját beszámolója szerint személyesen részt vett a serresi érsek temetésén, akit mielőtt a bolgárok meggyilkoltak volna, kegyetlenül megkínózták. Ezzel szemben a jelentés készítői azzal szembesültek, hogy „ezen kellemetlen tapasztalat nem okozott gondot neki abban, hogy ez az egyházi ember még ma is gyakorolhassa kötelességeit”.¹⁰⁹

A konzulok és tudósítók beszámolóai alapján a legsúlyosabb atrocitások Serresben, Demir-Hissarban, Nigritában és Doxatóban történtek meg.¹¹⁰ „Serres feladásakor a bolgár hadsereg megszállást rendezett a város görög negyedében” – írta Lamb konzul jelentésében. Ezek után július 11-én reggel négy hegyi üteggel löni kezdték a várost. A városból kimenekülőkre tovább szórták a lövegeket a város melletti síkságon is.¹¹¹ D. J. Cassavetti, brit tudósító a szaloniki osztrák konzul jelentése alapján rekonstruálta a történeteket: „A város háromnegyede, amely ez eddig gazdag és fejlődő volt, mára csupán halom füstölő hamu. A bolgár már július 5-én elhagyták a várost, azonban július 11-én reguláris csapatok és komitádzsik jelentek meg a város határában,

---

Sokan az új miniszterelnököt, Danevet tartják felelősnek, de hasonló súllyal szemlélik Ferdinánd király szerepét is. Szavov tábornok azért is megindíthatta a támadást, mert az ellentétes parancsokkal nem tudott mit kezdeni, de egyes feltevések szerint személyes szerepe is lehet a második Balkán-háború kirobbantásában. Lásd: HALL 2000. 111. és DESPOT 2012. 149–150.

¹⁰⁸ DESPOT 2012. 197.

¹⁰⁹ CARNEGIE REPORT 1914. 78. Az állítólag meggyilkolt doirani görög püspökről is hasonlókat állapítottak meg.

¹¹⁰ CASSAVETTI 1914. 341.

¹¹¹ EMBS CONSUL-GENERAL LAMB TO SIR G. LUTHER 15TH JULY 1913.

akik megkezdték a város bombázását. [...] Az ágyúzás következtében a város legszebb épületei, köztük a követségi épületünk is leégett, továbbá számos osztrák tulajdonban lévő ingatlan.”¹¹²

A görög és bolgár sajtó jelentős szerepet játszott a két fél közötti ellentétek elmélyítésében. Az első Balkán-háború alatt a balkáni sajtó, tekintettel léve a szövetségre és kormányzati nyomásra, tartózkodott az atrocitások publikálásától, azonban miután az ellentétek egyre jobban felszínre kerültek a görög sajtó szabályos atrocitás-kampányt indított, amelyben a bolgárok által elkövetett atrocitásokat tárták fel.¹¹³ A görögök egyre jobban úgy állították be a bolgárokat, mint szörnyeket, a görög társadalom előtt dehumanizálták őket, amit mi sem jelez jobban a korszakban gyakran alkalmazott szlogen, amely megjelent újságokban, plakátokon: „*Dhen einai anthropoi!*” – azaz ők nem is emberi lények.¹¹⁴ Számos népszerű háborús plakáton ábrázolták a görögök és bolgár harcát. Az egyikben egy görög *andartes* (a görög nemzeti harcos prototípusa) pusztá kézzel leterít egy bolgár katonát és a fogával feltépi az arcát.

2. ábra. Korabeli görög ábrázolás a görög-bolgár harcról. (Carnegie Report, 1914. 96.)

¹¹² CASAVETTI 1914. 341. Érdekességképp megemlíthető, hogy Serres ágyúzásának az osztrák jelentés alapján volt egy magyar áldozata is, Bíró Albert személyében, akiről bővebb információt ez eddig nem sikerült találnom.

¹¹³ CARNEGIE REPORT 1914. 95.

¹¹⁴ Uo.

Egy másik hasonló plakáton egy csatajelenetet láthatunk, ahol a görög katona kivájja a még élő bolgár ellenfele szemét.¹¹⁵ A képi ábrázolás, pl. egy plakát vagy egy karikatúra, a nemzeti propaganda fontos közvetítő csatornája volt a társadalom széles rétegei felé, hiszen a korszakban a Balkánon az írni-olvasni tudók aránya még igen csekély volt. Ezek a társadalmi tudatban jól beágyazott szimbólum-rendszerrel ábrázolták az eljuttatni kívánt üzenetet.¹¹⁶ Ez a fajta vizuális kommunikáció nagyban hozzájárult a szembenálló társadalmak brutalizációjához, ami a háborúban elkövetett atrocitások milyenségében mutatta meg eredményét. A görögök rendszeresen szolgáltattak a nyugat-európai közvélemény számára a bolgárok által elkövetett brutális eseteket. Az egyik ilyen szerint, egy elfogott bolgár katonánál egy zacskóban nők levágott ujjait és füleit találtak.¹¹⁷ Ezek a képek azonban általánosan nem segítettek egyik vagy másik balkáni nemzet ügyét az európai fővárosokban, ellenkezőleg, egyre keserűbb képet festett a közvéleményben a balkáni helyzet.¹¹⁸ Edith Durham is egy érdekes példát szolgáltat arra, ahogyan a montenegrói katonák viselkedtek ellenségükkel szemben: *„Hamarosan látni fogod az orrokat. Nem hagyhatjuk meg sok töröknek az orrát. – mondta [a montenegrói katona]. – Ha ilyen disznóságokat tesznek, mondtam, jogosan el fogjátok veszíteni Európa szimpátiáját! A katona nagyon mérges lett és ezt mondta: Ez régi nemzeti hagyományunk, hogyan bizonyíthatná egy katona a parancsnokának a hősiességét, ha nem viszi neki orrokat? Le kell vágnunk őket!”*¹¹⁹

Konklúzió

Összegzésképpen elmondható, hogy súlyos és kegyetlen atrocitások történtek az 1912–13-as Balkán-háborúk idején. A funkciójukat tekintve ezek az atrocitások egyértelműen a modern nemzeti tér megteremtéséhez járultak hozzá. A kizárólagos nemzeti ideológia keretrendszerébe nem voltak beilleszthetők a más vallási illetve etnikumú elemek. A brit beszámolókról és a jelentésekről elmondható, hogy sokszor nem világosak és pontatlanok, ám a legfontosabb, hogy nagyon egyoldalúak. Az etnikai atrocitásokat úgy interpretálják, hogy azokat csak a balkáni szövetségesek követték el, holott a visszavonuló oszmán

¹¹⁵ CARNEGIE REPORT 1914. 96–97.

¹¹⁶ TAMÁS 2013. 45.

¹¹⁷ CARNEGIE REPORT 1914. 94.

¹¹⁸ ANTIĆ 2006. 84.

¹¹⁹ DURHAM 1914. 185.

sereg is „levezzete frusztrációját a keresztény lakosságon”.¹²⁰ Az egyoldalúság okát véleményem szerint két tényezőben találhatjuk, amelyek kiegészítették és gerjesztették is (talán) egymást. Egyrésztől hozzájárult a *Balkan Committee* tevékenysége, amely révén a brit társadalmi közbeszédben a súlypontok a török elnyomásra és kegyetlenségekre, illetve az elnyomott keresztény balkáni népek körüli pátoszra esett. A bizottság a Macedón Harc idején kényelmesen elsiklott afelett, hogy a keresztény-nemzeti bandák, elsősorban egymás ellen harcoltak és nem csupán az oszmán hatóságok ellen. A Balkán-háborúk cezurát jelentenek a brit Balkán-kép alakulásában is: a balkáni népek felé az 1870-es évektől egyre erősödő szimpátia, melynek központjában Bulgária állt, megtört. Az 1912–13-as konfliktusban elkövetett etnikai atrocitások sokkolták a nyugat-európai közvéleményt. A másik tényezőt abban lelhetjük, hogy az atrocitások kérdésért felvető személyek zömében a konzervatív, de legalábbis az imperialista szemléletű személyek voltak. Gondoljuk csak Walter Guinnessre, aki a legtöbbször szentelt beszédet az etnikai atrocitásoknak a parlamentben. A szövetségesegek által elkövetett etnikailag inspirált cselekmények kitűnő alkalmat adtak a régi vágású, a törököket támogató politika (ami egyúttal a brit liberális nézetek antitézise) híveinek a visszatérésre, s a közvélemény befolyásolására. A brit kormányzat is óvakodott a birodalom muszlim alattvalóinak a provokálástól, az imperialista csoportok ennek elkerülését pedig egyenesen alapvetőnek tartották. Véleményem szerint ez a két tényező lehet a magyarázata, hogy döntően a balkáni kisállamok által elkövetett etnikai atrocitásokra összpontosult a brit közfigyelem. Mindezt figyelembe véve megállapítható, hogy a beszámolók, minden gyengeségük ellenére, jól megvilágítják a Balkán-háborúk valódi jellegét, amelynek a nacionalizmus a fő attribútuma.¹²¹

Nagy-Britannia szerepe a háborúban a konfliktuskezelés volt. A Balkán-háborúk a brit külpolitika szempontjából azt a problémát jelentette, amely egy általános európai háborúba rántotta volna egész Európát. A korábbi szakirodalom megállapítása szerint a nagyhatalmak 1912–13-ban végletesen szembekerültek egymással a hatalmi blokkok választóvonalán mentén. Habár a konfliktus során a Monarchia és Oroszország között többször is háborús feszültség húzódott meg, a háború lokalizálása a nagyhatalmi koncert eredménye volt. Richard C. Hall a londoni *nagyhatalmi reüniót* a bécsi kongresszusi rendszer utolsó lélegzetvételének tekinti.¹²² A nagyhatalmi együttműködés

¹²⁰ HALL 2000. 137.

¹²¹ FARRAR 2003. 257.

¹²² HALL 2000. 72.

a háborúk után is megmaradt: számos esetben kompromisszumos megoldással oldották fel ellentéteiket a rivalizáló nagyhatalmak.¹²³ Amellett, hogy Grey a nagyhatalmi koncert egységét is fenn akarta tartani, az, hogy a béketárgyalásokon számos alkalommal az oroszok ellen szavazott, magyarázható tudatos politikai lépésként is, amivel az oroszokat akarta figyelmeztetni. Továbbá kínosan vigyázott országa semlegességének megőrzésén. A konfliktus során számos alkalommal követelték tőle, hogy hozza nyilvánosságra az etnikai atrocitásokról szóló jelentéseket, amit ő kategorikusan elutasított.¹²⁴ A lépés mögött talán az húzódnak meg, hogy el akarta kerülni, hogy egy, az 1876-os hasonló közhangulat alakuljon ki, amely esetleg a brit kormányt lépéskényszerbe szorítaná. Összességében azonban Edward Greyt az európai béke megmentőjeként ünnepezték a kortársak.¹²⁵

A Balkán-háborúk volt az a pillanat, amikor Maria Todorova szavaival, „Európa megharagudott a Balkánra”.¹²⁶ Az etnikai atrocitások lerombolták azt az 1876 óta egyre erősödő széles társadalmi szimpátiát Nagy-Britanniában, amelyet az „elnyomott kisállamok” élveztek. Ekkortól datálhatóan tapadt a Balkán kifejezéshez egy erőteljesen negatív másodlagos jelentés, amivel a fél-sziget instabilitását, erőszakosságát és politikai széttöredezettségét fejezik ki.

---

¹²³ A Balkán-háborúk utáni nemzetközi helyzetről lásd: TAYLOR 2000. 599–609.

¹²⁴ PD-HC 28 JANUARY 1913. VOL.47. C. 1150.

¹²⁵ PD-HC 29 MAY 1913. VOL.53. C.401. és LICHNOWSKY 1918. 10–12.

¹²⁶ TODOROVA 2009. 3.

Irodalomjegyzék

FORRÁSOK

PD-HC Parliamentary Debates, House of Commons, 1912–1913

PD-HL Parliamentary Debates, House of Lords, 1912–1913

The American Journal of International Law, 1914. 1. Supplement 1.

The Singapore Free Press and Mercantile 1912–1913

The Spectator 1912–1913

The Straits Times 1912–1913

The Times 1912–1913

BD 1933

British Documents on the Origins of the War, 1898–1914. Vol.9. Eds.: Gooch, G. P. – Temperley, Harold. London, 1933.

BRAILS福德 1906

BRAILS福德, H. N.: Macedonia and its Races and their Future. London 1906.

BUXTON – BUXTON 1915

BUXTON, Noel – BUXTON, Charles: The War in the Balkans. London, 1915.

CARNEGIE REPORT 1914

Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan War. Carnegie Endowment for International Peace. Washington D. C., 1914.

The Other Balkan War – a 1913 Carnegie Endowment in Retrospect with a new introduction and reflection on the present conflict by George F. Kennan. Washington D. C., 1993. [az 1914-es eredeti reprint kiadása]

CASAVETTI 1914

CASAVETTI, D. J.: Hellas and the Balkan Wars 1912–1913. London, 1914.

DURHAM 1905

DURHAM, Edith M.: The Burden of the Balkans. London 1905.

DURHAM 1914

DURHAM, Mary.: The Struggle for Scutari. London, 1914.

EMBS 2003

Ethnic Minorities in the Balkan States 1868-1971. Vol.2. 1888–1914. Ed.: Destani, Bejtullah. London, 2003.

GUESHOFF 1915

GUESHOFF, I. E.: The Balkan League. London, 1915.

HORVÁTH 1998

HORVÁTH, Krisztián: Szultáni fermán a Bolgár Exarchátus megalapításáról, 1870. február 28. Szeged, 1998. Documenta Historica 35.

HORVÁTH 2000

HORVÁTH, Krisztián: Dokumentumok az 1911–12-es olasz-török háborúról. Szeged, 2000. Documenta Historica 49.

LICHNOWSKY 1918

PRINCE LICHNOWSKY: My Mission to London 1912–1914. Washington D. C., 1918.

NEKLUDOFF 1920

NEKLUDOFF, M.: Diplomatic Reminiscence. Before and During the World War 1911–1917. London, 1920.

PRICE 1915

PRICE, Crawford W. H.: The Balkan Cockpit. The Political and Military Story of the Balkan Wars in Macedonia. London, 1915.

SZAJCSÁN 2000

SZAJCSÁN, Éva: Načertanije. A szerb nemzeti- és külpolitika titkos dokumentuma. Szeged 2000. Documenta Historica 46.

TROTSKY 1995

TROTSKY, Leon D.: The Balkan Wars 1912–1913. The War Correspondence of Leon Trotsky. New York 1995.

SZAKIRODALOM

ANDERSON 1952

ANDERSON, Mosa: Noel Buxton. A Life. London, 1952.

ANTIĆ 2006

ANTIĆ, Čedomir: Ralph Paget. A Diplomat in Serbia. Belgrade, 2006.

A. SAJTI 1998

A. SAJTI, Enikő: A szerb nemzeti gondolkodás kezdetei. In: A modern politikai gondolkodás kezdetei. Szerk.: Kukovecz György. Szeged, 1998.

BALOGH 2011

BALOGH, Ádám: A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban (1897–1912). Szeged, 2011.

BOSWORTH 1980

BOSWORTH, R. J. B.: Italy, the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War. London – New York, 1980.

CARMICHAEL 2002

CARMICHAEL, Cathie: Ethnic Cleansing in the Balkans. Nationalism and Destruction of Tradition. New York – London, 2002.

CLARK 2012

CLARK, Christopher: *The Sleepwalkers. How Europe went to War in 1914.* London, 2012.

CSAPLÁR-DEGOVICS 2010

CSAPLÁR-DEGOVICS, Krisztián: *Az albán nemzetté válás kezdetei. A Rilindja és az államalapítás korszaka (1878–1913).* Budapest, 2010.

DAKIN 1955

DAKIN, Douglas: *British and American Philhellenes during the Greek War of Independence.* Thessaloniki, 1955.

DAKIN 1993

DAKIN, Douglas: *The Greek Struggle in Macedonia.* Thessaloniki, 1993.

DEMETER 2007

DEMETER, Gábor: *Kisállami törekvések és nagyhatalmi érdekek a Balkán-háborúk idején (1912–1913).* Budapest, 2007.

DESPOT 2012

DESPOT, Igor: *The Balkan Wars in the Eyes of the Warring Parties. Perceptions and Interpretations.* Bloomington 2012.

DESTANI – TOMAS 2011

DESTANI, B. – TOMAS, J. (eds): *Albania's Greatest Friend. Aubrey Herbert and the Making of Modern Albania. Diaries and Papers 1904–1923.* London, 2011.

DRAPAC 2010

DRAPAC, Vesna: *Constructing Yugoslavia. A Transnational History.* London, 2010.

EGEDY 1998

EGEDY, Gergely: *Nagy-Britannia története.* Budapest, 1998.

FARRAR 2003

FARRAR, L. L.: *Aggression versus Apathy: The Limits of Nationalism during the Balkan Wars 1912–1913.* In: *East European Quarterly*, 2003. 3. 257–280.

GALÁNTAI 1980

GALÁNTAI, József: *Az első világháború.* Budapest, 1980.

GINIO 2005

GINIO, Eyal: *Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912–1913). Awakening from the Ottoman Dream.* In: *War in History*, 2005. 2. 156–177.

GROGAN 1925

LADY GROGAN: *The Life of J. D. Bouchier.* London 1925.

HALL 2000

HALL, Richard C.: *The Balkan Wars 1912–1913. A Prelude to the First World War.* London, 2000.

HARRIS 1913

HARRIS, Dwight N.: The Macedonian Question and the Balkan War. In: The American Political Science Review, 1913. 3. 197–216.

HELMREICH 1938

HELMREICH, Ernst Christian: The Diplomacy of the Balkan Wars 1912–1913. Cambridge (Mass.), 1938.

HOBBSAWM 1974

HOBBSAWM, Eric: Primitív lázadók. Budapest, 1974.

HORNYÁK 2005

HORNYÁK, Árpád: A berlini kongresszus és Szerbia. In: A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában. Szerk.: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Budapest, 2005. 96–105.

JELAVICH 1996

JELAVICH, Barbara: A Balkán története. II. kötet. Budapest, 1996.

JELAVICH 1955

JELAVICH, Barbara: The British Traveller in the Balkans. The Abuses of Ottoman Administration in the Slavonic Provinces. In: The Slavonic and East European Review, 1955. 33. 396–413.

KARPAT 1985

KARPAT, Kemal H.: Ottoman Population 1830–1914. Demographic and Social Characteristics. h.n. [Madison], 1985.

KAPRONCZAY 1999

KAPRONCZAY, Péter: A koszovói konfliktus történelmi, politikai és kulturális háttere. In: A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak. Rigómezőtől Koszovóig. Szerk.: Krausz Tamás. Budapest, 1999.

KAYTCHEV 2013

KAYTCHEV, Naum: Notes on Some Current Trends in Serbian and Greek Historiography of the First Balkan War. In: Études Balkaniques, 2013. 2. 37–43.

KONSTANTINOVA 2011A

KONSTANTINOVA, Yura: Political Propaganda in Bulgaria during the Balkan Wars. In: Études Balkaniques, 2011. 2-3. 79–116.

KONSTANTINOVA 2011B

KONSTANTINOVA, Yura: Allies and Enemies. The Balkan Peoples in the Bulgarian Political Propaganda during the Balkan Wars. In: Études Balkaniques 2011. 1. 109–148.

LANGE-AKHUND 1998.

LANGE-AKHUND, Nadine: The Macedonian Question 1893-1908. From Western Sources. Boulder, 1998. East European Monographs No.CDLXXXVI.

- MALCOLM 1998.
MALCOLM, Noel: Kosovo: A Short History. London, 1998.
- MAZOWER 2004
MAZOWER, Mark: A Balkán. Budapest, 2004.
- MAZOWER 2005
MAZOWER, Mark: Salonica. The City of Ghosts. New York – London, 2005.
- MICHAIL 2013
MICHAIL, Eugene: The British and the Balkans. Forming Images of Foreign Lands 1900–1950. London, 2013.
- NIEDERHAUSER 1972
NIEDERHAUSER, Emil: Forrongó félsziget. A Balkán a XIX-XX. században. Budapest, 1972.
- PALOTÁS 1981
PALOTÁS, Emil: Az Osztrák-Magyar Monarchia balkáni politikája a berlini kongresszus után 1878–1881. Budapest, 1981.
- PARTRIDGE 2003
PARTRIDGE, Micheal: Gladstone. London, 2003.
- PERRY 1988
PERRY, Duncan M.: The Politics of Terror. The Macedonian Revolutionary Movements 1893–1903. Durham – London, 1988.
- PINSON 1996
PINSON, Michael: The Muslim of Bosnia-Herzegovina. Cambridge (Mass.), 1996.
- PRÉVÉLAKIS 2007
PRÉVÉLAKIS, George: A Balkán. Kultúra és geopolitika. Kozármisleny, 2007.
- ROBBINS 1994
ROBBINS, Keith: Politicians, Diplomacy and War in Modern British History. London, 1994.
- SHANNON 1963
SHANNON, Richard: Gladstone and the Bulgarian Agitation in 1876. New York – London, 1963.
- SHAW 1976
SHAW, Stanford J.: History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol.1.: The Empire of the Ghazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808. New York, 1976.
- STAVRIANOS 2000
STAVRIANOS, L. S.: The Balkans since 1453. London, 2000.
- TAMÁS 2013
TAMÁS, Ágnes: Torzrajzok a Balkán-háborúkról. In: Létünk, 2013. 2. 42-62.

TAYLOR 2000

TAYLOR, A. J. P.: *Harc a hatalomért 1848–1918*. Budapest, 2000.

TODOROVA 2009

TODOROVA, Maria: *Imagining the Balkans*. Oxford, 2009.

TREADWAY 1998.

TREADWAY, J. D.: *The Falcon and the Eagle. Montenegro and Austria-Hungary 1908–1914*. New York, 1998.

VICKERS 1998

VICKERS, Miranda: *Between Serb and Albanian. A History of Kosovo*. New York, 1998.

VON SIVERS 2013

VON SIVERS, Peter: Preface. The Rise of Balkan Nationalism within the Triangle of the Ottoman, Austrian, and Russian Empires, 1800–1878. In: Yavuz, Hakan M. – Blumi, Isa: *War and Nationalism. The Balkan Wars, 1912–1913, and their Sociopolitical Implications*. Salt Lake City, 2013. XXII–XXXVII.

YAVUZ 2013

YAVUZ, Hakan M.: *Warfare and Nationalism. The Balkan Wars as a Catalyst for Homogenization*. In: *War and Nationalism. The Balkan Wars, 1912–1913, and their Sociopolitical Implications*. Salt Lake City, 2013. 31–68.

Bencze Dávid

Csehszlovákiai magyar katolikus lelkészek helyzete és szerepe a jogfosztottság éveiben

Bevezető

A témám a dél-szlovákiai magyar katolikus lelkészek és más egyházi személyek üldöztetése a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti általános jogfosztásának időszakában, illetve az 1948. évi kommunista hatalomátvételt követő egyházüldöztetések idején. A szlovákiai történészek és a történelmet kedvelők csak 1989 után foglalkozhattak legálisan ezzel a témával, az egyházüldöztetés kérdésköre a szlovákiai magyar közgondolkodásban is meglehetősen elhanyagolt kérdésnek számít. De miért is kéne több figyelmet szentelnünk az egyházak történetének eme szakaszára? A szlovákiai magyarság történetében azért is fontos ez a téma, mert amellett, hogy közös munkára ösztönzi a két ország történészeit, a magyar, a szlovák és a szlovákiai magyar nemzeti identitás alakulásával is igen nagymértékben összefügg. A két ország etnikai összetételének változásai mellett az egyházi-vallási viszonyok alakulása is alapvetően meghatározta a magyarországi és a szlovákiai kisebbségek megmaradását, identitását, illetve anyaországi kapcsolataikat.

A magyarság számára Csehszlovákia második világháborút követő éveit súlyos jogfosztást hoztak: állampolgársági, politikai, vagyoni és nemzetiségi jogokat megvonták, s magát a kisebbséget a kassai kormányprogramnak megfelelően teljes egészében fel kívánták számolni. Az anyaországból áttelepülteket elüldözték. Ennek részeként a bécsi döntés által Magyarországnak visszaadott területek magyar egyházi vezetőit rövid időn belül felfüggesztették, internálták vagy Magyarországra telepítették. Legismertebb például Madarász István kassai püspök eltávolításának története. Az 1946. február 27-i lakosságcsere-egyezmény alapján a szlovákiai magyarok jelentős részét akarataik ellenére áttelepítették Magyarországra, egy másik részét Cseh- és Morvaországba deportálták. Ezek az intézkedések nagymértékben érintették a szlovákiai magyar egyházakat,

így a katolikus egyház papságát is. Az itthon maradókat pedig reszlovakizációra kényszerítették. Ez a Beneš köztársasági elnöki időszakára első periódus súlyosan érintette a szlovákiai magyarság egészét, s azon belül a katolikus, református és az evangélikus egyház magyar papjait és híveit is.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy miben tud más, újabb lenni a dolgozatom? A tiszteletreméltó elődök munkáiban (pl. Balogh Margit, Mária Fiamová, vagy Szyhula László), szinte mindenről lerántották már a leplet. Talán azért is lehet érdekes a dolgozatom, mert az eseménytörténetet követve kíván a „hogyan?”-ra és a „miért?”-re koncentrálni, míg a többi munkából ez szerencsétlenül ki-maradt. Célom, hogy rámutassak a téma fontosságára, amellet bemutassam a kommunisták milyen lépéseket tettek „ellenségük” kiiktatására.

A dél-szlovákiai üldöztetés első nagy korszaka alapvetően a magyarellenes intézkedések keretei közt értelmezhető. Ennek részeként 1945 júliusa és október között Szlovákia magyar lakta területeiről 86 magyar papot kiutasítottak az országból és 21 pap ellen eljárás indult.

A csehszlovákiai egyházak kommunista hatalom általi üldözésének számos előjele volt már 1948 előtt is. Különösen a szovjet tanácsadók játszottak fontos szerepet abban, hogy az 1945–1948 közötti időszak koalíciós csehszlovákiai és magyarországi kormányaiban a kommunista párt által megkaparintott belügyminisztériumi tárcát felhasználják az egyházak megfélemlítésére, megfigyeltetésére is. A rendelkezésemre álló szakirodalom és források alapján egységes képet adjak a dél-szlovákiai magyar katolikus egyházi személyek és intézmények ellen irányuló üldöztetések 1945, illetve 1948 utáni időszakáról. Ezzel rá szeretnék mutatni arra, hogy a téma a szlovákiai magyarság történetében is kiemelten fontos, hiszen a többségében falusi közösségekben élő magyarság a papok elüldözésével, az egyházi vagyontárgyak elkobzásával, az egyházi oktatási intézmények, egyesületek felszámolásával súlyos veszteségeket szenvedett el. Az 1948 utáni időszakban pedig fontos annak tudatosítása, hogy a kommunisták milyen lépéseket tettek az ő szempontjukból veszélyes ellenségnek számító egyházak kiiktatására, saját ideológiai-politikai monopóliumuk kiépítésére.

Körkép a katolikus egyház helyzetéről 1945–1948

Kelet- és Közép-Európában 1944 ősztől, tehát attól kezdve, hogy a Vörös Hadsereg megkezdte ezeknek az országoknak a német megszállás alóli „felszabadítását”, a Harmadik Birodalom helyett a Szovjetunió szintén megszálló hatalomként kezdett viselkedni. A vasfüggöny és a kommunista diktatúra

kialakulásával az egyházak a szovjet típusú diktatúra elnyomása alá kerültek. A rendszer célja kezdetektől fogva nemcsak az állam és az egyház szétválasztása, hanem az egyházak teljes politikai, gazdasági és társadalmi ellehetetlenítése volt. Mindszenty József írta emlékirataiban a kommunizmusról: „... a kommunizmus nem egyszerű, hanem sokrétű jelenség: fontos tényezők benne az ideológia, valamint a párt és a tagok elvhűsége. Egyfajta vallást képvisel – negatív értelemben – merev dogmákkal és szigorú hierarchikus vezetéssel. Eszmevilágának alapbölcséletét – sematikusan – így lehetne röviden összefoglalni: az anyag az egyetlen valóság, mely öröktől fogva van, és örökké megmarad; belőle alakul ki a világmindenség, a növény- és állatvilág és a fejlődés végén az ember. A kommunisták tagadják Isten és a halhatatlan emberi lélek valóságát; az önmagától létező anyagnak nincs szüksége Teremtőre.”¹

Az esztergomi hercegprímás értékelése jól tükrözi azt az alapvető szembenállást, amely a kommunizmus és az egyházak között feszült, s ami miatt a kommunista hatalom magát a vallást is ellenségének tekintette. Mivel a kereszténység és a kommunizmus egyaránt igyekszik hívei számára teljes világképet adni, ideológiai szembenállásuk miatt ez a két ideológiai „hatalom” nem férhetett meg egymás mellett békésen.

A szlovák belpolitikai élet középpontjában mindig is nagy szerepet vállalt az egyház. A Csehszlovák köztársaságban örökös cseh-szlovák viszály, és annak problémáiban, mindig oroszlánrészt vállalt a katolikus egyházi vezetés. Az első Csehszlovák Köztársaságban a két államalkotó nemzet, a csehek és a szlovákok viszonya, ami a cseh centralizmus és a szlovák autonómista törekvések között egyre több feszültséget váltott ki, azonban 1939 tavaszán Hitler már a maga javára használhatta fel a szlovákok önállósulási törekvéseit.² Így 1945-ös fordulat után kétségkívül újra kiéleződik a szlovák püspöki kar államhűségi problémája.

Edvard Beneš és londoni kormánya, az Államtanács képviselői, a moszkvai kommunista emigráció tagjaival együtt Moszkván keresztül 1945. április 3-án érkeztek Kassára. Ezen a napon Šrámek vezette londoni csehszlovák kormány Beneš elnöknek benyújtotta lemondását. Ezt követően megalakult az új kormány, amelyben elsőként Csehszlovákia történelmében a kommunisták is helyet kaptak.³ A kommunisták, akik nem csak az Edvard Beneš által szorgalmazott tiszta szláv nemzetállam kiépítésének a tervét, ezen felül a magyarokra

---

¹ MINDSZENTY 1989. 129.

² SZARKA 2005. 8–9.

³ SZARKA 2005. 20.

és a szudétánémetekre vonatkozó kollektív bűnösségnek az elvét támogatták, hanem igen erős egyházellenes politikát is folytattak.

A kommunista országok egyházellenes törvényei, rendeletei szinte kivétel nélkül az 1945 utáni első öt évben születtek meg, legtöbbször intézményi, szociális, nemzeti célok mögé rejtve. A hatalom szempontjából a részben leplezett, ugyanakkor gyors és sorozatos intézkedéseket az tette szükségessé, hogy a vallásos közvélemény számára az egyházellenes intézkedések ne történjenek feltűnő módon. Azaz ne emlékeztessenek a korábbi náci Németország zsidóellenes atrocitásaira. Elmondható, hogy kivétel nélkül minden kommunista országban előbb olyan törvényeket hoztak, amelyekkel az egyházak intézményi jogait kezdték korlátozni. Ezzel szinte párhuzamosan következett az ellenük fellépő propaganda, amellyel a népszerűségüket igyekeztek lerontani.⁴ Betiltották, vagy limitálták a keresztény hitelvek alapján működő sajtót.⁵ Később fokozatosan megfosztották az egyházakat ingatlanjaiktól és politikai, civil szervezeteiket, valamint a vallásos célok alapján működő egyesületeket fokozatosan elszigetelték, majd illegálisba kényszerítették. S minthogy a kommunista államapparátus számára alapvetően fontos volt az új nemzedékek kommunista szellemben való felnevelése, emiatt a korábban egyházi, illetve községi fenntartású magyar iskolákat mindenhol államosították. A megszüntetett egyházi ifjúsági egyesületek, például a cserkész szövetségek helyébe pedig a kommunista irányvonalat képviselő szervezeteket hoztak létre és működtettek.

A törvények, rendeletek, amelyek az egyházak ellen irányultak, gyakorlatilag lehetetlenné tették az egyházak önálló működését. Ezért az egyház részéről mindenhol megpróbálták a hívőkre, illetve a katolikus egyház esetében a Vatikánra is támaszkodni. Persze az utóbbi próbálkozást minden kommunista államban kémkedésnek és államellenes cselekednek minősítették, s ezeket a kapcsolatokat felhasználták az egyházi személyek és méltóságok üldözésében. Több helyen a kommunista beállítottságú tömegeket buzdították a papok és szerzetesek ellen. Például Csehszlovákián a – „*Zbi svôjho farára!*” (Verd a saját papodat!) – jelszóval a kommunista párttagok egyházellenes atrocitásokat követtek el.

A csehszlovák belpolitikában mindig is nagy szerepet vállalt egyház 1945-ös Csehszlovákia újjáalakulását követően, hirtelen kitaszítottnak találhatta magát a politikai vezetés tekintetében, hiszen a kassai kormányprogram aláírói között nem elég, hogy megjelennek a kommunisták, mint államalkotó párt,

⁴ JAKAB 2009. 9–24.

⁵ PETRINSKÝ 2008. 35.

de az aláírók közt nem találni egyetlen egy egyházi vezetőt sem. Az újjáalakulást követő 1945–1948-as időszak között a szlovák politika színpadán csak két erős pártot találunk. Esetünkben a Szlovákia Kommunista Pártját illetve a Demokrata Pártot. A demokraták noha „vérbeli szlovák” pártnak nevezte magát, összetételük inkább evangélikus indíttatású, és már a kezdet kezdetén nem rejtette véka alá a katolicizmussal való ellenérzésüket.⁶

A fordulat a párt és a katolikus egyház viszonyában 1946 májusára kitűzött parlamenti választások idejében történt. 1946. március 1-jén Andrej Cvinček nyitrai kanonok vezetésével megtörtént az első kezdeményezés, hogy a katolikusok is reprezentálják magukat a politikai életben. Megalakult a Keresztény-republikánus Párt. A Nemzeti Frontba való beilleszkedés nem ment zökkenőmentesen, sőt a Kommunista Párt nyomására a Frontba való belépést csak névváltoztatással érhetve volna el. A heves ellenkezés végén persze engedtek a kommunistáknak és a Keresztény-republikánus Párt már Szabadságpárt néven került be a Nemzeti Frontba 1946. május 1-jén. A Szabadságpárt elleni nyomás nem enyhült ezután sem, a kommunisták befolyása ekkora már olyan nagy méreteket öltött, hogy a Szabadságpárt 1948 nyarára gyakorlatilag a Kommunista Párt egyik szatellit pártjává vált. Mindezt sejtve Cvinček kanonok egyezkedni kezdett a Demokrata Párt vezetőivel. 1946. április 5-én sikerült megegyezni az ún. „áprilisi egyezményben”. Így tehát a Demokrata Párt egyik szárnyává a katolikusok képviselői lettek. Ennek köszönhetően a májusi választásokat a demokraták nyerték 61,4%-os többségnek köszönhetően.⁸

A szlovák politikai krízis idején, vagyis 1947 őszén már a kommunisták bőven kezdeményezték azokat az intézkedéseket, amelyek az egyház ellen irányultak. A Demokrata Párt ebben a helyzetben szintén a támadások közepontjában állt. 1947 novemberében a kommunisták támadásai oda vezettek, hogy a demokraták túlhaladottnak és érvénytelennek minősítették az áprilisi egyezményt. Így gyakorlatilag a katolikus egyház politikai ereje a Nemzeti Front színpadán végleg megszűnt.⁹

---

⁶ PETRINSKÝ 2008 29–36.

⁷ A dp vezetése egyezményt ír alá a párt katolikus szárnyának képviselőivel, amely értelmében a párt felvállalja a katolikus egyház érdekeinek képviseletét, amiért cserébe a katolikus szárny lemond pártalapítási szándékáról, a katolikus egyház pedig a választások során a párt támogatására szólítja fel a katolikus választókat. a párt vezetése a megállapodást április 5-én hagyja jóvá, így az „áprilisi egyezmény” néven válik ismertté.

⁸ JAKAB 2009. 109–110

⁹ PETRINSKÝ 2008. 37.

A népi demokratikus rezsim egyházpolitikájának a kezdeteit a szlovák nemzeti felkelés idején érdemes keresnünk. A Szlovák Nemzeti Tanács 1944 szeptemberében lezajlott ülésen három oktatásügyi rendelet fogadott el, amely nagyon érzékenyen érintette volna az egyházat. Az 5/1944 számú rendelet biztosítani kívánta az iskolák államosítását, amely érintette volna az egyházi iskolákat, kollégiumokat. A 6/1944 rendelet megszüntette volna azokat az iskolákat, amelyeket 1938. október 6. után hoztak létre (tehát kimondottan magyar, illetve szudétanémet). Illetve a 7/1944 rendelet, amely a koedukáció tilalmát szüntette volna meg. A háború után így hamar megjelentek az egyházzellenes törvények. A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. május 16-i 34-es számú rendelete törvényerőre hozta az 1944-es iskolák államosításáról szóló törvényeket. A rendelet vonatkozott minden iskolaügyi intézményre kezdve az óvodától a főiskoláig összesen 1880 iskolát érintett. Majd a 47-es számú rendelet gondoskodott az iskolák vagyonának az államosításáról, és a 80-as számú 1945-ös rendelet már a kollégiumokat is elvette az egyház kezéből.¹⁰ A Szlovák Kommunista Párt uralta Oktatási és Művelődési Megbízotti Hivatal természetesen mindenkit igyekezett biztosítani arról, hogy az iskolák államosításának semmi köze sincs semmilyen vallásellenességnek, s nem áll érdekében a kultúrharc elindítása sem.¹¹

A legkíméletlenebb törvény, amely szinte teljesen beleavatkozott az egyház ügyeibe az a 1945. augusztus 23-án Szlovák Nemzeti Tanács által elfogadott 99-es rendelet, amely az állami és közszféra dolgozóinak szolgálati viszonyát kívánta rendezni. Ennek értelmében az egyházon belüli dolgozók államszolgálati voltak miatt kötelesek kádervizsgálatnak alávetni magukat. Így a káderező bizottság tagjai akár csökkenthették is a papok kongruáját, esetleg be is tilthatták a papok működését.¹²

Az iskolák működésének a betiltása után a törvényalkotó szervek „gondoskodtak” az egyes szervezetek működésének a korlátozásáról, illetve a betiltásukról. Az 1945. május 25-én a Nemzeti Tanács által elfogadott 51. számú rendelet kimondta az egyesületekről szóló általános rendelkezéseket. A rendelet melléklete tartalmazta azokat az egyesületeket, szervezeteket, amelyek megszüntetésre ítéltettek. Természetesen ezek főleg vallási tevékenységet folytattak, illetve másik nagy jellemzőjük, hogy 1938 után alakultak. A betiltott szervezetek közé tartozott például a Cserkészszövetség, a Katolikus Ifjúsági

¹⁰ JAKAB 2009. 109.

¹¹ PAVLÍK 1975. 19.

¹² PETRINSKÝ 2008. 33.

Egyesület, a Katolikus Munkásegylet, illetve a Szent Adalbert Társaság is. Az olyan szervezetek esetében, amelyek nem kerültek az 51. számú rendelet mellékelt listájára, azokat próbálták teljesen ellenőrzésük alá vonni. Ilyen volt a Szlovákiai Központi Karitás, amely talán a legjelentősebb katolikus karitatív szervezet volt.¹³

1945 áprilisában a katolikus sajtót is felfüggesztette a kormány. A Belügyi Megbízotti Hivatal alá tartozó sajtóügyekben úgy döntöttek, hogy minimalizálták a keresztény töltetű sajtó kiadását, valamint betiltottak néhány katolikus újságot, mint például: Rozsévač, Neděle, Katolík, Nová Práca, Slovenský svet, Verbum. A püspöki kar a Katolické noviny nevezetű folyóiratukért harcoltak a legtöbbet, amelynek az újra forgalomba való helyezését csak 1945 szeptemberében sikerült elérnie. 1945 végén a 200 fajta csehszlovákiai sajtóból mindössze 26 maradt katolikus színezetű.¹⁴

Az egyházi ceremóniák működésében is kívánt rendelkezni a korabeli államapparátus. Név szerint már 1945 szeptemberében a kassai hatóságok már korlátozó intézkedéseket vezettek be a magyar istentisztelet terén. Csak a legkisebb templomban folyhatott magyar nyelven a mise, ami csak heti egy alkalommal történhetett meg.¹⁵ 1946. április 17-én az érsekújvári járási nemzeti bizottság betiltotta a húsvéti körmenet magyar nyelvű lebonyolítását, illetve szorgoskodott az magyar nyelvű istentiszteletek celebrálásának a betiltásában is. A járási nemzeti bizottság arra hivatkozott, hogy Érsekújvár lakosságát nézve 80%-a szlovák nemzetiségű (köszönhető a reszlovakizációnak).¹⁶ Érdekes volt a helyzet a galántai járásban is. Az itteni akcióbizottság 1948. február 27-én a járás területén azonnali hatállyal betiltotta a templomokban a magyar nyelv használatát. Lazik Ambrus nagyszombati apostoli kormányzó tiltakozásai ellenére bevezették a határozatot.¹⁷

A további egyházellenes törvénynek minősül a földreform körüli rendeletek. Elsőként a háború előtti revízió került törvényerőre. 1947 júliusában 147/1947 számú törvényt életbe léptették, amely kimondta, hogy azok vagyonát is elkobozhatják, akiket a háborús bűnösség vádja nem érintett. Így az egyházi mezőgazdasági vagyon nagy részét e törvény felhasználásával szereztek meg. Az elkobzott földek döntéséről a revíziós bizottság döntött, ami politikai

---

¹³ PETRINSKÝ 2008. 34.

¹⁴ PETRINSKÝ 2008. 35.

¹⁵ JAKAB 2009. 110.

¹⁶ JAKAB 2009. 111.

¹⁷ SZTYAHULA 2013. 137.

szempontból vegyes bizottságnak minősült, ám az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően kizárólag a párttagok döntése érvényesült. Elmondható, hogy összesen 100 ezer hektár földet kobozott el az állam az egyháztól. A földreform törvényei azonban nem zárultak le még ekkor. 1948. március 21-én elfogadták az új földreform törvényt, amely a 46/1948 szám alatt futott. A 46/1948 törvény már kimondottan az egyház tulajdonában lévő földterületekről szólt. A törvény alapját tehát elkobozták minden olyan apró vagyont, amely valamilyen képen az egyházhoz köthető. Tehát plébániák, kolostorok, templomalapok stb. Ez az intézkedés egyértelműen felborította az egyház önfinanszírozását, így egyszer és mindenkorra teljes egészében az egyház a politikai ellenőrzés kiszolgáltatottjává vált.¹⁸

Mindezekből a jogalkotásokból kiderül, hogy már az irányított demokrácia éveiben születtek egyházzellenes intézkedések. A kommunista vezetők, akik már a kezdet kezdetén ellenséggként néztek az egyházra, ugyan korlátozott szerepük volt a jogalkotásban, ám koránt sem elenyésző, sőt az egyházakat ért sérelmek alapvető jelentőségűek voltak. Ha kimondottan a szlovákiai magyar egyházat vizsgáljuk, akkor szembeűnő a jogfosztások kettős jellege, ugyanis a magyar egyházi vezetőkre ugyanúgy érvényesek voltak a magyar jogfosztó intézkedések, mint az egyházi jogszabályok. Az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően a vallásellenesség politikai szempontból még brutálisabbá és érzékelhetőbbé vált.

Körkép a pártállami időszak kezdetén 1948–1950

A kommunisták Csehszlovákiában már a világháború befejeztével igyekeztek fontos pozíciókat elfoglalni az Állambiztonsági hivatalban, majd a Demokrata Párt tagjait kezdték térdre kényszeríteni. A vád konkrétan az volt, hogy a „ludák” emigráció tagjaival akartak egy államellenes akciót létrehozni, mégpedig a Szlovák állam kikiáltását. Mindezt vegyítették a szlovák gazdasági és szociális probléma megoldását szorgalmazó földreformjukkal, ami szintén rossz fényben vetette fel az élelmezés és ellátásért felelős biztosok tárcáján dolgozó demokratákat. Így sorra jöttek a Megbízottak Testületéből a lemondások, ami lényegében egy válságot robbantott ki. A válság hatására a kommunista vezetők tüntetéseket szerveztek, amelyekkel sorra nőtt a népszerűségük, és a Demokrata párt tagjai fokozatosan hátráltak a funkcióktól. Az 1946. májusi választásokon a kommunisták a szavazatok 38%-át szerezték meg, így a legerősebb párttá váltak. 1947-től fokozatosan támadták a demokratikus

¹⁸ PETRINSKÝ 2008. 37–38.

berendezkedés kereteit, egyben a többi pártot, melyek ellehetetlenítésére a rendőrséget is felhasználták. Az akkor még hivatalosan független Ludvík Svoboda védelmi miniszter is készen állt a kommunisták támogatására. 1948 februárjában ezért a polgári miniszterek lemondtak, amivel a kommunista Klement Gottwald miniszterelnök távozását kívánták elérni. A kommunisták tüntetéseket szerveztek, melyre ellentüntetés volt a reakció. Ezen zavaros időszakkal elérték, hogy Beneš inkább elfogadja a lemondásokat és kinevezze a kommunista kormányt. A februári fordulat után, májusban egypárti választást rendeztek, melyen a Nemzeti Front szerezte meg a szavazatok 88%-át, ezzel a kommunisták hivatalosan is átvették az ország irányítását.¹⁹

A Kommunista párt hatalomra kerülése után szinte rögtön megnyilvánult a katolikusellenessége. Ebben minden bizonnyal nagy szerepet játszott a katolikusok egybefonódása a Demokrata párttal, ám ellenben nem ez az egyedüli magyarázat. A célja a Kommunista pártnak mindenekelőtt az államhatalom által nem, vagy kevésbé ellenőrzött intézményrendszerek felszámolása volt.²⁰ A hatalomátvételt követően egy évvel 1949 februárjában megkezdődtek a tárgyalások a kommunisták és a katolikusok között. A tárgyaláson csaknem teljes megegyezés született. Az állam megígérte, hogy annak fejében, ha Jozef Beran prágai érsek és a püspöki kar valamilyen módon elismeri az új kommunista Csehszlovákiát, akkor teljesíti az egyház kívánságait. Végül is eredmény nem született, sőt 1949 májusában Újtátrafüredi püspöki konferencián tovább tanácskoztak a püspökök, így bizonyos jelei voltak a kompromisszumnak, ám a konferencia hirtelen drámai fordulatot vett. A tanácsterem szellőztetésekor lehallgató-készülékkel találtak. A konferencia tovább folytatódott módosított napirenddel, amely egyetlen pontot tartalmazott: mennyire elképzelhető egyáltalán bármiféle együttműködés a kommunistákkal, akik ilyen módszerekhez is képesek folyamodni.²¹ Az állam a megfigyeléseit folytatta az alsópapság²² körében is. Az egyház ellenőrzésének a módszerei közé tartozott: a telefonok lehallgatása, postai küldemények felbontása, reakciós papok figyeltetése, plébániák és templomok lehallgatása.²³ Az, hogy mennyire nem válogattak az eszközökben, bizonyítja, a papok elcsábítására kiképzett nők, akiket információszerzés

¹⁹ KOVÁČ 2011. 275–282.

²⁰ JAKAB 2009. 145.

²¹ REMÉNY, 2000. szeptember 10. 3. p

²² Azok az esperesek, plébánosok, káplánok, akik maguk is vezetnek plébániát, a püspök megbízásából gyakorolják a plébánia fölötti felügyeletet. A plébános a hívek egy meghatározott közösségének, az egyházközségnek az élén álló pap.

²³ REMÉNY, 2000. október 8. 3. p.

céljából képezték ki. Klement Gottwald ugyanis a papi összetartás titkát éppen a cölibátusban látta.²⁴ Közben a Vatikánból érkezett szigorú utasítás, miszerint a csehszlovák kommunista államhatalommal semmilyen körülmények között sem szabad megegyezni. Gennaro Verolino prágai vatikáni internunciussal segédletével a vallás és az egyház megvédése címen megpróbálták komoly népmozgalmakat szervezni. A sokat bízott népmozgalom hamar kudarcba fulladt, ugyanis egyes helyeken, mint Lőcse, vagy éppen Prága a tüntetések hamar tömegverekedésekbe és rendezavargásokba fulladtak.²⁵ A prágai nunciátúra azonban rendszeresen folytatta tiltakozásait. Év végére mindegy 30 tiltakozó felhívást adtak ki. A kommunista csúcsértekezleteken megállapították, hogy Gennaro Verolino prágai vatikáni internunciust mihamarabb el kell távolítani. Kezdetben közvetett intézkedések történtek ellene, ugyanis titkára kihallgatásán keresztül próbáltak valami terhelőt találni, ám sikertelenül. Gennaro Verolino pár nappal később elhagyta Csehszlovákiát és helyébe Ottavio de Liva titkárt bízta meg. A kommunista sajtó az esetet így kommentálta: „Nem sikerült szabotálni a szocializmus építését...”²⁶ Így gyakorlatilag megkezdődtek a folyamatok ahhoz, hogy a diplomáciai kapcsolatok lassan, de biztosan megszakadhassanak a Vatikánnal.

A kommunista törekvések, amelyek az egyház ellehetetlenítését jelentették még itt koránt sem értek véget. Az egyház működése elleni szabotázs a katolikus akcióval ért a csúcspontra. A katolikus akció egy álcázott felforgató mozgalom, amellyel a katolikusok bomlasztásának egyik legnagyobb fegyverének bizonyult. Az egyház megfertőzésének a terve több szakaszban zajlott. Először az egyház belső, konfliktusos személyeit azonosították, vagyis az államrendőrség és az egyházügyi titkárok különleges hálózata négy jegyzéket készített, a szerint ki minősül reakciónak, illetve ki képzelhető lojálisnak az állammal szemben.²⁷ Ezek után a lojalitási fok szerint az együttműködőbekkel felvették a kapcsolatot, majd később funkciókban és anyagilag is támogatni kezdték őket. Cél, hogy széthúzást generáljanak a katolikus egyházi vezetők körében.²⁸ A révbe érésre 1949. június 10-ig kellett várni. A prágai Újvárosi Vigadóban kihirdették a katolikus akciót²⁹ (vezetői: Alexander Horák, Jozef Lukačovič,

²⁴ REMÉNY, 2000. szeptember 10. 3. p.

²⁵ SZTYAHULA. 2013. 156.

²⁶ REMÉNY, 2000. szeptember 17. 3. p.

²⁷ REMÉNY, 2000. szeptember 10. 3. p.

²⁸ HALKO 2008.103.

²⁹ Prágában megalakuló a „párttal és az állammal együttműködő” egyházi szervezet.

Josef Fiala). Itt megjelent 67 pap (ebből 39 szlovák) rendszerhű szónoklatok után elfogadta a „katolikus akció kiáltványa” című programdokumentumot. Az új szocialista társadalmat a béke egyetlen, valódi letéteményesének nevezték. Az nem volt elég, hogy rendszerhű egyház alapjait teremtették meg, de ezen kívül a püspököket azzal vádolták meg, hogy akadályozzák az állammal folytatandó tárgyalásokat, mert az egyház képviselői nem voltak hajlandóak hűséget fogadni köztársaságnak. A kiáltvány végezetül összefoglalja a katolikus akció programját is, amely az államhűségen és a Vatikánnal való szakításon alapul. A kiáltvány még önmagában nem volt elég. Elengedhetetlen volt a nagyszámú tábor igazolása is. Tehát a dokumentumhoz aláírásgyűjtő kampány vette kezdetét, természetesen ehhez az állam minden segítséget megadott. Speciális aláírásgyűjtő csoportok jöttek létre, amelyek naponta többször adtak jelentést az aláírók számának az állásáról.³⁰ A sajtó összesen mintegy 1 500 nevet tett közzé például a Hlas Nitrianskeho Kraja (Nyitrai kerület hangja) című újság 1950. január 29-i számában, ahol az aláírói névjegyzékben találunk olyan személyeket is bőséggel, akik semmit sem írtak alá, vagy nem léteztek, sőt halottak neveire is rátalálhatunk.³¹

A püspöki kar lényegében ennek köszönhetően állt egy oldalra, ekkor jött el a készítés a katolikus egyház megvédése érdekében. 1949. június 15-én – tehát mindössze öt nappal a katolikus akció kikiáltása után – a prágai érseki palotában találkoznak a püspökök és ordináriusok³². A titkos találkozót könnyen lebukhatott volna már az elején, ugyanis délelőtt az érseki palotában még razziazott a rendőrség és a titkosszolgálat emberei, ám Josef Beran püspöknek sikerült megvezetnie a rendőrséget. Ilyen hangulatban fogadták el a jelenlévők azt a legendás pásztorlevelet, amelynek a címe: Püspökök és ordináriusok szózata a hívekhez a nagy próba órájában. A modernkori történelemben a csehek és szlovákok tekintetében példaértékű cselekedet. A szöveg tükrözi a feszült helyzetet az egyház és a kommunista államhatalom között, kifejezi, hogy a katolikus vezetők meghozzák a maximális áldozatot, a hűséget a Vatikánhoz, valamint figyelmeztet a rezsim álnokságára és előre jósolja a közelgő üldöztetést.³³ Mivel egyértelműen rezsim ellenes a szöveg, s a katolikus akció jóvoltából államosítják az egyházat, így komoly alkotmányellenes cselekedetnek tekintették a szöveg felolvasását. A rendőrök és a belügyminisztérium

³⁰ HAĚKO 2008. 104.

³¹ HLAS NITRIANSKEHO KRAJA, 1950. január. 29. 2. p.

³² Ordináriusok: az egyházmegye megyéspüspöke, általános helynöke és püspöki helynöke valamint egyes szerzetesi intézmények elöljárói

³³ HAĚKO 2008. 105.

ügynökei azt az utasítást kapták, hogy bármilyen körülmények között, bármi-
kor, de kobozzák el mihamarabb a pásztorlevelet, és figyelmeztessék a papokat,
hogy amennyiben másolatot készítettek azt tilos felolvasniuk. Szlovákiában
tiltakozási hullám bontakozott ki a pásztorlevél felolvasásának a betiltása
miatt, s az 1949-es évben több faluban kisebb zendülésre is sor került. Liesek
községben, amikor a plébános olvasni kezdte prédikációjában a pásztorlevelet,
Madlenka álnévű titkos ügynök úgy próbálta azt megakadályozni, hogy a szó-
székről le akarta rángatni a plébánost. A hívők ezt nem nézték jó szemmel,
elkapták Madlenkát és meghurcolták.³⁴ Hasonlóan cselekedtek Szlovákiában
több mint száz községben kelt a lakosság plébánosa védelmére. Žiar község-
ben nem engedték elmenni Fierlinger miniszter szolgálati kocsját. A lakosok
abban a hiszemben voltak, hogy a miniszter egy letartóztatott papot visz.³⁵
Azokat a papokat, akik felolvasták, terjesztették, vagy másolták a pásztorle-
velet, azokat szépen-lassan vizsgálati fogságba helyezték, majd letartóztatták.
1949. augusztus 13-án a katolikus püspöki kar nagyszombati konferenciáján
elutasította az egyházak államosítását. Majd két hónappal később a létrejöttek
az Állami Egyházügyi Hivatal, ahol az év végétől megkezdődött a szlovákiai
alsópapság hűségesküjének a letétele.³⁶

A kommunisták és a katolikusok közötti konfliktus a Čihošť-i eset után
kezdett bonyolódni. 1949. december 11-én a falu templomában a prédikáció
alatt állítólag többször megmozdult a kereszt 19 szemtanú tanúsága szerint.
A hír természetesen vonzotta a katolikusokat, így Toufara plébánoshoz érke-
zett Ottavio de Liva vatikáni külügyi biztos, akin a titkosszolgálat emberei már
régóta szerettek volna fogást találni. A titkosszolgálat emberei gondolták, hogy
valami felhasználhatót találnak de Liva ellen. A külügyi biztos és a plébános
találkozása után 1950. január 28-án Toufara plébánost kihallgatásra vitték, aki
a vallatás során „rejtélyes” körülmények között az életét vesztette.³⁷ Az eset
bizonyítja, hogy a katolikus egyház államosításával, illetve a hazafias papság
jelenlétével (katolikus akció tagjai), már összehasonlíthatatlan a két fél befo-
lyása és ereje. Így hamar megkezdődtek a reakciós egyháziak likvidálása is.

Az első koncepció per Machalka szerzetes és társai³⁸ néven vált ismerté.
Konkrétan a férfi szerzetesek és szerzetesgyülekezetek ellen irányult. Az ügy

³⁴ REMÉNY, 2000. október 22. 3. p.

³⁵ REMÉNY, 2000. Szeptember 10. 3.

³⁶ JAKAB 2009. 145.

³⁷ ŠABO 2010. 25

³⁸ MANDZÁK 2008. 55–255.

időpontja az 1950-es évek húsvétja. A koncepció per a „K” akció, a kolostorok a likvidálásának a legitimitását képviselte. Koncepció per előkészítése nem kis feladat volt. Első lépésben tisztázniuk kellett, hogy a szerzetesek között melyek a legjobban reakciós szelleműek, azaz melyek eltávolítása eredményezhet a legnagyobb sikert, azonban arra is nagy figyelmet szenteltek, hogy a majd kiválasztott szerzetesek között ne legyenek nagy intellektusok, és jártasságuk a jogászatban gyenge legyen. A szó szerinti választás a következő szerzetesekre esett: ThDr. Ivan Mastiliak - görög katolikus, egyházi író, teológiai tanár az Obořišti főiskolán; Augustin Machalka - a Premontrei kolostor főapátja Nové Říši-n; Dr. František Šilhan - jezsuiták tartománymestere; Bohumil Vít Tajovský - apát a premontrei kolostor Želivben; ThDr. Szilveszter Braitó - dominikánus szerzetes; Jan Blesík - REDE ellenes szerzetes; Dr. Jan Evangelista Urban - ferences, teológus, író, alapítója és igazgatója az Institute of Study catholicum-nak; Adolf Kajpr - jezsuita szerzetes, Katolík szeresztője; František Mikulasek - jezsuita Dorost szerkesztője; Stanislav Barták - pap Nové Říši kolostorban.

Bizonyítékok között rengeteg volt a hamisított, koholt. Sok esetet hoztak velük összefüggésbe. A Vatikánnak való kémkedéssel például az egyikük iskolai előmenetelét hozták összefüggésbe. Vallási röpirataikat a vád azzal vádolta, hogy az állam elleni összeesküvés buzdítására készítették. Letartóztatásukat követően 1950. március 15-én megkezdődött a szerzetesek kihallgatásának a procedúrája, amelynek a valódi célja a szerzetesek megtörése volt. Különböző eszközöket alkalmaztak, melyekkel fizikailag és szellemileg is leépítették a tárgyalásra. Az erőszakos eszközöket naponta alkalmazták. Börtönhelyük egy földalatti pince volt, ami nem rendelkezett semmilyen fűtőtesttel. A cella nem rendelkezett illemhelységgel, padlózattal és fekvőhellyel. Napi procedúrák közé tartozott az óránkénti ébresztés, napközbeni meneteltetés és a szerzetesek vallattatása, ami egyet jelentett a fizikai bántalmazással, gyakran éhezettették is őket. A lelki megtörésük érdekében a szerzeteseket a szeretteik biztonságának a fenyegetésén túl hallucinogén anyagokat (Scopolamin) is alkalmaztak.

A perre a K akció idején 1950. március 31. és április 5. között került sor. Ez teljesen nyitott volt a nyilvánosság előtt. A teljes nyilvánosság annyit jelentett, hogy az esetet közvetítette a televízió, és jogászhallgatók is jelen voltak. Az alapos forgatókönyvvel épített perben Alexej Čepička igazságügy miniszter mondta ki az ítéletet a szerzetesek felett. Az ítélet szerint: ThDr. Ivan Mastiliak életfogytiglanit, Augustin Machalka és PhDr. František Šilhan 25 évet, Bohumil Vít Tajovský 20 évet, ThDr. Silvestr Braitó és Jan Blesík

15 évet, valamint PhDr. Jan Evangelista Urban 14, Adolf Kajpr 12, František Mikulášek 9, Stanislav Barták 2 éves börtönbüntetést kapott.³⁹

A szerzetesek elleni koncepció per legitimmé tette az 1949. augusztusi Központi Bizottság által javasolt kezdeményezést a kolostorok és szerzetesrendek felszámolására. A kolostorok és szerzetesek felszámolásának a vágyát az államhatalom részéről nem is bizonyítaná jobban, mint a Szabad Nép című újság szerkesztője tollából írt cikk: „A reverendás kémek leleplezése után újra s különös nyomatékkal bizonyosodott be, hogy a népi demokratikus országokban az imperializmussal szövetkezett klerikális reakció olyan ellenséget jelent, amely mindenre el van szánva, s amelyet legyőzni csak állandó készenléttel és a legnagyobb éberséggel lehet. Olyan tanulság ez, amelyet valamennyi szocializmust építő népnek – köztük nekünk is – meg kell szívlelnünk!”⁴⁰

1950. április 13–14. éjszakáján (barbáréjszaka) előre központilag szervezett K akció vette kezdetét. Az akción az állami központi szervek, a titkos szolgálat, a rendőrség és önkéntes polgári alakulatok vettek részt. A tervezet kidolgozója Gustáv Husák volt. A rendkívüli precizitással megtervezett bevetési sorozat közel 3-4 óra alatt elfoglalta Csehszlovákia összes női és férfi szerzetesi kolostorát. Kivezényelték a kolostorok szerzeteseit az udvarokra – több helyen fizikailag bántalmazták, gyalázatosan viselkedtek velük – majd buszokba terelték őket. Csehszlovákián 15 szerzetesi rend esett áldozatul. 76 kolostor és összesen 1180 szerzetes. A 76 kolostor közül öt kolostort felhasználtak az összegyűjtött busszal érkező szerzetesek integrálására. Katonai kutyás alakulatok vigyáztak a külső területeken esetleges ki és beszökésekre figyelve. A női szerzetesrendek ellen az „R” akció hasonló lefolyással járt. A nővéreket itt is összegyűjtötték és legtöbbszörük Csehország gyáraiba integrálták kényszermunkára, vagy Szlovákia mezőgazdasági szövetkezeteibe. Az akció a nővérek ellen 1950. augusztus 29.-én reggel 8 órától kezdődött. 1962 nővért hurcoltak el. Visszatérni csak évekkel később tudtak és csak töredéküknek sikerült.⁴¹

A második nagy koncepció per a párhatalom első éveiből a püspökök elleni per. A szerzetesek elleni tárgyalás lefolyását követően kezdődtek meg az előkészületek a püspökök eltávolítására. A lakosság reakciójától tartva készítették egy kisebb eljárást Stanislav Zela olomouci püspök ellen, akit 1950. december 2-án kémkedésért 25 évre ítélték.⁴²

³⁹ ŠABO 2010. 25–27.

⁴⁰ <http://www.hirek.sk/multunk/20120414164227/a-62-evvel-ezelotti-borzalmakra-emlekeztek-garamszentbenedeken.html> [megtekintve: 2015. április 29-én]

⁴¹ BERNÁTOVÁ 2010. 45–78.

⁴² LETZ 2008. 139–140.

1950. január 2-án kezdődtek meg a tárgyalások a három szlovákiai püspök ellen: Ján Vojtaššák iglói püspök, Michal Buzalka nagyszombati püspök és Pavol Gojdič eperjesi püspök. A vád szerint bűnük a náciizmussal való kollaboráció, a Vatikánnak való kémkedés és államellenes összeesküvés.⁴³ A kollaboráció vádjának talaját a Tiso elnök amnesztiájáért írt kérvényük adta. Azonban életük során egyikük sem támogatta a ludákokat. Sőt Gojdič zsidókat bújtatott – amiért később megkapta a világ igaza⁴⁴ címet is – a csehszlovákiai zsidók lengyelországi deportálások idején 1942. március-június, illetve 1944. december és 1945. január között. A Vatikánnak való kémkedés vádját azért tudták ráfogni a püspökökre, mert viszonylag sok levelezés volt a Szentszék és a püspökök között, illetve Ottavio de Liva vatikáni külügyi biztossal is szoros volt a kapcsolatuk. A harmadig vádpontban rengeteg rosszfényben felmutatott anyagot terjesztettek elő. Előszedték a már fentebb említett „Püspökök és ordináriusok szózata a hívekhez a nagy próba órájában” című püspökök pásztorlevelét, a munkásmozgalmak elleni felszólalásaikat is. A püspökök elleni tárgyi bizonyítékokon kívül rengeteg hazafias pap szólalt fel ellenük pl. Ján Feješ, Ján Decheta, Jozef Minárik, Michal Beňo, Ján Tuleja stb. Az ügy végén, január 15.-én a bíróság kimondta az ítéletet. Vojtaššák 24 év börtönt, és fél millió korona, büntetést kapott. Buzalka és Gojdič életfogytiglanit kapott.⁴⁵ Hármuk közül csak Gojdičot érte a halál a börtönbüntetésben, többiek végül amnesztiával kikerültek a fegyházakból.

A többi püspököt is el kívánta távolítani az államhatalom. 1950. június elején Lazik püspököt nagyszombati székhelyén internálták. Grígel kormánybiztos és négy titkosszolgálati ügynök megtiltotta a püspöknek, hogy elhagyja az épületet. Hajnali órában lakoltatták ki az épületben élő kedvesnővéreket, senkivel sem tarthatta a kapcsolatot. Reggelre a hívők tüntetést szerveztek, ami után kénytelenek voltak szabadon engedni a püspököt.⁴⁶

A pártállami időszak kezdete alapjaiban rengette meg a csehszlovák katolikus egyházat. Az 1950-es évekre gyakorlatilag nincs, vagy igen kicsi a katolikus ellenállás, vagyis a földalatti egyház⁴⁷, aki inkább csak illegális ifjúsági táborokat szervez, illetve könyvcsempészettel foglalkozik.⁴⁸ A kevésbé kommunista-ellenes papok nagyobbik része csatlakozik a békepapi mozgalomhoz, amely

⁴³ LETZ 2007. 200.

⁴⁴ A világ igaza a nem zsidóknak adható egyik legmagasabb izraeli állami kitüntetés.

⁴⁵ LETZ 2007. 28–342.

⁴⁶ REMÉNY, 2000. november 12. 3. p.

⁴⁷ Földalatti egyház: egy titkos, egyházon belüli szervezkedés a fennálló társadalmi rend, államhatalom ellen. leginkább tiltott könyvek, cikkek behozatalával foglalkoztak.

⁴⁸ JAKAB 2009. 146.

egy hazafias papokkal vegyített csoportosulás. 1949. december 4-én Szliácson megtartott szlovák összegyűlési békekonferenciából nőtte ki magát.

Az egyház és az állam 1950-es évekbeli viszonyáról a későbbiekben elmondható, hogy a békepapi mozgalom kisebb megbékélést tudott hozni a katolikus egyház és a kommunista államhatalom között. Az állam törvényileg biztosította a szabad vallásgyakorlást, és az egyház nem kívánkozott beavatkozni az ország ügyeibe.⁴⁹ Ám a történelem azt igazolja, hogy a két ellentét a későbbiekben sem tudott egymás mellett megélni, s az egyiknek vesznie kellett.

A csehszlovákiai magyarok helyzete és a magyarellenos intézkedések 1945–1948

Az Edvard Beneš vezette londoni emigráns csehszlovák kormány számára a dél-szlovákiai magyarok eltávolítása az új köztársaságból részben elvi kérdés volt, részben viszont a három és félmillió német kisebbség felszámolására vonatkozó tervek mellett másodlagos jelentőségűnek számított. Ezzel együtt 1943. év decemberi moszkvai tárgyalásain kérte és meg is kapta Sztálin és Molotov szovjet külügyminiszter beleegyezését a magyar kisebbség kitelepítéséhez.⁵⁰ Az 1944 augusztusában, a szlovák nemzeti felkelés irányítására vállalkozó Szlovák Nemzeti Tanács elképzeléseiben ugyanakkor kezdetben „csak részleges büntető intézkedések fogalmazódtak meg a magyar kisebbséggel, illetve annak az 1938–1945 közötti időszakra vonatkozóan elmarasztalhatónak tartott részével szemben.”⁵¹

A szlovákiai magyarok egyoldalú kitelepítése, illetve a lakosságcsere kérdése mellett kezdettől fogva sürgették az 1938 után Magyarországra került területek valamennyi „anyaországi telepésének” elűzését.⁵² Az 1945 áprilisában Kassán elfogadott csehszlovák kormányprogramban a londoni kormány és a moszkvai csehszlovák kommunista emigráció egyetértésével a németek mellett a magyarokra vonatkozóan is meghirdették a tiszta szláv csehszlovák nemzetállam megteremtésének célját. A csehszlovák parlament megválasztásai a törvényhozói jogokat gyakorló Edvard Beneš köztársasági elnök dekrétumai pótolták az országos törvényeket.

Az 1945 májusában kiadott 5. számú köztársasági elnöki dekrétum a német és a magyar kisebbséget államilag megbízhatatlannak minősítette. A kollektív

⁴⁹ SZTYAHULA 2013. 161.

⁵⁰ KAPLAN 1993. 97.

⁵¹ SZARKA 2005. 20.

⁵² Uo.

bűnösség elve alapján hamarosan döntés született a német és magyar földművesek mezőgazdasági vagyonának kártérítés nélküli elkobzásáról.⁵³ 1945 augusztusában, az 1945. évi 33. számú dekrétum alapján megtagadták a csehszlovák állampolgárságot a két nem szláv kisebbség tagjaitól, az ország területén élő kisebbségtől. Dekrétumok rendelkeztek továbbá a német és magyar elkobzott földbirtokok, cégek és ingatlanok cseh, szláv nemzeti gondokság alá vételéről és a kötelező közmunkáról.

A kassai kormányprogram által meghatározott nemzetállami elképzelés jegyében 1945 májusában az úgynevezett katonai erővel elkezdték elűzni a Szudéta-vidékről a németeket, rövid pár hét alatt Magyarországra úzték át az 1938. november után a bécsi döntés által kijelölt területre költözött anyaországi magyarokat. A két kisebbség teljes felszámolására a prágai és pozsonyi hatóságok a szovjet és a csehszlovák hadsereget is szerették volna felhasználni, s voltak tervek arra, hogy a Dunán és az Ipolyon pontonhidakon, saját lovas fogataikon szerették volna áthajtani Magyarországra a megfélemlített magyarokat.⁵⁴

A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolására a győztes nagyhatalmak 1945. augusztusi potsdami értekezletén elutasított csehszlovák kérés miatt, tehát a nagyhatalmi beleegyezés hiányában ötféle lehetősége maradt a csehszlovák hatóságoknak. A 36 ezer anyaországi személy kiűzése mellett a háborús bűnösökké nyilvánított személyek egyoldalú kitelepítését szorgalmazták. A pozsonyi és kisebb mértékben kassai, komáromi városi magyar népesség lakásait lefoglalták, a városok életében vezető szerepet játszó személyeket internálták, megengedve számukra azonban hogy Magyarországra menekülhessenek. Az általam vizsgált mátyusföldi Tardoskedd községet leginkább a magyarok belső széttelepítését célzó 1945. és 1946. évi két csehországi deportálási hullám érintette.

A csehországi munkaerőhiányra és a közmunkáról rendelkező 88/1945. sz. Beneši dekrétumra hivatkozva hajtották végre a csehországi kényszermunkára való magyarok deportálását. 1946 novemberére és 1947 februárja között hivatalos csehszlovák adatok szerint országsszerte összességében 393 dél-szlovákiai településről 9160 családot (41666 személyt) érintettek ezek az intézkedések. Köztük nőket, gyermekeket és öregeket szállítottak embertelen módon, fűtetlen tehervagonokba zárva Cseh- és Morvaországba.⁵⁵ Az 1946-ban beindított

---

⁵³ VADKERTY 1996. 195.

⁵⁴ VIDA 2005.

⁵⁵ POPÉLY 2007. 56.

„reszlovakizációs” akció,⁵⁶ a vagyonek Kobzástól és kitelepítéstől való mentesítés reményében, valamint az állampolgári jogok megszerzésének a kilátásba helyezésével 350 ezer fős magyar tömeget kényszerített arra, hogy „reszlovakizáljon”.⁵⁷

Mindezek a rendkívüli, embertelen intézkedések hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar kormány megelőzni kívánván a csehszlovákiai magyarság teljes vagyon- és jogvesztését, erőszakos asszimilációját több hónapos kivárás után 1946. február 27-én aláírta a több tekintetben egyenlőtlen lakosságcsere-egyezményt. Az egyezmény azonban lehetőséget teremtett a csehországi deportáltak azonnali leállítására, a vagyonek Kobzások korlátozására és a lakosságcsere előkészítése érdekében a magyar hatóságok szlovákiai ellenőrzőmisszióinak a kiépítésére. Több mint egy évig tartó egyeztetések, tárgyalások után a nem egyenlő feltételek mellett aláírt egyezmény értelmében Magyarországról áttelepült mintegy 73 ezer szlovák 38 ezer kataszteri hold földet hátrahagyva, addig a Szlovákiából áttelepített közel 90 ezer magyar 109 ezer kataszteri holdat volt kénytelen itt hagyni.⁵⁸

A csehszlovákiai magyar katolikus egyház helyzete és szerepvállalása a meghurcolások ellen 1945–1948

A „csehszlovák magyar katolikus egyház” kifejezés alatt a Csehszlovák Köztársaságban dolgozó magyar nemzetiségű papokat, espereseket, segédlelkészeket, szerzeteseket, tehát az egyház szolgálatában álló személyeket, s az általuk működtetett, irányított helyi közösségeket, s egyéb egyházi intézményeket értem. A dolgozatban fontos helyet kapó a csehszlovákiai magyar nemzetiségű katolikus egyházi személyek üldözése, így licentia poetica – szerzői szabadság elvén és a stilisztikai egyszerűsítés érdekében esetükben a „csehszlovákiai magyar katolikus egyház” kifejezést használom. További magyarázatra szorul, hogy a csehszlovákiai magyar egyházi személyekre egyaránt vonatkoztak – a korábbi fejezetekben található – magyarellenes, illetve az eredendően egyházellenes intézkedések is. Tehát a koalíciós időszak intézkedései magyarként és

⁵⁶ A reszlovakizációs folyamat során az agitációba gyakran a fenyegetés hangja vegyült. Szórolapok figyelemztették a magyar lakosságot, hogy a szlovák nemzetiség vállalása az utolsó esély a szabad élet biztosítására. A felvidéki magyarok nagy többsége végül is a kisebbik rosszként a reszlovakizációt választotta. A reszlovakizációt a rendkívüli körülmények közt kérelmező 325 ezer szlovákiai magyar fölött, úgy gondolom, ma sincs senkinek joga erkölcsi ítéletet mondani.

⁵⁷ POPÉLY 2002. 468–492.

⁵⁸ FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE, X. évfolyam 2008/1., Somorja

egyházi személyként egyformán sújtották a kisebbségi papokat, szerzeteseket. A népi demokrácia egypártrendszere idején pedig a csehszlovák kormány teljesen demokráciaellenes és embertelen intézkedései nem tettek különbséget magyar vagy nem magyar egyházi személyek és intézmények között. Mindez természetesen nem maradhatott tiltakozások, elutasítások és kritika nélkül.

Az iskolák államosítását követően, ami különösen érintette az egyházat, tiltakozásul 1945 júliusában aláírásgyűjtő akcióval válaszolt a katolikus egyház. A tiltakozás szinte teljes kudarccal végződött, ugyanis a biztonsági szervek nemcsak, hogy csírájukban elfojtották a kezdeményezést, hanem ezt követően házkutatásokat tartottak minden püspöki hivatalban és plébánián.⁵⁹ Pájer János 1945. augusztus 10-én a magyar vallás és közoktatásügyi miniszterhez intézett levelében tájékoztatta a magyar hatóságokat, hogy emeljének szót az iskolák államosítása ellen, így az egyházi és a kisebbségi oktatási intézetek védelméért emeljen szót a Csehszlovák köztársaság illetékes helyein.⁶⁰

A legmélyebben sértő rendeletet az egyház a 99/1945 számú rendeletet (a kádervizsgálat alárendeléséről) tartották. 1945. október 19-én (két hónappal a rendelet kihirdetése után) az evangélikus egyház főpüspöke Vladimír Pavel Čobrda is tiltakozott, az ellen, hogy a törvénnyel lényegében a megbízottnak nagyobb hatalma van a papok fölött, mint ahogy azt az egyházi hierarchia megköveteli. A katolikus oldalról október 30-án Karol Kmetko érsek tiltakozása már kicsit enyhébb volt az evangélikusoktól. Kifejtette a tiltakozása során a véleményét, amely szerint nyilván valamiféle hiba van a törvény szövegében, így nyilvánvalóan az államhatalomnak nincs joga a kádervizsgálat után az egyház ügyeibe beleavatkozni.⁶¹

Elég sok tiltakozást váltott ki az istentiszteleti nyelvbe való állami beavatkozás is. Kassán Csárszky József püspök 1947. február 27-én levelet írt a római katolikus püspököknek, hogy felemelte a szavát a politikai pártok titkárságainál, hogy semmi joguk beavatkozni az istentiszteleti nyelv kérdésébe. Később 1948. február 27.-i galántai járásban hozott magyar istentiszteletek betiltását célzó törvényt követően, Lazík Ambrus nagyszombati apostoli kormányzó tiltakozott.⁶²

A katolikus egyház (magyar és állami egyaránt) legtöbbször azonban nem a szlovákiai magyarság felszámolását célzó intézkedések ellen tiltakozott.

---

⁵⁹ PETRINSKÝ 2008. 33.

⁶⁰ A rozsnói helynöki hivatal átirata a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

⁶¹ PETRINSKÝ 2008. 33.

⁶² SZTYAHULA 2013. 137.

Már 1945. április 24-én a magyar kormány a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz intézett szóbeli jegyzékében tiltakozott Tost Barnabás kassai római katolikus lelkész kiutasítása ellen. Később hasonló képen Madarász István kassai katolikus püspök esetében, majd 1945. július 25-én a magyar papok tömeges kiutasítása ellen tiltakozott.⁶³

1945. szeptember 5-én Karol Kmetko nyitrai püspök levelében, amely a Szlovák Nemzeti Tanács elnökségéhez szólt, bírálta az egyoldalú kitelepítések megoldását, majd lándzsát tört az internáltak szabadon bocsátása fölött. Kmetko püspök sikertelen próbálkozását követően 1945. november 15-én a cseh és szlovák római katolikus püspöki kar Olomoucban bírálta és elutasította a felvidéki magyar kisebbséggel szembeni jogfosztást és bánásmódot.⁶⁴ Néhányan 1946. december 8-án XII. Pius pápához is levelet intéztek, melyben részletesen beszámoltak a szentatyának a szlovákiai magyarok helyzetéről, a kitelepítésekről, a lakosságcsereéről és a csehországi deportálásról. A 18 aláíró a szentatya közbenjárását kérte a magyarok ügyében.⁶⁵

A deportálás a csehországi munkaerőhiányra és a közmunkáról rendelkező 88/1945. sz. Beneši dekrétumra hivatkozva hajtották végre a magyarok deportálását a csehországi kényszermunkára. 1946 novembere és 1947 februárja között hivatalos csehszlovák adatok szerint országszerte összességében 393 dél-szlovákiai településről 9160 családot (41666 személyt) érintettek ezek az intézkedések. Köztük nőket, gyermekeket és öregeket szállítottak embertelen módon, fűtetlen tehervagonokba zárva Cseh- és Morvaországba.⁶⁶ Általánosságban elmondható, hogy a katonaság bevonásával, települések körbezárásával, előre elkészített listák alapján értesítették a családfejeket csehországi munkaszolgálatos kötelezettségükről, akik meghatározott mennyiségű bútort, élelmet vihettek magukkal az útra. A deportálandó családokat katonai tehergépkocsikkal szállították, majd fűtetlen marhavagonokban szállították a munkavégzés helyszínére. Megérkezvén a cseh gazdák szabadon válogathattak közülük, azokat részesítvén előnyben, akik a legtöbb munkaerős egyénnel rendelkeztek. A magyarok a legtöbb esetben cselédek, mezőgazdasági munkások lettek, azonban nem rendelkeztek a szabad költözés és munkavállalás jogával.

A deportálások ellen Jantausch Pál nagyszombati püspök a Szlovák Katolikus Püspöki Kar nevében a köztársasági elnökhöz – Eduard Benešhez,

⁶³ SZTYAHULA 2013. 139.

⁶⁴ JAKAB 2009. 109–110.

⁶⁵ Csehszlovákiai magyarok levele XII. Pius pápához.

⁶⁶ POPÉLY 2007. 56.

a külügyminiszterhez – Ján Masarykhoz, és a Szlovák Nemzeti Tanácshoz 1947 februárjában intézett memorandumban tiltakozik a deportálások ellen.⁶⁷ A püspökök között is voltak olyanok, akik inkább hűvösebben fogadták a deportálás híreit. 1946. december 11-én Andrej Škrábik beszercebányai püspök egy levelében ezt írta a csehországi deportálásról:

„A magyarok csehországi munkára történő elhurcolásának kérdésében azon a véleményen vagyok, hogy először meg kellene állapítanunk a valós helyzetet, hogy igazából történik-e valamilyen törvénysértés az elszállításakor, s hogy az elszállítás módja valóban embertelen-e. A megyéspüspökök, kik híveik által érintettek a kérdésben, készítsenek jegyzőkönyvet minél több jogsértő esetet összegyűjtve... csak ezután lesz módunkban közbelépni, mert különben nem kívánt gyanús szerepben tűnnénk fel, és a kíméletlen beavatkozás veszélyének tennénk ki magunkat.”⁶⁸

A szlovákiai magyarság ellen intézett magyarellenes cselekedetek, mint a lakosságcsere vagy a csehországi kényszermunkára való deportálás ellen természetesen nem csak tiltakozások, hanem kimondottan ellenállási munka is folyt a csehszlovákiai magyar egyháziak körében. 1945 őszén Paxy László katolikus pap tanácsára Hentz Zoltán és Lipcsey Gyula pozsonyi főiskolai hallgatók egy szervezetet alakítottak. A szervezet illegálitásban működött melynek vezetője Arany A. László nyelvtudós lett, s melynek a neve Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség. A szövetség célja nem más volt, mint a magyar kisebbség elleni sérelmeket összegyűjtse, azokat dokumentálja, majd mindezeket külföldre eljuttassa, hogy valamit tegyen a világpolitika az itt élő magyar kisebbségért.⁶⁹ A szervezet főként Dél-nyugat Szlovákiában tevékenykedett, azonban 1946 elején Krausz Zoltánnak és Varró Istvánnak köszönhetően megalakult a szervezet kelet-szlovákiai szárnya is.⁷⁰ 1946. szeptember 1-ji keltezéssel memorandumot küldött a Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, amiben kérte a minisztériumot, hogy emelje fel a hangját, a szlovákiai magyar fiatalok ellen elkövetett intézkedések ellen a párizsi békekonferencián, azt követelte, hogy a magyar békeküldöttség ragaszkodjon a „föld a nép” elvhez, vagyis ha Csehszlovákia nem akarja biztosítani a magyar kisebbségnek az 1938 előtti kisebbségi jogokat, akkor csak a határok megváltoztatása jelentheti a megoldást. – A csehszlovák hatóságok természetesen felfigyeltek

---

⁶⁷ SZTYAHULA 2013. 136–137.

⁶⁸ ŠUTAĽ 2004. 208–210.

⁶⁹ BUKOVSKY 2007. 88–89.

⁷⁰ JAKAB 2009. 110.

az illegális szervezkedésre, s a párizsi békekonferenciát követően fokozatosan felszámolták annak tevékenységét. A szövetség tagjai között egyaránt találhatunk világiakat és egyháziakat is. Többek között Koller Gyula és Harsányi Gyula. Az összegyűjtött adatokat – kérdőíveket és beszámolókat – memorandumban összefoglalták és Nagy Ferenc kormányának, illetve Mindszenty József bíborosnak is elküldték. Továbbá illegális magyar újságot is indítottak a Gyepű hangja (Rozsnyón Észak Szava) néven. A gyűlések, ahol összesítették a kérdőíveket és a beszámolókat 1947-es évben kezdődtek meg. Többek között Pozsonyban Arany A. Lászlónak az egyetemi szobájában, Komáromban, az ottani káplán-szobában és Rozsnyón. Az összesített adatokat Varró István és Krausz Zoltán jutatta külföldre, majd sikerült lebukniuk a magyarországi kommunisták előtt, akik átadták őket a csehszlovák rendőrségnek, így gyakorlatilag karnyújtásra került a szervezet leleplezése.⁷¹

A szervezet felkarolója Magyarországon Mindszenty hercegprímás, 1946 tavaszán több aktivista is személyes kapcsolatba lépett vele, s így ígéretet tett arra, hogy kiáll a felvidéki magyarságért. 1945. október 15-én és 1946. október 26-án pásztorleveleiben szót emelt a csehszlovákiai magyarok érdekében. 1946. december 21-én nem engedélyezték Mindszenty József csehszlovákiai beutazását, mondván hogy korábbi kijelentései alapján államellenes cselekedetekre hajlamos.⁷²

Az ellenállás mellett az egyháziak a lelkipásztori munkájukat is fokozottan végezték. A csehszlovákiai deportálásokat követően. Havasy Gyula ekecsi káplán híveivel kiment Csehországba. Mivel magyar állampolgár volt, tudta, hogy nem maradhat sokáig Csehországban, ezért felkérte Burián László nyitrakorosi plébánost, hogy folytassa munkásságát a deportáltak között. Burián püspökétől levélben kérvényezte, hogy a csehországi magyar deportáltak körében végezessen pasztorációs munkát, ám az többszöri elutasítás után engedélyezte, de kizárólag egy évre, illetve jutalék nélkül. Az egy éves csehországi látogatása során nehezen találta meg a deportált magyarokat, ahol megtalálta, ott végezte a papi kötelezettségeit, illetve újabb és újabb címeket szerzett, ahol magyarokat találhatott. Mivel kezdetben szinte egyedül végezte missziós munkáját, így leveleket, röpiratokat, prédikációkat kezdett szerkeszteni, melyeket a deportált hívekhez juttatott. Ezt hívjuk levélpasztorációs munkának.⁷³

⁷¹ KOLLER 2002. 37–66.

⁷² JAKAB 2009. 112.

⁷³ KOLLER 2002. 81–95.

„Messzeszakadt kedves Testvéreim! Bízunk azért a jó Istenben és reméljük, hogy minden vihar elmúlik egyszer és kisüt a nap. Addig is, amíg haza jöhetnek sok kegyelmet, erőt, egészséget, türelmet és a jó Isten segítségét kívánom. Az 1947-es évre egészséget, kegyelmet, viszontlátást kívánva üdvözlöm Mindkettőjüket szeretettel Csefalvay József pléb. hely. Kéménd, 1947. január 4.”⁷⁴

Burián egy évi csehországi tartózkodását meg szeretne volna hosszabbítani, ezért írt a püspöki karnak, akik elutasították a misszió meghosszabbítását, mert Beran prágai érsek szavaival élve: Politikailag nem kívánatos, hogy Burián továbbra is Csehországba maradjon.⁷⁵ Katolikus papok közül, mint említettem többen végeztek missziós tevékenységet Petheő Károly, aki nem csak missziós tevékenységet, hanem 1948. január 14-én egy részletes jelentést is küldött a deportáltak helyzetéről a Magyar Áttelepítési Kormánybizottságnak.⁷⁶ Vagy Cseri István nagymegyeri esperes, Czigány Imre gútai káplán. A többiek példáját követve, viszont csak rövidebb időszakra Drozdy Gyula, Koller Gyula, Lénár Károly, Mészáros Gyula, Vida Tivadar stb. csak pár hetet töltött a deportáltak között. A hívekkel való levelezésük két okból is jelentős volt. Egyrészt képesek voltak a hívőkben tartani a lelki erőt, emlékezetes lehet Molnár József alistáli plébános leve a híveihez 1947. december 9-én⁷⁷ – illetve a pontos cím megszerzésével, már gördülékenyebben tudták a missziós atyák végezni a pasztorációjukat.

1947. február 9-én, Komáromban a magyar katolikus vezetők is kifejtették ellenérzésüket államukkal szemben. A szlovákiai magyar katolikusok vezetői 14 pontban foglalták össze a tanácskozáson kérelmeiket, amelyet elő is terjesztettek a Csehszlovák Katolikus Püspöki kar elé. A 14 pontban kérték többek között a magyar nyelvű hittanoktatást és igehirdetést, a magyar katolikus sajtó újbóli megjelenését, a magyar papképzés biztosítását, a magyar ifjúsági szervezetek újra alakulásának a támogatását.⁷⁸

A kommunista hatalomátvétel előtt folyamatosan próbálják az egyházi méltóságokat a püspököket leváltani a fasiszta szlovák kormánnyal való kollaboráció vádjával. Ján Vojtašák szepesi püspök, Andrej Škrábik besztercebányai, Nécsey Ede nyitrai püspök, Buzalka Mihály nagyszombati püspök, valamint Csárszky József kassai püspök ellen több ízben is eljárásokat indítottak.

---

⁷⁴ SZTYAHULA 2013. 141.

⁷⁵ KOLLER 2002. 88.

⁷⁶ Dr. Pethő Károly katolikus pap jelentése a Cseh- és Morvaországba deportáltak helyzetéről.

⁷⁷ Molnár József alistáli plébános levele a Csehországba deportált híveket.

⁷⁸ JAKAB 2009. 112.

A vád kapóra is jött az 1947. április 15-ei Jozef Tiso volt köztársasági elnök kötélt általi halálra ítélesekor. A végrehajtás előtt két levelet is küldenek a fasiszta elnök védelméért, jobban mondván a halálbüntetése módosításáért, azonban a védőlevelet nem vették figyelembe, Jozef Tiso elnököt 15-én főlakasztották Pozsonyban.⁷⁹ A katolikus megmozdulások, mindössze csak jobban felhergeltek a kommunistákat, akiknek ezzel már több ütőkártyájuk is volt, amit persze nem féltek használni sem.

A magyar papok üldöztetése tehát szorosan egybeforrt az immár újonnan megalakult csehszlovák magyar kisebbség sorsával. A kassai kormányprogram által meghatározott nemzetállami elképzelés jegyében 1945 májusában katonai erővel elkezdték elűzni a Szudéta-vidékről a németeket, rövid pár hét alatt Magyarországra üzték át az 1938. november után a bécsi döntés által kijelölt területre költözött anyaországi magyarokat. A két kisebbség teljes felszámolására a prágai és pozsonyi hatóságok a szovjet és a csehszlovák hadsereget is szerették volna felhasználni, s voltak tervek arra, hogy a Dunán és az Ipolyon pontonhidakon, saját lovas fogataikon szerették volna áthajtani Magyarországra a megfélemlített magyarokat. A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolására a győztes nagyhatalmak 1945. augusztusi potsdami értekezletén elutasított csehszlovák kérés miatt, tehát a nagyhatalmi beleegyezés hiányában csak pár lehetősége maradt a csehszlovák hatóságoknak. A pozsonyi és kisebb mértékben kassai, komáromi városi magyar népesség lakásait lefoglalták, a városok életében vezető szerepet játszó személyeket internálták, megengedve számukra azonban hogy Magyarországra menekülhessenek.⁸⁰

Így történt ez Madarász István kassai megyéspüspökkel is, akit XII. Pius pápa nevezett ki 1939. július 19-én kassai megyéspüspökké, majd Serédi Jusztinián szentelt püspökké 1939. augusztus 24-én a Szent István-bazilikában. Kassai püspöksége nem mondható politikai és háborús viszonyok között zavartalannak. 1940. október 16-án a Magyar Katolikus Vallás- és Tanulmányi Alapokat Ellenőrző Bizottság tagjává, emellett a Katolikus Tanügyi Tanácsnak és a Katolikus Iskolák Felügyelőségének elnökévé választották. A kassai iskolák, és a vallásos élet érdekeiben többször kiállt. Engedélyezte a szlovák nyelvű tanítást és istentiszteletek gyakorlását a magyar időkben. 1942. május 3-tól 10-ig tartó Szent László-ünnepséget szervezett, ahová Actio Catholica zarándoklatot rendezett. Az ünnepsorozaton belül például megszervezte a Szent Jobb Kassára látogatását. Szót emelt a kassai zsidók deportálása ellen, igaz a hatóságtól tartva

⁷⁹ ŠABO 2010. 16–21.

⁸⁰ VIDA 2005.

a tiltakozó küldöttséggel már nem reprezentálta magát. A tiltakozások nem jártak sikerrel, sőt a tiltakozókat (Pfeiffer Miklós – kassai nagyprépost, Tost Barnabás – kassai plébános, Szabó Lajos kassai református lelkész) és Madarász Istvánt is a nyilasok felvették a kassai elhurcolandók listájára. 1944 novemberében még tartották a magyar istentiszteleteket a templomban. November 15-én Madarász püspök követségre is ellátogatott Tanító Béla vezérőrnagy kassai hadtestparancsnokhoz. A püspök szólt arról, hogy a visszavonuló német és magyar csapatok esetleg robbantani szándékoznak Kassán. Tanító Béla közbenjárását adta, az ügy érdekében.⁸¹

A németek és magyar nyilasok után az oroszok közeledtek Kassára. December második felében már elérték a várost. Madarász már november 30-án körlevelet küldött papjainak. „Arra a kérdésre, mit tegyenek a lelkipásztorok a legnagyobb veszély idején, a szent atya példájára hivatkozom, aki nem hagyta el a Vatikánt, s az ő utasítását idézem (...) Maradjatok rendületlenül őrhelyeiteken! Ne aggódjatok, ne hallgassatok, és ne terjesszetek rémhíreket, hanem hitelesen, buzgó munkában, Isten és Haza áldozatos szolgálatában vigasztalódjatok és vigasztaljatok...”⁸² Madarász további sorsa már megpecsételődött. 1945. február 27-én a várost kénytelen elhagyni „anyássága”⁸³ miatt, gyűlölködve megkövették a kassaiak. Mivel Madarász és Tost az első szlovák uralom idején már Kassán vezető tisztséget töltöttek be, így gondolhatnánk, hogy csak politikai szerepük miatt távolították el őket, azonban másnap már folyt a többi anyás kitelepítése is. Madarász Hejcére költözött, ahol itt érte halála is 1948. augusztus 8-án.⁸⁴

Madarász István esete csak egy volt a sok közül. 1945. február 22-én meghal Bubnics Mihály rozsnyói katolikus püspök. Kihallgatása során testileg és lelkileg meggyötört püspök csak pár nappal a szabadlábra helyezése után érte a végzete, így felmerül a kérdés, hogy mennyire brutális lehetett a letartóztatása, illetve volt-e valami köze a halálának a rendőri kihallgatáshoz?

Közben a két eset közepette közel 190 magyar katolikus pap veszíti el az állampolgárságát. Köztük olyanok, mint Ambruskó Lajos érseki tanácsos plébános Nádszegről Bartal Ráfael palásti plébános, Bruckner László, Burián László, Dombi Ferenc, Drozdy Gyula, Harsányi Gyula káplán, Koller Gyula

---

⁸¹ BEKE 2011. 90–94

⁸² BEKE 2011. 95.

⁸³ Anyások: Az első bécsi döntés után a Csehszlovákiától visszacsatolt területekre a trianoni Magyarország területéről (anyaország) beköltözött magyarok (elsősorban hivatalnokok, állami alkalmazottak stb.)

⁸⁴ BEKE 2011. 95–96.

káplán, Prenner Gyula, Paxy László stb. Közülük 22 vagy Magyarországra menekült, vagy kiutasításra, kitoloncolásra ítéltetett. A kitoloncolásuk egyetlen oka, hogy kinevezésük 1938 és 1945 közötti időszakban történt. Legtöbbjük Magyarországon végezte iskoláit, illetve Magyarországon szentelték pappá. A 22 lelkipásztor a következő: Bartal Ráfael palásti plébános, Bertók János csatai plébános, Draskovits Károly keszegfalvi plébános, Felber Gyula nagycétényi tiszteletbeli kanonok, Gyetven Pál párkányi plébános, Horváth István szőgyéni plébános, Kass Frigyes somorjai plébános illetve Király József csicsói essperes-plébános.

1948. június 18-án immár a februári kommunista hatalomátvételt követően, Magyarországra kitoloncolták a következő papokat: Lakner Ferenc bajtai plébánost, Lengyelfalusy Letocha József galántai tanácsos esperes-plébánost, Moncz Boldizsár kajali plébánost, Mondok Ferdinánd plébánost, Nagy Péter marcelházi esperes-plébánost, Paksy László nagycsalomjai adminisztrátort, Petheő Károly szenci plébánost, Porubszky Gáza kéméni plébánost, Semptey László lekéri plébánost, Tarnai Béla ipolyfödemesi plébánost, Tenk József nemesoroszi plébánost, Tóth Ignác felsőtúri esperes-plébánost, Troll József szécsénykei plébánost, illetve Weisz Ferenc naszvadi plébánost.⁸⁵

Az irányított demokrácia éveiben a magyar egyháziak üldözésének a fogalmát nem meríti ki pusztán a kitoloncolásuk, vagy az állampolgárságuk elvesztése. A tallói plébános esete tipikus jó pár esetben 1946-ban vádat emeltek Vöröss János ellen, aki 1938-ban a bevonuló magyar hadsereget fogadta Tallóson. Ez önmagában a kor háborús büntettje lehetne, azonban prédikációjában a Duna innenső oldalán élő magyarok túlsó oldalra vetett sóvárgó tekintetéről beszélt. A népbírói tárgyaláson még voltak emberek, akik ellene tanúskodtak Galántán, így az ítélet hét hónapi szabadságvesztéssel járt a pozsonyszentgyörgyi internáló táborban 1946. július 18 és 1947. február 17 között.⁸⁶ A munkatáborban találkozhatott Paxy László atyával, aki egy teljesen más ügy miatt került internálásra. Neki az ügye sokkal inkább a reszlovakizációról szólt. Nagyölvédi szolgálati ideje alatt a falu jegyzője kötelezte a reszlovakizációra, amit Paxy határozottan elutasított többször a nyilvánosság előtt is, ezért a jegyző elvitette Pozsonyszentgyörgyre, ahol két és fél hónapig fogva tartották.⁸⁷ Szintén a vissza szlovákosítással zaklatták Koller Gyulát érsekújvári szolgálata kezdetén. A zaklatást jól mutatja az a tény, hogy miután ő több

⁸⁵ SZTYAHULA 2013. 203–209.

⁸⁶ SZTYAHULA 2013. 140.

⁸⁷ KOLLER 2002. 64.

alkalommal is elutasította, Koller édesanyját kezdték zaklatni a reszlovakizációs kérvény beadásával.⁸⁸

Az üldözést látszólag nagyon megvágották. Bizonyítja ezt egy adminisztratív munka, amelyet 1947 októberében az Iskola- és Népművelésügyi Megbízotti Hivatal „A visszacsatolt területek felekezeti viszonyai – az istentisztelet végzése” című körlevelében kiadott a település komisszárjainak. A körlevél 10 kérdést tartalmazott: a plébánia megnevezését, a plébános nevét és nemzetiségét, a hívők számát és nemzetiségi megosztását, a szlovák visszatelepülők számát, a reszlovakizáltak számát, a kitelepítettek számát, a kitelepítésre várók számát, hogy milyen nyelven folynak a szentmisék, illetve a szlovák hívők kívánásait, valamint a papról alkotott véleményét.⁸⁹

Egyházüldözés magyar vonatkozásban a pártállami évek kezdetén 1948–1950

A magyar- és katolikusellenes retorziók 1948-cal nem értek véget. A korábbi megtorlások sorozata folytatódott, csak éppen osztályharcos szlogen alatt. További civilek és papok lettek ennek áldozatai. Az üldözések további felvonása szorosán egybefügg Mindszenty hercegprímás bebörtönzésével.

Mindszenty Józsefet 1945-ben teszi meg esztergomi érsekké XII. Pius pápa, majd egy évvel később 1946-ban már bíborossá nevezi ki. Hercegprímásként a királyt helyettesítő, lényegében a legnagyobb méltóságnak tekintették. Aktív közéleti szereplése, illetve szerepvállalása az egyházi iskolák védelmében, valamint a kommunista rezsim legszókimondóbb kritizálója tette személyiségét naggyá. A nemzetiségek védelmében ő állt ki a legtöbbször, különös tekintetben a szlovákiai magyarság jogfosztása, kitelepítése, deportálása és lakosságcsereje ellen emelte fel a szavát Magyarországon és külföldön egyaránt.⁹⁰ Ezek miatt rendkívül reakciónak számított a kommunista állam szemében. Gyakorlatilag a kommunisták magyarországi hatalomátvételét követően bírálták Mindszentyt és igyekeztek eltávolítani ellenségüket. 1948-ban bontakozott ki a szembekerülés nagysága, amikor a pócspetri ügy⁹¹ után államosították

---

⁸⁸ KOLLER 2002.54.

⁸⁹ SZTYAHULA 2013.145.

⁹⁰ ROMSICS 2011. 322.

⁹¹ Pócspetri ügy: Az ügy 1948. június 3-án kezdődött. Asztalos János plébános Jézus Szíve litániát követően Pócspetri falu lakóival a templomtól a szomszédos előjárásági épület elé vonultak. Liturgikus énekeket énekelve tiltakoztak az iskolájuk államosítása ellen. A tüntető tömeg között Asztalos János plébános, Királyfalvi Miklós Pócspetri falu jegyzője, Som István tanár is.

a felekezeti iskolákat. A hercegprímást 1948. december 26-án tartóztatták le, majd a következő éven életfogytiglani börtönre ítélték: hűtlenség, kémkedés, a köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény és valutaüzérkedés vádjával. Szabadulását csak az 1956-os forradalom hozta. Ezt követően 1971-ig az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövetségén élt, majd 1975. május 6-án halt meg Bécsben.⁹² A magyar kisebbség szemszögéből egyértelműen az érdemi munkája kifogásolhatatlan a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetségnek tett munkája, segítségével.

Megelőzve a CSMNDSZ tagjainak az elfogását, 1949 tavaszán 28 katolikus és protestáns magyar lelkészt tartóztattak le azzal a váddal, hogy adatokat szolgáltatottak szintén Mindszenty bíborosnak a felvidéki magyarságot sújtó igazságtalanságokról. Bokor Lászlót, Kőkeszi tanítóját vádolták azzal, hogy Mindszenty felvidéki összekötője. A „Bokor-csoport” papi tagjai: Balázs Dezső, Hrabovszky Ferenc, Kissik János, Kovács Pál, Markwarth Gábor és Sinkó János voltak. 1949 decemberében a vádlottakat fölmentették, de Bokor Lászlót a kihallgatások során nyomorékká verték. – írja a Magyar Katolikus Lexikon, Felvidék szócikkében, Bokor a börtönben megőrült és ott öngyilkos lett.⁹³

A Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség (CSMDNSZ) volt a legszervezettebb ellenálló mozgalom. Tagjainak letartóztatására 1949 tavaszán, a Mindszenty-per kapcsán került sor. Az állami szervek Mindszenty letartóztatását követően el is kezdték az összefüggéseket keresni. Az első összefüggést Tomanóci atya római látogatásában találta. A konkrét beszámoló szerint Tomanóc római látogatása előtt a még nem letartóztatott Mindszentyt kereste meg Esztergomban, közvetlenül a látogatása előtt egy üzenetet kapott Vojtaššáktól, amit Mindszentyhez juttatott el. Az üzenet átadását kémkedésnek vélték.⁹⁴ Ezt követően 1949. április elején megkezdtek a papok és hívek letartóztatását, akik valamilyen kapcsolatban álltak Mindszenty József érsekkel. Hentzékét államtitok kiadásával gyanúsították, melyeket Mindszentyhez küldtek.⁹⁵

A falu önkormányzata ülésezésről kivezényelte a rendőröket, hogy a tömeget szétoszlassa. A kivezényelt rendőrök közül az egyiknek, Takács Gábor puskája elsült és halálosan megsebesítette magát. Az esetet gyilkosságnak minősítették, s a büntetlennel a jegyzőt és a plébánost vádolták meg. Még az nap este Asztalos János plébánost letartóztatták, a jegyzőt csak június 11-én sikerült letartóztatni. A rögtönítélő bíróság a plébánost és a jegyzőt halálra ítélte.

⁹² ROMSICS. 2011. 322.

⁹³ <http://lexikon.katolikus.hu/F/Felvid%C3%A9k.html> [megtekintve: 2015. április 27.]

⁹⁴ BALOGH 2008. 139.

⁹⁵ A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAROK LEXIKONA 2014. 66.

A Bokor- és Hentz-csoportot végül összevonták (pozsonyi Mindszenty-per) és együtt ítélték fölöttük. A papok egy része, akik Bokorral álltak kapcsolatban, ügyesen védekeztek s így felmentették őket. Azt vallották, hogy Bokort egzaltált embernek tartották, aki dicsekszik, s így nem hitték el, hogy Mindszentyvel kapcsolatban áll s nem adtak át neki semmilyen adatokat. Bizonyítékkal a bíróság nem rendelkezett, így kénytelen volt felmenteni a vádlottakat. 1949. december 30.-án a pozsonyi Állambíróság ítéletet hirdetett a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség aktivistái elleni perben is, akiket már bűnösnek találtak. Arany A. László nyelvész, egyetemi tanárt 8 év; Hentz Zoltán főiskolai hallgatót, Hajdú László gépészmérnököt, Varró István egyetemi hallgatót, Krausz Zoltán filmrendezőt és Restály Mihály katolikus lelkészt 6 év; Mészáros Gyula katolikus káplánt, Lipcsey Gyula főiskolai hallgatót és Bokor Ferenc katolikus kántortanítót 5 év; Vízváry László evangélikus lelkészt 2 év fegyházbüntetésre ítélte.⁹⁶

A Csehszlovák katolikus egyház, hogy védje a papjait egy kissé szokatlan, ám jó működő módszerhez folyamodott. Tudván, hogy a magyarok hűségeskü fejében visszanyerhették csehszlovák állampolgárságukat és a reszlovakizálás is alábbhagyott, papi dolgozóit mégis általában szlovák környezetbe küldte ki plébániavezetésre. A logikája a dolognak abban rejlett, hogy így a későbbiekben a papokat nem üldözhetik a lázítás vádjával. Így nevezték ki Nagytapolcsányra Harsányi Gyula tardoskeddi plébánost, aki egyébként felmentést nyert a pozsonyi Mindszenty-perben. Hasonlóan Paxy László Sipéken (Šipice), Koller Gyula Érsekújvárból Aranyosmarótra került. Burián László például már a papi munkásságát Nyitrakoroson (Krušovce) kezdte, illetve Vida Tivadar, aki Szakolcára (Skalica) került.⁹⁷

Ezek után a harc már nem a magyar oktatásért és istentiszteletért folyt, hanem sokkal inkább a hitoktatásért, illetve a rezsimmel szembeni osztályharcért. Nagyon jól példázzák a nehézségeket a kor papjai a visszaemlékezéseikben. Harsányi Gyula volt tardoskeddi plébános, miután Nagytapolcsányból Fél községbe helyezték, ahol harcolnia kellett a járási egyházügyi titkárral, aki már a kezdetektől fékezte a magyar nyelvű hittan oktatását, sőt a vasárnapi magyar misét is kezdetben csak két nyelven – szlovákul és magyarul – végén már csak szlovák nyelven folyhatott, azonban a prédikációt mindig megtartotta magyar nyelven is.⁹⁸ Paxy László esetében a spéki plébánián a hívók megengedték neki,

---

⁹⁶ SZTYAHULA 2013. 160.

⁹⁷ KOLLER 2002.

⁹⁸ KOLLER 2002. 41.

hogy tartson a plébánián hitoktatást. Ő elmondása szerint féltette a híveit, ezért az iskolaügyi járási hivatalban engedélyt kért arra, hogy hivatalosan is tarthassa, azonban az engedélyt elutasították, mondván ő még nem reszlovakizált, így reakciós és még mindig háborús bűnös. Ezek után kidobták a hivatalból.⁹⁹

Természetesen nem csak a hittan tanításáról szóltak az alsópapság problémái. Burián László, aki a csehországi missziók vezéralakjának számított, egy „ballépés” után sem kerülhette el a rezsim üldözését. A szerzetesrendek likvidálásakor Nagylévárdon plébános és két iskolában is tanított hitoktatást. A szomszédos városban Malackán megkezdték a ferencesek elhurcolását, ekkor több szerzetest bújtat, majd segíti az átszökésüket a Morva folyón Ausztriába. Egy Viliam Mitošinka szöktetése ügyében segédkezett, amikor a szerzetest elfogták, gyorsan Buriánra találtak. Megbilincselve vitték el az államiak, majd egy héten keresztül megbilincselve többször is fizikailag bántalmazták a pozsonyi „Oroszlán Szállóban”. Innen több helyre szállították, végül Lipótváron bebörtönözték. 1952 februárjában hozták meg ellene az ítéletet, ami kétévi magánzárka volt, valamint azt követően három évig nem térhetett vissza a hivatásához.¹⁰⁰ Hasonlóan Mitošinka bujtatásával vádolták meg a már régóta nagy kommunista bíráló Lénár Károly lukanyényei plébánost is. Lénár atyát 1950-ben helyezték Lukanyényére, ahol több kisebb faluban is kellett miséznie. Az igen tehetséges, agilis hitéért és magyarságáért büszkén kiálló pap volt. A régóta tervezett letartóztatása Mitošinka Ausztriába szökésének elősegítése miatt őrizetbe vitték, majd 1952. október 2-án 17 évi börtönbüntetésre ítélik. A mártír papot a pozsonyi bíróság koholt vádak alapján 17 évi börtönre ítélte. Lénár atya raboskodása alatt a börtönben gróf Esterházy Jánossal is találkozott. Tizenkét év után szabadon engedték őt, de még hosszú időn át nem gyakorolhatta papi hivatását, kétkezi munkásként dolgozott Csehország bányáiban, gyáraiban.¹⁰¹

A K akció érintette a komáromi bencés szerzeteseket is, annak ellenére, hogy jogilag a komáromi bencések a Pannonhalmi Apátságához tartoztak. 1812-től töltenek be tanári és lelkipásztori munkát Komáromban, ahol azelőtt már 1649-től a jezsuiták működtek az Érseki Katolikus Gimnáziumban. A bencések 1945. április végéig munkálkodtak. 1945. június 28-án a pozsonyi Csehszlovák Iskolahatóság államosítja a gimnáziumot. Azonban a lelkipásztori munkásságukat tovább folytathatták. 1946-ban megalakult a Szlovák Bencés

⁹⁹ KOLLER 2002. 55.

¹⁰⁰ KOLLER 2002. 89–90.

¹⁰¹ KARAFFA–FARKAS 2009. 5–9.

kongregáció Prézes, tőlük két apát érkezett Komáromba, hogy figyelmeztesse az itt dolgozó hat bencés szerzetest a várható kialakuló helyzetre, azaz hamarosan elkerülhetetlen lesz az üldözésük, majd felajánlották, hogy a komáromi bencések csatlakozzanak a kongregációhoz. A bencések ezt több oknál fogva elutasították. 1949. május 27-én az intézményüket és a várost is el kellett hagyniuk. Az egyházmegye falvain maradhattak, maximálisan nyugdíjazott atyákként dolgozhattak. A K akció után Znióváráljára deportálták őket internálótáborba. Több mint egy évtized után térhettek vissza, megjárva több internáló tábor és áthelyezést.¹⁰² (Pl. Bíró Lucián komáromi házfőnök esete: 1949–1954-ig Znióvárálján internáló tábor, 1954–61-ig Cséken plébános, majd 1970-ig Balonyban, Medvén, Csiliznyáradon. 1970-től kényszernyugdíjazták, ekkor tér vissza Komáromba).¹⁰³

Az egyháztörténeti terminológiában vízvázalstónak tartom a békepapi mozgalom megszületését, ami a papi szemináriumokból kimaradó legújabb, az állammal nem feltétlenül kompromittálódó, sőt a katolikus akció híveit tekintve nagyon is együttműködő generáció. Amelyben a csehszlovák magyar katolikus alsópapság is szép számmal csatlakozott. Többen viszont kiálltak igazukért az 1945–1950 közötti rövid, ám megpróbáltatásokkal teli öt év ellenére, azt le kell szögezni. 1950-ben a haladó szellemiségű Csárszky József a papok közül elsőként írja alá a stockholmi békeívet.¹⁰⁴ Ettől az időtől kezdve veszi kezdetét a hazafias papságban a magyar nemzetiségűek reprezentálása, kezdetben kb. 350 aláírója volt, ám 1950. június 14-től már hivatalosan is bejelentette a csehszlovák magyar ajkú papsága az Állami Egyházügyi Hivatalnál a hazafias papsághoz való csatlakozást. A békepapi mozgalom, vagyis a hazafias papság lényege az volt, hogy a templomokban a papok nem prédikálhattak a rendszer, illetve kommunista felfogás ellen.¹⁰⁵ A rezsim ellen küzdők száma ezzel jelentősen csökkent, egy-két kivételtől eltekintve a kommunista ideológiát bírálók csak bizonyos enyhébb időszakokban – amikor észrevették az esélyt a rendszer változtatásán – mertek felszólalni (1968, 1989). Azok a katolikus papok, akik a rendszert 1950 júniusa után is hangosan bírálták, azokra hasonló sors várt, mint a pártállam első évében. Összességében el lehet mondani, hogy az ezt

¹⁰² VÁRSZEGI 2010. 210–215.

¹⁰³ A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAROK LEXIKONA 2014. 43–44.

¹⁰⁴ Stockholmi békekonferencia: az 1950-es stockholmi konferencia alapjából az atomfegyverek betiltásáról szólt. Ám a kommunista országok vezetői és az egyház közösen “vállvetve” álltak ki a betiltás mellett, így a közös cél reményében egybe tudtak fogni. Egy táborban találja magát a két ellenfél.

¹⁰⁵ SZTYAHULA 2013. 168–169.

követő 1950 és 1956 közötti időszokról alig van egyházi ellenállás Európában. A békepapi mozgalommal egy időre győzött a kommunista rezsim, ám hogy ez mennyire helyénvaló azt bizonyítja az 1989-es rendszerváltoztatás, illetve a katolikus keresztény világ máig működő intézménye és rendszere.

Összefoglalás

A témám a csehszlovákiai katolikus egyház helyzetével, s azon belül a szlovákiai magyar papok, szerzetesek üldöztetésével foglalkozik az 1945-ben újonnan alakult Csehszlovákiában. Ezt a magyar nemzetiségi egyházi közösséget, illetve annak sorsát több tényező is befolyásolta. Egyrészt mivel nemzetiségi egyházi méltóságokról volt szó, így rájuk egyszerre vonatkoztak a magyar nemzetiséget sújtó csehszlovák intézkedések és törvények, illetve az egyházellenes kommunista ideológiai küzdelmet szolgáló törvények és rendeletek.

A nemzetiségi kérdésben, a történelemben meg lehet húzni egy határvonalat az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően, ám az egyháztörténetben erre nincs mód. Az 1945 és 1948 közötti időszak magyarelles eljárások, üldözések mellett megszülettek az egyházat háttérbe szorító rendeletek, majd a kommunista hatalomátvételt követően, az 1948. februári változások nyomán már ténylegesen találkozunk egyházat sújtó atrocitásokkal, meghurcoltatásokkal.

Az 1945. április 5-én elfogadott kassai kormányprogramba még nem kerülhettek be egyházakat érintő intézkedések, hiszen a koalíciós pártok közt erős cseh és szlovák polgári pártok is képviselték magukat. A kommunista ideológia azonban teret nyert, miután a kormányprogram meghirdetését követően Szlovákiában létrehozott belügyi megbízotti hivatal élére kommunista párti vezető került. A szlovákiai pártpolitikai térképen két jelentős párt étezett: egyrészt az egyházi ideológiával teljesen szembemenő Kommunista Párt, illetve a vele szemben álló Demokrata Párt, amelynek élén inkább evangélikus vallású vezetőket találunk. Így katolikus szempontból az áprilisi egyezményig eltelt idő – amikor az evangélikus párt megegyezik a katolikus felekezetű vezetőkkel – gyakorlatilag kevés pozitívumot hozott a katolikusok számára. Az egyezménynek köszönhetően a demokraták megnyerték az 1946-os szlovákiai választásokat. A győzelem ellenére fokozatosan nőtt a kommunisták tekintélye és fokozatosan nőtt az egyház elleni törvények száma is.

A népi demokratikus rezsim egyházpolitikájának a kezdeteit a szlovák nemzeti felkelés idején érdemes keresnünk. A Szlovák Nemzeti Tanács 1944 szeptemberében lezajlott ülésen három oktatásügyi rendelet fogadott el, amely

nagyon érzékenyen érintette volna az egyházat. Az 5/1944. számú rendelet biztosítani kívánta az iskolák államosítását, a 6/1944. számú rendelet megszüntette azokat az iskolákat, amelyeket 1938. október 6. után hoztak létre. A 7/1944. számú rendelet a koedukáció tilalmát számolta fel, s helyreállította a két világháború közötti csehszlovákiai gyakorlatot. A háború után így hamar megjelentek az egyházi jogköröket korlátozó rendelkezések, amelyek a Tiso-féle szlovák állam katolikus állampártjának minden pozícióját, bázisát radikálisan fel akarták számolni.

A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. május 16-i 34-es számú rendelete törvényerőre emelte az 1944-es iskolák államosításáról szóló rendeleteket, majd a 47-es számú rendelet gondoskodott az iskolák vagyonának az államosításáról, és az 1945. évi 80. számú 1945-ös rendelet már a kollégiumokat is elvette az egyház kezéből. 1945. augusztus 23-án Szlovák Nemzeti Tanács által elfogadott 99. számú rendelet, amely az állami és közszféra dolgozóinak szolgálati viszonyát kívánta rendezni. Ennek értelmében a katolikus egyházon belüli dolgozók államszolgálati voltak miatt kötelesek voltak kádervizsgálatnak alávetni magukat. Sőt 1945 áprilisában már a katolikus sajtót is felfüggesztette a szlovák megbízott testület.

A továbbiakban súlyosan érintette a katolikus egyházat a földreform is. 1947 júliusában 147/1947. számú törvényt életbe léptették, amely kimondta, hogy azok vagyonát is elkobozhatják, akiket a háborús bűnösség vádja nem érintett. Így az egyházi mezőgazdasági vagyon nagy részét e törvény felhasználásával szerezték meg. 1948. március 21-én a 46/1948. számú törvény már kimondottan az egyház tulajdonában lévő földterületekről szólt. A törvény alapját tehát elkoboztak minden olyan apró vagyont, amely valamilyen képen az egyházhoz köthető.

A kommunisták a hatalmának az ereje így láthatóan fokozatosan nőtt 1948 februárjáig, amikor átvették az ország irányítását. Ezt követően már gyakorlatilag kevés az ellenállás az egyház részéről is. A párhatalom rövid idő alatt megszüntette a diplomáciai kapcsolatait a Vatikánnal, amivel gyakorlatilag a katolikus egyház a legnagyobb és legfontosabb szövetségését veszítette el. A hatalom ezek után az egyház kiiktatását két úton, két módszerrel próbálta felgyorsítani. Egyrészt fokozatosan támadta és vádolta a katolikus vezetőket, és próbált valamiféle koholt vád alapján megfosztani a funkcióiktól.

A másik módszer a katolikus egyház belülről való felbomlását elősegítő kezdeményezés, amelyet a katolikus akció meghirdetésével próbálta fokozni. A katolikus akció egy olyan papi szervezet volt, amely anyagi ellenszolgáltatások

ellenében államhű egyházi munkát végzett. Az államhű papi tábor munkája 1949. június 10-én kezdődött a katolikus akció kiáltványa című programdokumentum meghirdetésével. Válaszul erre a püspöki kar összevonta az erejét és kiadta a Püspökök és ordináriusok szózata a hívekhez a nagy próba órájában. című pásztorlevelet, amelyet sok templomban felolvastak.

Ez a dokumentum egyértelművé tette, mire készülnek a kommunisták. A pásztorlevél felolvasását betiltották, s rendszerellenes cselekménnyé minősítették. Így annak felolvasása után vizsgálati fogság várta körlevelet felolvasó papokra. A hívők azonban sok helyen papjaikat védve őrséget álltak, sőt több helyen zavargások is történtek. A széthúzás a katolikus egyházon belül ezzel sikeres lett.

Az 1950-es években megkezdődhettek a nagyszabású egyházi koncepciók pererei is. Két nagy koncepció per ismerhetünk, az egyik 1950 januárjában a püspökök elleni, ahol Vojtašák, Buzalka és Gojdič püspököket 25 év, illetve életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. A másik nagy koncepció per a Machalka és társai elnevezésű szerzetesek elleni per, amelyben tíz szerzetest ítélték el 1950. március-április hónapban. A szerzetesek elleni per hátterében a szerzetesrendek elleni „barbár éjszaka” jogosságát kívánták igazolni. 1950. április 13-14. éjszakáján Csehszlovákia területén 76 kolostort és összesen 1180 szerzetest vett őrizetbe az állami rendőrség és a titkosszolgálat. 1950. augusztus 19-én az R-akció zajlott le a szerzetesnővérek elleni internálás formájában. Ez is hasonlóan működött, mint a korábbi K-akció a szerzetesrendekkel szemben.

A szerzetesek, illetve a katolikus püspökök kiiktatása után 1950 júniusában megindul a katolikus akcióból nyomán kialakított rendszerhű papok mozgalma az úgynevezett békepapi mozgalom, amelynek a célja nem más volt, mint a kommunista rendszer és a katolikus egyház kommunisták által irányított és ellenőrzött „együttélésének” a modellje. Ennek részéről a békepapság vállalta, hogy a templomokban a papok nem prédikálhattak a rendszer, illetve kommunista felfogás ellen.

Az 1945-1950-es időszakba a magyar nemzetiségű papság intenzíven kapcsolódott bele. A magyar kisebbségi jogfosztottság éveiben a szlovákiai magyar katolikus papságra egyformán vonatkoztak az egyházat sújtó rendelkezések és a kollektív bűnösként kezelt magyar nemzetiséget büntető rendeletek, törvények. A kezdeti szakaszban az intézkedések legsúlyosabban az anyaországból 1938 után áttelepült katolikus papokat érintették. Jó példa rá Madarász István kassai püspök esete, akit szlovák származása ellenére már 1945 áprilisában kiutasítottak az országból, mivel kinevezésére 1938 után került sor, és mert a magyarországi egyháztól kapta a pozícióját.

Ezen kívül elég volt a kiutasításra az is, ha valamilyen plébános 1938-as bevonuló magyar hadsereget fogadta, vagy az ünneplő tömegnek beszédet, prédikációt mondott. Egyelőre csak 22 papról van tudomásunk, akiket az országból kitoloncoltak. Ezen kívül majdnem 200 papról tudunk, akiket a kisebbségi intézkedések (jogfosztások) valamilyen formában érintettek.

A magyar kisebbség csehországi deportálásakor a magyar katolikus papság missziós munkába fogott, hogy híveinek a fájdalmát csökkenthesse. A missziós munka során levél pasztorációs munkát is végeztek azok a katolikus papok, akik kimentek meglátogatni híveiket. több mint ötven papról van tudomásunk, akik kimentek a csehországi deportáltakhoz. A legnagyobb munkát ebben a történetben Burián László végzett, aki nem csak megszervezte a missziót, de maga is egy évet töltött Csehországban.

A magyarelles intézkedések kapcsán több tiltakozó is felszólalt a csehszlovákiai magyar közösség védelmében. Ám érdemi munkát főként az két csoport végzett, amelyek Mindszenty bíborossal álltak kapcsolatban és a jelentéseiket neki, illetve a magyar kormánynak is elküldték. Ez a két csoport nem más, mint a Bokor László körül összpontosult katolikus papok csoportja, illetve a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség, melynek a vezetője Arany A. László pozsonyi egyetemi tanár és Hentz Zoltán főiskolai hallgató volt. A magyarországi hercegprímás letartóztatásával az ÁVÓ megtalálta azokat a csehszlovákiai vonatkozású iratokat, melyek terhelő bizonyítéknak számítottak a szocialista rend elleni fellépés tekintetében. Ezeket a magyar hatóságok átadták a csehszlovák hatóságoknak.

1949 tavaszán 28 magyar katolikus papot és református magyart lelkészt tartóztattak le azzal a váddal, hogy adatokat szolgáltatottak Mindszenty bíborosnak a felvidéki magyarságot sújtó eljárásokról. Bokor Lászlót, Kókeszi tanítóját vádolták azzal, hogy Mindszenty felvidéki összekötője, Ez volt az ún. „Bokorcsoport”. Ezen kívül a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség (CSMDNSZ) volt a legszervezettebb ellenálló mozgalom.

1949. április elején megkezdtek a papok és hívek letartóztatását, akik valamilyen összefüggésbe hozhatóak voltak Mindszentyvel. A Bokor- és az Arany A. László, illetve Arany és Hentz vezette csoportot végül összevonták (ez volt a pozsonyi „Mindszenty-per”) és együtt ítélték fölöttük. A papok egy része, akik Bokorral álltak kapcsolatban, ügyesen védekeztek, és így felmentették őket. 1949. december 30-án a pozsonyi Állambíróság ítéletet hirdetett a Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség aktivistái elleni perben is, akiket már bünszónak találtak. A vezetőket a bíróság 8 és 2 év közötti börtönbüntetésre ítélte.

Az üldözések ezek után sem szűntek meg. A legtöbb esetben az üldözés és a kisebb zavargások a Püspökök és ordináriusok szózata a hívekhez a nagy próba órájában. című prédikációslevél felolvasása, majd a helyi hívek lelkipásztoruk elhurcolásától való félelem jelentette. Az utolsó karddöfést az 1950-ben megalakuló békepapi mozgalom jelentette, amibe a csehszlovákiai magyar papság zöme csatlakozott. A rendszerellenes földalatti papság alig volt több mint nyugati könyvek csempészegylete. Csárszky József kassai püspök 1950. június 14-től már hivatalosan is bejelentette, hogy a csehszlovák magyar ajkú papság az Állami Egyházügyi Hivatalban a hazafias papsághoz csatlakozott. Összességében el lehet mondani, hogy az ezt követő 1950 és 1956 közötti időszakról alig van egyházi ellenállás Európában. A békepapi mozgalommal egy időre győzött a kommunista rezsim, ám hogy ez mennyire helyénvaló azt bizonyítja az 1989-es rendszerváltoztatás, illetve a katolikus keresztény világ máig napig működő intézménye és rendszere.

Felhasznált irodalom

Források

1. A rozsnyói helynöki hivatal átirata a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. In: Tóth László: Hontalanok. Dunaszerdahely, 2014.
2. Csehszlovákiai magyarok levele XII. Pius pápához. In: Tóth László: Hontalanok. Dunaszerdahely, 2014.
3. Dr. Pethő Károly katolikus pap jelentése a Cseh- és Morvaországba deportáltak helyzetéről. In: Tóth László: Hontalanok. Dunaszerdahely, 2014.
4. Molnár József alistáti plébános levele a Csehországba deportált hívekhöz. In: Tóth László: Hontalanok. Dunaszerdahely, 2014.
5. Program prvej domácej vlády republiky, vlády Národného frontu Čechov a Slovákov. Ministerstvo informácií, Košice 1945. – Az új Csehszlovák kormány, a csehek és szlovákok Nemzeti Frontja Kormányának Programja. Kassa 1945.

Monográfiák és tanulmánykötetek

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAROK LEXIKONA

A csehszlovákiai magyarok lexikona. Bratislava, 2014.

ADRIÁNYI 2005

ADRIÁNYI Gábor: A katolikus egyház története a XX. században Kelet-, Közép-kelet és Dél-Európában. Budapest, 2005.

BALOGH 2008

BALOGH MARGIT (szerk.): Felekeztek, egyházpolitika, identitás. Konfessie, cirkevná politika, identita. Budapest 2008.

BÁRDI–FEDINEC

BÁRDI Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Erdélyi Magyar Adatbank.

BUDA 2012

BUDA Ferenc: Töredékek a Tardoskedd történetéből, A római katolikus egyház története. Tardoskedd, 2012.

FIAMOVÁ–JAKUBČIN 2010

FIAMOVÁ, Martina – JAKUBČIN, Pavol: Prenasledovanie Cirkvi v komunistických štátoch strednej a východnej Európy. Bratislava, 2010

JAKAB 2009

JAKAB Attila: Vergődésben. Budapest, 2009.

JAKUBČIN 2010

JAKUBČIN, Pavol: Likvidácia reholí a ich život v ilegality v rokoch 1950–1989. Bratislava, 2010

KAPLAN 1993

KAPLAN, Karel: Csehszlovákia igazi arca 1945–1948. Pozsony 1993.

KARAFFA–FARKAS 2009

KARAFFA János – Farkas Zsolt: Lénár Károly atya – Krisztus bátor helytartója. Dunaszerdahely, 2009.

KOLLER 2002

KOLLER Gyula: Magvetők életútja. Nádsgéz, 2002.

KOVÁČ 2011

KOVÁČ Dušan: Szlovákia Története. Bratislava, 2011.

LETZ 2007

LETZ Róbert: Dokumenty k procesu s katolíckými biskupmi Jánom Vojaššákom, Michalom Buzalkom, Pavlom Gojdičom. Bratislava, 2007.

MANDZÁK 2008

MANDZÁK Daniel Anatáz: Agent a špión Vatikánu. Bratislava, 2008.

MINDSZENTY 1989

MINDSZENTY József: Emlékirataim. Budapest, 1989.

MOLNÁR–SZARKA 2007

MOLNÁR Imre–SZARKA László: Otthontalan emlékezet. Komárom. 2007.

PAVLÍK 1975

PAVLÍK, Ondrej: Z bojov o jednotnú školu. Bratislava, 1975.

POPÉLY–ŠUTAJ –SZARKA 2007

POPÉLY Árpád–ŠUTAJ, Štefan–SZARKA László: Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948. Attraktor, Máriabesenyő/Gödöllő, 2007.

ROMSICS 2011

ROMSICS Ignác: A 20. század rövid története. Budapest, 2011.

SIMON 2014

SIMON Attila: Magyar idők a felvidéken. Budapest, 2014.

SZARKA 2005

SZARKA László (szerk.): Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. – Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések. Komárom, 2005.

SZTYAHULA 2013

SZTYAHULA László: A Csehszlovákiai magyar katolikus egyház története 1918–1950. Kéménd, 2013.

TOMKA 2005

TOMKA Ferenc: Halálra szántak, mégis élünk. Budapest, 2005

TÓTH-VÉGH 2007

TÓTH Károly – Végh László: Elmékkönyv Arany A. László tiszteletére. Somorja, 2007.

TÓTH 2014

TÓTH László: Hontalanok. Dunaszerdahely, 2014

VADKERTY 1993

VADKERTY Katalin: A reszlovakizáció. Pozsony 1993.

VIDA 2005

VIDA István (szerk.): Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez 1938. június–1944. október. Dokumentumok. Budapest 2005.

Tanulmányok

BEKE 2011

BEKE Margit: Madarász István kassai megyéspüspök. Magyar Sion, Új folyam V., 2011/1.

BERNÁTOVÁ 2010

BERNÁTOVÁ, Lenka: Príčiny prenasledovania členov rehoľných spoločností vincentiek a lazaristov. IN: JAKUBČÍN, Pavol: Likvidácia reholí, Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010.

BUKOVSKY 2007

BUKOVSKY László: Arany Albert László és a Csehszlovákiai MagyarNépi Demokratikus Szövetség. IN: TÓTH, Károly – VÉGH, László: Elmékkönyv Arany A. László tiszteletére. Somorja, 2007.

HALKO 2008

HALKO, Jozef: A felforgató katolikus akció Csehszlovákiában, avagy a szlovákiai katolikusok identitásának a próbája. IN: BALOGH, Margit (szerk.): Felekeztek, egyházpolitika, identitás. Konfessie, cirkevná politika, identita. Budapest 2008.

LETZ 2008

LETZ, Róbert: Cirkevná politika štátu na Slovensku v rokoch 1945-1989. In: Balogh, Margit: Felekeztek, egyházpolitika, identitás. Budapest, 2008.

PETRINSKÝ 2008

PETRINSKÝ, A. Ivan: Egyházpolitika Szlovákiában 1945-1948 között. In: Balogh, Margit (szerk.): Felekeztek, egyházpolitika, identitás. Konfessie, cirkevná politika, identita. Budapest 2008.

POPÉLY

POPÉLY Árpád: A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása: deportálás, lakosságcsere és reszlovakizáció. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Erdélyi Magyar Adatbank.

- POPÉLY 2002   POPÉLY Árpád: Lakosságcsere és reszlovakizáció. Demográfia. 2002/4
- POPÉLY 2007
POPÉLY Árpád: A szlovákiai magyarság csehországi deportálása. In: Molnár Imre és Szarka László: Otthontalan emlékezet – Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. Komárom, 2007.
- POPÉLY 2008
POPÉLY Árpád: A csehszlovák-magyar lakosságcsere és az áttelepítésre kijelölt szlovákiai magyarok névjegyzékei. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle, X. évfolyam, Somorja, 2008
- ŠABO 2010
ŠABO Martin: Perzekúcia katolíkov a zvlášť rehoľníkov v komunistickom Československu s prihliadnutím na vtedajšie právo. In: Jakubčín, Pavol: Likvidácia reholí, Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010.
- ŠUTAJ 2004
ŠUTAJ, Štefan: A szlovák katolikus püspöki kar tiltakozása a magyarok Szlovákiából Csehországba történő telepítése ellen. Regio 2., 3. szám, 2004.
- SZARKA 2002
SZARKA László: Edvard Beneš elnöki dekrétumairól, Németek és magyarok ki-telepítése Csehszlovákiából. In: Historia, 2002. 2. szám
- SZARKA 2005
SZARKA László: A kollektív bűnösség elve a szlovákiai magyagyar kisebbséget sújtó jogszabályokban 1944 és 1949 között, IN: Szarka László (szerk.): Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944-1949 – Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések. Komárom, 2005.
- SZARKA 2007
SZARKA László: A magyarok jogfosztásának szlovákiai külön szabályozása. In: História, 2007. 8. szám
- SZARKA 2007
SZARKA László: A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó dekrétumok és rendeletek. In: Popély Árpád – Šutaj, Štefan – Szarka László: Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés 1945–1948, Történeti háttér, dokumentumok és jogszabályok. Máriabesenyő–Gödöllő, 2007.
- VADKERTY 2007
VADKERTY Katalin: A belső telepítés Szlovákiában (1945-1949). In: Molnár Imre – Szarka László: Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára, Komárom, 2007.
- VADKERTY 2010
VADKERTY Katalin: A magyarüldözés szolgálatában, A csehszlovákiai népbíróság történetéből 1945-1948. In.: Nagy Magyarország. 2010. Október

VÁRSZEGI 2010

VÁRSZEGI Asztrik: A pannonhalmi bencések élete Komárom városában a Csehszlovák Közársaságban majd Szlovákiában. IN: Jakubčín, Pavol: Likvidácia reholí, Ústav pamäti národa, Bratislava, 2010.

Sajtóforrások

1. Demográfia
2. Fórum Társadalomtudományi Szemle
3. História
4. Hlas Nitrianskeho Kraja,
5. Magyar Sion
6. Nagy Magyarország
7. Regio 2
8. Remény, katolikus hetilap

Egyéb – internetes portálok

1. <http://lexikon.katolikus.hu/F/Felvid%C3%A9k.html> (letöltve: 2015. április 29.)
2. <http://www.hirek.sk/multunk/20120414164227/A-62-ekkel-ezelotti-borzal-makra-emlekeztek-Garamszentbenedeken.html> (letöltve: 2015. április 29.)

Benedek Viktória

Kárpátalja népesség számának alakulása 2009–2014 között

Ukrajna a világ azon országai közé tartozik, ahol a természetes szaporulat negatív előjelű, tehát természetes fogyásról beszélhetünk. Jelentős az ország migrációs vesztesége is. Mindezek következtében az ország lakossága 1992 óta folyamatosan csökken, így a múlt század kilencvenes éveinek 52 milliós lakossága mára 45 millió főre csökkent. Természetesen a területi eltérések a lakosságszám dinamikájában is megfigyelhetők, így nem minden régió lakossága csökken azonos mértékben, sőt a rivnei és kárpátaljai területeken népességszám növekedés zajlik. Ami számunkra a dolgozat szempontjából érdekes, az Kárpátalja népesség számának alakulása.

Az országban először és utoljára, 2001-ben volt népszámlálás, az ezt követő 2011-re volt eltervezve, de minden évben elhalasztották, más és más okokra hivatkozva, a mai álláspont szerint egészen 2016-ra.¹

A statisztikai hivatalok adatait felhasználva, átdolgozva és kiértékelve, valós és naprakész információt kaphatunk érdeklődésünk tárgyáról. A kutatásunk témája azért fontos, mivel megtudhatjuk, hogy 2009 után, hogyan alakult Kárpátalja népességének a száma, milyen változások mentek végbe a vidék lakosságának összetételében, migrációban stb. Azt szeretnénk megvizsgálni, hogy az adott időszakban a változásokat mi idézte elő és milyen mértékben befolyásolta egy-egy tényező, illetve hogy a 2013-tól elkezdődött Kelet-Ukrajnai incidensek hogyan befolyásolták Kárpátalja népességét, melyik közigazgatási egységben nyilvánul meg leginkább a hatása.

Munkánk négy fejezetében szeretnénk választ kapni a megye demográfiai mutatóit befolyásoló és problémáit okozó tényezőkkel kapcsolatosan. Először röviden bemutatjuk az általunk vizsgált terület demográfiai jellemzését 2009-ig, részben a korábbi évek szakirodalmaira hagyatkozva, összegezve azokat. Ezután ismertetjük az általunk hasznosnak vélt fontosabb szakirodalmat, amelyeket felhasználunk a munkában és kitérünk a kutatási módszerekre is.

¹ Держстат України, 2009 – 2015.

Végül összegezzük az eredményeinket, és a saját szerkesztésű térképekkel, diagramokkal és táblázatokkal ábrázoljuk és elemezzük őket.

Az eredmények tükrében reméljük hasznos lesz egyéb munkákhoz is.

Kárpátalja demográfiai jellemzése

Ukrajna rövid fennállása óta mindössze egyetlen alkalommal tartottak népszámlálást. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően 10 évente meg kellene szervezni a soros felmérést, ez azonban különböző okok miatt nincs kivitelezve.²

Ukrajna függetlenné válása előtt, a Szovjetunió 1989-es népszámlálása után a soron következő felmérés ideje 1999-re volt kitűzve, amely anyagi háttér hiányában elhalasztódott 2001-ig.

A szóban forgó népszámlálás eredményeit, amelynek eszmei időpontját 2001. december 5-re határozták meg, csak kevéssel egy év múlva hozták nyilvánosságra, az eredmények feldolgozása végett. Az adatok elérhető változatát országos, megyei és járási összesítésekben, illetve települési bontásban, többek között az összlakosságra vonatkozóan határozták meg.³

Kárpátalja lakossága a 2009-es adatok szerint 1 242 062 fő volt, népsűrűsége pedig 97 fő/km².⁴ A lakosság egyenlőtlenül oszlik el a megye közigazgatási egységei között.⁵

2009-ban a legnépesebb járás a Técsői. Népesebbnek tekinthető még a Nagyszőlősi, Rahói, Munkácsi, Ilosvai, Huszti járások és Ungvár város. A legkevesebben a hegyvidéki területeken, a Volóci, Nagybereznai és a Perecsenyi járásokban, illetve Beregszászban, Huszton és Csapon élnek (1. ábra).

² MOLNÁR – MOLNÁR D. 2005.

³ MOLNÁR – MOLNÁR D. 2005.

⁴ KÁRPÁTALJAI MEGYEI STATISZTIKAI HIVATAL, 2014.

⁵ MOLNÁR 2009. 174.

1. ábra. Kárpátalja népesség számának és népsűrűségének eloszlása a közigazgatási egységekben, 2009-ben

(Forrás: Saját szerkesztés a KMSH 2009. évi adatai alapján)

Az öt megyei jelentőségű város közül kiemelkedik Ungvár, amelynek lakossága meghaladja a százezer főt is, illetve Munkács, ahol több mint nyolcvanezen élnek. Csap messze elmarad mögöttük, mindössze 8814 főjével.

A megyén belül a népsűrűség eloszlása szintén egyenlőtlen, a legnagyobb népsűrűségű közigazgatási egységek Munkács és Ungvár, ahol eléri a 2000 fő/km²-t. A járások közül a legmagasabb értékekkel a megye középső része, azaz a Nagyszőlősi-, Ilosvai-, Huszti-, és a Munkácsi járás rendelkezik (I. táblázat).

A síkvidéki járások (Ungvári-, Munkácsi-, Beregszászi-, Nagyszőlősi-) népsűrűsége átlagosan 174 fő/km², az előhegyieké (Ilosvai-, Huszti-, Técsői-) 106 fő/km², a hegyvidékieké pedig 48 fő/km².⁶

⁶ MOLNÁR 2009. 174–175.

	Népességszám, fő	Népsűrűség, fő/km ²
Ungvár	114901	2089
Beregszász	24316	540
Munkács	83100	2681
Huszt	31076	432
Csap	8814	678
Beregszászi járás	51967	85
Nagybereznai járás	26735	33
Nagyszőlősi járás	118035	169
Volóci járás	24456	45
Ilosvai járás	98947	105
Ökörmezői járás	48215	41
Munkácsi járás	100320	101
Perecsenyi járás	31337	50
Rahói járás	90664	48
Szolyvai járás	53567	79
Técsői járás	172049	95
Ungvári járás	68000	82
Husztai járás	95640	103
Kárpátalja	1242062	97

I. táblázat. Kárpátalja közigazgatási egységeinek népesség száma és népsűrűsége 2009-ben
(Saját szerkesztés a KMSH 2009. évi adatai alapján)

A falusi lakosság aránya 63,2%, a városi lakosságé 36,8%. A nemek szerinti összetétel 2008-ban a következő volt: férfi 47,9 %, nő 52,1%, vagyis 1000 férfira 1077 nő jut.⁷ A nemzetiségek között lényeges eltérések vannak a nemek közötti arányban, a legtöbb nemzetiségnél nőtöbblet figyelhető meg. Magyar népességnél 1000 férfi/1099 nő, ukránoknál 1000 férfi/1068 nő, cigányoknál 1000 férfi/1047 nő, románoknál 1000 férfi/1016 nő arány figyelhető meg. Férfitöbblet csak az egyes betelepült nemzeteknél fordul elő, mint az azerbajdzsánok, a grúzok és örmények körében.⁸

⁷ MOLNÁR 2009. 184.

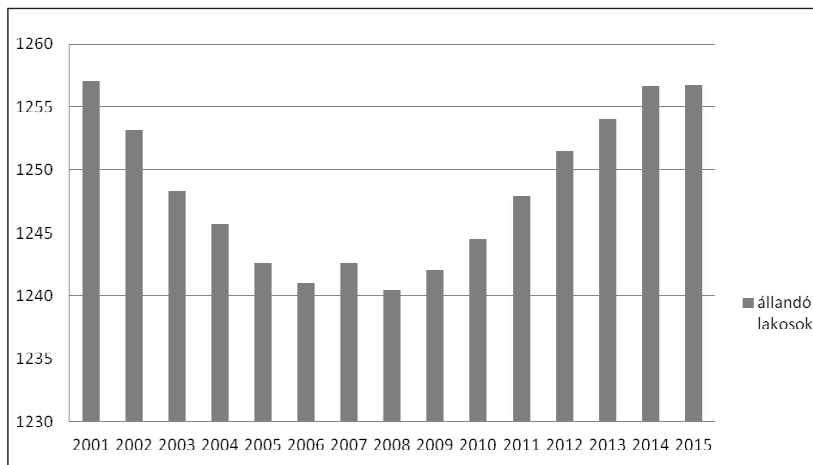
⁸ MOLNÁR 2009. 184.

Kor szerinti összetétel: fiatalok 23,9%, munkaképes korú 58,5%, öreg 17,6%.

Kárpátalja népességének egyik alapvető jellemzője az etnikai sokszínűség. A nagyobb nemzetiségek aránya 2001-ben a következő volt: ukrán 81%, magyar 12,7%, román 2,6%, orosz 2,9%, cigány 1,1%, egyéb nemzetiségek 1,1%.⁹

A népességszám alakulása 2009 – 2014 között

Kárpátalja állandó lakosságának évenkénti változását célszerű diagramon ábrázolni. Az adatokat az Ukrajna Állami Statisztikai Hivatal Honlapjáról gyűjtöttük össze, amelyek a 2001-es összukrajnai népszámlálásig visszamenőleg elérhetőek.

2. ábra. Kárpátalja népességszámának alakulása 2001 – 2015 között
(Saját szerkesztés a KMSH 2001 - 2015. évi adatai alapján)

Kárpátalja népessége 2001-től egészen 2006-ig folyamatosan csökken (2. ábra). A 2004-ben az ukrán kormány által bevezetett gyermekáldást ösztönző nagymértékű anyagi támogatások következményeként 2006-tól észlelhető az emelkedés. A két éves késés a bevezetéshez képest azzal indokolható, hogy ugyan 2004-ben elindult a támogatási indítvány, de azonnal nem lehetett érzékelni, hogy mennyire komoly az kezdeményezés. Azonban, amikor látható volt, hogy működőképes, illetve az anyák megkapják az anyagi támogatást, két év

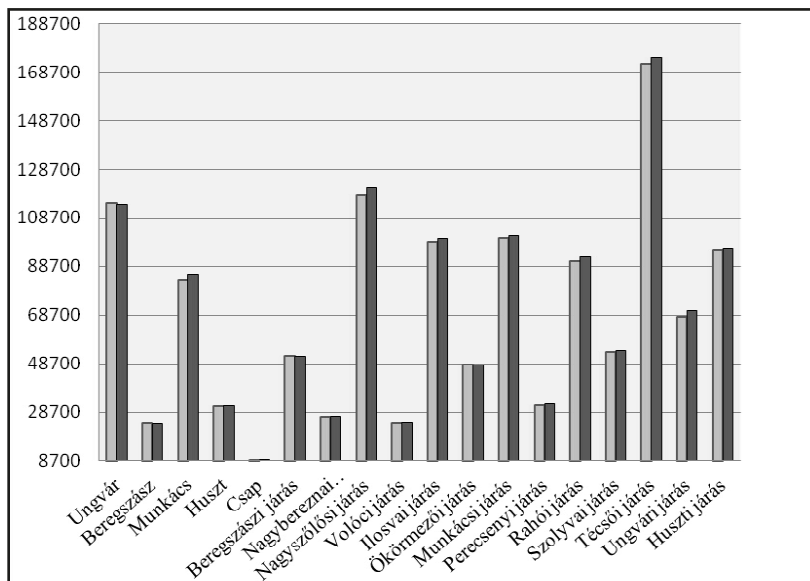
⁹ MOLNÁR 2009. 187.

múlva már látszott a növekedés a megye lakosság számában. Ez elsősorban a cigányok körében lett jelentős, illetve sok demográfiai jellegzetesség magyarázható ezzel.

Egyik alapvető vonás, hogy Ukrajna szinte minden „oblasztyjában” csökken a lakosság száma, kivétel ez alól a Kárpátaljai és a Rivnei területek.¹⁰ Ebből vonatkoztatva és második vonás is egyben, hogy Kárpátalja jellemzően rurális terület, vagyis a népesség jelentős része falvakban él, amelynek szintén több magyarázata, illetve oka van.

Kárpátalja életszínvonala alacsony a környező országokhoz képest. A falvakban nagyobb a születés szám, többen vállalnak akár több gyereket is, mivel olcsóbb a megélhetés, ennek következtében a népesség jelentős része vidéken él.

A legmagasabb népességszámát 2014–2015-re érte el a megye. A jobb átláthatóság érdekében a változásokat közigazgatási egységekre lebontva hasonlításuk össze a Statisztikai Hivatal 2009-es és 2014-es értékeit.

3. ábra. Kárpátalja közigazgatási egységeinek népessége 2009-ben és 2014-ben
(Saját szerkesztés a KMSH 2009 és 2014-es évi adatai alapján)

¹⁰ KOC SIS – BOTTLIK – TÁTRAI 2006.

A diagramon a világos színnel jelölt oszlopok a 2009. évi statisztika adatokat mutatják, míg a sötét oszlopok a 2014. évi statisztikai adatokat. Látszik, hogy Kárpátalja legnépesebb közigazgatási egysége a Técsői járás (3. ábra), tőle kissé elmaradva, de népesnek tekinthető a Nagyszőlősi járás és Ungvár város. Nem sokkal marad csak le a Huszti-, az Ilosvai- és a Munkácsi járások értéke. Legkevesebb a lakosság Csap, Beregszász és Huszt városokban, valamint a hegyvidéki régiókban, mint a Nagybereznai-, a Perecsenyi-, az Ökörmezői-, a Volóci járásokban.

A lakosság 2009-hez képest nőtt az Ilosvai-, Nagyszőlősi-, Munkácsi-, Perecsenyi-, Rahói-, Ungvári-, Técső járásokban, és Huszt, Munkács jársai központokban (II. táblázat). Ezek a növekedések eredményezik azt, hogy Kárpátalja lakosságának, bár kis mértékben, de pozitív a természetes szaporulata. Éves bontásban a következő értékeket kapjuk:

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Kárpátalja	1242062	1244458	1247814	1251517	1254045	1256745
Ungvár	114901	114852	115040	114808	114426	114048
Beregszász	24316	24256	24194	24140	24049	23993
Munkács	83100	83464	83918	84303	84841	85258
Huszt	31076	31123	31230	31352	31356	31318
Csap	8814	8892	8912	9002	8976	9001
Beregszászi járás	51967	51881	51856	52015	51873	51939
Nagybereznai járás	26735	26627	26601	26617	26710	26785
Nagyszőlősi járás	118035	118559	119175	119859	120379	120857
Volóci járás	24456	24477	24522	24460	24488	24463
Ilosvai járás	98947	99013	99160	99552	99698	100043
Ökörmezői járás	48215	48074	48042	48028	48002	47953
Munkácsi járás	100320	100513	100734	100968	101098	101275
Perecsenyi járás	31337	31398	31539	31684	31904	32044

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Rahói járás	90664	91027	91386	91758	92132	92542
Szolyvai járás	53567	53639	53739	53907	54002	54089
Técsői járás	172049	172564	173128	173701	174160	174746
Ungvári járás	68000	68365	68753	69326	69817	70407
Huszt járás	95640	95734	95885	96037	96134	96210

IV. táblázat. Kárpátalja népességszámának változása az adott időszakban
(Forrás: Saját szerkesztés a KMSH2009 – 2014 évi adatai alapján)

Születések és halálozások száma, természetes szaporulat

Kárpátalja születési rátája az ezredforduló táján mindössze 11 ‰ volt.¹¹ A következő években kezdődött enyhe emelkedés mára elérte a 14,8 ‰-t (III. táblázat). A fordulat oka több változással is magyarázható. Fontos megemlíteni, hogy az ország a gazdasági válságból való kilábalása is abban az időben volt jellemző. Másik fontos aspektus, hogy 2004-ben hatályba lépett az ukrán kormány gyermekvállalást ösztönző „programja”.¹²

Az intézkedések eredményeit azonban csak 2006-os évtől kezdve lehet érzékelni, amikor a lakosság megbizonyosodott róla, hogy valóban támogatják a születendő egyént. Leginkább a romák körében örvend ez nagy népszerűségnek.

	Natalitás	Mortalitás	Természetes szaporulat
Kárpátalja	14,8	11,9	2,8
Ungvár	12,2	10,7	1,5
Beregszász	13,9	14,4	-0,5
Munkács	12,3	10,8	1,5
Huszt	15,4	11,9	3,5
Csap	12,8	11,1	1,7

¹¹ MOLNÁR D. 2009. 177.

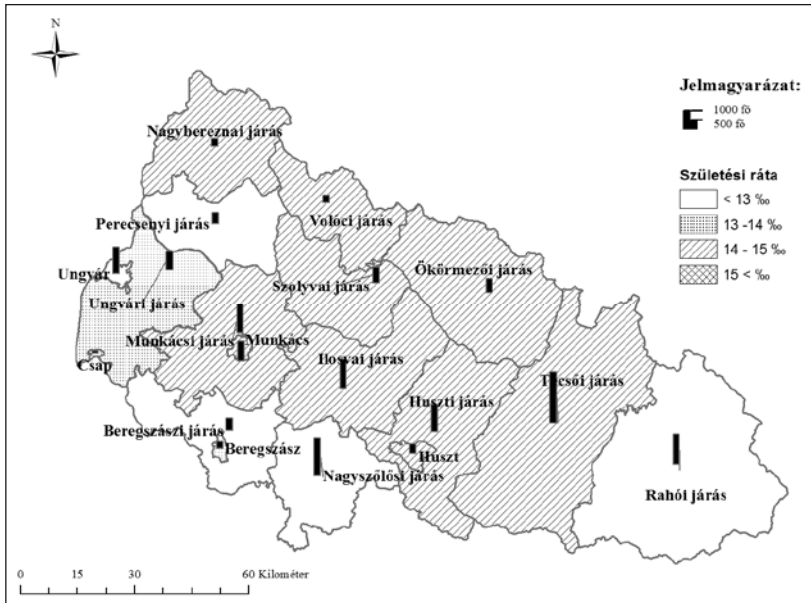
¹² Держстат України 2015.

	Natalitás	Mortalitás	Természetes szaporulat
Beregszászi járás	12,8	13,3	-0,4
Nagybereznai járás	14,8	15,6	-0,8
Nagyszőlősi járás	16,4	12,0	4,4
Volóci járás	14,7	13,4	1,3
Ilosvai járás	15,1	11,4	3,8
Ökörmezői járás	14,8	12,9	1,9
Munkácsi járás	14,6	13,5	1,1
Perecsenyi járás	17,9	14,4	3,6
Rahói járás	17,3	11,6	5,7
Szolyvai járás	15,0	12,6	2,3
Técsői járás	15,4	10,3	5,2
Ungvári járás	14,0	12,7	1,3
Husztai járás	14,9	11,8	3,1

I. táblázat. A születési ráta, a halálzási ráta és a természetes szaporulat átlagos értékei Kárpátalja közigazgatási egységeiben, 2009 – 2014 között, ezrelékben (Saját szerkesztés a KMSH 2009 - 2014 évi adatai alapján)

A natalitás alakulását 2009 – 2014 között, illetve annak területi különbségeit térképen ábráztuk (4. ábra). Jól kitűnik, hogy hol a legmagasabb a születési ráta és hol a legalacsonyabb. Kezdjük legmagasabbal. Sötét színnel jelöltük a legmagasabb születési rátával rendelkező járásokat, mint a Perecsenyi-, a Rahói- és a Nagyszőlősi járások. A Nagyszőlősi járás azért is érdekes, mivel itt él Kárpátalja legnagyobb cigányközössége.¹³ A Perecsenyi- és a Rahói járásokban, azaz a hegyvidéki térségekben bátrabban vállalnak családot.

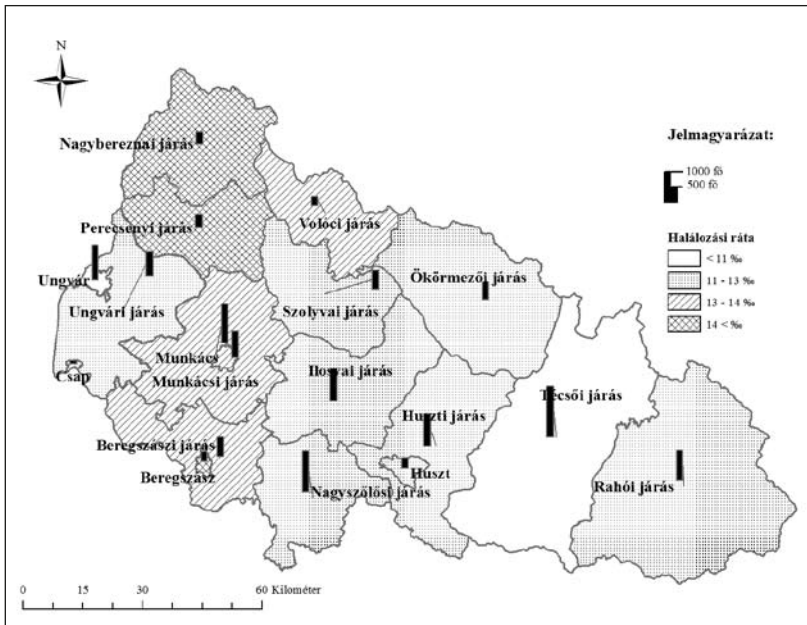
¹³ BRAUN – CSERNICKÓ – MOLNÁR 2010.

4. ábra. Születések száma és születési ráta átlaga 2009 – 2014-es időszakban (‰)
(Saját szerkesztés a KMSH 2009- 2014 évi adatai alapján)

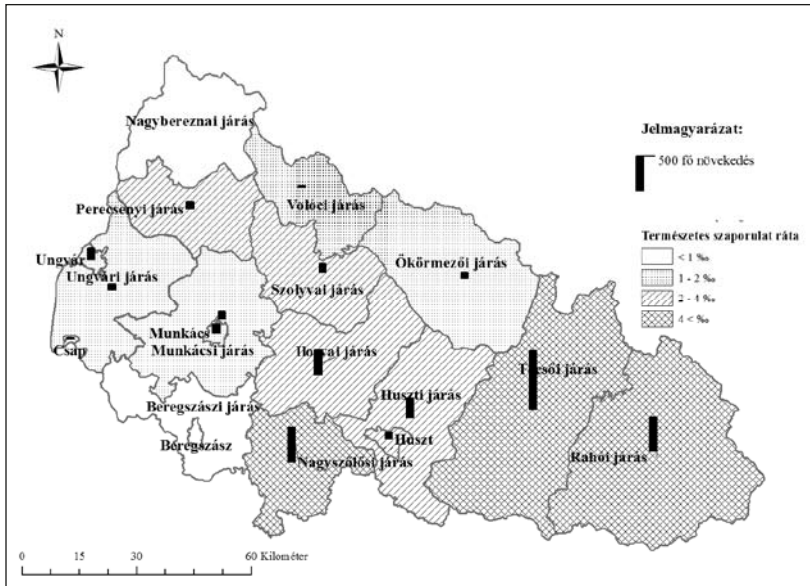
Legalacsonyabb a születési ráta a Beregszászi járásban és Ungváron, valamint Munkácson. Ezekben a közigazgatási egységekben még a 13‰-t sem éri el. Magyarázata lehet, hogy itt a legnagyobb az elvándorlás, illetve az ingázók száma, ami nem kedvez a gyerekvállalásnak. Meg kell még említeni a Tésői járást, mint Kárpátalján legnépesebbet (Ukrajna második legnépesebb járása), a natalitás 15,4‰. Bár itt élnek a legtöbben, mégsem itt születnek legtöbben, mert az állandó lakossághoz képest kevesebb az érték (4. ábra).

A halálozási ráta, vagy más néven mortalitás már az ezredfordulóra elérte a születési ráta értékét, vagyis a 11‰-t¹⁶, majd tovább emelkedett 13‰-ig. Ha a 2009 és 2014 közötti átlagot nézzük, akkor átlagosan a megyére nézve 12 ‰ lesz, így nem éri el a születési ráta átlagát (5. ábra). Ez eredményezi a lakosság lassú növekedését.

5. ábra. Halálzások száma és a halálzási ráta átlaga a 2009 – 2014-es időszakban (%)
(Saját szerkesztés a KMSH 2009- 2014 évi adatai alapján)

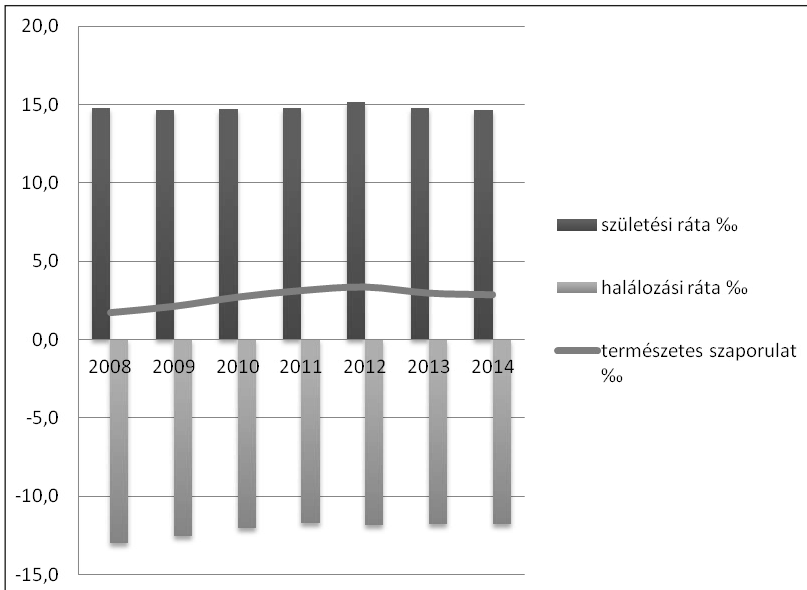

6. ábra. Természetes szaporulat száma és a természetes szaporulat átlaga a 2009–2014-es időszakban (‰)
(Saját szerkesztés a KMSH 2009- 2014 évi adatai alapján)

A születések száma és a halálozások száma különbsége a természetes szaporulat. A természetes szaporulat átlaga Kárpátalján 2,8 ‰, de különböző közigazgatási egységekben más-más az érték (6. ábra). Legtöbb járásban pozitív, illetve kimagasló értékek is előfordulnak a Nagyszőlősi-, a Técsői vagy az Rahói járásokban.

Negatív előjelű a természetes szaporodás Beregszászban, illetve a Beregszászi- és a Nagybereznai járásokban.

A születési és halálozási ráta, valamint a természetes szaporodás alakulását diagramon szemléltetjük (7. ábra).

7. ábra. Születési ráta, halálzási ráta és természetes szaporulat alakulása (2008 – 2014)
(Saját szerkesztés a KMSH 2008-2014 évi adatai alapján)

A fenti diagramon a születési- és halálzási ráta értékei, valamint a természetes szaporulat látható 2009 és 2014 között. Mind a natalitás, mind mortalitás hasonló értékek között mozog. A születések száma ez alapján 2012-ben érte el a maximumát, a 15,2 %-t, a halálzások pedig 2009-től enyhén csökkennek, jelenleg 11,8 %. A természetes szaporulat szintén a 2012-es évben volt a legmagasabb (IV. táblázat).

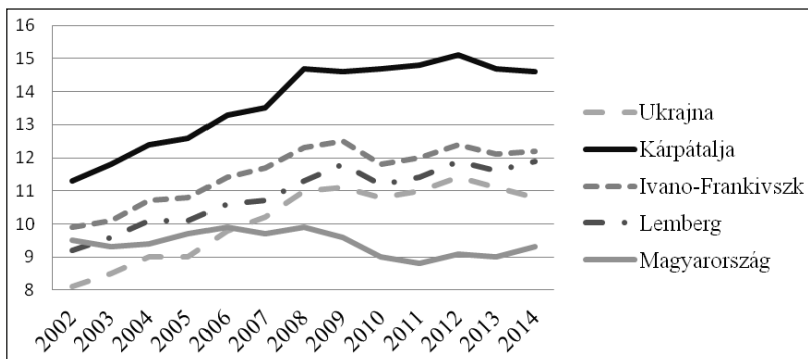
	Születési ráta ‰	Halálozási ráta ‰	Természetes szaporulat ‰
2009	14,7	-12,5	2,1
2010	14,7	-12,0	2,7
2011	14,8	-11,7	3,1
2012	15,2	-11,8	3,3
2013	14,7	-11,8	2,9
2014	14,6	-11,8	2,8

4. táblázat. Kárpátalja születési-, halálozási rátájának és természetes szaporulatának alakulása 2009 – 2014-es időszakban

(Forrás: Saját szerkesztés a KMSH 2009- 2014 évi adatai alapján)

A pozitív növekedés oka valószínűleg a már említett anyagi támogatások minden újszülött után. A 2013-tól való csökkenést pedig az instabil politikai helyzet mutatójaként könyvelhetjük el.

Érdekességként még végeztünk egy összehasonlítást 2002–2014-es időszakra, a Kárpátalja és az öt körbevevő területek születési-és halálozási szám, valamint a természetes szaporulat értékeire vonatkozóan.

8. ábra. Születések számának alakulása 2002 – 2014 között

(Forrás: Saját szerkesztés az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai és a magyarországi KSH adatai alapján, 2002 – 2015 éves adatokat használva)¹⁴

¹⁴ KSH [2015]

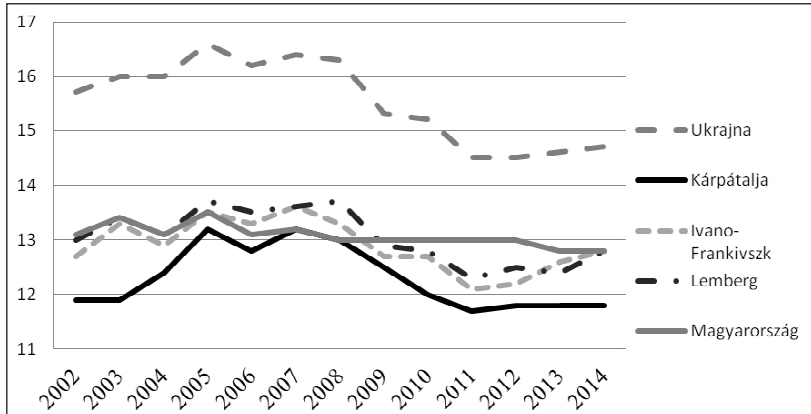
A Kárpátaljára ható minden negatív tényező ellenére magasan a legmagasabb itt a születések száma, mint bármelyik vizsgált térségben (8. ábra). Az adott időszakban szinte folyamatosan emelkedett a számuk, csak az utóbbi években kezdődött csökkenés, minden bizonnyal az ország kedvezőtlen politikai helyzetének tükrében. Számunkra talán meglepő, hogy Magyarország értéke már 2006-tól Ukrajna valamennyi értéke alá süllyedt (V. táblázat).

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Születési ráta						
Ukrajna	11,1	10,8	11	11,4	11,1	10,8
Kárpátalja	14,6	14,7	14,8	15,1	14,7	14,6
Ivano-Frankivszk	12,5	11,8	12	12,4	12,1	12,2
Lemberg	11,8	11,2	11,4	11,9	11,6	11,9
Magyarország	9,6	9	8,8	9,1	9	9,3
Halálozási ráta						
Ukrajna	15,3	15,2	14,5	14,5	14,6	14,7
Kárpátalja	12,5	12	11,7	11,8	11,8	11,8
Ivano-Frankivszk	12,7	12,7	12,1	12,2	12,6	12,8
Lemberg	12,9	12,8	12,3	12,5	12,4	12,8
Magyarország	13	13	13	13	12,8	12,8
Természetes szaporulat						
Ukrajna	-4,2	-4,4	-3,5	-3,1	-3,5	-3,9
Kárpátalja	2,1	2,7	3,1	3,3	2,9	2,8
Ivano-Frankivszk	-0,2	-0,9	-0,1	0,2	-0,5	-0,6
Lemberg	-1,1	-1,6	-0,9	-0,6	-0,8	-0,9
Magyarország	-3,4	-4,0	-3,9	-3,9	-3,9	-3,5

V. táblázat. Születések- halálozások-, természetes szaporulat rátáinak összehasonlítása 2009 – 2014-es időszakban (‰)

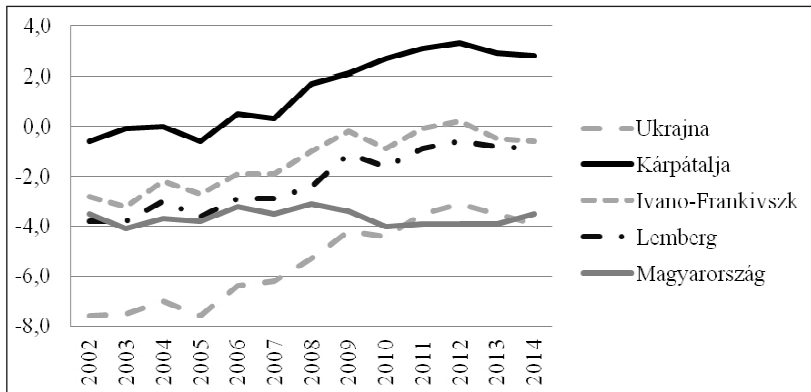
(Forrás: Saját szerkesztés az Ukrajnai Statisztikai Hivatal adatai és a magyarországi KSH adatai alapján, 2009 – 2014 éves adatokat használva)

A halálozások száma az adott felosztás szerint szintén fontos információt rejt magában (V. táblázat). Legmagasabb számmal Ukrajna vezet, de azon belül Kárpátalja értéke kielégítő. Minden helyen megfigyelhető, hogy 2005-ig emelkednek az értékeke, onnan pedig lassú csökkenés következett. Számunkra fontos, hogy 2013-tól Ukrajna szerte ismét emelkedés kezdődött, amely bár kezdetlegesen, de látszik (9 ábra).

9. ábra. Halálozások száma 2002 – 2014 között

(Forrás: Saját szerkesztés az Ukrainai Statisztikai Hivatal adatai és a magyarországi KSH adatai alapján, 2002 – 2015 éves adatokat használva)

10. ábra. Természetes szaporulat 2002 – 2014 között

(Forrás: Saját szerkesztés az Ukrainai Statisztikai Hivatal adatai és a magyarországi KSH adatai alapján, 2002 – 2015 éves adatokat használva)

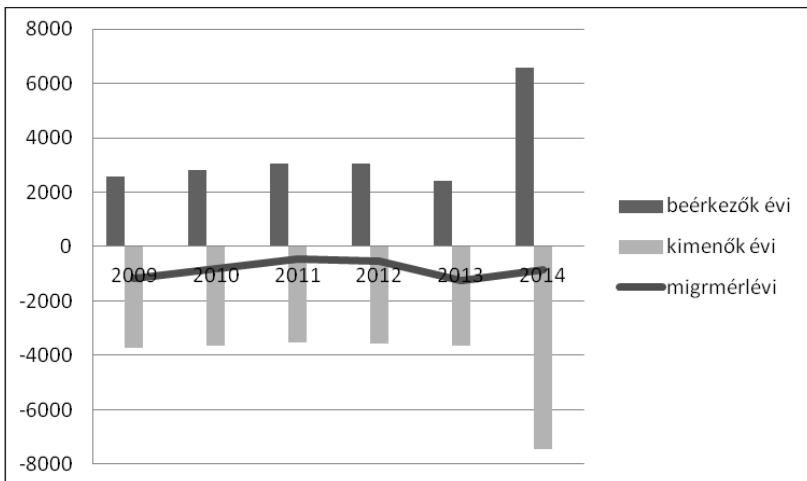
A természete szaporulat alakulása az adott időszakban, érdekes információkat rejt (V. táblázat). Kárpátalja természetes szaporulata, az ország más területeivel és az Ukrajnai átlaggal együtt jól mutatja, hogy a 2004-es gyerekvállalást ösztönző támogatások „felismerése” után kezdett pozitív irányba növekedni.

Kárpátalja magasan kiemelkedik és 2009-től már pozitív értékekkel bír, jelenleg 2,8 %-nál stagnál (10. ábra). Ez az állapot betudható az ország politikai helyzetének és ezzel következtében a romló életszínvonalnak is.

Migrációs viszonyok

A népességszám alakulását erősen befolyásolja a migráció alakulása is. Kárpátalján ez a rendszerváltás óta veszteségesnek bizonyult. Évente átlagosan 2,5 ezer fővel többen távoztak a megyéből, mint érkeztek.¹⁵

Az általunk vizsgált években az évek éves átlagait vettük figyelembe, amelyet a következő diagramon ábrázoltunk:

11. ábra. Migrációs értékek Kárpátalján 2009–2014-es időszakban (‰)
(Forrás: Saját szerkesztés a KMSH 2009–2014. évi adatai alapján)

A külső migrációs értékeket figyelembe véve, a kivándorlás mindig meghaladja a bevándorlás értékét. 2009-ben a bevándorlók száma 2567 fő volt, míg a kivándorlóké 3734, a migrációs mérleg értéke így 1167. Egész 2011-ig csökken,

¹⁵ MOLNÁR D. 2009. 180.

amikor a migrációs mérleg értéke lecsökken 463-ra. Ugyan a ki- és bevándorlók száma nem csökkent, sőt növekedett, de az arányuk megközelítette egymást, így a különbözetük, azaz a migrációs mérleg értéke csökkent (11. ábra).

Ettől kezdve újabb elindul egy lassú emelkedés, egészen 2013-ig. Itt már drasztikusabb értékek mutatkoznak. Okai, hogy megélenkült egyrészt a jobb pénzkeresési lehetőség külföldön való munkavállalás során, másrészt a katonaköteles férfiak is nagy arányban külföldön látnak jövőt. 2417 bevándorlóra 3650 kivándorló jut.

Ez év októberében kezdődtek Ukrajna és Oroszország közötti zavargások, amelyek valószínűsíthetően szintén nagyban hozzájárultak a migráció megélenküléséhez. Ez 2014-es év értékeiben meg is mutatkozik. A bevándorlók száma Kárpátalján eléri a 6592 főt, illetve a kivándorlás értéke 7441 fő lett (VI. táblázat). Magyarazata, hogy megnövekedett a katonai behívások száma, illetve a pontosan ezt való elkerülés érdekében sokan elhagyták az országot.

A zavargások folytatódása következtében a migráció mértéke is tovább nőhet.

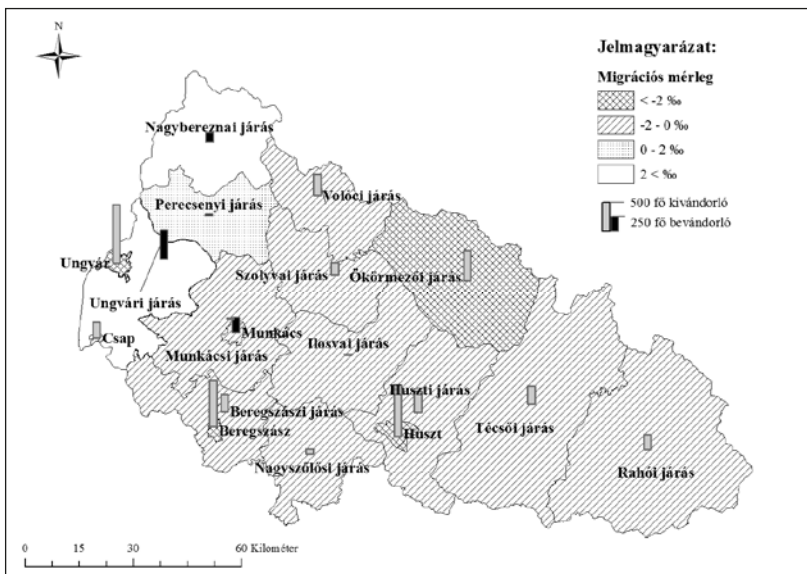
	Bevándorlás	Kivándorlás	Migrációs mérleg
2009	2567	-3734	-1167
2010	2800	-3632	-832
2011	3050	-3513	-463
2012	3059	-3580	-521
2013	2417	-3650	-1233
2014	6592	-7441	-849

VI. táblázat. Kárpátalja migrációs értékei 2009–2014 között
(Forrás: Saját szerkesztés, a KMSH 2009–2014-évi adatai alapján)

Összességében elmondható, hogy külső migrációs mérleg negatív tendenciát mutat 2009 és 2014 között. A kitelepülések fő okaként könyvelhetjük el a kedvezőtlen politikai helyzet, valamint a jelentősen gyengébb életszínvonal elmélyülése mind a környező országokhoz, mind Ukrajna belső területeihez képest.

Általánosan elmondható, hogy a Kárpátaljáról főként a szomszédos országokba emigrálnak. A kelet felől érkező „migrációs áradat” forrása főként a csekély számú, másfélszázazres kárpátaljai magyarság, míg Ukrajna belső területei ebben a folyamatban alig vesznek részt. A migrációt így elsősorban a magyar-magyar kulturális közelség határozza meg. A fokozódó migrációs

intenzitást az ukrainai elszigetelődés – EU, Schengen – veszélyérzete, illetve az áttelepülés könnyebbé válása is serkenti. Kárpátalja mindazonáltal népesség kibocsátó térség, ami nem csak a magyarság körében, de az ukránokra (ruszinokra) is igaz. Mintegy 17 289 ukrán állampolgár tartózkodott Magyarországon 2008 januárjában.¹⁶ A vándorlás okaként felvetődhet Ukrajna instabil politikai helyzete, Kárpátalja gazdasági helyzete, illetve az ezekből adódó további társadalmi hátrányosságok, alacsony életszínvonal.

12. ábra. Ki- és bevándorlók száma és a migrációs mérleg értéke Kárpátalján 2014-ben
(Forrás: Saját szerkesztés, a KMSH 2014. évi adatai alapján)

Érdekesként megvizsgáltuk még külön a 2014-es migrációs értékeit, amely a 2013-hoz képest drasztikus számokat mutat (12. ábra). A migrációs mérleg csak a Perecsenyi-, Nagybereznai-, és az Ungvári járásokban, illetve Munkácson pozitív. Legalacsonyabb Ungváron, ahol - 5 ‰.

¹⁶ DR. KINCSES ÁRON 2011.

2014	állandó lakosság	Bevándorlások száma		Kivándorlások száma		Migrációs mérleg	
	fő	fő	%-ben	fő	%-ben	fő	%-ben
Kárpátalja	1256971	6592	5,2	7441	5,9	-849	-0,7
Ungvár	114048	1089	9,5	1656	14,5	-567	-5,0
Beregszász	23993	236	9,8	330	13,8	-94	-3,9
Munkács	85258	1186	13,9	872	10,2	314	3,7
Huszt	31318	45	1,4	182	5,8	-137	-4,4
Csap	9001	128	14,2	140	15,6	-12	-1,3
Beregszászi járás	51939	291	5,6	368	7,1	-77	-1,5
Nagybereznai járás	26785	198	7,4	136	5,1	62	2,3
Nagyszőlősi járás	120857	446	3,7	504	4,2	-58	-0,5
Volóci járás	24463	183	7,5	227	9,3	-44	-1,8
Ilosvai járás	100043	383	3,8	390	3,9	-7	-0,1
Ökörmezői járás	47953	154	3,2	277	5,8	-123	-2,6
Munkácsi járás	101275	500	4,9	506	5,0	-6	-0,1
Perecsenyi járás	32044	132	4,1	120	3,7	12	0,4
Rahói járás	92542	221	2,4	333	3,6	-112	-1,2
Szolyvai járás	54089	245	4,5	302	5,6	-57	-1,1
Técsői járás	174746	202	1,2	472	2,7	-270	-1,5
Ungvári járás	70407	788	11,2	289	4,1	499	7,1
Husztói járás	96210	165	1,7	337	3,5	-172	-1,8

VII. táblázat. Kárpátalja migrációs számai 2014-es évben
(Forrás: Saját szerkesztés, a KMSH 2014. évi adatai alapján)

Legnagyobb a kivándorlás Ungváron (*VII. táblázat*), ahol felülmúlja a bevándorlást és Munkácson, ahol azonban a bevándorlók száma még magasabb. A Técsői- és Ökörmezői járásokban a kivándorlás kétszerese a bevándorlás értékének.

Összegzés

Célunkat, miszerint képet kapjunk Kárpátalja népességszámának alakulásáról 2009-2014-es időszakban, illetve kíváncsiságunk afelé, hogy a változásokat mivel lehet összefüggésbe hozni, sikerült teljesíteni. Alapvetően a kutatás 2013. évvel bezárult volna, azonban az adatokat megfigyelve célszerűnek láttuk kiterjeszteni az adatgyűjtést. Annak fényében, hogy a 2013-ban bekövetkezett jelentős változások a következő év adataiban mutatkoznak meg, szélesítettük a tárgyalt időszakot, így vizsgáltuk a 2014-es évet is.

A tanulmány elkészítése közben sikerült elmélyülni Kárpátalja közigazgatási egységeinek jellemzőiben és megismernedni a hozzá tartozó demográfiai mutatókkal. A dolgozatban a születések-, a halálozások számát, a természetes szaporulatot és a külső migráció migrációs mérlegét, valamint annak alkotóit, a ki- és bevándorlás értékeit vettük alapul.

Térképen ábrázoltuk az Kárpátalja közigazgatási egységeit és azoknak különböző változásait. Egyes éveket külön-külön is megvizsgáltunk.

Összegzésként pedig kiszámoltuk különböző tényezők okozta átlagértékeket, illetve hogy a természetes szaporulat vagy a migrációs mérleg van nagyobb hatással a megye népesség számának alakulására.

A születési ráta, még mindig magasabb, mint a halálozási ráta, vagyis pozitív a természetes szaporulat Kárpátalján. A természetes szaporulat értéke 2009–2014 között 3545 fő átlagosan évente.

A külső migrációs mérleg negatív tendenciát mutat 2009 és 2014 között. A kitelepülések fő okaként könyvelhetjük el a kedvezőtlen politikai helyzetet, valamint a jelentősen gyengébb életszínvonal elmélyülését a környező országokhoz, illetve Ukrajna belső területeihez képest. A migrációs mérleg 2009–2014 között -844 fő átlagosan évente.

A pozitív előjelű természetes szaporulat és a negatív előjelű migrációs mérleg értékei mutatják, hogy a megye népessége még nő. 2009–2014 között a népesség évente átlagosan 2701 fővel növekedett.

Szakirodalom

BRAUN – CSERNICSKÓ – MOLNÁR 2010.

BRAUN László, CSERNICSKÓ István, MOLNÁR József: Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján. Ungvár, PoliPrint Kft., 2010

DR. KINCSES ÁRON, 2011

DR. KINCSES Áron: Ukrán állampolgárok Magyarországon. Printpix Nyomda, h. n. 2011

GYURGYIK – SEBŐK 2003

GYURGYIK László, SEBŐK László: Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003

KMSH

KÁRPÁTALJA MEGYEI STATISZTIKAI HIVATAL, 2014: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/img/top_ban.gif

KOCSIS – BOTTLIK – TÁTRAI 2006

KOCSIS Károly, BOTTLIK Zsolt, TÁTRAI Patrik: Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989 – 2002). Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2006

KSH [2015]

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL [HTTP://WWW.KSH.HU/DOCS/HUN/XSTADAT/XSTADAT_HOSSZU/H_WDS001A.HTML](http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html) [2015]

MOLNÁR – MOLNÁR D. 2005

MOLNÁR József – MOLNÁR D. István: A Kárpátalja és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász, A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Tankönyv- és Taneszköztanácsa, 2005

MOLNÁR D., 2009

Kárpát-medence régiói, Kárpátalja. Szerk.: BARANYI Béla, Pécs – Budapest, Dialóg Campus, 2009

MOLNÁR, 2009

Kárpát-medence régiói, Kárpátalja. Szerk.: BARANYI Béla, Pécs – Budapest, Dialóg Campus, 2009

PTE TTK FI 2015

A népességföldrajz fogalma, feladatai, adatforrásai, szaktudományi helyzete, kialakulásának folyamata [HTTP://OLD.FOLDRAJZ.TTK.PTE.HU/INDEX.PHP?D=MAGYARORSZAG/NEPESSEG/1.HTM](http://old.foldrajz.ttk.pte.hu/index.php?d=magyarorszag/NEPESSEG/1.HTM). [2015]

Держстат України

Державна служба статистики України, 2009 – 2015: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Harcz Klaudia

Az Ovidiusnak tulajdonított *Halieutica* szerzőségének kérdéséhez

A 134 – helyenként meglehetősen romlott – sorban fennmaradt halászatról szóló tanköltemény-töredék, a *Halieutica* szerzőségének kérdéséhez mindössze egyetlen ókori testimonium, idősebb Plinius nyújt kapaszkodót: a *Naturalis historia* 32, 152 szerint a *Halieuticát* Ovidius írta száműzetése idején, élete utolsó éveiben. A költemény hitelességét régóta vitatják: már a 12–13. században összeállított Ovidius-corporusokba sem vették fel, és a kutatás álláspontja mind a mai napig nem egységes az Ovidiusnak tulajdonított mű eredetiségével kapcsolatban.

A szöveget tartalmazó legkorábbi kéziratot Jacopo Sannazaro (latin néven Actius Syncerus), reneszánsz költő és tudós fedezte fel 1502-ben Középfraanciaországban.¹ A pre-Karoling minuszkuálkkal írt 8–9. századi kézirat a *Versus Ouidi de piscibus et feris* címet viseli. Miután Sannazaro megtalálta a kéziratot, a költeményt tartalmazó oldalakat egy már más írásokat is magába foglaló kötetbe fűzték, melyet ma a Bécsi Nemzeti Könyvtárban őriznek a *Codex Vindobonensis* 277 jelzéssel ellátott kódexben. Egy későbbi, 9. századi szöveg a Francia Nemzeti Könyvtár tulajdonában lévő *Codex Parisinus Lat. Thuaneus* 8071-ben található. További három, 16. századi kézírata is ismert.²

A szöveg erősen romlott: sok benne a hiány, és J. A. Richmond szerint az sem elképzelhetetlen, hogy egyes sorai nem is eredeti helyükön vannak. A költemény eleje valószínűleg hiányzik, ugyanis a szöveg elején elmarad az invokáció – és esetleg egy belefoglalt dedikáció – és a propozíció is. E tematikai elemek megléte didaktikus költemény kezdetén joggal várható el. Biztosan hiányos a 10., 18. és 25. sor, súlyosan sérült a 127. sor, sorok eshettek

---

¹ Sannazaro 1501 és 1504 között a száműzött IV. Frigyes nápolyi király kíséretében főként Nivernais és Touraine francia tartományokat járta be, útja során pedig öt addig ismeretlen kódexet is felfedezett. SABBADINI 1905. 139–140.

² RICHMOND 1962. 2., 9.

ki a 85. és 127. sort követően, és a vers vége is gondolat közben szakad meg. A meglévő szöveg olvasását nemcsak a szövegghiányok, hanem a fennmaradt szöveg romlott állapota is megnehezíti.³

A költemény címével és a szerzőséggel kapcsolatban forrásként kizárólag Pliniusra hagyatkozhatunk: *Mihi videntur mira et quae Ovidius prodidit piscium ingenia in eo volumine, quod halieuticon inscribitur...*⁴ Plinius enciklopédiája alapján a költemény címe tehát *Halieuticon (liber)* lehetett. A halászatról szóló didaktikus költemények kapcsán a *Halieutica* címet Athénaios adja meg a *Deipnosophista*iban. A költemény eredeti címére vonatkozóan nincs több információnk: ha Ovidius más címet szánt befejezetlen művének, az valószínűleg a költemény első soraival együtt veszett el. A kézirati hagyományban a *Versus Ouidi de piscibus et feris* címen szerepel a költemény, eltekintve a *Codex Ambrosianus* S. 81-ben található kézírattól, amely megtartotta a Plinius által megadott *Halieuticon* címet.⁵

Az ovidiusi szerzőség legfőbb támasza tehát idősebb Plinius *Naturalis historia*ja. Plinius már az egész mű tartalomjegyzékét magában foglaló 1. könyvben megemlíti Ovidius nevét a 32. könyv forrásaként használt szerzők között. A 32. könyvben, amely a vízi élőlényekből készített orvosságokról szól, kétszer is előfordul a költő neve és halakról szóló munkája. Plinius a *Halieuticáról* először a 32. könyv 11–13. caputjában ír, ahol a költemény 9-től 48-ig tartó sorainak tartalmi kivonatát nyújtja a *scarusról* (9–18), a *lupusról* (23–26, 39–42), a *muraenáról* (27–30, 43–45), a *polypusról* (31–37), a *mugilról* (38–39) és az *anthiasról* (46–48). Itt a felsorolt halfélék sorrendje is megegyezik az-za, amit a *Halieutica*ban találunk. A sorból Pliniusnál csak a *sepia* (19–22) maradt ki, de eltérés figyelhető meg a *Halieutica* 43–45. *muraenáról* szóló sorainak interpretálásakor is. Plinius a 13. caputban azt írja ugyanis, hogy *muraenae amplius devorant quam hamum, admovent dentibus lineas atque ita erodunt.*⁶ A *Halieutica* pedig azt, hogy *nec proprias vires nescit muraena nocendi | auxilioque sui, morsu nec comminus acri | deficit aut animos ponit captiva minacis.*⁷ Plinius tartalmi idézete tehát nem egyezik meg teljesen a *Halieutica*ban

³ RICHMOND 1962. 9.

⁴ „Csodálatosnak tűnnek számomra a halak azon tulajdonságai is, amelyeket Ovidius közöl abban a kötetében, aminek *Halieuticon* a címe.” Plin. *NH.* 32, 11.

⁵ DE SAINT-DENIS 1975. 12–13.

⁶ „A murénák a horog fölötti részt is lenyelik, a fogukra veszik a zsinegeket és úgy rágják el.”

⁷ „A muréna nagyon is tudatában van annak, hogyan tud az erejével ártani és magán segíteni, nem lankad sem küzdelem közben a metsző harapástól, vagy ha foglyul ejtették, támadó természetével akkor sem hagy fel.”

jelenleg rendelkezésünkre álló szöveggel, hanem mintha továbbgondolná és konkretizálná a költő által lefestett képet. Ezt a kisebb eltérést leszámítva Plinius egyetlen olyan részt sem idéz a *Halieutica*ból, aminek ne lennénk jelenleg is a birtokában.

A 32. könyv másik, Ovidiusra vonatkozó részlete az 152. caputban található: *His adiciemus ab Ovidio posita nomina, quae apud neminem alium reperiuntur, sed fortassis in Ponto nascentia, ubi id volumen supremis suis temporibus inchoavit.*⁸ Eszerint Ovidius a száműzetése alatt, halála (Kr. u. 17 vége vagy 18 eleje) előtt nem sokkal kezdte el a *Halieuticát*.

Mint arról már korábban szó esett, már a 12–13. században kétségbe vonták, hogy a *Halieuticát* valóban Ovidius írta. Nem ez volt az egyetlen ilyen ovidiusi költemény: Lachman, Haupt, Birt és Skutsch például a *Consolatio ad Liviamot* és a *De medicamine faciei femineae*-t sem vették fel az Ovidius-corporusba. Az ok az volt, hogy nem találták őket elég jónak ahhoz, hogy Ovidius költeményei legyenek.⁹ Az egyébként nagy tekintélyű Plinius tanúságát azonban nem lehetett figyelmen kívül hagyni, ezért azokból háromféle következtetést vontak le: (1) a költemény Plinius utáni hamisítvány, mely a természettudós idézeteire épül; (2) Plinius tévesen tulajdonította Ovidiusnak a szerzőséget, továbbá a *Halieutica* egy másik 1. századi szerző munkája; és végül: (3) valóban Ovidius írta a költeményt.¹⁰

A *Halieuticát* több lehetséges szerzőnek is tulajdonították az idők folyamán. A 17. századi Barth szerint Olympius Nemesianus írta a költeményt, Vlitius pedig Grattiusnak tulajdonította. A 18. században Wernsdorf egy bizonyos felszabadított rabszolgát, Veidiust nevezett meg szerzőként. Nicolas Eloi Lemaire azt állította, hogy egy Pompeius idején halastavairól közismert római lovag, L. Axius Naso egyik felszabadított rabszolgája írta a *Halieuticát*, és a felszabadítója után felvett Naso *cognomen* miatt Plinius összekeverte Ovidiusszal.¹¹

L. P. Wilkinson *Ovid recalled* című 1955-ös munkájában Plinius tévedésének igazolásakor Birt egyik tézisént vette elő: Lucanushoz, Statiushoz és Martialishoz hasonlóan, akik tévesen tulajdonították Vergiliusnak a *Culexet*,

⁸ „Ezeket kiegészítjük még azokkal az Ovidiusnál fellelhető halnevekkel, amelyek senki másnál nem fordulnak elő, amelyek azonban talán a Fekete-tengerben élnek, melynek vidékén <a költő> élete utolsó éveiben belefogott ennek a könyvnek az írásába.”

⁹ RADFORD 1927. 357.

¹⁰ HOUSMAN 1907. 277.

¹¹ CAPPONI 1972. 6.

Plinius is hibázhatott, amikor Ovidiust nevezte meg a *Halieutica* szerzőjeként.¹² Ezeknek a feltételezéseknek a vers témája is alapot adhatott, mert sokan elképzelhetetlennek tartották, hogy Ovidius írt volna egy költeményt a halak természetéről és a halászatról. Legutóbb I. Peirano említette a hamis attribúciójú görög és római művek között a költeményt a szintén Ovidiusnak tulajdonított *Nuxszal* egyetemben.¹³

S. G. Owen szerint a száműzött költő élete vége felé saját szórakoztatására írta a *Halieuticát*, egyes szakaszainak vitathatatlanul alacsonyabb színvonalát pedig a szöveg befejezetlenségének számlájára írta.¹⁴ E. De Saint-Denis hasonlóan vélekedik: miután Ovidiust száműzték Rómából, elveszettek és magányosnak érezte magát. Erre a *Tristiában* és az *Epistulae ex Pontóban* többször is utal. A *Halieutica* szerinte a *Tristiával*, az *Epistulae ex Pontóval* és az *Ibisszel* együtt annak köszönheti létrejöttét, hogy a költő a munkába menekült és az írással vigasztalta magát.¹⁵ Ovidius erről maga is nyilatkozik a *Tristiában*: *detineo studiis animum falloque dolores*.¹⁶

Birt, Housman, Wilkinson, Richmond és Duckworth némelyest megalapozottabban Ovidius verselési technikája alapján vonták kétségbe a pliniusi tanúság megbízhatóságát. Állításuk szerint egyes metrikai és prozódiai jellegzetességek, a szóhasználat, bizonyos ismétlések, a felsorolások kötőszóhasználatá markánsan eltérnek Ovidiusétól. Housman felveti, hogy a költemény metrikai problémái bizonyára feltűntek volna Pliniusnak, ha ezt a *Halieuticát* olvasta volna. A 46. sorban az *anthias his, tergo quae non videt, utitur armis* hexameterére például azt írja, hogy: „Plinius szemében... éppoly bámulatos látványosság lett volna, mint a Vezív kitorése.”¹⁷ Duckworth ugyancsak metrikai alapon vonta kétségbe Ovidius szerzőségét. Ő a *Halieutica* egyes sorai első négy verslábának metrikai arányait hasonlította össze más Ovidius-szövegek hasonló arányaival. További megfigyelése, hogy a *Halieutica* hexameterai bővelkednek spondeusokban, főleg az első lábokban, ahol Ovidius a daktilusokat részesíti előnyben: például a *Metamorphoses*ben is, ahol az első láb mindig daktilus.¹⁸

¹² WILKINSON 1955. 363.; BIRT 1878.; CAPPONI 1972. 7.

¹³ PEIRANO 2012. 4.

¹⁴ OWEN 1914. 268–269.

¹⁵ DE SAINT-DENIS 1975. 20.

¹⁶ „Tanulmányaimmal teremem el figyelmem és szedem rá fájdalom.”, *Ov. Trist.* 5,7,39

¹⁷ HOUSMAN 1907. 275–77.

¹⁸ DUCKWORTH ebben az esetben valószínűleg túloz, mivel az igaz, hogy Ovidius a *Metamorphoses*ben előnyben részesíti a daktilusokat az első lábban, de állításával ellentétben a költemény sorai korántsem mindig daktilussal kezdődnek.

A többi száműzetési költeményt is megvizsgálta, és azokban is jelentős metrikai eltérést állapított meg a *Halieutica*hoz képest.¹⁹

Azt az Ovidius szerzősége mellett kardoskodók is kénytelenek elismerni, hogy a költemény nem mentes bizonyos következtelenségektől, ezeket azonban megmagyarázhatónak tartják. Az egyik feltevés szerint a hibák egy részének oka az, hogy a vers befejezetlen: Ovidius minden bizonnyal átdolgozta volna, ha a halál nem akadályozta volna meg benne. Mivel a *Halieuticát* feltehetően Ovidius költői hagyatékából adták ki, nem elképzelhetetlen, hogy a kézirat nehezen olvasható vázlat volt, és a tisztázat készítése során az autográfhoz képest új hibák is keletkeztek. Kraus megközelítése szerint a *Halieutica* verselésének az ovidiusi prozódiaától való eltérését a műfaj igényei magyarázzák.²⁰ A prozódiai vizsgálatba De Saint-Denis további, megfontolásra érdemes szemponttal szolgál. Hangsúlyozza, hogy a költemény 134 sorából 38 sor halakat sorol fel, és a halak nevének elhelyezése a daktilikus hexameterben egyáltalán nem lehetett könnyű feladat, éppen ezért nem is vethető össze olyan Ovidius-szövegek metrikai jellegzetességeivel, amelyek nem állították a költőt hasonló kihívás elé. Szerinte a textus egyéb részei, a formák és színek, gesztusok és attitűdök pontos és kifejező leírásai nagyon is ovidiusiak, jellemző rájuk az olyannyira Ovidiusra valló dinamizmus és képszerűség.²¹ A *Halieutica* Ovidiusra legjellemzőbb szakaszaiként leginkább a lovakkal (66–74) és kutyákkal (75–82) kapcsolatos sorokat szokták idézni.²²

P. Toohey a költeményt műfajparódiának tekinti, és ezzel magyarázza következtelenségeit is. Szerinte a *Halieutica* a didaktikus műfajt figurálja ki, ami azt is érthetővé teszi, hogy a költő miért tér el kitűzött tárgyától és kalandozik el hosszasan a szárazföldi állatok világában, miközben gyakorlatban hasznosítható tudással egyáltalán nem szolgál. Toohey a *Remedia Amoris*szal és az *Ars Amatoriával* állítja párhuzamba a *Halieuticát*, s ebben az összefüggésben egyfajta önparódiaként fogja fel a költeményt, mely a költő korábbi munkásságát idézi, csak ebben férfiak és nők helyett halak szerepelnek.²³

Owen Plinius *Naturalis Historiá*ban tett utalását megkérdőjelezhetetlennek gondolta: szerinte elképzelhetetlen, hogy Plinius Ovidiust bárkivel is összetéveszthette volna, mivel ilyen kaliberű szerző hiteles hamisításához egy másik zseni kellett

¹⁹ DUCKWORTH 1966.

²⁰ KRAUS 1942., KRAUS 1970. 31–36.

²¹ DE SAINT-DENIS 1975. 21–23.

²² KRAUS 1942., KRAUS 1970. 51–54.

²³ TOOHEY 1996.194–196.; TOOHEY 2004. 237.

volna.²⁴ De Saint-Denis szintén védi a pliniusi értesülés hitelességét: bár Plinius maga nem volt költő, de ha ezek az anomáliák számára is oly szembetűnőek lettek volna, mint azt a modern metrikai vizsgálatok alapján hiszik, Pliniusnak, lévén, hogy a történetírásban és rétorikában is meglehetősen jártas volt, rá kellett volna jönnie, hogy nem Ovidius írta a *Halieuticát*.²⁵ Revilo P. Oliver elgondolkodtató kérdést vet föl a hitelesség körüli viták kapcsán: elképzelhető-e, hogy manapság bárki olyan jól tudjon latinul, hogy egy Kr. u. 1. századi tanult római véleményét meghazudtolja egy szöveg hitelességével kapcsolatban?²⁶

Az ovidiusi szerzőség hívei közé tartozik Filippo Capponi, aki 1972-ben monumentális, két kötetes monográfiát jelentetett meg a *Halieuticáról*. A munka 162 oldalas bevezetésében kizárólag a mű eredetiségét védelmezi. A *Halieutica irodalmi értéke és stílusa* című alfejezetben Capponi szókincsbeli egyezésekkel támasztja alá álláspontját. Sajnos, a feltárt párhuzamok további elemzésével adós marad, mindazonáltal annak bizonyítékként kezeli őket, hogy e mégoly rövid töredék is Ovidius munkájának tekinthető. A Capponi által feltételezett párhuzamok között nemcsak szoros értelemben vett lexikai egyezések szerepelnek, hanem – bár nem nagy számban – tematikai egyezések is. Capponi módszerére jellemző, hogy például a *Halieutica* következő szavai: *vitulus... qui nondum gerit in tenera iam cornua fronte* párhuzamai-ként az alábbiakat említi:²⁷

Lucr. 5, 1034: *cornua nata prius vitulo quam frontibus extant*

Verg. *Georg.* 2, 372: *dum frons tenera inprudens laborum*

Hor. *Od.* 3, 13, 4: *cui frons turgida cornibus*

Ov. *Met.* 15, 596: *cornua fronte gerit...*

Ov. *Met.* 7, 363–364: *... qua Coae cornua matres | gesserunt...*

Ov. *Am.* 3, 4, 19: *centum fronte oculos, centum cervice gerebat*

Ov. *Met.* 13, 772–773: *... <<lumenque, quod unum | fronte geris media...>>*

Ov. *Met.* 8, 883–884: *cornua, dum potui; nunc pars caret altera telo
frontis...*

Grat. *Cyneg.* 489: *praeveniunt teneraque extrudens cornua fronte.*

²⁴ OWEN 1914. 268–269.

²⁵ DE SAINT-DENIS 1975. 23–24.

²⁶ OLIVER 1964. 39.

²⁷ CAPPONI 1972. 80–89.

Capponi munkájának alapját alighanem szerzői konkordanciák jelentik, éppen ezért érdemes a modern szövegadatbázisok nyújtotta akkor még nem létező metódusok segítségével újra megvizsgálni a szöveget. Jelen tanulmány egy teljes szövegre kiterjesztendő vizsgálat első állomásaként a töredék első 22 sorát elemzi a *Bibliotheca Teubneriana Latina* (BTL) adatbázisa segítségével. A vizsgálathoz De Saint-Denis 1975-ös kiadásának szövegét használtam fel.²⁸ Munkám során nemcsak kiegészítettem a már Capponi által feltárt eredményeket, hanem további párhuzamok lehetőségét is felvettem. Vizsgálati eredményeimet táblázatban közlöm (lásd *Függelék*), melynek bal oldali oszlopában a Capponi által feltárt párhuzamokat is feltüntettem, míg a jobb oldali oszlopban saját eredményeim szerepelnek. Capponi párhuzamainak felsorolásakor eredetileg különválasztja és előveszi az Ovidiusszal való egyezéseket, a többi egybeesést pedig később szerepelteti. Mivel úgy vélem, hogy ez a kezelési mód akadályozza a pontos kép kialakítását, saját táblázatomban Capponi találatainak feltüntetésekor kizárólagos rendezési szempontom az volt, hogy a *Halieutica* mely részeire vonatkoztatja őket a szerző.

Munkám során megállapítottam, hogy a kizárólag ovidiusi párhuzammal rendelkező helyek száma igen csekély: mindössze 5 ilyen találat (Függelék 4, 5, 8, 12, 25). Az Ovidiusnál és más költőknél is szereplő valamint az ovidiusi párhuzammal nem rendelkező helyek száma közel azonos: az első kritériumnak 12 (Függelék 1, 2, 7, 9, 14, 16, 21, 24, 27, 28, 31, 33), a másodiknak 14 találat (Függelék 3, 10, 11, 13, 15, 17, 18, 19, 20, 23, 26, 30, 32, 35) felelt meg. Az elsőnél csak néhány olyan találat van, ami szorosabban köthető Ovidiushoz: ilyen például az *accepit legem* (Függelék 1), ami klasszikus költők közül Horatiusnál szerepel még, a *sub unda* (Függelék 27), ami sorzárlatként Ovidiusnál fordul elő a legtöbbször, és a *vomit illa cruorem* (Függelék 33). Megállapítható továbbá, hogy a *Halieutica* szóhasználata közelebb áll a költői, mint a prózai nyelvhez, mivel csak 7 olyan hely van, amely költői és prózai párhuzamokkal is rendelkezik (Függelék 1, 2, 14, 15, 16, 24, 29) és 2 olyan, amivel kapcsolatban csak prózai egyezéseket tudunk felmutatni (Függelék 22, 34).

Összegzésként elmondható, hogy Capponi ezen a területen – bármennyire is alapvető jelentőségűek kutatásai –, úgy tűnik, szelektált, és az ovidiusi szerzőség elfogadásának preconcepciójához keresett lexikai (és – mint említettük – jóval kisebb mértékben) tematikai párhuzamokat. A mintaként kiválasztott szövegegység vizsgálata jelenleg abba az irányba mutat, hogy a szöveg szókincsének és kötéseinek jellegzetességei távol állnak attól, hogy egyértelmű

²⁸ DE SAINT-DENIS 1975.

érvként szolgáljanak az ovidiusi szerzőség mellett, bár saját eredményeimet (és ugyanígy Capponi eredményeit is) a hiányzó, illetve sérült sorok is befolyásolhatják, ezért célravezető lehet az alapos lexikai vizsgálatot a későbbiekben az egész költeményre kiterjeszteni.

Irodalomjegyzék

BIRT 1878

BIRT, T.: *De Halieuticis Ovidio falso adscriptis*. Berlin 1878.

CAPPONI 1972

CAPPONI, F.: *P. Ovidii Nasonis Halieuticon (Roma Aeterna II)*. Leiden 1972.

DE SAINT-DENIS 1975

DE SAINT-DENIS, E.: *Ovide Halieutiques (Les Belles Lettres 217)*. Paris 1975.

DUCKWORTH 1966

DUCKWORTH, G. E.: The Non-Ovidian Nature of the „Halieutica”. *Latomus* 25 (1966) 756–768.

HOUSMAN 1907

HOUSMAN, E. A.: *Versus Ovidi de Piscibus et Feris*. CQ 1 (1907) 275–278.

KRAUS 1942

KRAUS, W.: s. v. Ovidius Naso. RE XVIII. 2. (1942) 1907, 58–1971, 16.

OLIVER 1964

OLIVER, R. P.: The „Halieutica” Ascribed to Ovid by J. A. Richmond. CPh 59 (1964) 39–42.

OWEN 1914

OWEN, S. G.: Notes on Ovid’s *Ibis*, *Ex Ponto Libri*, and *Halieutica*. CQ 8 (1914) 254–271.

PEIRANO 2012

PEIRANO, I.: *The Rhetoric of the Roman Fake. Latin Pseudepigraphia in Context*. Cambridge 2012.

RADFORD 1927

RADFORD, R. S.: The Ovidian Authorship of the *Lygdamus Elegies*. CPh 22 (1927) 356–371.

RICHMOND 1962

RICHMOND, J. A.: *The Halieutica Ascribed to Ovid*. London 1962.

SABBADINI 1905

SABBADINI, R.: *Le scoperte dei codici latini e greci*. Firenze 1905.

TOOHEY 1996

TOOHEY, P.: *An Introduction to Ancient Didactic Poetry*. London–New York 1996.

TOOHEY 2004

TOOHEY, P.: *Melancholy, Love, and Time. Boundaries of the Self in Ancient Literature*. University of Michigan Press 2004.

WILKINSON 1955

WILKINSON, L. P.: *Ovid recalled*. Cambridge 1955.

Függelék

<p>Hal. 1: accepit mundus legem: dedit arma per omnes <u>1) accepit... legem</u> Ov. <i>Met.</i> 4,704; Ov. <i>Met.</i> 10,50. Publil. <i>Syr.</i> 444. <i>Dist. Cat.</i> 1,31a. Manil. <i>Astron.</i> 1,85.</p>	<p>Plaut. <i>Truc.</i> 760. Lucil. <i>Sat. frg.</i> 1088. Cic. <i>Phil.</i> 5,7; Cic. <i>N.D.</i> 3,57; Cic. <i>Agr.</i> 2,24; Cic. <i>Pis.</i> 36; Cic. <i>Off.</i> 3,30,109. Liv. 2,57,4; Liv. 4,2,13 ; Liv. 8,5,7; Liv. 10,9,1; Liv. 21,41,9; Liv. 24,29,9; Liv. 25,40,4; Liv. 31,31,19; Liv. 34,2,7; Liv. 34,3,4; Liv. 34,57,9; Liv. 37,19,2. Hor. <i>A.P.</i> 283.</p>
<p><u>2) dedit arma</u> Ov. <i>Pont.</i> 4,16,34: aptaque venanti Grattius arma daret Ov. <i>Pont.</i> 138: saeva sed in maniis manibus arma dabo Ov. <i>Pont.</i> 390: inque caput domini, qui dabat arma procis Grat. <i>Cyng.</i> 23: carmine et arma dabo...</p>	<p>Enn. <i>Ann.</i> 16,415: Concidit, et sonitum simul insuper arma dederunt Liv. 3,15,8: dant tamen arma, non vulgo, tantum ut incerto hoste praesidium satis fidum ad omnia esset. Liv. 3,20,3: Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba iuraverint conventuros se iussu consulis nec iniussu abituros. Liv. 30,7,11: ... arma equosque dedisset, ... Caes. <i>B.C.</i> 2,14,1: ... se dedisset arma ... Hyg. <i>Fab.</i> 107,2,5: ... postulavit a Danais ut arma sibi Achillis darent; ... Cic. <i>Phil.</i> 2,53: tum contra te dedit arma ... Verg. <i>Aen.</i> 2,390sq.: dolus an virtus, quis in hoste requirat? arma dabunt ipsi. Verg. <i>Aen.</i> 9,273: corpora captivosque dabit suaque omnibus arma Prop. 4,1,54: vivet et huic cineri Iuppiter arma dabit. Prop. 4,1,90: (illa dabat natis arma vetante deo) Hor. <i>Sat.</i> 2,3,296sq.: Haec mihi Stertinius, sapientum octavus, amico arma dedit, posthac ne compellarer inultus. Ov. <i>Am.</i> 2,12,23sq.: Femina Romanis etiamnunc Urbe recenti Inmisit soceros armaque saeva dedit. Ov. <i>A.A.</i> 2,741: Arma dedi vobis; dederat Vulcanus Achilli: Ov. <i>Fast.</i> 3, 198: 'tolle preces', dixi 'quod petis arma dabunt'. Ov. <i>Fast.</i> 3,387sq.: iam dederat Saliis a saltu nomina ducta armaque et ad certos verba canenda modos Ov. <i>Her.</i> 6,140: Quamlibet infirmis iste dat arma dolor. Ov. <i>Her.</i> 13,50: Et sua det reduci vir meus arma Iovi! Ov. <i>Her.</i> 13,140sq.: Inponet galeam Dardanaque arma dabit; Arma dabit, dumque arma dabit, simul oscula sumet Ov. <i>Ib.</i> 140: saeva sed in maniis manibus arma dabit! Ov. <i>Ib.</i> 392: inque caput domini qui dabat arma procis Ov. <i>Met.</i> 10,546: neve feras, quibus arma dedit natura, lacesse Manil. <i>Astron.</i> 2,570: nec sola est ratio quae dat nascentibus arma</p>
	<p><u>3) mundus...dedit</u> Manil. <i>Astron.</i> 2,649.</p>
	<p>Hal. 2: admonuitque sui: vitulus sic namque minatur, <u>4) admonuitque sui</u> Ov. <i>Her.</i> 3,132.</p>

<p>5) <u>vitulus ... minatur</u> Ov. <i>Am.</i> 3,13,15.</p>	
<p>Hal. 3: qui nondum gerit in tenera iam cornua fronte; Lucr. 5,1034: <i>cornua</i> nata prius <i>vitulo</i> quam frontibus extent Verg. <i>Georg.</i> 2,372: dum <i>frons tenera</i> inprudens laborum Hor. <i>Od.</i> 3,13,4: cui <i>frons</i> turgida <i>cornibus</i> Ov. <i>Met.</i> 15,596: <i>cornua fronte gerit...</i> Ov. <i>Met.</i> 7,363–364: ... qua Coae <i>cornua</i> matres <i>gesserunt...</i> Ov. <i>Am.</i> 3,4,19: centum <i>fronte</i> oculos, centum <i>cervice gerebat</i> Ov. <i>Met.</i> 13,772–773: ... «lumenque, quod unum <i>fronte geris</i> media...» Ov. <i>Met.</i> 8,883sq.: <i>cornua</i>, dum potui; nunc pars caret altera telo <i>frontis...</i> Grat. <i>Cyneg.</i> 489: praeveniunt <i>teneraque</i> extrudens <i>cornua fronte</i>.</p>	<p>6) <u>gerit ... cornua</u> Varr. <i>L.L.</i> 5,20. Ov. <i>Trist.</i> 1,1,8. German. 175. Manil. <i>Astron.</i> 4, 240. 7) <u>... cornua fronte</u> Verg. <i>Georg.</i> 4,299; Verg. <i>Cul.</i> 16. Tib. 3,5. Ov. <i>Met.</i> 3,139; Ov. <i>Fast.</i> 6,197; Ov. <i>Met.</i> 15,133.</p>
	<p>Hal. 4: sic dammae fugiunt, pugnant virtute leones 8) <u>dammae fugiunt</u> Ov. <i>Met.</i> 1,441–2.</p>
<p>Hal. 5: et morsu canis et caudae sic scorpius ictu, 9) <u>morsu canis</u> Verg. <i>Aen.</i> 10,707.</p>	<p>Prop. 3,16,17. Ov. <i>Met.</i> 4,723–4.</p>
<p>caudae sic scorpius ictu Ov. <i>Met.</i> 15,371: <i>scorpius</i> exhibit <i>caudaque</i> minabitur unca Ov. <i>Fast.</i> 4,163–4: ... elatae metuendus acumnie <i>caudae</i> <i>scorpius</i> in virides praecipitatur aquas. Manil. <i>Astron.</i> 1,690: ...inter <i>caudam</i> qua <i>scorpius</i> ardet Manil. <i>Astron.</i> 2,236–237: ..., acer et <i>ictu</i> <i>scorpius</i>, ... Manil. <i>Astron.</i> 2,213: tum pisces et Cancer et acri <i>scorpius ictu</i> Manil., <i>Astron.</i> 4,217: <i>scorpius</i> armata vilenta cuspide <i>cauda</i> Manil. <i>Astron.</i> 4,553: <i>scorpius</i> extremae cum tollet lumina <i>caudae</i></p>	<p>10) <u>caudae ... scorpius</u> Lucil. <i>Sat. frg.</i> 1022–25. Hyg. <i>Astr.</i> 3,38; Hyg. <i>Astr.</i> 4,4. German. 310; German. 393; German. 489; German. <i>fr.</i> 4,42. 11) <u>scorpius ictu</u> Ov. <i>Hal.</i> 115.</p>

<p>12) <i>Hal. 6: concussisque levis pinnis sic evolat ales.</i> Ov. <i>A.A.</i> 2,19: et <i>levis</i> est et habet geminas, quibus <i>avolet, alas</i> Ov. <i>Met.</i> 1,264: madidis <i>Notus evolat alis</i></p>	
	<p><i>Hal. 7: Omnibus ignotae mortis timor, omnibus hostem</i> 13) <i>ignotae mortis</i> Hor. <i>Sat.</i> 1,3,107.</p>
	<p>14) <i>mortis timor</i> Cic. <i>Fin.</i> 1,19,64; Cic. <i>N.D.</i> 1,86. Lucr. 2,45; Lucr. 5,1180. Ov. <i>Her.</i> 21,163; Ov. <i>Met.</i> 7,604.</p>
	<p><i>Hal. 8–10: praesidiumque datum sentire et noscere teli vimque modumque sui. Sic et scarus arte sub undis †si n...†</i> 15) <i>teli vim</i> Liv. 26,5,17; Liv. 26,45,1; Liv. 27,18,11; Liv. 38,22,8. Caes. <i>B.C.</i> 2,6,3. Lucr. 3,170. 16) <i>noscerere ... vim</i> Ter. <i>Eun.</i> 778. Pub. Syr. Q 40 Cic. <i>Or.</i> 115. Lucr. 6,915. Ov. <i>Hal.</i> 47; Ov. <i>Her.</i> 13,56. 17) <i>Hal. 9: scarus</i> Enn. <i>var.</i> 40 Hor. <i>Epod.</i> 2,50; Hor. <i>Sat.</i> 2,2,22. Ov. <i>Hal.</i> 9; Ov. <i>Hal.</i> 16; Ov. <i>Hal.</i> 119.</p>
	<p><i>Hal. 11–12: Decidit adsumptaque dolos tandem pavet esca, non audet radiis obnixa occurrere fronte:</i> 18) <i>audet ... occurrere</i> Verg. <i>Aen.</i> 11,503; Verg. <i>Aen.</i> 11,808.</p>
<p><i>Hal. 13: aversus crebro vimen sub verbere caudae</i> Hor. <i>Sat.</i> 2,7,49: quaecumque excepit turgentis <i>verbera caudae</i></p>	<p>19) <i>crebro ... verbere</i> Lucr. 5,483. 20) <i>verbere caudae</i> Catull. 63,81. Verg. <i>Cir.</i> 453.</p>
	<p><i>Hal. 14: laxans subsequitur tutumque evadit in aequor.</i> 21) <i>tutum ... aequor</i> Verg. <i>Aen.</i> 1,165; Verg. <i>Aen.</i> 5,171. Ov. <i>Fast.</i> 2,98; Ov. <i>Her.</i> 9,15; Ov. <i>Trist.</i> 1,10,12. 22) <i>tutumque evadit</i> Liv. 26,17,13.</p>

	<p>Hal. 15–16: Quin etiam, si forte aliquis, dum praenatat, arto mitis luctantem scarus hunc in vimine vidit. <u>23) praenatat</u> Verg. <i>Aen.</i> 6,705. 24) si forte aliquis Cic. <i>Flac.</i> 2. Lucr. 1,391; Lucr. 2,225; Lucr. 2,931. Prop. 2,14,31; Prop. 2,22a, 11. Ov. <i>Her.</i> 12,80; Ov. <i>Met.</i> 2,692sq.. Manil. <i>Astron.</i> 5,650.</p>
25) ... arto mitis luctantem scarus... Ov. <i>Met.</i> 6,242sq.: et iam contulerant arto luctantia nexu pectora pectoribus ...	
	<p>Hal. 17–18: aversi caudam morsu tenet atque ita... †uberrer uato quem textit q : resultat† <u>26) aversi ... tenet</u> Verg. <i>Aen.</i> 1,482; Verg. <i>Aen.</i> 6,224; Verg. <i>Aen.</i> 6,469.</p>
	<p>Hal. 19–20: sepia tarda fugae, tenui cum forte sub unda deprensa est – iam iamque manus timet illa rapacis – <u>27) tenui ... unda</u> Prop. 1,11,11. Ov. <i>Met.</i> 3,161; Ov. <i>Met.</i> 6,351; Ov. <i>Met.</i> 8,559. <u>28) sub unda</u> Lucr. 1,288: dat sonitu magno stragem volvitque <i>sub undis</i> Verg. <i>Aen.</i> 1,99–101: saevos ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens Sarpedon, ubi tot Simois correpta <i>sub undis</i> scuta virum galeasque et fortia corpora volvit! Verg. <i>Aen.</i> 10,235: et dedit esse deas aevomque agitare <i>sub undis</i>. Ov. <i>Hal.</i> 11: ... sic et scarus arte <i>sub undis</i> Ov. <i>Hal.</i> 22: atque avium phycis nidos imitata <i>sub undis</i> Ov. <i>Met.</i> 1,260–1: poena placet diversa, genus mortale <i>sub undis</i> perdere et ex omni nimbo demittere caelo. Ov. <i>Met.</i> 5,47–9: ... erat Indus Athis, quem flumine Gange edita Limnaee vitreis peperisse <i>sub undis</i> creditur, ... Ov. <i>Met.</i> 6,370: eveniunt optata deae: iuvat esse <i>sub undis</i> Ov. <i>Met.</i> 15,416–7: sic et curalium, quo primum contigit auras tempore, durescit; mollis fuit herba <i>sub undis</i>.</p>
	<p><u>29) forte ... deprensa est</u> Liv. 2,12,4. Ov. <i>Met.</i> 4,556–60.</p>
manus timet illa rapacis Ov. <i>Fast.</i> 4,706: ... urentes effugit illa manus	<p><u>30) manus ... rapacis</u> Sall. <i>Inv. in Cic.</i> 3,5. Priap. 52,1. <u>31) manus timet</u> Prop. 3,16,6. Hor. <i>C.S.</i> 53sq. Ov. <i>Am.</i> 3,15,10.</p>

<p>Hal. 21: inficiens aequor nigrum vomit illa cruorem <u>32) inficiens aequor</u> Hor. <i>Od.</i> 3,6,34. <u>33) vomit illa cruorem</u> Verg. <i>Georg.</i> 3,516: ...et mixtum spumis vomit ore cruorem Verg. <i>Aen.</i> 10,349 : ... et crassum vomit ore cruorem Ov. <i>Met.</i> 5,83: ...rutilum vomit ille cruorem Manil. <i>Astron.</i> 5,671sq.: ...floremque cruoris evomit...</p>	
	<p>Hal. 22: avertitque vias oculos frustrata sequentis. <u>34) oculos frustrata</u> Liv. 26,39,23. 35) oculos ... sequentis Verg. <i>Aen.</i> 6,200.</p>

Németh Ágnes Adél

Szituatív nyelvhasználat és identitás? Álandi nyelv- és identitásváltozások Svédországban

Bevezetés

A finnországi Áland-szigetek kedvelt területnek számítanak a tudományterületek vizsgálódásában: a svéd nyelvű autonómia a kisebbségpolitikai és jogi kutatók érdeklődését, míg egyedi kultúrája, közössége a szociológusok és más társadalomtudósok tekintetét vonja magára. Mivel Áland hivatalosan Finnországhoz tartozik, ezért mindennemű sajátosságait a kutatások leginkább Finnországhoz fűződő kapcsolatrendszerében elhelyezve közelítik meg – például gyakran vizsgálják az álandi közösséget a többi svéd ajkú finn kultúrájához viszonyítva, akik a „kontinentális” Finnország területén élő nyelvi, etnikai kisebbség.

A dolgozatom ebben a tekintetben jelent egy új megközelítést, ugyanis beemeli a szomszédos Svédországot az analízisbe. Áland ugyanis nem csupán Finnországhoz kapcsolható terület: történelméből, nyelvi sajátosságaiból, de ugyanígy a Finnország és Svédország között fekvő földrajzi elhelyezkedéséből adódóan feltételezhető, hogy nem csupán finn behatásokkal kell számolnunk. A társadalomtudományilag izgalmas kérdést azonban az jelenti, hogy ennek ellenére a svéd nyelvből fakadó orientáció nemigen mozog együtt az identitással. Számos kutatás (pl. Tóth Norbert, Susanne Eriksson, Susan Sundback) foglalkozik azzal a speciális azonossággal, amelyet az álandiak vallhatnak magukénak, hiszen eltér mind a svéd-, mind a finnországi közösségektől, helyette egy helyi identitásnak bizonyul. Abból kiindulva azonban, hogy az identitás és a nyelv szoros kapcsolatban állnak egymással, figyelemre méltó Áland esetében az a kérdés, hogy e közös nyelv jelent-e kapcsolatot a sziget és Svédország között. Ennek vizsgálata globálisabban szemlélve is indokoltnak tűnt, hiszen Svédország „magasabb” szinten ugyancsak releváns: Észak-Európa együttműködésében központi helyet foglal el lévén a legnépesebb és legnagyobb

terjedelmű állam a térségben, így kulturális befolyása sem elhanyagolható – legfőképp egy olyan területen, ahol svéd anyanyelvűek demográfiai kisebbségként élnek a többségi finn ajkú társadalommal szemben.

A vizsgálat centrális témája tehát az álandiak Svédországhoz viszonyulása: az, hogy a nyelvi kapcsolatnak milyen szerep jut az álandiak identitásának konstruálásában. Annak érdekében, hogy e vizsgálódás a svédországi behatás egészen konkrétan megvalósuló formájával foglalkozhasson, az alábbiakban azokra az egyénen belül lezajló változásokra összpontosít, amelyek akkor történnek, amikor az egyén Svédország területére kerül és interakciót folytat az ottani közösségekkel. Ennek leginkább felszínre vetülő formája a nyelv, a nyelvhasználat, hiszen az álandi nyelvjárás jobban hasonlít a svédországiakhoz, mint a finnországi svédre. Így az egyik központi kérdés, melyet e dolgozat kutat, éppen az lesz, hogy e „köztes” álandi nyelvhasználat megváltozik-e a Svédországba látogatáskor, és amennyiben igen, milyen szituációkhoz köthetően. Ennek megfigyelésével az elemzés célja az, hogy a nyelvhasználaton keresztül ragadja meg az egyén identitásának vizsgálatát: azt, hogy az Álandhoz tartozást – melyet a nyelvhasználat megmutat – kifejezik-e Svédországban, vagy épp egy hasonulás zajlik le. E kérdések feltevése indokolja azt, hogy a dolgozat végső soron a kulturális antropológia tudományterületéből merít, mivel e kérdések az egyén belső változásainak, mikrovalóságának feltárását tűzik ki céljukul.

A dolgozat hipotézise kettős: az egyik feltételezés, hogy a sokféle módon manifesztálódó, de elsősorban mégis nyelvi kötődés miatt az álandiak részéről Svédország irányába egyfajta kulturális vonzás áll fenn: azaz Svédországot otthonos helynek találják és az ország a kulturális komfortzónájuk része. A másik feltételezés egy nyelv-antropológiai megállapításon nyugszik: azon, hogy a diskurzusok során megfigyelhető, hogy a résztvevők a másik fél identitása szerint módosítják saját nyelvi viselkedésüket.¹ Ebből fakadt a hipotézis másik fele: hogy a svédekkel interakcióba kezdő álandiak szituatív nyelvhasználati váltással élnek, nyelvi viselkedésüket „svédebbé” teszik, identitásukban és (nyelvi) viselkedésükben a svédekhez hasonulásra törekszenek. A hipotézisekre való válaszkeresésen túl a dolgozat azt is feladatának tekinti, hogy a feltételezések mögött húzódó, identitásban gyökerező okokat, illetve azok tényleges megvalósulásának mikéntjét feltárja.

A téma bemutatása során a következő struktúrát követi a dolgozat: elsőként egy átfogó történelmi bemutatással jellemzi a Finnország területén élő svéd

¹ CSERESNYÉSI 2004. 49.

anyanyelvű közösségeket; e leíró fejezetek során a svéd ajkú finnekről is részletesen beszámol, nem csupán az Åland-szigetek lakóiról; valamint röviden érinti az ålandi autonómia kérdését, annak nemzetközi rendezését. Ezt követően egy jelenkori jellemzést nyújt e közösségekről: bemutatja jogi, demográfiai, közigazgatási és identitásbeli sajátosságait. A történelmi és jelenkori leírás kettőse során kitisztul az, hogy a tárgyalt téma szereplői milyen sajátosságokat alakítottak ki az idők során, és ezeknek milyen mai lecsapódásuk van. Ezt követően kerülhet sor az elméleti keretek meghatározására, ahol egyrészt a dolgozat részletesen indokolja a szakterületen belüli elhelyezésnek jogosságát, illetve megvilágítja a nyelv szerepét a társadalom különböző szféráiban: így az egyéni területen, az identitásban; és csoportosan, az etnikumok kialakulásában. A dolgozat ezután bemutatja az alkalmazott módszertant, amellyel a kérdésekre választ keres, kiemeli azokat a tényezőket, amelyek segítettek a helyi sajátosságok értelmezésében, és végül sort kerít így beszerzett információk elemzésére. A konklúzióban az eredmények összegzése, továbbgondolása történik, majd zárásképpen felveti a téma további folytatásának, bővítésének lehetőségeit és értekezik a kutatási téma során szerzett tapasztalatokról, tanulságokról.

Történelmi áttekintés

A különböző népcsoportok együttes jelenléte Finnországban a prehistorikus időkre is visszavezethető: a számik, finnek és – legkésőbb az írott történelem korában, de más források szerint az őskortól² jelenlevő – germán (svéd) törzsek együttélése már az ország történelmének is hajnalán hozzátartozott a térség karakteréhez.³ Ennek ellenére intenzívebb kapcsolat a két ország között az – akkor még – római katolikus Svédország térítő és hadászati tevékenysége következtében alakult ki. Ezek vezettek ahhoz az eseményhez is, amikor Finnország keleti határait⁴ elsőként meghúzták a pähkinäsaari béke (1323) során,⁵ amely az Oroszország és Svédország közti számos fegyveres konfliktus egyikét hivatott lezárni, és amely hivatalosan Svédország részévé tette délnyugat-Finnország egy részét – ez a terület később egyre nagyobbra nőtt, ahogy Svédország helyi nagyhatalommá vált. A Svéd Birodalom részeként a svédek jelenléte szervesen formálta Finnország történelmét, hiszen ők alapítottak számos várost (például Helsinkit is) a keleti támadások ellenében.

² McRAE 1997. 10.

³ JUTIKKALA – PIRINEN 2004. 28.

⁴ Ezekről mára nem ismert, hogy pontosan hol húzódtak.

⁵ JUTIKKALA – PIRINEN 2004. 54.

Ez a szocio-politikai környezet természetesen elősegítette a svéd ajkú emberek társadalmi előretörését: így jöhetett létre az a későbbiekben is meghatározó, kissé paradox jellege Finnországnak, hogy az elit és a burzsoázia tagjai a XIX. század végéig, XX. század elejéig mind a statisztikailag kisebbségbe tartozó, svédül beszélő közösségekből kerültek ki. Mivel az oktatás nyelve az előkészítő iskoláktól eltekintve ugyancsak svédül volt,⁶ ezért azok az emberek is, akiknek lehetőségük adódott társadalmi mobilitásra, szintén végül svédül kommunikálva váltak sikeressé. Más szavakkal: a nyelvi törésvonal mentén társadalmi és szociális törésvonalak is húzódtak.

Mivel a XII. századtól 1809-ig svéd befolyás alatt állt az ország, így a Svéd Birodalom szolgált a nyugati vallás, törvény és civilizáció közvetítésével; egy szóval Finnország – kultúráját tekintve – túlnyomóan nyugat-orientálttá,⁷ konkrétan meghatározva: svéd-orientálttá lett. Ez akkor vált kiemelkedően érzékelhetővé, amikor – egy svéd-orosz fegyveres konfliktus követően – 1809-ben a finn területeket a vesztes Svéd Birodalom orosz kézre kellett adja (ideértve a nyelvíleg és etnikailag tisztán egy nyelvű, illetve geopolitikai fontosságú Åland-szigeteket is)⁸. Hosszas bel- és külpolitikai csaták eredményeképpen ez a tulajdonosváltás Finnország számára nem egy új hegemoniát, hanem autonómiát hozott, hivatalos elnevezéssel a Finn Nagyhercegség néven futott az Orosz Birodalmon belül. Ez valóban előrelépést jelentett a korábbi státuszhoz képest: a cár „megerősítette az ország vallását és alkotmányát”,⁹ és záróbeszédében megállapította, hogy Finnország népe „felemeltetett a nemzetek soraiba”, „politikai létre” tettek szert.¹⁰ Az Orosz Birodalom ilyen engedékenységére társadalmi szempontból feltételezésem szerint azért volt szükség, mert a már említett nyugat-orientált finn társadalom és az Orosz Birodalom berendezkedése között hatalmas kulturális szakadék tátongott,¹¹ és a korábbi svéd-orosz háborúk következtében – melyek Finnországot jobban érintették annak földrajzi, határterület helyzetéből adódóan – az oroszellenesség feltehetőleg magasra hágott az országban. Finnország ebben a korban mindenesetre törekedett arra, hogy profitáljon az Orosz Birodalomba csöppenés előnyeiből: a finn és svéd nyelvek együttes létezése Finnország történetének orosz fejezete

⁶ JUTIKKALA – PIRINEN 2004. 239–240.

⁷ McRAE 1997. 22.

⁸ Az ügy érdekében egyébként a svéd adminisztráció még Napóleont is felkereste. (JUTIKKALA – PIRINEN 2004. 226.)

⁹ JUTIKKALA – PIRINEN 2004. 225.

¹⁰ JUTIKKALA – PIRINEN 2004. 226.

¹¹ McRAE 1997. 30.

alatt, a nagyhercegségi időszakban vált meghatározó kérdéssé. Ennek több oka is volt: a nacionalizmus ideológiájának nemzetközi megjelenése és az ennek megfelelő táptalajt nyújtó, támogató magatartás (legfőképpen az Orosz Birodalomé) megléte a finn identitás-építés felé.

Az első ok tehát az volt, hogy a finn területek orosz kézre kerülését követő században terjedtek el Európa-szerte a romantikus nacionalista ideológiák és öndeterminizmus szorgalmazó politikai tevékenységek. Mivel ez a korszellem Finnországba is eljutott, ezért a helyi társadalom szintén megkezdte a nemzeti nyelv és identitás kiépítésének feladatát: kulcsfontosságú volt egy olyan identitásnak kialakítása, amely mind Svédországtól, mind Oroszországtól eltér. Ennek alakulása azonban sajátos a finn történelemben, ugyanis – a várakozással ellentétben – a nyelvvel foglalkozó vizsgálatokat, nyelvtervezési folyamatokat, sztenderdizációs tevékenységet, identitáskeresést többségében az elitnek számító svéd ajkú finnek hajtották végre.¹² Így például a finn nacionalizmus egyik kulcsmondatának – „svédek nem vagyunk többé, oroszok nem leszünk, legyünk tehát finnek”¹³ – megalkotójának Adolf Ivar Arwidssont (1791–1858) tartják; a nemzeti költőként számon tartott Johan Ludvig Runeberg (1804–1877) eredetileg svéd nyelven írta azt a verset, amely mára a finn nemzeti himnusz; és a Kalevala megalkotásáért méltatott Elias Lönnrot (1807–1884) számíthat talán kivételnek, hiszen anyanyelve a finn volt, de tanulmányait ő is svéd nyelven folytatta. A svéd ajkú finnek tehát feladatuknak tekintették azt, hogy az a finn nyelv egy nap nemzeti – mi több, hivatalos – nyelvvé válhasson, és alkalmas legyen a széleskörű használatra, hogy a tudomány, az oktatás nyelve legyen, a fent említett jelmondat jegyében Finnország önállóságát és függetlenségét szimbolizálva. A romantika korában élő egy nyelv – egy nemzet ideológiára támaszkodva ugyanis a finn nyelv rendkívüli módon felértékelődött, mivel – finnugor nyelvcsaládhoz tartozó nyelvként – mind a svédétől, mind az orosztól látványosan eltér. A finn nyelv első, szimbolikus elismerése egyébként már 1863-ban megtörtént, amikor az akkor uralkodó II. Sándor orosz cár aláírásával megerősítette azt a dekrétumot, amely kijelentette, hogy noha a svéd számít hivatalos nyelvnek, a finnt teljesen egyenlőnek tekintik vele olyan ügyekben, amely a populáció finn ajkú részét érintik,¹⁴ de ez a dokumentum lényegi változást nem hozott és hamar feledésbe merült.

Az, hogy a finn kultúrákeresés és –építés ilyen jelentős virágzáson és épülésen mehetett végbe, nagyban köszönhető a nemzetközi viszonyoknak, így az Orosz

¹² LÖFGREN 1989. 11.

¹³ McRAE 1997. 32.

¹⁴ McRAE 1997. 34.

Birodalom passzív hozzájárulásának is. Mivel az ország Svédországtól való elszakítása után fontos volt az, hogy a korábban gyümölcöző kapcsolat elhalványodjon, ezért az Orosz Birodalom számára a finn kulturális nacionalizmus pozitív tevékenységet jelentett, hiszen a svéd gyökerek ápolása helyett új identitás kialakulását segítette elő (éppen ezért volt lehetséges az, hogy a fent említett szerzők – például Runeberg – átjussanak a publikálást megelőző szűrőn).¹⁵ Az orosz adminisztráció emellett a főváros 1812-es áthelyezésével is igyekezett eltávolítani a Svédországból érkező kulturális befolyás alól a finn társadalmat. Míg a svéd hegemonia idején Finnország központja Turku (svédül Åbo) volt, egy Stockholmtól légvonalban mindössze körülbelül 300 kilométerre fekvő kikötőváros rendkívül erős svéd nyelvi kötődéssel; ez a finn történelem ez időszakában váltotta fel az Orosz Birodalom számára kedvezőbb Helsinki,¹⁶ amelyhez – összehasonlításként – a legközelebbi központ az ugyancsak orosz fennhatóság alatt álló észt Tallinn. Emellett érdemes ismét megemlíteni Finnország eltérő státuszát a Birodalmon belül: míg Svédországhoz tartozásakor Finnország csupán egy régiója volt a Svéd Birodalomnak – ezért akkurátus a „hegemonia” szóhasználat e kor jellemzésekor – addig az Orosz Birodalomban autonómiával bíró nagyhercegség volt. A speciális politikai státusz ugyancsak elősegítette azt, hogy Finnország az önállósodás felé haladhasson, illetve a XIX. század végéig megóvta az országot a másutt jelenlevő erőszakos oroszosítástól. Ennek megjelenése század utolsó évtizedében azonban felgyorsította a függetlenedési folyamatokat, és az addigra már kiépült nemzeti öntudat és politikai elit rohamosan hajtotta Finnországot a függetlenség pályájára, amelyet 1917. december 31-én fogadott el vonakodva Szentpétervár. A finn nyelv megerősödésével, az elitbe bekerülésével a svéd nyelv szerepe fokozatosan csökkenni kezdett, a svéd ajkú finnek társadalmi szerepe átalakult, és a XX. század közepére már a maival azonos szerkezetű nyelvi kisebbséggé váltak.

Az Åland-kérdés (Ålandsfrågan)

A XX. század első harmadában a legfontosabb, a svéd ajkú finnekhez kötődő, nemzetközileg is ismertté váló eseményt az Åland-kérdés jelentette. Az eset forrása a krími háborút lezáró párizsi egyezmény (1856), amelyben Åland már kulcsszerepet játszott: ekkor demilitarizálták először a szigetvilágot, a szerződő

¹⁵ McRAE 1997. 35.

¹⁶ Susan Sundback *Swedish-speaking Finns as a minority* [380199.0] kurzusán hangzott el az Åbo Akademi Egyetem 2014/15-ös tanévének őszi félévében.

felek megegyeztek az erődítménytelepítés tilalmában.¹⁷ Erre vélhetőleg azért volt szükség, mert egy katonailag megerősített Åland – földrajzi elhelyezkedéséből és sziget voltából adódóan – geopolitikai rizikót jelentett volna. Mindenesetre az egyezmény mintegy ötven éven belül rozsdásodni kezdett, az orosz adminisztráció 1906-ban a fegyverkereskedelmet, -importot megelőzendő kisebb (750 fős) katonai bázisokat hozott létre, ámbar ez ellen a stockholmi Riksdag egyhangúan tiltakozott;¹⁸ az első világháború idején pedig mind a britek, mind az oroszok tengeralattjárókat helyeztek el Åland központjának, Mariehamn kikötőjében. Már ebben az időben diskurzus tárgyává vált a sziget politikájában az, hogy Åland Svédország részévé váljon. Ennek oka feltételezésem szerint a többek közt a fent említett svéd biztonságpolitikai kritika és az ezzel kontrasztos finn vezetőség némasága, illetve Svédország Norvégiával való uniójának 1905-ös felbomlása, amely egyszersmind Svédország nyugati határai felé fókuszálásának végpontját jelentette, így a keleti események ismét fontossá váltak. Valamint az Åland Islands Peace Institute igazgatója, S. S. Åkermark azt az okot is említi, hogy a későbbi, 1918-as finn polgárháború előszelei elriaszthatták az ålandiakat a veszélyesnek tűnő Finnországtól, melyhez képest a semleges Svédország jóval több biztonsággal kecsegtetett.¹⁹ Belpolitikailag ráadásul Finnország ez időben már rátért a (leginkább 1920-as évekre jellemző) nyelvi harcok útjára, amely finn nacionalizmust és a svéd ajkú kisebbség nyelvi jogainak vitatottságát, örökös változását hozta magával²⁰ – ez a diskurzus ugyancsak elidegenítően hathatott az ålandiakra.

Åland vezetősége már 1917 nyarán-őszén felvette a kapcsolatot a svéd kormánnyal, jelezve, hogy a szigetvilág örömmel Svédország részévé válna; és míg Finnország 1917. december 6-án deklarálta függetlenségét, melyet 31-én fogadott el személyesen Lenin, addig Åland 1917. december 31-én tartott népszavazást a hovatartozásáról, amely 95%-os, svéd csatlakozást helyeslő eredményt hozott.²¹ Mivel Woodrow Wilson öndeterminizmusról szóló elképzelései 1918 elején láttak napvilágot, így e függetlenedési lázban a wilsoni gondolatok villámgyorsan elterjedtek Åland-szerre, és az ezt követő két év lényegében egy folyamatos csatlakozási kísérletet jelentett az ålandi vezetőség részéről. E során a svéd kormányzat egyszer felvetette egy olyan népszavazás

¹⁷ PROTHERO 1920. 17.

¹⁸ PROTHERO 1920. 18–20.

¹⁹ ÅKERMARK 2009. 198–199.

²⁰ JUTIKKALA – PIRINEN 2004. 317–318.

²¹ ACKRÉN 2011. 13

gondolatát, melynek eredménye – az ålandiak kinyilvánított akarata – ténylegesen megvalósulna, Finnország azonban ezt elutasította,²² arra hivatkozva, hogy ez belpolitikai ügy.²³ Ez nem csupán a problémák elhessegetése volt egy retorikai fogással, elvégre annak érdekében, hogy a belpolitika szintjén ténylegesen megoldják az Åland-kérdést, már 1919-ben megjelent, illetve 1920-ban (tehát az eset nemzetközi rendezése előtt) elfogadásra került a finn parlament által egy autonómiával foglalkozó törvényjavaslat.²⁴

Végül, jóllehet Finnország nem támogatta, svéd-brit kezdeményezést követően az ügyet a Nemzetek Szövetsége elé vitték. (Az eset egyébként azért vált igen ismertté, mert azon kevés ügyek közé tartozik, amelyeket a Nemzetek Szövetsége bonyolított le, és mégis, mai napig érvényes, sőt kisebbségvédelemmel foglalkozók által pozitívként méltatott,²⁵ noha más meglátás szerint az autonómia jelenlegi fennállásának bázisát már „nem a szerződéses, hanem a nemzetközi szokásjog”²⁶ jelenti.) Itt a Nemzetek Szövetsége igen diplomatikusan és hatékonyan kezelte az esetet: végső soron a kompromisszum a felek között az volt, hogy az ålandiak és Svédország elfogadják a finn szuverenitást az Åland-szigeteken; ezért viszonzásul Åland kiterjedt autonómiát élvezhet, míg Svédországnak pedig a megújuló demilitarizáltság jelentett nemzetbiztonsági megerősítést.²⁷ Svédország és Åland nehezen békéltek meg az új helyzettel, mindenesetre Tóth Norbert jogász-politológus szerint az, hogy ilyen, belföldön és külföldön is erős intézményi keretek között került rögzítésre Åland helyzete, az nagyban hozzájárult az autonómia hatékonyságához és sikeréhez;²⁸ más szavakkal ahhoz, hogy a szigetvilág lakói mintegy száz éve háborítatlanul élvezik az autonómiát, és nemigen hallatnak jelentős elégedetlenségre vagy szecessziós vágyra utaló hangokat.²⁹

²² ACKRÉN 2011. 14.

²³ ÅKERMARK 2009. 201.

²⁴ ÅKERMARK 2009. 198.

²⁵ KOVÁCS 1994. 7.

²⁶ TÓTH 2007. 296.

²⁷ TÓTH 2007. 202.

²⁸ TÓTH 2007. 294-295.

²⁹ Létezik ugyan olyan politikai megmozdulás, amely a szigetvilág függetlenségét tűzte zászlajára, viszont támogatottságuk elhanyagolható.

A svédajkú finnek jelenkori jellemzése

Finnország nyelvpolitikai kérdéseiről jelenleg a 2003-as nyelvtörvény rendelkezik; ez a dokumentum szabályozza a svédajkú finnek nyelvhasználati lehetőségeinek körét is. A jelenleg hatályos, 2000-ben elfogadott finn alkotmányhoz hasonlóan³⁰ a nyelvtörvény is aláhúzza azt, hogy a svéd és a finn nemzeti nyelvei az országnak.³¹ Ez a nyelvtörvény írja le

a közigazgatási egységek nyelvi eloszlását is: létezhetnek egynyelvű, illetve kétnyelvű közigazgatási egységek, melyek státusza tízévente kerül felülvizsgálatra a hivatalos statisztikák alapján. Ahhoz, hogy egy egység kétnyelvűnek minősüljön, a nyelvi kisebbségnek legalább 8%-os jelenlétet vagy minimum 3000 főt kell felmutatnia.³²

Így beszélhetünk egynyelvű finn (fehér), egynyelvű svéd (sötétkék), finn többségű kétnyelvű (világoskék) és svéd többségű kétnyelvű (kék) egységekről (a zárójelbe helyezett színek az 1. ábra³³ jelmagyarázatai). Természetesen az egynyelvű területeken is élnek a másik nyelvi csoportot képviselő emberek, így például az egynyelvű finn területeken él a svédajkú finnek hozzávetőleg 4%-a.³⁴ A kétnyelvű területek legszembetűnőbb eltérése az, hogy – azon kívül, hogy a hatóságok rendelkezésre kell állniuk mindkét nyelven – az önkormányzat köteles minden bejelentést két nyelven megtenni, ideértve az utcanévtáblákat is. Az ábra továbbá azt is szemlélteti, hogy a svédajkú finnek területileg jól behatárolhatók: ez a terület Finnország nyugati, délnyugati partvidéke; név szerint délen Nyland és Åboland, nyugaton

1. ábra

³⁰ FINN ALKOTMÁNY 731/1999, 2.§ 17.

³¹ LANGUAGE ACT 423/2003, 1.§ 1.

³² LANGUAGE ACT 423/2003, 5.§ 1–3.

³³ Az ábra nem jelöli az északi részeken található olyan területeket, amelyek finn-számi kétnyelvűek.

³⁴ JUNGNER [2004]

Österbotten, valamint a Balti-tengerben fekvő autonóm szigetcsoport, Åland, ahol a svéd ajkú finnek 8%-a él.³⁵ A Finnország teljes méretéhez képest elhanyagolható térség alapján is látszik, hogy demográfiai szempontból a svéd ajkú finnek valóban kisebbség, a populáció körülbelül 5%-át teszik ki. Az elmúlt évtizedben ez a százalék lassú, ám folyamatos csökkenést mutatott 5.6 és 5.4% között; 2012-ben ez az érték 290 977 főt jelentett;³⁶ McRae szerint ha ez a trend folytatódik, akkor 2020-ra az orosz és észti nyelvi kisebbség aránya nagyobb lesz az országban, mint a svéd ajkú finneké.³⁷ A demográfiai jelleg tárgyalása során megemlítendő még a szociológusok megközelítése a „kisebbség” fogalmához, amelyet gyakran alkalmaznak „nem szó szerinti értelemben valamely csoport lélekszámaura utalva, hanem a csoport alávetett helyzetének kifejezésére a társadalomban.”³⁸ Ha ebből a meghatározásból indulunk ki, vagyis a kisebbséget az alávetettségi pozícióból közelítjük meg a létszám helyett, akkor már nehezebb azt az állítást megerősíteni, hogy a svéd ajkú finnek kisebbségi pozícióban lennének, látva kiterjedt jogaikat, amelyek a gyakorlatban – régiótól függő hatékonysággal – megvalósulnak.

A nyelvi együttélés egyik sajátos vonása Finnországban az oktatási rendszer: az anyanyelven túl másik hazai nyelv is helyet kap az oktatásban. Más szavakkal: a finn anyanyelvűek svédül, míg a svéd anyanyelvűek finnül tanulnak kötelező jelleggel országszerte. Mint demográfiai kisebbség, a svéd ajkú finnek magas arányban válnak kétnyelvűvé, folyékony nyelvhasználóvá: 1998-ban ez 81.8% volt.³⁹ Ezt a rendszert külföldön gyakorta méltatják mint ideális kisebbségpolitikai bánásmódot (például a Nyelv és Tudomány weboldal „legelkényeztetetebb nyelvi kisebbségnek” nevezi⁴⁰ a svéd ajkú finneket), ugyanakkor belföldön jóval kevésbé népszerű. Személyes empiria alapján tapasztaltam egy általános hezitálást az elismerés igazolására minden olyan esetben, mikor svéd és finn anyanyelvűektől az oktatás felől érdeklődtem; továbbá Åland lakossága is – meglepő módon – a svéd tanulmányok opcionálissá tétele mellett foglal állást.⁴¹ Valamint belpolitikailag e kérdés olyan súllyal bír, hogy a Finnek Pártja⁴²

³⁵ McRAE 1997. 25.

³⁶ STATISTICS FINLAND 2012

³⁷ McRAE 1997. 17.

³⁸ GIDDENS 2008. 380.

³⁹ SAARI 2000.

⁴⁰ PÉLI [2010]

⁴¹ Susan Sundback *Swedish-speaking Finns as a minority* [380199.0] kurzusán hangzott el az Åbo Akademi Egyetem 2014/15-ös tanévének őszi félévében, 2014. október 13-án.

⁴² Az Igaz Finnek Pártja – e régebbi nevén jobban ismert. Finn jobboldali párt.

politikai agendájára tűzte a kötelező svédoktatás megszüntetését az iskolákban,⁴³ illetve újra és újra felbukkan a nemzeti diskurzusban, legutóbb például 2015 márciusában.⁴⁴ Åland még egy okból külön megemlítendő az oktatás területén, ugyanis – hivatalosan egynyelvű autonómiaként⁴⁵ – kivételt képez, itt a finnül tanulás nem kötelező.⁴⁶ A felsőoktatás terén ezért a legfontosabb elemet az ország egyetlen kizárólag svéd egyeteme, a turkui Åbo Akademi Egyetem jelenti: itt – a finn nyelvóráktól eltekintve – tilos a finn kurzusok szolgáltatása (feltehetőleg azért, hogy a nagyobb keresletet megcélözva ne finnesedjen el az egyetem). Az egyetem centrumot jelent a svéd ajkú finnek tudományos tevékenységének, ugyanis nem csupán nagy számban itt tanulnak tovább, de ráadásul az egyetemé a legnagyobb finn-svéd könyvtár is.⁴⁷ Ebből a példából is látszik, hogy a svéd nyelvű felsőoktatás jól szervezett, így „következménye, hogy Finnországban a svédek körében magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, mint a finnekénél.”⁴⁸ A – legalábbis részben – svéd nyelvű egyetemek és intézmények azért fontosak, mert nagyban hozzájárulnak nem csupán a nyelvi kisebbség fennmaradásához, de ahhoz is, hogy a (finnországi) svéd presztízsértéket tudjon felmutatni Finnországon belül. Az intézmények megléte, az egyetemek tudományos tevékenysége, és a svéd nyelven is folyó szakmai élet ugyanis hozzájárulnak ahhoz, hogy a svéd nyelv relevánsnak számítson, így az anyanyelvi finnek számára – legalábbis a régióban – tanulásra érdemesnek, vonzóan tűnjön. Megemlítendő, hogy a svéd nyelvű egyetemekre nem csupán a svéd ajkúak köréből kerülnek ki a jelentkezők: anyanyelvi finnek is akadnak, akiket az sem riaszt el, hogy ezekbe az intézményekbe külön felvételi vizsgára kötelezik őket svéd nyelvből.⁴⁹

Itt térnék ki a svéd ajkú finnek, egyszersmind az ålandiak identitásának bemutatására is. Mindenekelőtt azonban érdemes kifejteni a svéd ajkú finnek nyelvében megjelenő terminológiai sajátosságot: a finnországi svédben ugyanis külön szavak vannak a – finnországi viszonyoknak megfelelően – nyelvi, illetve nemzeti csoporthoz tartozásra (ez sem a finnben, sem az angolban, sem a magyarban nem jelenik meg ilyenformán). A legnagyobb kategória a „*finländare*”

⁴³ SUOMALAISELLE SOPIVIN 2011.

⁴⁴ YLE UTISET 2015.

⁴⁵ ACT ON THE AUTONOMY OF ÅLAND 1144/1991, 6.§ 36.

⁴⁶ ACT ON THE AUTONOMY OF ÅLAND 1144/1991, 40.§ 1.

⁴⁷ UPPLAGSVERKET FINLAND

⁴⁸ VINCZE 2007. 310.

⁴⁹ VINCZE 2007. 309.

(kb. „finnországi”), ami minden olyan emberre utal, aki Finnország területén él, az egyetlen elképzelhető megkötést az állampolgárság megléte jelentheti. Ebbe a csoportba beletartoznak a finnek, a svéd ajkú finnek, a számik és a meghonosodott bevándorlók is. E nagy kategórián kívül léteznek még olyan nyelvi csoportok, mint a „*finne*” („finn”), ez utal a finn ajkú finnekre, és a „*finlandssvensk*” (magyar és angol tükörfordításban „finnországi svéd”). A szóhasználat azért hasznos, mert nem teszi a nyelvtől függővé, hogy az egyén milyen csoporthoz tartozik: svéd ajkú finnként az egyén még lehet finn (*finländare*) is. Ezzel ellentétben a többi nyelvben a „*finne*” és a „*finländare*” szavakat ugyanaz a fogalom jelöli: finnben a „*suomalainen*” (magyarban a „finn”), azt sugallva, hogy a „finnség” eleme az is, hogy az ember finnül beszél.⁵⁰

A svéd ajkú finnek identitása tehát – ahogy az az identitásokra jellemző – nem egyetlen centrális elemből áll: egyrészt beszélhetünk az országon belüli nyelvi törésvonalnak a svéd felén elhelyezkedő „*finlandssvensk*” identitásról. Noha ennek mértéke nehezen meghatározható, számos, az élet különböző területét megragadó kutatás alapján valószínűsíthető, hogy ez az identitás nagy fajsúllyal jelenik meg a svéd ajkú finnek életében. Illusztratív példa lehet az, hogy a legtöbb svéd ajkú finn nyelvi okokból szavaz az őket megszólító, svéd nyelvű pártra,⁵¹ vagy hogy a 70-es években folytatott kutatások alapján (Markku Haranne és Erik Allardt) a finnül beszélők nagy hűséget fejeztek ki családjához, nemzethez és etnikai csoporthoz, ellentétben a svéd ajkúakkal, akik a régiós, provinciális vagy helyi közösségeik fontosságát hangsúlyozták ki.⁵² Feltételezhető, hogy ennek oka a nyelvi identitásban keresendő, és azzal a csoporttal való azonosulásban, amelyik azonos nyelvet, illetve dialektust beszél; ezt pedig támogatja a térben elfoglalt hely, a területileg kialakított identitás, amely úgy alakul ki, hogy „[a]z emberek saját helyi környezetükben szocializálódnak, és ott lépnek interakcióba egymással”.⁵³

Ezzel együtt a svéd ajkú finnek a nemzeti identitásukat Finnországhoz kötik, mint „*finländare*”: a külső szereplővel – azaz Svédországgal, illetve a svédekkel

⁵⁰ Susan Sundback *Swedish-speaking Finns as a minority* [380199.0] kurzusán többször elhangzott az Åbo Akademi Egyetem 2014/15-ös tanévének őszi félévében. Egyrészt az oktató Susan Sundbacktól 2014. szeptember 16-án, másrészt a Helsinki Egyetem kutatójától, Anna Henning-Lindblomtól 2014. szeptember 30-ai előadásában. A terminusokat egyébként az interjúim, illetve korábbi személyes beszélgetéseim során is használtam a svéd ajkú finnekkel, és nem tapasztaltam olyat, hogy ezek jelentésárnyalatait ne ismernék.

⁵¹ McRAE 2007. 20.

⁵² McRAE 1997. 161.

⁵³ CASTELLS 2006. 94.

– való azonosulás alacsony,⁵⁴ elhanyagolható. A svéd ajkú finn kultúra és identitás a finnel szorosan összekapcsolódik, nem ellenséges: a svéd ajkú finnek magukat „csupán” nyelvi kisebbségnek tekintik, és nem egy olyan specifikus csoportnak, mint a romák vagy a számiak.⁵⁵ E svéd ajkú finn csoporton belül is sajátos kultúrát jelentenek az álandiak: esetükben az identitás terén megfigyelhető sokszínűség pedig még összetettebbé válik, 86%-uk elsősorban álandiként („*ålänning*”) identifikálta magát egy 1999-es felmérésben.⁵⁶

A svéd ajkú finnek azonosulása mind a saját kultúrájukkal, mind a finnekkel tükröződik a svéd terminológiában, viszont a fordítások nemigen adják ezt vissza. A svéd ajkú finnek az magyar szakirodalom a svéd terminus megközelítőlegesen lefordításaként „finnországi svédeknek” nevezi. A svédországi svédekkel való azonosulás hiányára, illetve a nemzeti finn önazonosságra alapozva úgy gondolom, hogy ez a terminus pontatlan, hiszen ez a csoport etnicitását és identitását tekintve nem svéd, hanem – svéd ajkú ugyan, de – finn (angolban gyakran hivatkoznak rájuk svédül beszélő finneként, „*Swedish-speaking Finns*”). A dolgozatomban ezt a jelentésárnyalatot törekedtem visszaadni azzal, hogy „svéd ajkú finneknek” nevezem őket.

Elméleti keretek meghatározása

Az elméleti keretek meghatározása során a legmarkánsabb tudományos forrást a kulturális antropológia képviselői, illetve annak diszciplínája, a nyelvészeti antropológia jelentik. Ezzel együtt a konceptualizálás során számos, több tudományterület kútfejből származó kifejezés tisztázására is sor kerül, tekintettel a kutatás interdiszciplináris mivoltára. Így a konceptualizálás során a dolgozat meghatározza a nemzeti identitás, etnikum fogalmait, ezen belül elhelyezi a svédajkú finnek, illetve az álandiakat, feltérképezi a nyelvészeti antropológia releváns témáit, illetve továbbívelve bemutatja a nyelv szerepét az államok életében, majd az identításban, itt kitérve a svédajkú finnek és az álandiak sajátos identitás szerkezetére.

A társadalomtudományok közös célja az emberek közötti együttélés vizsgálata: ahogyan pedig az együttélésnek számtalan módja van, úgy váltak a társadalomtudományok is egyre színesebbé. A kulturális antropológia, jóllehet relatív fiatal terület, mégis mára szerves részét jelenti a társadalomtudományoknak, és nem véletlenül: azon túl, hogy fókuszában az emberi kultúra, a tanult emberi

⁵⁴ McRAE 1997. 159.

⁵⁵ ARBETSGRUPPSPROMEMORIA, SPRÅKLAGSKOMMITTÉN 2000. 31.

⁵⁶ TÓTH 2007. 292.

viselkedésmódok,⁵⁷ azaz egy mindig aktuális, nagy kihívást jelentő kérdéskör áll, emellett a diszciplína legfőbb erényét a módszertana adja. A kulturális antropológia rendkívül kvalitatív, egyedi „információszerzési technikákat alakított ki, amelyek elsősorban ezt a tudományágat jellemzik”⁵⁸ (ezek legfontosabbja a bizalmi alapú résztvevő megfigyelés), és amelyek által az emberi közösségek azokra a nehezen lekövethető, finom mozzanataira derül fény, amelyeket a reprezentativitásra törekvő, leíró-modellező tudományágak tevékenysége nem tár fel. A nyelvészeti antropológia vagy antropológiai nyelvészet ugyanezeket a vonásokat viseli (letisztult, egységes terminológiája viszont nemigen akad⁵⁹, ⁶⁰, ahogy a határterületeken fekvő diszciplínák esetében ez igen jellemző; a dolgozat során – Duranti szóhasználatát átvéve – a nyelvészeti antropológia kifejezést használom a társadalomtudományi jelleg hangsúlyozása végett), és azért közeli társa az antropológiai alterületek közül épp a kulturális antropológiának, hiszen annak területén bukkan fel oly gyakran a nyelv. Alessandro Duranti – a terület egyik legjelentősebb képviselője – azonban hangsúlyozza, hogy a nyelvészeti antropológia nem csupán egy antropológusok által véghezvitt kutatás, amely a nyelvre irányul; „a nyelvészeti antropológusok a kutatásuk tárgyát, azaz a beszélőket elsősorban társadalmi cselekvőkként látják, azaz bizonyos, érdekesítően komplex közösségek tagjaiként”, magát a nyelvet pedig „az antropológiai megfontolások lencséin keresztül vizsgálja”. „A nyelvészeti antropológia abból az elméleti feltételezésből indul ki, hogy a szavak számítanak; és abból az empirikus eredményből, hogy a nyelvészeti jelek mint a világ reprezentációi és kapcsolai sosem semlegesek; folyamatosan kulturális viszonyok és különbségek konstruálására használatosak.”⁶¹ E konstruktivista álláspont véleményem szerint lehetőséget teremt arra, hogy a nyelvészeti antropológia valóban megmutassa azokat az egyént – és következményképpen a társadalmat – érő, elhanyagolhatónak tűnő, ám szignifikáns hatásokat, amelyeket a különböző nyelvi megoldások okoznak. Ugyanígy működik ez *vice versa*, azaz az egyén belső világa hogyan kerül leképeződésre annak nyelvhasználatában; a kutatás egyik célja pont ennek a kétirányú folyamatnak a megvizsgálása volt, ezért helyeztem el a dolgozatomat a kulturális antropológia témakörében.

⁵⁷ BOGLÁR 2005. 13–14.

⁵⁸ BOGLÁR 2005. 14.

⁵⁹ BALÁZS-TAKÁCS 2009. 15–16.

⁶⁰ DURANTI 1997. 1–2.

⁶¹ DURANTI 1997. 3–5.

Ha a nyelv ilyen karakteresen megjelenik a társadalomtudományi vizsgálódásban, érdemes megtekintenünk, hogy miért. A következőkben röviden vázolólanám a nyelv szerepét egy mikro- és egy makroszinten: az identitásformálásban és a nemzetformáló nacionalizmus szintjén. Azért ez a két téma került fókuszba, mert például az „álandi identitás” feltételez egyrészt egy nemzeti-etnikai jelleget, másrészt egy személyes identitást, amelyben ezek az etnikai jegyek unikális módon csapódnak le.

„A nyelv a társadalom alapvető intézménye, nemcsak azért, mert ez az első intézmény, melyet az egyén megtapasztal, de azért is, mert minden más ennek az ismétlődő mintázataira épül,” írta Robert L. Cooper 1989-ben.⁶² Ebben az időben már megnyílt az út az olyan, nyelv és társadalom összefonódó viszonyát vizsgáló tudományterületeknek, mint például a nyelvészeti antropológia is, de – mivel valóban ez az egyén első eszköze, amelytől később elvonatkoztatni sem, vagy igen nehezen tud – korábban sokáig a nyelvet olyan alapvetésnek tartották, amely a társadalmi kérdésekkel nem hozható összefüggésbe. Holott a nyelvhasználatból fakadó társadalmi kihívások egyidősek az emberiséggel: Tiberius idején kritikus volt a görög nyilvános használata, annak elfogadott szerepe⁶³ (azóta számos nyelvi kisebbség kénytelen szembenézni ezzel a bánásmóddal) és a XX. század elején Franz Boas úgy vélte, hogy a nyelv elengedhetetlen az emberi gondolathoz, és így egyszersmind az emberi kultúra létrejöttéhez is.⁶⁴ A nyelv és kultúra kapcsolatának felvetése hamar hozta magával azokat a teóriákat, amelyek révén ma – a klasszikus értelmezésen túlmutatva, amely a nyelv egyetlen funkcióját a kommunikáció betöltésében látja – a nyelvben identitásformáló dimenziókat is látunk. A nyelv használata identitásgyakorlat is egyben, és ez nemcsak a személyes identitás kifejezésében jelenik meg, de abban is, hogy mások identitásáról többek közt a nyelvhasználatuk útján alkotunk képet.⁶⁵ Ráadásul – ahogy fentebb Cooper is rámutatott – az identitások viszonyrendszerének kialakítása ugyancsak diskurzív úton, egy adott nyelven történik.⁶⁶ Lényeges azonban hangsúlyoznunk azt, hogy a „nyelv” fogalom – a várakozással ellentétben – nem csupán eltérő nyelveket jelent, hanem eltérő nyelvhasználatot is: így például a nyelvjárás (dialektus) használata ugyanilyen hatással bír: alkalmas a helyi azonosság, a szűkebb közösséggel való azonosulás

⁶² COOPER 1989. 182.

⁶³ LABRIE 1999. 15.

⁶⁴ DURANTI 1997. 53.

⁶⁵ BARTHA 2006. 57.

⁶⁶ BARTHA 2006. 60.

kifejezésére.⁶⁷ A dialektusok vizsgálata ráadásul – véleményem szerint – azért válik igazán izgalmassá az identitások feltérképezésében, mert míg a nyelvek közötti váltás egyértelmű az (azonos anyanyelvű) résztvevő felek számára, addig a nyelvjárásváltás nem szembeötlő: a nyelvhasználó az egyetlen, aki igazán tudatában van önnön nyelvjárásváltási folyamataival, de olykor számukra is reflexiót igényelhet annak meghatározása, mi motiválta a váltást.

Álland helyzetét ezért tekinthetjük dialektológiai téren is sajátosnak, mert (míg a magyarországi dialektológia során az adott nyelvjárás használóiban megfigyelhető a helyi identitáson túl egy nemzeti, magyar identitás is) az autonómia, illetve ezzel párhuzamosan a nyelvhasználat ahhoz vezetett, hogy az álandiak nemzeti, finn identitása visszaszorult. E folyamatnak az okát Tóth Norbert elsősorban az a jog eszközeivel végrehajtott autonómiában látja,⁶⁸ amelyben csupán egy résztényezőt jelent a nyelvi faktor (és ott is csupán a svéd nyelv finntól való különbözőségét, illetve az álandi dialektus finnországi nyelvjárástól eltérő voltát említi)⁶⁹, azonban véleményem szerint a helyi identitás megerősödéséért nem lehet elsősorban az autonómia létét felelőssé tenni, az ok sokkal inkább nyelvi-társadalmi tényezőkben keresendő.

Egyrészt erőteljes szerepet játszik az a nyelvi jelenség, hogy a „kontinentális” Finnországban tartózkodás során az álandiak számára elidegenítően hat a finn nyelv, illetve – a teljesen finn nyelvű területeken – a svéd nyelv társadalmi szkepszissel fűszerezett volta. Azon túl, hogy az álandiakban – ahogy korábban említésre került – elsődleges helyet élvez a szigetvilághoz kapcsolódó identitás, egyúttal megfigyelhető egy távolságtartás a Finnországtól, ahová nyelviileg nem illenek be, és ahol – hiába hivatalos nyelv a svéd – a finn használata gyakran kikerülhetetlen. Ide kapcsolódik az is, hogy ráadásul az álandiak finn nyelvtudása a csekélyebb interakció miatt gyengébb a többi svéd ajkú finnénél,⁷⁰ így még akadályozottabb számukra a finnországi kommunikáció. Továbbá, mivel a finnországi svéd ajkú finnek „harcai” eltérőek, például az oktatáspolitikai területe az egyik gócpont, amely az álandi társadalmat nem érinti, ezért velük sem azonosulnak teljes mértékig; ki többé, ki kevésbé. Tényezőnek minősülhet az is, hogy – ezen önmeghatározás ellenére – a szigetvilág közösségét gyakorlati kezelik svéd ajkú finneként, ami szintén elősegíti a saját identitásnak és különállóságának hangsúlyozását. Emellett pedig elengedhetetlen megemlíteni

⁶⁷ Kiss 2001. 208.

⁶⁸ Tóth 2007. 293., 296., 307.

⁶⁹ Tóth 2007. 303.

⁷⁰ Tóth 2007. 303.

a helyi nyelvjárást (ami egyébként a szigetvilágon belül sem egységes). Az álandi dialektust („*åländska*”) általában a keleti svéd nyelvjárásokhoz sorolják, ugyanúgy, mint a svéd ajkú finnek svédjét („*finlandssvenska*”), azonban számos szempontból – így például a legszembetűnőbb területen, a kiejtésben – jobban emlékeztet a svédországi dialektusokra. Épp emiatt tapasztalható viszont egy identitásbeli sajátosság, ahol az egyén hovatarozása Ålandon kívül megkérdőjeleződik; míg Svédországban finnek, addig Finnországban – a svéd ajkú finn közegben is számos esetben – svédországinak érzékelik őket elsőként. Ezeknek a tapasztalatoknak a gyakorisága vezetett ahhoz, hogy feltételezzem, hogy az identitásnak és a nyelvhasználatnak szoros kapcsa áll fenn Åland kultúrájában.

Az Åland kapcsán hasonlóképpen fontossá váló terület a nemzeti-etnikai hovatarozás. Ebben a kontextusban már megjelenik egy államközponti szemlélet, amelyben a nyelv ismét sajátos szerephez jut a társadalmon belül. Benedict Anderson ír arról a *Képzelt közösségek* című művében, hogy a szakrális nyelvek olyan közösségek létrejöttét tették lehetővé, mint az iszlám vagy a kereszténység, és ismeretük a közösségbe való befogadáshoz vezető gyakorlatilag egyetlen utat jelentette.⁷¹ Idővel azonban – eltérő országokban eltérő korban – Európaszerte lejátszódott egy nyelv államnyelvvé választása, az „élő nyelvek státusának felemelése a hatalom nyelvének státusára (...) hozzájárult a kereszténység képzelt közösségének felbomlásához.”⁷² Ez egyrészt megnyitotta az ösvényt a nemzet, nacionalizmus fogalmak modern értelemben vett megjelenéséhez, másrészt pedig az egy nyelv – egy nemzet dichotómia megszületését eredményezte. Ennek során a nyelv a nemzetállam-építésben is részt kap, annak fő építőelemévé válik, és mivel a nyelv és nemzet ilyenformán összefonódnak,⁷³ ezért a nyelvi, nyelvhasználati kérdések már nem csupán a szakpolitika tárgykörébe tartoznak, hanem ideológiai színezetük lesz. Ezt követően az egy nyelv – egy nemzet ideológia automatikusan létrehoz egy kisebbségi csoportot azok számára, akiknek az anyanyelve nem egyezik a nemzet nyelvével. A kisebbség és többség között felerősödik a mi és ők kontraszt (ezt tartja Erikson az etnicitás legfontosabb jellemzőjének⁷⁴), és ez következményként az erőteljes csoporttal azonosulást hozza magával, hozzájárulva egy markáns identitás kifejlődéséhez.

⁷¹ ANDERSON 2004. 82–86.

⁷² ANDERSON 2004. 105.

⁷³ LANSTYÁK 2009. 30–31.

⁷⁴ ERIKSEN 2008. 37.

Az identitás azok közé a társadalmi fogalmak közé tartozik, amelyek rendkívül képlékenyek, igen nehezen definiálhatók, és folytonos elméleti viták tárgyát képezik, fontos tehát, hogy tisztázott legyen, milyen értelemben használja majd a dolgozat a kifejezést. Az identitás „a célok és az élettapasztalatok forrása az emberek számára”,⁷⁵ amely közvetítő kategóriaként „fenntartja és szabályozza az egyén és a társadalom viszonyát.”⁷⁶ Ezek ötvözeteként az identitás az alapján alakul ki, hogy miféle csoport tagjaként született a világra, de ezek a származtatott hovatarozások „csakis akkor válnak valódi identitássá, amikor a társadalmi szereplők internalizálják őket.”⁷⁷ Az identitás jellegét tekintve kettős: egyrészt konstruált, következményképpen változékony azáltal, hogy a társadalmak újra feldolgozzák,⁷⁸ másrészt azonban van egy stabilitást nyújtó, változatlan magja.⁷⁹ E kettősség kapcsán rögvést felmerül a kérdés, hogy mi(k) vagy ki(k) játszanak szerepet az identitások konstruálásában. Manuel Castells hipotézis-válasza erre a kérdésre a cselekvőkre mutat rá, akik a kollektív identitást létrehozzák.⁸⁰ E kapcsán a dolgozat azonban a chicagói iskola etnicitáskutatásából fakadó meglátásokra hagyatkozik, vagyis arra, hogy „az etnikai kapcsolatok képlékenyek és alakíthatók, hogy fontosságuk szituációfüggő, és hogy (...) a modern társadalmakban az etnikai identitás tudatosan manipulálható.”⁸¹ (Azt egyébként Castells is kijelenti, hogy az identitás-konstruálás társadalmi környezet függvénye.⁸²) Az identitáshoz kapcsolódik továbbá az etnicitás kérdése, amely a nyelvi csoportok társadalmon belüli vizsgálata során ugyancsak releváns. Anthony Giddens az etnicitásról a következőket írja: „az emberek valamely adott közösségének kultúrájára és külső jegyeire utal, amelyek az adott közösség tagjait megkülönböztetik másoktól. Az etnikai csoportok tagjai önmagukat más csoportoktól kulturálisan különbözőnek látják a társadalomban, és viszont, a többi csoport is így látja őket.” A különbözőség forrását a csoportra jellemző vonások nyújtják, amely – többek között – leggyakrabban éppen a csoport nyelve.⁸³ Finnországi viszonylatban nehezen meghatározhatók más, szembeötlő különbségek, mert

⁷⁵ CASTELLS 2006. 28.

⁷⁶ PAPP 2005. 64.

⁷⁷ CASTELLS 2006. 29.

⁷⁸ CASTELLS 2006. 29.

⁷⁹ ERIKSEN 2008. 100

⁸⁰ CASTELLS 2006. 29-33.

⁸¹ ERIKSEN 2008. 39.

⁸² CASTELLS 2006. 33.

⁸³ GIDDENS 2008. 379.

például az etnikai határokon húzódó másik jellegzetes törésvonal, a vallás itt nem jelent kihívást, Finnország társadalmának túlnyomó része (73,7% 2014 végén⁸⁴) ugyanis hivatalosan evangélikus, és a hagyománybeli eltérések mára szintén összemosódtak, e téren is leginkább nyelvi tradíciókban érhetőek tetten. E giddensi megközelítéssel párhuzamba állítható Bartha Csilla distinkciója, szerinte ugyanis, noha a nemzeti és etnikai identitást gyakran kezelik egy összevont kategóriaként, ezeket érdemes külön kezelni. Nála az etnikai identitás forrása a – giddensi meghatározásból hiányzó – közös származás és az ebből eredő közös kulturális örökség; és a nemzeti identitás (amely természetesen tartalmazza az etnikai elemet, a kulturális örökséggel érvelést is) fő célja a politikai határok módosítása és az autonómia megszerzése.⁸⁵ A fenti „közös származás, kulturális örökség” jellemzés kibővíthető a saját közösséghez tartozással, illetve a többi etnikus csoporttól való különbözőséggel is.⁸⁶

Ahogy a dolgozat már tárgyalta, a közösséghez tartozás egy önálló identitásban is kifejezésre kerül mind a svéd ajkú finnek, mind az álandiak esetén, és ugyanígy megjelenik a csoport is, amellyel szemben ők különböznek: a finn ajkú finnek. A kulturális hagyományok esetében nehezebben körvonalazható, mi az, ami „csak” a svéd ajkú finn kultúra része, és mi az, ami minden finné. Véleményem szerint a legfőbb hagyománynak a svéd nyelv tekinthető, és az ehhez kötődő kulturális örökségek (például svéd dalok), viszont emellett a svéd ajkú finnek újabb és újabb kulturális elemekkel gazdagítják saját világukat, melyeket aztán Finnország egésze beemel az általános finn kultúrába. Erre példának felhozható Tove Jansson munkássága, aki svéd ajkú finn, ám legismertebb figurái, a múminok nemzetközileg ismertté váltak, és Finnország-szerte is olyan fontossá vált, hogy állítható: a finn identitás részét képzik, illetőleg olyan kép lett, mely nemzetközileg is Finnországgal asszociált. Összegezve tehát úgy gondolom, hogy mára a kulturális hagyományok a svéd ajkú finnek esetén erőteljesen összemosódnak a többségi társadalomával, és egy kulturális határokat kereső distinkció mindenképpen mesterséges volna. Ehhez az állásponthoz támaszt kínál Fredrik Barth meglátása, aki kritikusan szól a kulturális vonások kizárólagos hangsúlyozásáról, és állítja, hogy nincs tökéletes átfedés etnikai és kulturális jellemzők között.⁸⁷ Továbbá más tanulmányában is hangsúlyozza, hogy az etnicitás kialakítása valójában „[e]gy elképzelt közösség néhány megkülönböztető vonás

⁸⁴ EVANGELISK-LUTHERSKA KYRKAN I FINLAND [2015]

⁸⁵ BARTHA 2006. 59–60.

⁸⁶ PAPP 2005. 64.

⁸⁷ BARTH 1969. 11.

előtérbe állításán és szimbolikus voltának hangsúlyozásán, azaz határvonalainak aktív kialakításán keresztül valósul meg” úgy, hogy nem „a kultúra sokszínű és változékony egészét, hanem csupán néhány, látványos megkülönböztető jegyet”⁸⁸ emel be az etnikai közösség meghatározásába. Az etnicitás tehát felfogható úgy, mint „a magukat különállónak tartó csoportok közötti kulturális különbségek tartós és szisztematikus kommunikálása”.⁸⁹

Mindenesetre az ålandi társadalmi csoport a fenti tipológiák alapján is összetett hovatarozást vallhat magáénak: úgy gondolom, hogy történelmileg az ålandi társadalmi csoport nemzeti kisebbségként volt értelmezhető; politikai tevékenységük, autonómiáért való harcuk során elsősorban etnikai és emocionális⁹⁰ érvgyűjteménnyel igyekeztek hatni a róluk szóló tárgyalásra. Az autonómia megszerzése után mára azonban Ålandra (vagy akár a svéd ajkú finnekre) ilyen jellegű tevékenység egyáltalán nem jellemző. Ezzel szemben véleményem szerint Berth etnicitás-konstruálásról szóló idézett gondolatai Åland esetében kiválóan nyomon követhetőek, a szigetvilág identitásában ugyanis az identitásépítő elemek pont ilyen – valóban látványos – jegyek, amelyeket az ålandi közösség emelt be az identitásépítésének folyamatába. Ilyen látványos jegynek tekintem az ålandi „állampolgárságot” (*hembygdsrätt*), amelynek előfeltétele az ott-tartózkodáson túl a svéd nyelvtudás; a saját zászló, himnusz, gépjárműrendszám és TDL („top level domain”, internetes weboldalak végződése) ugyancsak elsősorban szimbolikus elemek, amelyek hangsúlyozása és fontosságuk újra és újra ismétlődő megerősítése hozzájárulnak az elképzelt közösség fenntartásához.⁹¹ A legfontosabb és leglátványosabb ezek közül mégis a „svédség”, a nyelvi elem, ami miatt Åland annyira ismert nemzetközi szinten; az ålandiak „a nyelvre mint társadalmi identitásuk szimbólumára tekintenek, melynek betiltását a beszélők gyakran úgy értelmezik, mint a társadalmi csoportjuk és kultúrájuk elutasítását.”^{92, 93}

⁸⁸ BARTH 1969. 265.

⁸⁹ ERIKSEN 2008. 84.

⁹⁰ PROTHERO 1920. 25.

⁹¹ Az ålandi identitás építőköveiről Tóth Norbert ír, a véleményem szerint látványos jegyeket az ő „listájából” válogattam ki, és helyeztem berthi kontextusba. Ő azonban az ålandi identitás kialakulásának ilyen sikerét nem ezekben a látványos jegyekben, hanem a területi autonómia biztosításában (és annak intézményi hozományaiban) látja. (TÓTH 2007. 299–307., 293.)

⁹² KRAMSCH 1998. 3.

⁹³ Ezt támogató anekdota lehet egy Tóth Norbert által felhozott példa, amikor a fenti *hembygdsrätt* megtagadásra került egy finntól annak nyelvtudása miatt, és az autonóm kabineti döntést a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság megsemmisítette, „óriási felháborodást váltva ki ezzel Ålandon.” (TÓTH 2007. 299–300.)

A társadalmi csoportokról való elméleti keretben érdemes megemlíteni a csoportidentitásból fakadó sztereotipizálást is: olyan képalkotást, amely a saját csoportról és a másik csoportról általánosságokat készít a világ rendszerezése végett. Eriksen definíciójával élve „a sztereotípa fogalma egy csoport kulturális sajátosságaira utaló, egységesített nézetek kialakítására és következetes alkalmazására utal.”⁹⁴ Ahhoz, hogy az egyén ilyenformán a sztereotipizálásra támaszkodhasson, szükséges, hogy a felek ismerjék egymás etnikai hovatartozását:⁹⁵ a dolgozatban vizsgált esetben ennek kifejezőeszköze a rögtön kivilágító nyelv. Érdemes hozzátenni, hogy a sztereotípiák használata ugyan tudományosan nem igazolható, hiszen ezek nem szolgálnak a beszédpartnerről megbízható előrejelzéssel, mégis használatuk a világban olyan széleskörű és természetes, hogy a normatív állítások a sztereotípiák jó vagy rossz voltáról éppen az alapos és ítéletmentes vizsgálatuk elé gördíthetnek akadályt. Azt, hogy a sztereotípiák mindenütt jelen vannak, igazolja például Eriksen állítása, ami hangsúlyozza, hogy ezek mind az uralkodó, mind az elnyomott, sőt még az egyenlő viszonyú csoportok között is fennállnak, nemcsak negatívak, de pozitívak is lehetnek, és nemcsak másokról, de önmagunkról is képződnek.⁹⁶

A skandináv antropológia számos tanulmánnyal járult hozzá ezeknek a kulturális képeknek a feltárásához (pl. Orvar Löfgren, Jonas Frykman, Åke Daun) – talán épp azért, mert az intenzívvé váló bevándorlás révén szükségesnek tűnhetett a kulturális önreflexió.⁹⁷ Ha a svéd nemzeti (ön)képekre vetnénk pillantást annak érdekében, hogy a sztereotípiákat belülről is láthassuk, az a sajátosság ötlük elő, hogy más nemzeti karakterekkel szemben a svédnek nemigen akad egy *valami más ellen* megformált jellege, mivel Svédország történelme során a létfenntartás nem más közösségek elleni harcokban merült ki^{98, 99} (ellentétben a finnekkel, akik két korabeli nagyhatalom, az orosz és a svéd ellen ágalva alkották meg identitásukat). E különlegesen kialakult svéd önképnek, mentalitásnak legfőbb kutatója Åke Daun etnográfus. Korai módszertana sokat kritizált, ugyanis külföldieket kérdezett meg riportok és interjúk formájában, és az általuk adott válaszokból, illetve más statisztikai adatokból készített egy

⁹⁴ ERIKSEN 2008. 42.

⁹⁵ ERIKSEN 2008. 41.

⁹⁶ ERIKSEN 2008. 42–43.

⁹⁷ GULLESTAD 1989. 84.

⁹⁸ Gustav Sundbärg munkásságát bemutatja: FRYKMAN 1989. 35.

⁹⁹ LÖFGREN 1989. 11.

listát azokkal a bizonyos jellegekkel, amelyek a svédeket jellemzik;¹⁰⁰ a sztereotípiákról szóló diskurzusban ez a módszer azonban igen hasznos, hiszen pontosan arra világít rá, hogyan látják a svédeket mások, ami – a fentiek alapján – mindenképpen át lesz festve sztereotípiákkal is. A svédek ez alapján félénkek, csendesek és képességeikben bizonytalanok¹⁰¹ – és e tulajdonságok megemlézése a dolgozatban azért válik fontossá, mert a vizsgálat részét képi majd az is, hogy hogyan látják a svédeket a velük interakcióba lépő álandiak, amelyet a dolgozat az interjúk kielemezése során mutat majd be. A svédekről formált vélekedés (illetve az ehhez illeszkedő, imént bemutatott antropológiai háttér) azért jutott szerephez ebben az elemzésben, mert feltételezhető, hogy az álandiak saját magukról alkotott képe történelmi és egyéb okok folytán a svédekről alkotott képükkel összefüggésben van, ezt a jellemzőt pedig nem lehet a vizsgálatból eltávolítani pusztán abból a megfontolásból, hogy a sztereotípiák túlzó, általánosító, elnagyolt elképzelések manifesztálódásai.

A hipotézis vizsgálatában a fenti kutatók analízisei és felállított keretrendszeinek bemutatása lényeges fejezetnek minősült, emellett pedig a dolgozat során támpontokat, hivatkozási pontokat jelentenek. Ráadásul megmutatják azt is, hogy milyen területbe illeszkedik be a dolgozat, mely elméleti háttérben bővíthetők tovább az elemzés aspektusai, és milyen tudományterületeken vihető tovább a későbbi elmélyítése. Így például jövőbeli, nem elhanyagolandó feladatnak tekinthető a nyelv és nacionalizmus kapcsolatának részletesebb kidolgozása, konkrétan a finn nacionalizmus (amely – McRae alapján – nyelvi alapú¹⁰²) további vizsgálata abból a szempontból, hogy miféle nyelvpolitikai lépéseket javall a korunkbeli Finnországba érkező bevándorlókkal kapcsolatosan, és ez milyen hatást jelent a svéd ajkú finnek nyelvi jogaira. Amint látható, Finnország történetében a soknyelvűség nagy hagyománnyal bír, így joggal feltételezhetjük, hogy az ország ennek az esetnek a feltérképezésekor is egyedi modellt és mintázatokat nyújtana, amelynek vizsgálata komplex módszertani megközelítést igényel.

Az alkalmazott módszertan bemutatása

A téma feltárása tulajdonképpen két területből tevődik össze: egyrészt a szervezett, e tárgy kidolgozására, megismerésére irányuló interjúzásból, másrészt a szervezetlen személyes finnországi tapasztalataimból, amelyek ezt megelőzően alapozták meg a téma hatékony, előzetes megismerését.

¹⁰⁰ GULLESTAD 1989. 76–79.

¹⁰¹ FRYKMAN 1989. 36.

¹⁰² McRAE 1997. 166.

A módszertan középpontjában az interjúk készítése állt. Az interjúim strukturálatlanok voltak, bizalmas beszélgetésre, tapasztalatok és vélemények megosztására épültek, így nagyon sokszínű válaszokat és adatokat kaptam, amely megfelelt a kutatás profiljának, hiszen terveim szerint egy kvalitatív kutatást végeztem el. Az interjúk a fennálló távolság miatt online (Skype-on keresztül) történtek, jobbára angol nyelven, illetve olykor részlegesen svédül. Összesen tizenkét embert kérdeztem meg, akikkel hólabda-módszer segítségével vettem fel a kapcsolatot. Az első két kapcsolatot intenzív empirikus merítés jelentette, őket ugyanis személyes ismeretségből fakadóan kerestem fel: a további interjúalanyok ismerőseik, baráti körük tagjai voltak, akikből újabb két fő további barátaikat is bevonta az interjúzásba. Ami a megkérdezettekben közös volt, az az Ålandhoz kötődés: noha születés szempontjából nem teljes az egység, mindannyian ott nőttek fel, ott szocializálódtak, és azonosságuk, élettapasztalataik szempontjából is a szigetekhez köthetők. Természetes következmény, hogy a kutatás nem reprezentatív, illetőleg torzít abból a szempontból is, hogy az interjúalanyok életkora, iskolázottsága, jelenlegi tevékenysége igen hasonló: mindannyian 18 és 24 év közöttiek, felsőfokú tanulmányaikat végzik. Ennek ellenére indokolt volt a strukturálatlan interjú: egyrészt az érintett témák rendkívül személyes, sokszor intim karaktere szükségessé tette a bizalmi alapú megközelítést, másrészt azok az – előre nem várható – gondolatok, amelyeket az alanyok fontosnak tartottak aláhúzni, nem kerültek volna felszínre másképp. Emellett a kutatás tárgya (ti. az ålandiak nyelv- és identitásváltozásainak svédországi vizsgálata) annyira újszerű, hogy nem nevezhető strukturálatlan az erről fennálló tudásanyag. Ebből fakadóan a strukturálatlan interjúk egyfajta felfedező funkciót is betöltenek azért, hogy a későbbiekben platformként működhessenek a kvantitatív (abb) kutatások, illetve saját későbbi kutatásaim számára.

A másik megismerési faktort a 2014 őszén a már említett Åbo Akademi Egyetemen töltött félév jelentette, ahol személyes részvétel – illetve egyetemi kurzusok – útján ismerhettem meg a svéd ajkú kisebbséget, a számukra releváns témákat és identitásuk milyenségét. Ez akkor még nem szervezett vizsgálódás volt, mindenesetre számos olyan nézőpontot és gondolatot mutatott meg, amelyekre később, e kutatásban támaszkodhattam, és amelyek olyan információkkal gazdagították ezt a dolgot, amelyekről egyébként nem lett volna tudomásom. Az egyetemen továbbá a kurzusokon betekintést nyerhettem a svéd ajkú finnekkel foglalkozó legmodernebb, sokszor még nem is publikált kutatásokba, és az ebből fakadó differenciálódás a meglátásaimban ugyancsak a dolgot árnyalását szolgálta. Továbbá azért tartom fontosnak megemlíteni

ezt az időszakot, mert a módszertan lényegi részében, az interjúzásban is jócskán segítségemre voltak a helyi kultúráról személyesen Finnországban szerzett ismereteim. Nem tartom elhanyagolhatónak azt sem, hogy az interjúalanyok a finnországi ismeretségeimtől kapott „ajánlólevél” miatt olyan bizalommal és kíváncsisággal fordultak felém, amivel egy ismeretlen kutatót nem biztos, hogy megtiszteltek volna. Emellett értékelték azt is, hogy a beszélgetések során úgy tudnak megnyílni, hogy a Finnország-specifikus koncepciókat, így például a helységek földrajzi hollétét, az identitás fentebb említett terminusait, vagy épp az egyetemek helyi jellegeit nem kellett külön elmagyarázniuk, ami megakasztotta volna a megnyilvánulást.

Az interjúk elemzése

Az elemzésnek két centrális fókusz adja a gerincét: a nyelvi elemek és az identitásbeli tényezők. Mivel azonban az interjúk során átfedés ezek közt igen szoros volt, így szétválasztásuk a struktúra logikájának rovására ment volna. Ezért az interjúk elemzésében inkább négy kisebb szempontot különítettem el: a szóhasználat, a dialektus, az identitás és annak megváltozása Svédországban, valamint a svédekről szerzett benyomások szempontjait. Ezek mibenlétét az alfejezetek fejtik ki bővebben. Az összegzés során a legrelevánsabb pontokhoz kötődő válaszokat egy összesítő táblázat szemlélteti a dolgozat szempontjából leglényegesebb témák áttekinthetősége végett.

A szóhasználatról

„Otthon szeretek finn szavakat használni, mert viccesek, de itt egyáltalán nem tudom használni őket, és ez nagyon unalmas...” (3. interjúalany)

A szóhasználat vizsgálata során két tényező vált szembeötlővé. Ezek egyike az állandiak viszonyulás a svédországiak számára részben érthetetlen, sajátos szavaikhoz, a másik pedig a trágár kifejezések kapcsán lezajló változás.

Az interjúalanyaim mindegyike megemlítette a szóhasználatból fakadó élményeit; erről mindannyian előszeretettel beszéltek és teljes egyetértés uralkodott abban, hogy az otthoni szavakat Svédországban nem tudják használni, azok ugyanis a svédek számára érthetetlenek. Ennek két oka van: egyrészt az állandí dialektus – ahogyan a finnországi svéd általában – régies szavakat, kifejezésformákat használ, sok esetben pedig előszeretettel élnek finn szavakkal. Utóbbiak rendkívül színesítik a kifejezőmód palettáját, hiszen egy erőteljesebb kontrasztot is képezhetnek azáltal, hogy más nyelven vannak.

Viszont e szavak – természetesen – Svédországban egyáltalán nem ismertek, így ezek teljes körű elhagyására kényszerülnek a Svédországba látogató álandiak. Ahogy a kiemelt idézetből is kitűnik, ennek megélése saját meglátásukban unalmassá teszi a kommunikációt, elvesz egy olyan réteget, amely előtte tarkította az önkifejezést.

Az álandi dialektus svéd szavaival már nincs szükség ilyen jelentős váltásra; noha ezeket Svédországban ugyancsak megértési nehézségek kísérik, a szó körülbelüli, gyanítható értelmére támaszkodva ez kevésbé idegen a svédek számára, így az álandiak sem hagyják el mindig: az interjúalanyaim közül öt említette azt, hogy továbbra is – gondolkodás és egyéb megfontolás nélkül, mintegy ösztönösen – használja a nyelvjárási szavakat, amelyeket a svédek néha megértenek, néha nem. A megértés hiánya miatt sokszor hajlanak arra, hogy váltsanak az „*igazi svédre*” (4. interjúalany), így tett a megkérdezettek közül három fő, többek között például abból az indítatásból, hogy áthidalja a köztük lévő esetleges szakadékot és érzékeltesse a közelségét, a barátságosságát. A fennmaradó két fő leginkább az örökös változtatást, a situatívságot hangsúlyozta: mindketten szeretik a saját szavaikat használni, ám néha – elsősorban akkor, amikor nemkívánatos egy dialektusról, nyelvhasználatról, hovatarozásról szóló eszmecsere lebonyolítása – inkább alkalmazkodnak a svédországi szókincshez.

A szóhasználat terén a legváratlanabb válaszokat a trágársággal kapcsolatos megjegyzések adták. Erről négy interjúalanyom beszélt: a szigetvilágban a trágár nyelvhasználat (konkrétan egy bizonyos szó: a svéd 'fitta', illetve ennek finn megfelelője, a 'vittu', magyarul kb. 'picsa') lényegesen elterjedtebb, mint Svédországban. E szó svédországi alkalmazása megbotránkozást vált ki: a 2. interjúalany szerint „szörnyen hangzik” Svédországban, a 8. interjúalany még a beszélgetésünk során is vonakodott ténylegesen kimondani a szót, „mert annyira udvariatlan”, és „svéd közegben durvább”, az 5. interjúalany pedig hosszabban mesélte idevágó tapasztalatait. Míg Ålandon gyakran káromkodott és használta ezt a szót is, addig Svédországba költözve az ottani barátainak negatív reakciója miatt („*hallod, amit mondasz?*”) leszokott róla, s mára olykor ő mondja ezeket az álandi ismerőseinek. A 6. interjúalany a szó stigmatizáltságának okát a svédekre szerinte jellemző feminista gyökerű politikai korrektségben látja. Ebből az öncenzúrából (ti. a szó elhagyása olykor még hazai kontextusban is) a szó erőteljes hatásával arányosan kiviláglik az, hogy a svéd viszonyokhoz való alkalmazkodás valóban megjelenik az álandiak nyelvi viselkedésében, és vélhető, hogy egy ilyen jelentős váltás az identitásformálásra is hatással van. Ez abból vonható le, hogy a trágár szó kontextusában

a megkérdozettek azt is megfogalmazták, hogy Åland „vidéki”: a trágárságot tehát nem a szigetvilág egyedi nyelvi jellegének tekintették, sokkal inkább egy, annak demográfijából fakadó vonásnak. Ez a jelenség tehát összekapcsolható az Ålandról, egyszersmind önmagukról alkotott képpel, így az identitásvizsgálat során sem elhanyagolható.

Az identitásról és a dialektusváltásról

„Az emberek gyakran mondják, hogy a dialektus jelenti a személyes varázssom, de még ha el is tűnne a nyelvjárásom, a szívemben akkor is ålandi lennék.” (4. interjúalany)

Az identitás jelenti a legösszetettebb és legnehezebben megfogható jelenségét a szakdolgozatnak: mivel ilyen nehezen átlátható és intim terület, ezért e témát egy bizonyos szempontból, a nyelvhasználat szempontjából járja körül a vizsgálat. Ennek apropóját az a nyelvészeti antropológiai megfigyelés adja, hogy a beszélők egy diskurzus során a partner identitása alapján alakítják (nyelvi) viselkedésüket,¹⁰³ tehát a nyelvhasználatot is, így a vizsgált nyelvi, nyelvjárási közeledés, illetve távolodás elemzése társadalmi viszonyrendszereket tárhatott fel. Elengedhetetlen annak tisztázása, leszögezése e téma kapcsán, hogy a nyelvjárásváltás, illetve általánosabban szólva a nyelvi attitűdök, viselkedések nem csupán nyelvészeti érdekességek: társadalmi relevanciával bírnak, ugyanis a mögöttük húzódó okok társadalmi eredetűek, így a nyelvjárások tükrözik a beszélőközösség társadalmi szokásait, viselkedési szabályait, beleértve előítéleteiket is.¹⁰⁴ Alább a dialektusok és az identitások azért kerültek egy fejezet alá, hiszen a szakdolgozat centrumát is ezek jelenti, és így jól kifejezhető összefüzdő, interdependens jellegük. Elsőként a dialektusváltáshoz kötődő válaszokat világítom meg, hiszen az identitás sajátosságait erre építve tudom bemutatni.

A dialektusváltásról

„Szóval, amikor olyanokkal beszélek, akik Svédországból jönnek, egy kicsit azt akarom megmutatni, hogy «szia, én tudok rólad valamit!»” (2. interjúalany)

Amikor az interjúalanyaimmal a nyelvi különbségekről beszélgettünk, nagyrésztük elsőként az a kiejtésbeli, dialektushoz kötődő eltéréseket kezdte boncolgatni a két ország között; ez egy olyan téma, ami nagy gyakorisággal felbukkan,

¹⁰³ CSERESNYÉSI 2004. 49.

¹⁰⁴ KISS 2001. 224.

már csak azért is, mert a svéd nyelvnek számos regionális változata létezik, és ahogy a vizsgált téma mutatja, nem csupán országszerte, de a határokon túl is. Ezért – tapasztalatomban – akcentusról, kiejtésről, dialektusról beszélgetni Svédországban már-már olyan csevegő témát jelent, mint az időjárás, amellyel az emberek az összekovácsolódás útjára lépnek. Egyszóval: interjúalanyaim is, amint leszűrték, hogy érdekelnek a nyelvhasználati kérdések, a dialektusuk milyenségének kifejtését tartották elsődlegesnek. Erről tehát ugyancsak minden interjúalany szót ejtett. Itt is háromféle válaszreakciót vázolhatunk fel: amikor dialektusváltásról számolnak be, amikor nem, amikor valamilyen egyéb válasz figyelhető meg, ám e kérdés vizsgálatok a legizgalmasabb területet a háttérben nyugvó okok jelentik, amelyeket az alábbiakban szintén bemutatok.

Azt, hogy az ålandi dialektushoz hogyan viszonyulnak Svédország-szerte, hat interjúalany említette meg, és egyébként közel azonos szóhasználattal is (pl. „*nem tudják elhelyezni a térképen, hogy honnan jövék*”). Ennek az okát abban látták, hogy a svédek – az ålandiak szerint – keveset tudnak Ålandról és Finnországról, és nem veszik számításba, hogy onnan is érkehetnek svéd anyanyelvűek. A törekvés, hogy elhelyezzék a térképen a beszédpartner származási helyét, tulajdonítható a már említett, dialektusok iránt való érdeklődésnek. Gyakori „hiba”, amit a svédek vétenek, hogy azt feltételezik: az ålandiak a Svédország északi részére jellemző dialektusban („*norrländska*”) szóltak, ami nyelvtörténeti okok miatt fonológiailag hasonlít a finnországi svédre, de földrajzilag igen távol állnak egymástól. A dialektus felismerésének hiányát azonban interjúalanyaim nem élték meg bántónak: sokkal jobban zavarta őket (4 fő), amikor a svédek légből kapott feltételezésekkel éltek, konkrétan a már említett múminokkal (azaz a róluk készült mesesorozatban használt „kontinentális” finnországi svéd egyik nyelvjárásával) azonosították a kiejtésüket, holott az a dialektus véleményük szerint nem hasonlít az ålandira. A megkérdezettek ezt a hozzáállást negatívan értékelték.

A dialektusváltásról saját tapasztalattal beszámolók nyolcan voltak (azokat, akik dialektust nem, vagy nem intenzíven váltanak, de gyakori szóhasználatbeli váltásról beszéltek, ugyancsak ide soroltam). Elsőként a dialektus megtartását, további használatát mutatnám be: itt azonosíthatóak voltak bizonyos okok, ezek közül véleményem szerint legszámottevőbbje a *biztonság- vagy komfortérzet*. A megkérdezettek saját nyelvjárásuk használatáról számoltak be akkor, ha ez a komfortérzet adott volt, így például svéd barátaikkal való interakció során (3. interjúalany), míg például egy boltban, vagy egy idegennel való beszélgetéskor nagyobb eséllyel váltottak inkább a sztenderd svédre – általában akkor, ha egyedül vettek részt bármilyen kommunikációs folyamatban

(1. interjúalany). A felfokozott *emocionális állapotok* ugyancsak a saját dialektus használatát hozták magukkal, például a zaklatott, boldog, vagy épp dühös pillanatokban is a saját nyelvjárásukban szólalnak meg (4. interjúalany), vagy épp az éneklés során (5. interjúalany). Ez rezonál azzal a dialektológiai állítással, hogy a nyelvjárás a „spontaneitás nyelve, hogy a harag, a mérgeződés nyelve, illetőleg a heves lelki felindulás kifejezőeszköze (...) oldó, feszültséget és gyanakvást leépítő hatású”.¹⁰⁵ Emellett természetesen a családtagokkal, saját nyelvjárásbeli barátokkal való kommunikáció ugyancsak a saját dialektusban zajlik, növelve a biztonság- és összetartozás-érzetet.

A dialektusváltás bekövetkezésekor, a svédországi svédre váltásban nagyobb diverzitás adódott a miértek mögött, a leggyakoribb választ az jelentette, hogy a svédok kedvéért váltanak, a gördülékenyebb megértés érdekében, viszont többen (5 fő) is megjegyezték, hogy a váltás nem teljesen szándékos, valamilyen szintű automatizmus is van benne. Emellett szubjektívebb válaszokat is említettek: a saját dialektus „*esetlennek*” tűnő voltát (6. interjúalany), vagy a beilleszkedésre való törekvést (2. és 8. interjúalany), azt, hogy szemléltessék Svédország, a svéd kultúra ismeretét; illetve, hogy a svéd média miatt már jól ismerik a sztenderd svédet, és svédországi közegben önkéntelenül valamelyest felszínre kerül (2., 3. és 4. alanyok). A továbbiakban e dialektus-jellegzetességeknek az identitás adaptívitásában keresem a magyarázatait.

Az identitásról

„*Ha választanom kell Svédország és Finnország között, mindig azt mondom: Åland.*” (4. interjúalany)

Az identitás szempontjából egyrészt az elméleti keretben már taglalt ålandi identitást kell megemlíteni. Interjúalanyaim maguk is ráerősítettek erre az elméleti megállapításra: mindannyian kifejezték Ålandhoz kötődésük elsődlegességét, még azok az interjúalanyaim is, akik jelenleg Svédországban tanulnak. Hangsúlyozták, hogy Ålandon érzik a legotthonosabban magukat, és minden interjúalany azt fogalmazta meg, hogy egy nap Ålandon szeretne élni és dolgozni (noha néhányan ezt kisebb vargabetűkkel – például külföldi munka- és tanuláislehetőségek után – tennék meg). Azon belül már nagyobb eltérés mutatkozott, hogy Finnország és Svédország viszonylatában mit ítélnék otthonuknak, ezt a későbbiekben mutatom be. Mindenesetre ennek az előfeltételezett és már-már adottnak tekinthető ålandi identitásnak eddig alig vizsgált svédországi változásaira érdemes rápillantani.

¹⁰⁵ Kiss 2001. 50.

Identitásváltozás Svédországban

„Nem olyan, mintha Svédországhoz tartoznánk, de mégsem érződik úgy, mintha külföldre mennék.” (1. interjúalany)

A svédországi identitásváltozások szempontjából két tendenciát figyelhetünk meg, ami véleményem szerint attól függ, hogy az álandi interjúalanyaim csupán Åland közegében mozognak-e, vagy – például a családon keresztül – szorosabb összeköttetésben állnak Finnországgal. Itt ugyanis kétféle eltérő választ adtak meg: egyrészt (4 fő) azokat, akik felvesznek egyfajta látens svéd identitást (ez természetesen együtt jár a sztenderd svédre váltással). Ezt úgy jellemezték, hogy „*svédebbnek érzik magukat*” a nyelvhasználati váltásról, vagy épp „*nagykövetként*” hivatkoztak magukra, sőt, olyan is akadt, aki egy globális „*skandináv*” identitásról számolt be Svédországba lépve. Két olyan válaszadó akadt, aki ezzel kontrasztban a finn identitásának a megerősödését élte át a svéd határokon belül. Négy további fő pedig kifejezetten az álandi identitást hangsúlyozta (az, hogy ez milyen irányban változott a svédországi élmények hatására – erősödött, Svédországhoz hasonulás javára gyöngült, vagy változatlan – azt nem tartom kiolvashatónak). Az identitások különböző irányú szituatív elmozdulásában rejlő okokat az interjúkra alapozott meglátásom alapján vonzó és taszító tényezőkre csoportosítottam.

Vonzó tényezőként írták le a megkérdezettek Svédországról azt, hogy svéd nyelvű. A továbbtanulás szempontjából Ålandon népszerű Svédország választása, hiszen a finnországi svéd nyelvű felsőoktatás, akármilyen kiépült is, a finnhez képest erősen limitált. Az azonos nyelv miatt Åland erős svédországi behatás alatt áll például a média területén, ráadásul – ha valami nem akad a szigetvilág kínálatában – bevásárolni szintén gyakran Svédországba utaznak, mert a földrajzi közelség révén tulajdonképpen rövidebb ideig tart Svédországba utazni, mintsem Finnországba. Emellett egy másik vonzó tényező is felmerülhet ebben a viszonyrendszerben: Orvar Löfgren svéd antropológus hívja fel arra a figyelmet, hogy a szomszédos országok gyakorta fejlesztenek ki egy „nagy testvér – kishűg” konstrukciót.¹⁰⁶ Amennyiben feltételezzük, hogy ez a finn-svéd relációnak ugyancsak sajátja, ahol Svédország játssza a domináns szerepet, mely felé Finnország orientálódni kíván, akkor ez ugyancsak egy vonzó tényezőt jelentene. Ez leképeződhetne a szituatív identitásváltásban, illetőleg a dialektus- és viselkedés svédre váltásában, és mivel Åland oly sok szempontból közelebb Svédországhoz áll, ezért ők ezt hatékonyabban

¹⁰⁶ LÖFGREN 1989. 12.

vége is tudnák hajtani. Visszatérve azonban az interjúk szülte gondolatokra, a megkérdezettek azt fejezték ki, hogy a fenti módon összekapcsolt létforma, illetve még inkább a svéd nyelv révén Svédország nem tűnik igazán külföldnek számukra. Továbbá, meglepő módon, néhány (5) fő kifejezetten úgy véli, hogy Svédországban otthonosabban érzi, érezné magát, mint Finnország finn területein, amelyek taszítják őket épp azért, mert ott a finn (vagy az angol) használatára kényszerülnek anyanyelvük helyett. Itt ők maguk fogalmazták meg azt, hogy a finn Finnországhoz kötődés hiányát a nyelv okozza. A közös nyelv mint vonzó vonás értelemszerűen felértékelődik akkor, ha a honállam *de facto* elsődleges nyelve nem a sajátunk, mindenesetre ezt a hipotézisben megfogalmazott gondolatot az interjúalanyok maximálisan visszaigazolták.

A taszító tényezők, amelyek felszínre kerültek, már meglepőbbek voltak. Természetesen előkerült a családok és barátok útján történő kötődés Finnországhoz, hiányuk miatt Svédország nem tűnik vonzónak. A belső migráció Ålandot sem kerülte el, így számos ålandi más finn városokhoz is kötődik családi úton, amely erősíti a Finnországhoz tartozás élményét, annak preferálását. Ezen interperszonális tényezőnél azonban még többet említett volt a svéd mentalitás és a svédek róluk való gyenge tájékozottsága.

Az interjúalanyok – vérmérsékletüknek megfelelően eltérő szóhasználattal – mind (10 fő) ugyanazt fejezték ki: hogy a svédek ismeretei Finnországról, Ålandról, az ő kultúrájukról és az őket foglalkoztató kihívásukról annyira elenyésző, hogy ezzel nehezen tudnak mit kezdeni, és úgy érzik, hogy ezt az identitásukat Svédországban nem tudják kifejezésre juttatni, illetve az ottaniakkal megosztani. Ezt a jelenséget a „szomorú”, „kár”, „*furcsa*”, „*nevetséges*” szavakkal jellemezték, és jó illusztráció, hogy az egyik interjúalany tanári hivatásában nagy szerepet játszik, hogy fontosnak tartja azt, hogy Ålandról és Finnországról tanítson, mert nem tartja elfogadhatónak, hogy ilyen úr legyen erről a témáról csak azért, mert e földek a svéd határokon túl találhatóak. Ezért zavarja őket annyira az is, amikor a svédek kizárólag a múminokkal azonosítják a dialektusukat, mert „*annak a jele, hogy semmit sem tudnak sem Finnországról, sem Ålandról*” (5. interjúalany). Ez az idegenség nagyon erős taszító tényezőt jelenthet, ugyanis annak ellenére, hogy alapvetően nem a svédek ismerettség-szintje volt az interjúk centrális témája, mégis óhatatlanul felszínre került minden megkérdezettnél. Egy másik interjúalany egy disszonanciáról számol be, amit az kelt, hogy noha a saját nyelvén beszélhet, mégis idegennek érzi magát Svédországban „*talán a finn identitás miatt*”; ugyancsak alátámasztva azt, hogy noha nyelvtileg Svédország közel áll az ålandiakhoz, az identitások

közös metszete túl szűk ahhoz, hogy a beilleszkedés súrlódásmentesen menjen. Emellett azonban azok, akik beszámoltak arról, hogy a jövőjüket hol képzelik el (6 fő), kevesen állítják azt, hogy Svédországban; a legtöbbször (5 fő) Álandon képzelik el a végleges munkahelyét és életét, Svédországban pedig 2 fő kifejezetten nem szeretne élni. Ezt alátámasztandó érvnek (a család hollétének kívül) a svédekről, illetve Svédországról szóló percepcióikat hozzák fel.

A svédekről számos megkérdezett (7 fő) konkrét, kollektív megállapításokat tett, amelyek leginkább a sztereotípiákból is ismert vonásokat erősítik meg. Aláhúzendő jelenség, hogy – ahogy az elméleti keret már taglalta – a svédekről alkotott sztereotípiák a csendességet, félénkséget hangsúlyozzák, míg ezzel éles kontrasztban áll az álandiak percepciója: ők a svédeket „*lazábbnak*” és „*társaságkedvelőbbnek*” látják maguknál, ezt hét válaszadó említette e melléknevek valamelyikével. A másik sajátos szó, amelyet többen (4 fő) említettek, a svédek „*boldog*” szóval való jellemzése, amely állításuk szerint kontrasztban áll a sztereotíp (finn ajkú) finn életmódra jellemző zord némaságra (noha egy válaszadó szerint ez a vidámság erőltetett és Svédországban társadalmi elvárás). Itt érdemes azt a sztereotípiákban fellelhető eltérést megemlíteni, hogy már Finnországon belül megjelenik egy különbségtétel: a finn anyanyelvű finnekhez képest a svéd ajkú finnek, és velük együtt az álandiak ugyancsak lényegesen „*lazábbnak*” és bőbeszédűbbnek vannak lefestve – mintha ez a viselkedés a nyelvhasználat függvénye volna, vagy mintha a sztereotípiák szintjén is megjelenne egy korlátozott szintű azonosság Svédország lakói és a svéd ajkú finnek közt. A finnekről és a svédekről összehasonlításban alkotott képekről Orvar Löfgren szolgáltat antropológiai perspektívát: azt fogalmazza meg, hogy míg mediterrán népekkel összehasonlítva a svédek szürkének és unalmasnak definiálják magukat, addig a finnekkel vagy oroszokkal való összehasonlításban még ők is egy kicsit bohémnek tűnnek.¹⁰⁷ Ez tehát egyrészt leképeződött az interjúalanyok gondolataiban is, másrészt pedig különböző értékelésekkel társult. Értékelték mind negatívan, „*erőltetettnek*” (6. interjúalany) és „*fejgyelmezetlennek*” (3. interjúalany), mind pozitív értelemben, és a pozitívnak ítéletét igazolja az a sajátos jelenség, hogy ezt némelyik interjúalanyom (3 fő) viselkedésében fel is veszi;¹⁰⁸ ez alapján tehát felmerülhet az, hogy nem csupán nyelvi változásokat kell keresnünk, amikor az álandiak svédországi tartózkodását vizsgáljuk. Az, hogy egy vonás értékelése kétféleképpen történik, ugyancsak

¹⁰⁷ LÖFGREN 1989. 12.

¹⁰⁸ Vö.: „Ha ezek a képzetek [ez esetben a svédekről alkotott nyitottság-képzet] a csoport kulturális tudásának részévé válnak, és többé-kevésbé szabályosan és megjósolhatóan irányítják a másokkal való kapcsolatokat, ezeket etnikai sztereotípiáknak nevezhetjük.” (ERIKSEN 2008. 42.)

viSSzaulálás a sztereotípiákról tárgyalt elméleti háttérre: a sztereotípiák ugyanis lehetnek pozitívak és negatívak, és a svédekről alkotott képben ez az értékelés gyakran (4 fő) együttesen jelenik meg (azaz a pozitív és a negatív értékelések egyaránt megjelentek).

Mindezek mellett akadt még két elem, amely a megkérdezetteknel előfordult, noha a vizsgálat tárgyát végső soron nem képezte. Egyrészt előszeretettel hangsúlyozták a megkérdezettek (8 fő) a finn iskolarendszer kiválóságát a svédvel összehasonlítva: úgy gondolták, hogy a svéd (felső)oktatás túlságosan sok teret enged a hallgatónak, nem követel eleget és nem fegyelmezett. Az egyik megkérdezettnel ez olyan intenzív hangsúlyt kapott, hogy kijelentette: azért nem költözne Svédországba, mert nem szeretné a gyermekeit ilyen iskolákban neveltetni (5. interjúalany). (Érdemes egyébként az iskolarendszerről említett szavaikat összehasonlítani a svédekről vélt szavakkal, ugyanis nem csupán az iskolát vélték fegyelmezetlennek, de magukat az embereket is.) Azon kívül, hogy az oktatásban bizonyára előfordulhatnak különbségek, és ezekre az interjúk során reflektáltak a megkérdezettek, a kapott hangsúly okát továbbá abban látom, hogy az egy finn nemzeti gondolati elemből fakadhat. Olyan sokféle jelenik meg a nemzetközi sajtóban a finn oktatás, a „finn csoda”, hogy ezt bizonyára a finn lakosság – a sztereotípiá-alkotás korábban vázolt modelljének megfelelően – internalizálja az önmagukról alkotott nemzeti képbe. Emellett pedig elengedhetetlen annak figyelembe vétele, hogy a megkérdezettek mindannyian egyetemisták, így feltételezhető, számukra az oktatás milyensége természetes módon központi helyet foglal el. Megemlítendő még egy másik – a vizsgálat-hoz szorosan nem kapcsolódó – vélekedés, melyet két interjúalany említett, ez a svédok társadalmi-politikai attitűdjeiről szólt. A trágárság kapcsán merült fel a politikai korrektség és a feminizmus, ezeket azonban a megkérdezettek nem minősítették és nem tárgyalták részletesen, feltehetőleg annak politikai polarizáltsága miatt, így ezzel a dolgozat részletesen nem foglalkozik.

Végső soron tehát a taszító tényezők más karakterűek, mint a vonzók: míg a vonzást elsősorban a nyelvi faktor jelenti, a taszító tényezők már antropológiai jellegűek, nehezen körvonalazhatóak – ám mindezek ellenére nagy hajtóerővel bírnak az egyének életében és az arra vonatkozó döntések meghozatalával. Az pedig, hogy ilyen nagy szereppel bírnak akár életutak formálásában is, már igazolja vizsgálatuk relevanciáját. Az alant következő konklúziókban e vizsgálat érdemeit és eredményeit fejtem tehát ki.

Konklúziók

Az alábbiakban egy táblázat foglalja össze az interjúk elemzésében felállított legfontosabb szempontokat és az azokra adott válaszokat. Noha az elemzés során több összehasonlító számadat is megjelent, az alábbi szemléltetés egyrészt azokat a jelenségeket tartalmazza, amelyek minden válaszadó szavaiban megjelentek (kivéve a trágárság használatát, amely újszerűsége és egyhangúsága miatt került beiktatásra), másrészt pedig azokat, amelyek az elemzés során a legközpontibb helyeket foglalták el, és amelyek a dolgozat fókuszában álltak. A táblázat arra szolgál, hogy a konklúziók levonásakor könnyebb visszakövet-
hetőséget és áttekintést tegyen lehetővé.

	Finn	Nyelvjárá- szavai	Trágár- ság	Dialektus- váltás	Identitás Svéd- országban	A svéd mentalitás
Említette:	10 fő	10 fő	4 fő	10 fő	10 fő	10 fő
Eredeti vonások:	∅	5 fő	∅	1 fő	2 fő (finn)	3 (csak negatív értékelés)
Új, „svéd” jelleg:	10 fő	3 fő	4 fő	8 fő	4 fő (svéd)	2 (csak pozitív értékelés)
Egyik sem / egyéb:	∅	2 fő	6 fő	1 fő	4 fő (álandi)	4 fő (vegyes) 1 fő (semleges)

A konklúzió összegző gondolatai során a hangsúlyt a dolgozat centrumában álló identitás kapja, a kapott eredményeket a fejezet e fényben vitatja meg, azt vizsgálva, mit jelent ez az egyének számára, illetve az eredmények és a hipotézisek milyen összefüggésben állnak.

Az egyik hipotézis azt állította, hogy a svédekkel interakcióba kezdő álandiak viselkedésükben a svédekhez hasonulnak, ezt a nyelvhasználatban szerettem volna tetten érni. Ez az állítás megállta a helyét, a konklúzió kereti közt megállapítható, hogy mind szavak szintjén, mind fonológiai szinten dialektusváltást érhetünk tetten, amely a svéd sztenderd használata felé közelít. Erre a legilusztratívabb példát a trágárságban mutatott öncenzúra jelenti. Mindenesetre az eredmények elemzése során fontos tapasztalat az, hogy a nyelvi változás milyen értékű élménynek minősül. Erre negatív válaszok érkeztek, a megkérdezettek számára a megváltoztatásra szoruló szóhasználat kellemetlen volt

– feltételezhetőleg az, hogy a nyelvhasználat egy szegmense érthetetlen volt a svédek számára hozzájárult ahhoz a részletezett távolsághoz, amely svédek és álandiak között húzódik, és elősegíthette a svéd mentalitásról formált álláspontok létrejöttét.

A dialektusok kapcsán az egyik legfontosabb részt a használat körülményeinek azonosítása jelentette, azaz a komfortérzet és az emocionális állapotok, amelyek a dialektusórzést eredményezik, míg a dialektusváltást könnyebb kommunikációra való invitálás, illetve – a dolgozat szempontjából még fontosabb – identitásbeli törekvés idézi elő. Konkrétabban szólva: az a törekvés, hogy azokat az értékeket, melyeket a megkérdezettek a svédeknek tulajdonítanak, úgymond rájuk szálljon a nyelvhasználat által. Itt már kulcskérdéssé válik az egyén belső motivációja, ez vezette át az elemzést az identitásvizsgálathoz. (Itt kiemelendő továbbá, hogy beilleszkedési törekvéseket nem neveztek meg a megkérdezettek a nyelvhasználati váltás okaként, tehát nem azért váltottak, hogy svédnek tűnjenek egy svéd közösségben, interakcióban.)

Az identitásvizsgálat legfőbb tapasztalataként a svédekhez fűződő ambivalens viszony emelhető ki, amellyel kapcsolatban felszínre kerültek olyan tényezők, melyekre érdemes alapos antropológiai pillantást vetni. Az elemzés itt kitért vonzó és taszító tényezőkre; a legvonzóbb a hipotézisben vélelmezett nyelvi faktor volt, tehát az a feltételezés, hogy a közös nyelv miatt Svédország vonzó helynek tűnik az álandiak számára. Ez korlátozottan igazolódott be, hiszen egyrészt valóban tanúskodtak olyan álláspontokról, hogy Svédország nem tűnik idegen helynek, külföldnek, és megfigyelhető volt olyan tendencia, hogy a megkérdezettek Svédországban „svéd(ebb)nek” érezték magukat; kérdést vet fel azonban, hogy ezzel együtt jócskán tapasztalható volt a különbségek hangsúlyozása is, amelyek ezt a nyelvi közelséget ellensúlyozzák. Az elemzés tehát erőteljes taszító tényezőket is felfedezett, amelyekben központi szerepet játszottak a svédek, a svéd mentalitás, a svéd viselkedés, amelyről a megkérdezettek nagyon határozott, részletes nézeteik voltak. Emellett e válaszok azzal is kitértek az adathalmazból, hogy meglehetősen normatívák voltak, mindössze egy semleges válasz született, amely nem formált semmiféle értékelő véleményt. Két magyarázat merül fel, amely ezeknek a tényezőknek a hangsúlyozását érthetőbbé teszi: az egyik, hogy a svédek milyenségének részletezése informatív, oktató jellegű is lehet, a megkérdezettek lehetősége arra, hogy megmutassák azt, kik is ők valójában – hiszen a róluk szóló ismeretek hiányára gyakori volt a panasz. Másik magyarázat lehet az, hogy a svédekről azért beszéltek ilyen sokat, illetve azért válik ez a téma különösen fontossá, hogy

az öndefinícióban világosabban kikristályosodjon az a homályos vonal, amely a svédek és az ålandiak között húzódik; a határ, amely sokszor még az egyik érintett félnek, a svédeknek sem tiszta. A különbségek hangsúlyozása tulajdonképpen tehát felfogható egy védelmi mechanizmusnak, amelyet az ålandiak identitásuk megőrzése, egyéniségük hangsúlyozása, hovatartozásuk kifejezése érdekében alkalmaznak, hogy a túlzott hasonulástól megóvják magukat.

A dolgozat kitért azoknak a kutatásoknak az ismertetésére is, amelyek a svédekről alkotott szimbolikus képekkel, sztereotípiákkal foglalkoznak. Ez a terület meglehetősen alulkutatott, feltehetőleg azért, mert a sztereotípiák leírásakor a kutató kockáztatja a szakmaiatlan sztereotipizálás hibáját, mindenesetre a skandináv antropológusok foglalkoztak ezzel a területtel. Bizonyos kutatásokat a fenti vizsgálódás egyrészt megerősítette, hiszen ahogyan említésre került, a keleti szomszédok svédekről alkotott képe pontosan a Löfgren által leírt módon festett, másrészt azokat a kutatásokat, amelyek a svédekről alkotott sztereotípiákat egységesen kezelték, megcáfolta. Ez a jelenség felhívja a figyelmet arra, hogy azok a képek, amelyek rólunk élnek, sokszínűek és változékonyak szerte a világban, és egyáltalán nem rajzolhatók meg egyetlen ecsetvonással. A dolgozat alapján a későbbiekben az egyik fontos feladatot tehát e vizsgálódás kvalitatív irányba bővítése képezné, másrészt még érdekesebb az a felmerült és feltárandó kérdés, hogy melyek azok a társadalmak, amelyek a svéd embereket az ålandiakhoz hasonlóan bohémnek és lazának látják, és melyek azok, amelyek hallgatagságot feltételeznek róluk. E képalkotások az adott közösségekről, valamint a köztük húzódó viszonyrendszerrel új megközelítésű ismereteket adnak számunkra, és árnyalják a kultúrák közti kommunikációról meglévő ismereteinket, amelyek a diverz és mindig interakcióba lépő világunkban elengedhetetlenek.

A módszertan megvitatása során felmerült továbbá az, hogy e kutatás későbbi kutatások támaszpontja, elővizsgálata is lehet. Ahogyan az elemzés kitért rá, az interjúk során azt fejezték ki a megkérdezettek, hogy Ålandon képzelnek el hosszú távú jövőjüket. Ennek a lekövetése konkrét, izgalmas vizsgálati területet jelentene, hiszen – főképp azoknak az ålandiaknak az esetében, akik Svédországot a svéd felsőoktatásért választották – előfordulhat, hogy ez nem valósul meg. A Svédországban élő interjúalanyaim már az általam készített interjúk során megemlítették olyan, a visszaköltözés szempontjából nem elhanyagolható nehézségeket, mint például a svéd barátjuk, barátnőjük, akikkel mindannyian hosszú távra tervezik a jövőt, de – elmondásukban – a távolság idővel nem kis nehézséget jelent és kétségkívül kompromisszumra kényszeríti

majd a feleket. A Svédországba emigrálással kapcsolatos attitűdök felmérése tehát (például sajnálják-e, ha nem tudnak otthonukba visszatérni) újabb lépéscsúfokot jelentene a téma további feltárásában.

Másik potenciális területet jelentene egy bizonyos életkorú réteg vizsgálata annak kiderítésére, hogy az elemzett nyelvi közelség megjelenik-e minden generációban. Felmerül a kérdés, hogy az egyének mikorra érzékelik Svédország jelenlétét, mikorra kerül rá a nyelvi partner mentális térképükre, és mikor kerül sor a hipotézisben megjelent kulturális komforttér kialakítására. E terület az-azal jelentene relevanciát a társadalomtudományokban, hogy hogyan alakul ki a középiskolások jövőképe, pályaválasztása egy nyelvi tényező tükrében. A kutatás a fenti vizsgálat folytatását jelentené továbbá abból a szempontból, hogy a svédekről alkotott képek kialakulását alaposabban kifejténé és konkretizálná: választ nyújtana például arra, hogy milyen előfeltételezésekkel élnek a svédekről az állandó középiskolások a felsőoktatásban intenzívvé váló interakciót megelőzően, illetve mennyiben határozza meg a svéd mentalitásról alkotott előfeltételezés a pályaválasztási döntésüket. Ebben a lehetséges kutatás a fent elemzett vonzó és taszító tényezők súlya is élesebben kivilágosodna, így értékes területet jelentene a jelenlegi vizsgálat jövőbeli továbbvitelében.

A dolgozat zárásaként újbóli hangsúlyt helyeznék a nyelv, nyelvhasználat vizsgálatára, amely a társadalomtudományok elengedhetetlen részét kell képezze. A nyelv, egyén és társadalom együttes elemzése számos „fehér foltot” megtölt, tekintettel arra, hogy az új, nyelvi perspektíva eleddig figyelmen kívül hagyott tényezőit világítja meg a közösségek együttélésének: már ez a kutatás is olyan interkulturális különbségeket hozott felszínre például a trágárság kapcsán, amelyek a nyelvben hagytak nyomot maguk után. Noha a nyelv mindenütt jelenlévősége, kikerülhetetlen mivolta arra ösztönöz, hogy adotttnak, inherensnek tekintsük azt, e dolgozat legkiemelkedőbb erényének talán éppen az fogható fel, hogy hatékonyan rámutat arra, milyen markánsan húzódik meg a nyelv a komplex társadalmi kapcsolatok mögött. A társadalomtudományok területén, és legfőképpen interdiszciplinárizálódó határterületein kulcsfontosságú jövőbeli feladatot jelenthet az, hogy e személyes, mindennapi és épp emiatt nehezen leírható tényezőt, a nyelvet alaposabb kutatásoknak tegyük ki, és akár analizéseink lencséiként alkalmazzuk azt.

Szakirodalom

ÅKERMARK 2009

ÅKERMARK, Sia Spiliopoulou: *The Åland Islands Question in the League of Nations: the Ideal Minority Case?* In: Redescriptions. Yearbook of Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory. 2009. 13. 195-205.

ANDERSON 2004

ANDERSON, Benedict: *Képzelt közösségek* In: Nacionalizmuselméletek. Szerk.: Kántor Zoltán. Budapest, Rejtjel kiadó, 2004. 79-108.

BALÁZS – TAKÁCS 2009

BALÁZS Géza – TAKÁCS Szilvia: *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Celldömölk-Budapest, Pauz-Westermann-Inter-Prae.hu, 2009.

BARTHA 2006

BARTHA Csilla: *Nyelv, identitás és kisebbségek: A nemzeti-etnikai identitás fogalmának értelmezései a szociolingvisztikában és egy országos kutatás tükrében* In: Érték és valóság. 2006. 7. 57-84.

BARTH 2004

BARTH, Fredrik: *Régi és új problémák az etnicitás elemzésében* In: Nacionalizmuselméletek. Szerk.: Kántor Zoltán. Budapest, Rejtjel kiadó, 2004. 261-311.

BARTH 1969

BARTH, Fredrik: *Introduction* In: Fredrik Barth (ed.): *Ethnic groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Bergen – Oslo, Universitetsforlaget, 1969. 9-37.

BOGLÁR 2006

BOGLÁR Lajos: *Mit jelent a kulturális antropológia?* In: *A tükör két oldala*. Bevezetés a kulturális antropológiába. Szerk.: Boglár Lajos. Budapest, Nyitott Könyvműhely Kiadó, 2005. 13-17.

CASTELLS 2006

CASTELLS, Manuel: *Közösségi mennyországok: identitás és életcélok a hálózati társadalomban* In: *Az identitás hatalma*. Gondolat-Infonia, 2006. 17-103.

COOPER 1989

COOPER, Robert L.: *Language planning and social change*. Cambridge University Press, 1989.

CSERESNYÉSI 2004

CSERESNYÉSI László: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest, Tinta könyvkiadó, 2004.

DURANTI 1997

DURANTI, Alessandro: *Linguistic Anthropology*. Cambridge & New York, Cambridge University Press, 1997.

ERIKSEN 2008

ERIKSEN, Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus*. Budapest-Pécs, Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2008.

FRYKMAN 1989

FRYKMAN, Jonas: *Social Mobility and National Character* In: *Ethnologia Europaea* XIX. 1989. 33-46.

GIDDENS 2008

GIDDENS, Anthony: *Szociológia*. Budapest, Osiris kiadó, 2008.

GULLESTAD 1989

GULLESTAD, Marianne: *Small Facts and Large Issues: The Anthropology of Contemporary Scandinavian Society* In: *Annual Review of Anthropology*. 1989. 18. 71-93.

JUTIKKALA – PIRINEN 2004

JUTIKKALA, Eino – PIRINEN, Kauko: *Finnország történelme*. Kairosz kiadó, 2004.

KOVÁCS 1994

KOVÁCS Péter: *Az Åland-szigetek autonómiája* In: *Az Åland-szigetek önkormányzata*, Budapest, Kisebbségi adattár II. 1994. 7-23.

KISS 2001

Magyar dialektológia. Szerk.: Kiss Jenő. Budapest, Osiris kiadó, 2001.

KRAMSCH 1998

KRAMSCH, Claire: *Language and Culture*. Oxford University Press, 1998.

LABRIE 1999

LABRIE, Normand: *Nyelvpolitika* In: *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Szerk.: Szépe György – Derényi András. Budapest, Corvina, 1999. 15-25.

LANSTYÁK 2009

LANSTYÁK István: *Nyelvi ideológiák és filozófiák* In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2009. 9/1. 27-44.

LÖFGREN 1989

LÖFGREN, Orvar: *The nationalization of culture* In: *Ethnologia Europaea* XIX. 1989. 5-23.

MCRAE 1997

MCRAE, Kenneth D.: *Conflict and Compromise in Multilingual Societies: Finland* (Volume 3). Waterloo, Ontario, Canada; Wilfrid Laurier University Press, 1997.

McRAE 2007

McRAE, Anthony: *Toward language equality: four democracies compared* In: International Journal of the Sociology of Language. 2007. 187/188. 13–34.

PAPP 2005

PAPP Richárd: *Identitás és etnicitás* In: A tükör két oldala. Bevezetés a kulturális antropológiába. Szerk.: Boglár Lajos. Budapest, Nyitott Könyvműhely Kiadó, 2005. 64–68.

TÓTH 2007

TÓTH Norbert: „Ezer sziget és zátony országa, a habokból született Åland...”- avagy milyen hatással lehet a területi autonómia az identitásra? In: Magyar kisebbség – Nemzetpolitikai szemle, Kolozsvár. 2007. 12/43-44. 292-307.

VINCZE 2007

VINCZE László: *Kisebbségi felsőoktatás és identitás* In: Magyar kisebbség – Nemzetpolitikai szemle, Kolozsvár. 2007. 12/43-44. 308-328.

Végül elengedhetetlen fontosságú, többször hivatkozott forrást jelentett Susan Sundback 'Swedish-speaking Finns as a minority' [380199.0] kurzusa, melyet az Åbo Akademi Egyetem 2014/15-ös tanévének őszi félévében tartott. Az előadók listája: Susan Sundback, Kjell Herberts, Anna Henning-Lindblom és Vincze László.

Internetes források:

ACKRÉN, 2011

ACKRÉN, Maria: *Successful Examples of Minority Governance – The Cases of the Åland Islands and South Tyrol*. Report From The Åland Islands Peace Institute. 2011. 1.

Online elérhető: http://www.peace.ax/images/stories/publications/rapport_1-2011_webb.pdf [Megtekintés időpontja: 2015. április 2.]

ACT ON THE AUTONOMY OF ÅLAND 1144/1991 Finlex Data Bank, Finland's Ministry of Justice. <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1991/en19911144.pdf> [Megtekintés időpontja: 2015. március 4.]

FINN ALKOTMÁNY 731/1999 Finlex Data Bank, Finland's Ministry of Justice. <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf> [Megtekintés időpontja: 2015. február 23.]

LANGUAGE ACT 423/2003, Finlex Data Bank, Finland's Ministry of Justice. <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2003/en20030423.pdf> [Megtekintés időpontja: 2015. február 23.]

JUNGNER 2004

JUNGNER, Anna: *Svenskt i Finland*. Finlands utriketsministerium. 2004. <http://finland.se/public/default.aspx?contentid=110593&nodeid=36130&contentlan=3&culture=sv-FI> [Megtekintés időpontja: 2015. február 23.]

KYRKLIG TIDNINGSTJÄNST: *Fyra miljoner finländare hör till kyrkan*. Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. 2015.

<http://evl.fi/EVLUutiset.nsf/Documents/E640B3731026803FC2257DE4003C0B20?OpenDocument&lang=SV>
[Megtekintés időpontja: 2015. március 25.]

Nationalspråkens historiska, kulturella och sociologiska bakgrund. Arbetsgruppspromemoria, Språklagskommittén 2000. <http://web.archive.org/web/20110927171142/http://www.om.fi/uploads/zye6d9qeom5.pdf> [Megtekintés időpontja: 2015. március 9.]

POPULATION ACCORDING TO LANGUAGE 1980–2012. Statistics Finland, 2012. http://www.stat.fi/til/vaerak/2012/vaerak_2012_2013-03-22_tau_002_en.html [Megtekintés időpontja: 2015. február 23.]

PÉLI 2010

PÉLI Péter: *A legelkényeztetettebb nyelvi kisebbség* In: Nyelv és Tudomány. 2010. augusztus 24. <http://www.nyest.hu/hirek/a-legalkeenyezetettebb-nyelvi-kisebbsseg> [Megtekintés időpontja: 2015. március 4.]

PROTHERO 1920

PROTHERO, George Walter: *The Åland Islands*. Handbooks Prepared Under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office – No. 48. London, H.M. Stationery Office. 1920.

Online elérhető: <http://www.wdl.org/en/item/9147/view/1/1/> [Megtekintés időpontja: 2015. április 7.]

SAARI 1920

SAARI, Mirja: *Schwedish als die zweite Nationalsprache Finnlands: Soziolinguistische Aspekte* In: Linguistik Online. 2000. 7/3.

Online elérhető: http://www.linguistik-online.de/3_00/saari.html [Megtekintés időpontja: 2015. március 4.]

SUOMALAISELLE SOPIVIN: *Perussuomalaiset r.p:n eduskuntavaaliohjelman*, 2011. Online elérhető: <http://arkisto.perussuomalaiset.fi/ohjelmat/getfile.php?file=1536> [Megtekintés időpontja: 2015. március 4.]

UPPLAGSVERKET FINLAND: *'vetenskapliga bibliotek'* Online megtekinthető: <http://www.uppslagsverket.fi/bin/view/Uppslagsverket/VetenskapligaBibliotek> [Megtekintés időpontja: 2015. március 4.]

YLE UUTISET: *Swedish remains obligatory in Finnish schools*. 2015. március 6. http://yle.fi/uutiset/swedish_remains_obligatory_in_finnish_schools/7850431 [Megtekintés időpontja: 2015. április 7.]

Ábrajegyzék:

1. ÁBRA: *A svéd ajkú közigazgatási egységek Finnországban.* http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/37/Svenskfinland_municipalities_2008.png [Megtekintés időpontja: 2015. április 3.]

Pál Edina

Szókészleti jelenségek vizsgálata Tajtin és Ceredben

Bevezetés

Munkám témája két egymással szomszédos községben – Tajtin és Ceredben végzett szókészlettani kutatás. Tajti szülőfalum, és egyetemi tanulmányaim alatt célom a térség nyelvhasználatának minél alaposabb tudományos igényű feldolgozása. Cered 2 km-re, a szlovák-magyar határ túl oldalán helyezkedik el, így adott volt az azonos nyelvhasználati területhez tartozó két község nyelvhasználatának összehasonlítása.

Tajti Szlovákia déli részén található, Cered pedig Magyarország északi részén terül el. Mindkét község Medvesalja térségéhez tartozik. Nyelvjárásukat tekintve a falvak a palóc régió középső tömbjébe tartoznak, pontosabban a középpalóc nyelvjárás csoportba. A vizsgálandó településeken a lakosság jelentős része magyar anyanyelvű. Hosszú időn keresztül e két falu el volt választva egymástól, a 20. század elejétől ugyanis időszakos határátkelő volt csupán, majd 2007-től mindez megváltozott. Megnyitották a határátkelőt, és aktívabb lett a kapcsolat a két falu népe között.

Dolgozatomban e két község szókészleti jelenségeit vizsgálom. Azt szeretném bemutatni, hogy a fent említett két falu nyelve, szóhasználata mennyire hasonlít, illetve mennyire tér el egymástól. Ebből a célból 51 tájszót vizsgáltam meg, amelyekre aktív kérdőív segítségével kérdeztem rá mindkét medvesaljai faluban. A tájszavak mindegyike megtalálható Cs. Nagy Lajos *Medvesalja magyar nyelvjárás atlaszában*, amelyben 750, erre a térségre jellemző címszó található. A választás okaira a későbbiekben térek ki.

Munkám első részében bemutatom Medvesalja térségét, majd szülőfalumat, Tajtit és a szomszédos Ceredet. Mindkét település népszámlálási adatait táblázatok segítségével szemléltetem. A második rész a nyelvjárások általános bemutatását, jellemzését, valamint a középpalóc régió főbb hangtani és alaktani sajátosságainak ismertetését tartalmazza. A harmadik részben ismertetem az anyaggyűjtés menetét, a negyedikben pedig a kapott eredményeket

értékelem, amelyeket táblázatok segítségével szemléltetek. A dolgozatban mellékletként közlöm az általam használt kérdőívet és válaszokat.

A kutatópontok bemutatása

Medvesalja

Tajti és Cered falvak a Medvesalja régióhoz tartoznak. A *Medvesalja* tájnév a XVIII. századtól használt elnevezés, és a Medves-hegy egy közeli patakról kaphatta a nevét¹. A néphagyomány szerint a név onnan származik, hogy ebben a régióban sok medve élt, s az itt található hegy róluk kapta a nevét.² A medvesalji falvak a Medves-hegy lábánál, a Gortva-patak mentén terülnek el.

Benkő szerint eredetileg Medveshidegkút, Óbást, Gömörpéterfalva, Tajti és Vecseklő tartoztak a medvesalji falvak közé³. Manapság az itt élők a Medvesalja megnevezést kiterjesztik az összes falura, amely Ajnácskő községétől délebbre fekszik, úgy mint Almágyra, Dobfenekre, Gömörpéterfalára, és a határon túli Ceredre is. E falvaktól a Magyarországon elterülő Nógrád megye, a Szlovákiában levő Medves-hegy és a Gortva-patak mindössze pár lépésnyire terül el.

A legtágabb értelemben vett Medvesalja lakosságának többsége magyar anyanyelvű. Medvesalja lélekszáma évről évre csökken. 1980-ban az összlakosság száma 4961 volt, ebből 4720 lakos magyar volt. 2001-re az összlakosság száma 4195 főre csökkent, ebből 3799 magyar nemzetiségű (90,56%).

Tajti

Tajti a Cseres-hegységben a Meleg-hegy lábánál, 270 m tengerszint feletti magasságban fekszik.⁴ A két legközelebb elterülő város Rimaszombat és Losonc. Mindkettő egyaránt 42 km-re fekszik a dimbes-dombos Tajti községtől.

Tajtinak 1910-ben, az első ismert és elérhető népszámlálási adat szerint, túlnyomórészt magyar lakossága volt. Miután Magyarország és Szlovákia is csatlakozott 2007-ben a schengeni egyezményhez, megnyílt az amúgy évek óta kiépített (és addig lezárt) összekötő út Tajti és Cered között. A falu lakosainak 93%-a a 2011-es népszámlálás szerint római katolikus vallású⁵.

¹ KISS 1978. 114.

² Cs. NAGY 2003. 11.

³ BENKŐ 1986. 13.

⁴ ÁDÁM – FERENCZ 2010. 248.

⁵ http://portal.statistics.sk/files/obec_v2-nabozenske-vyznanie.pdf

Tajti lakosságának rétegződése

A továbbiakban összehasonlítom három népszámlálás adatait a lakosság nemzetiség szerinti megoszlása szerint⁶. A számokat az alábbi táblázatban tüntettem fel.

1. táblázat: *Tajti lakosságának nemzetiség szerinti megoszlása 1980-ban, 1991-ben, 2001-ben és 2011-ben*

Nemzetiség	1980-as adat	1991-es adat	2001-es adat	2011-es adat
Magyar	677 (99,27%)	613 (99,19%)	543 (96,11%)	494 (94,2%)
Szlovák		2 (0,32%)	13 (2,3%)	9 (1,71%)
Egyéb	5 (0,73%)	3 (0,48%)	10 (1,76%)	21 (4,00%)
Összesen	682	618	565	524

A lakosság száma csökkenő tendenciát mutat. 1980-ban sajnos nem tudni, hogy hány szlovák nemzetiségű egyén élt Tajtin, mivel a magyaron kívüli összes más nemzetiséget az egyéb kategóriába sorolták. Harminc év alatt több mint 150 lakossal fogyott a falu lakossága, ez abszolút számban nem tűnik soknak, de százalékarányban a falu lakosságának 23,17%-át jelenti. A magyar lakosok száma is évről évre csökkent. Megfigyelhető, hogy a legtöbben 2001-ben vallották magukat szlováknak, míg ez a szám tíz év elteltével csökkent. Az 1991-es adat szerint 2 romával, az 2011-es adat szerint pedig 4 roma nemzetiségű személlyel találkozunk, a többi személy nemzetisége nem megállapított. A romák száma Tajtin azért alacsony, mivel véleményem szerint a népszámláláskor nem romának, hanem magyarnak vallották magukat.

Az egyes korosztályok szerinti csoportosítás a következőként alakult:⁷ Tajti lakosainak legnagyobb része (35,1%-a) a középkorúak korosztályba tartozik. A második és a harmadik helyen nem sok különbséggel a fiatalok valamint a 60 év és 84 év közötti egyének állnak. Viszonylag kevés a 14 éven aluli gyerekek száma. Összesen 14 személy tartozik a 85 éven felüli korosztályba, ami a lakosság 2,67%-át teszi ki. Ami a nemek szerinti eloszlást illeti korosztályok szerint, meg lehet állapítani, hogy a férfiak két egymást követő korosztályban, a fiatalok és a középkorúak korosztályában vannak többségben, míg a nők a maradék három korosztályban emelkednek ki.

⁶ Cs. NAGY 2011. 7.; <http://portal.statistics.sk/files/obce-narodnost.pdf>; GYURGYÍK 2006. 180.

⁷ <http://portal.statistics.sk/files/obce-pohlavie.pdf>

Cered története

A másik vizsgálandó település Magyarország területén fekszik. Cered község Nógrád megye északkeleti csücskében, Salgótarján kistérségében fekszik. Határos Szlovákiával és Heves megyével is.

A két vizsgált falu alig néhány száz méterre terül el egymástól, mégis több mint 60 km-t kellett megtenni autóval ahhoz, hogy a két falu népe találkozhason. A magyarok hosszú időre el lettek választva egymástól. 2007. december 20-a volt az a nap, amikor megnyitották a Tajti – Cered átjárót, és ezzel csatlakozott a schengeni övezethez. A határ megnyitása az itt élők számára lehetővé tette a munkalehetőség és a vásárlás szélesebb választékát. Azóta több szlovákiai látogatja Magyarország területeit, és magyarországiak is előszeretettel néznek át Tajtira és környékére⁸.

Cered lakosságának rétegződése

A népesség száma Ceredben csökkenő tendenciát mutat. 1980-ban 1561 lakosa volt, 10 évvel később már csak 1393. A 2001-es népszámlálás alapján a lakosság száma 1248 fő volt, a legfrissebb adatok szerint pedig 1127. Észrevehető, hogy egy-egy évtized elteltével egyre kevesebb fővel csökkent Cered lakosainak száma⁹.

Cered lakossága a 2011-es népszámlálás alapján¹⁰ nagy részben (91,99%-ban) magyar nemzetiségű, elszórtan találkozunk olyanok személyekkel, akik cigánynak vallják magukat. Szeretném megjegyezni, hogy a határ másik oldalán, Tajtin, ezt a népcsoportot romának nevezik. Tajtin a cigány szó lenézően hat, inkább gúnynévként használatos.

Ha ezt a táblázatot összehasonlítjuk Tajti lakosságának nemzetiségi összetételével, megállapíthatjuk, hogy a magyarok aránya a szlovákiai településen egy kicsivel magasabb, mint Ceredben. A lakosok 7,32%-a cigány nemzetiségűnek vallotta magát, Tajtin pedig csak négyen vallották magukat romának.

Ceredben a középkorúak élnek a legtöbben (28,48%), nem sokkal lemaradva a második helyen állnak a 15 éven felüliek és 39 éven aluliak (26,53%). A nyugdíjas korosztályba tartozó egyének száma 193 fő (17,13%), a 70 éven felülieké pedig 177 fő (15,17%). A legkevesebben a 14 éven aluli gyerekek vannak, számuk 137 (12,16%).

⁸ <http://www.tveger.hu/hirekreszlet.php?hir=6336>

⁹ http://www.terezvaros.hu/testuleti/nepsz2011-3/pdf/nepsz2011_03_12.pdf

¹⁰ http://www.terezvaros.hu/testuleti/nepsz2011-3/pdf/nepsz2011_03_12.pdf

Ha az eredményeket összehasonlítjuk Tajti adataival, megállapíthatjuk, hogy a 14 éven aluliak aránya nagyjából megegyezik a két faluban, a többi korosztály is hasonló, bár nem lehetséges pontosan megállapítani, mivel a korosztályok kategorizálása eltérő.

A nyelvjárások

A nyelvjárásokkal foglalkozó tudományt az 1840-es években *nyelvjárás*-nak, az 1890-es évektől fogva pedig *dialektológia*-nak nevezték. A dialektológia vizsgálja a regionális nyelvváltozatok nyelvrendszertanát és nyelvhasználatát az adott nyelv többi nyelvváltozatához viszonyítva. Kezdetben ez a tudomány a nyelvjárási adatok, tények összegyűjtésével foglalkozott, később a kutatás középpontjában a nyelvjárások működési szabályai, valamint a nyelvjárási elemek használatának törvényszerűségei álltak.¹¹

Kiss Jenő szerint három nyelvváltozattípust különböztetünk meg: a területi, a társadalmi és a köznyelvi nyelvváltozatot. A területi nyelvváltozatok közé tartoznak a nyelvjárások.¹²

A nyelvjárások időben megelőzik a köznyelvet. Az emberek beszédben és írásban is nyelvjárást használtak, ebből következik, hogy a nyelvjárás az előzmény, ennek beszélt változata pedig a köznyelv. Ez utóbbit nevezzük következménynek.¹³ Új nyelvjárások még a köznyelv kialakulása után is kialakulhatnak.¹⁴

A nyelvjárásokban élők először a nyelvjárási nyelvváltozatot sajátítják el, és csak aztán a magyar köznyelvet. Az itt élők számára a domináns nyelvváltozat maga a nyelvjárás, amiben élnek, mivel ezt sokkal többen ismerik és használják, mint a köznyelvet (és a szlovák nyelvet).¹⁵

„Ezt a helyzetet az alábbi tényezők együttes hatása idézi elő:

1. a szlovákiai magyarok többsége falun él;
2. a szlovákiai magyar kisebbség tagjai közül kevesebb a felső- és középfokú végzettségű;
3. a magyar anyanyelvűek egy része nem magyar tannyelvű iskolába járt, s emiatt nem került intézményes keretek között a magyar köznyelvvvel kapcsolatba;

¹¹ Kiss 2003. 61.

¹² Kiss 2003. 26–27.

¹³ MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 46.

¹⁴ Kiss 2003. 44.

¹⁵ MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 46.

4. a szlovákiai magyaroknak kevesebb lehetősége van a magyar köznyelv alkalmazására, mivel a nyilvános színtereken, ahol a standard használatát várják el, a szlovák nyelvvél kell osztoznia;
5. a standard széleskörű elterjedése Magyarországon a Trianon utáni időkben történt, s így ez a folyamat a szlovákiai magyarok nyelvhasználatát már kevésbé érintette.¹⁶

A nyelvjárásokat beszélők megértik egymást, nincsenek nagy különbségek a szókészletükben. Ebből következik, hogy ha a nyelvjárásokat és a köznyelvet összehasonlítjuk, találunk ugyan néhány eltérést, de az egyezések száma magasabb lesz. A nyelvjárások szókészletét olyan szavak alkotják, amelyek a köznyelvvél megegyeznek és attól eltérnek.¹⁷ Szókészleti hiányról akkor beszélünk, ha bizonyos szavak az adott településen ismeretlenek. Ebből kifolyólag, az eltérések másik típusa, a szókészleti többlet, vagyis a tájszavak azok a szavak, amelyek a köznyelvben nem ismernek.¹⁸

Hegedűs Attila szerint a tájszó egy olyan lexéma, amely nem található meg a beszélt és az írott köznyelvben, csupán nyelvjárásokban vannak jelen, tehát területi kötöttségűek.¹⁹ A tájszavaknak három csoportja alakult ki az szerint, hogy az adott lexéma megtalálható-e a köznyelvben vagy sem. Ha megtalálható, akkor meg kell állapítani, hogy az adott lexéma alakban vagy jelentésben tér el a nyelvjárásokban használt szótól.²⁰

A valódi tájszavak a köznyelvet beszélők számára ismeretlenek. Az ilyen szavak jelentését a szöveggörnyezetből lehet kikövetkeztetni. Megkülönböztetünk fogalmi tájszavakat valamint névbéli tájszavakat. A fogalmi tájszavak esetében a köznyelvből hiányzik a megnevezés. A névbéli tájszavak olyan szavak, amelyeknek megvan a köznyelvi megnevezése, csak a nyelvjárásokban más-más szóval fejezik ki. Névbéli tájszóra példa a *fánk*, ami a palóc vidéken *pampuska* néven ismert.²¹ A jelentésbéli tájszavak megtalálhatók a köznyelvben is, de a nyelvjárásokban ismert szó jelentésben tér el a köznyelvi szótól.²²

Az alaki tájszavak csak alakban, legalább egy fonémában térnek el a köznyelvi szótól, ebből kifolyólag ez a legkönnyebben megérthető a köznyelvet, illetve

¹⁶ LANSTYÁK 2000. 155.

¹⁷ MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 103.

¹⁸ MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 103.

¹⁹ HEGEDŰS. 2003. 376.

²⁰ MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 103.

²¹ MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 103–104.

²² MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 104.

nyelvjárást beszélők számára. Az alaki tájszavak megítélésekor nem szabad csupán abból következtetnünk, hogy a tájszó legalább egy fonémában tér el a köznyelvi szótól. Az *í-ző* nyelvjárásokban az *ilet*, *níz*, *szíp* nem tekinthető alaki tájszónak, viszont azon nyelvjárásokban, például Medvesalján, ahol az *í-zés* csak néha fordul elő, például a *kőtíny* esetében, már alaki tájszónak nevezzük.²³

A palóc nyelvjárási régió

A palócok fő azonosító jegye az illabiális *á* és a labiális *ā*. Imre Samu ezt alapul véve így jellemezte a palócokat: „Mindazokat a nyelvjárásokat, amelyekben az *á*, *ā* fonéma tipikus realizációja *â*, *ā*, a nyelvjárástani szakirodalom palóc-nak vagy palócosnak szokta nevezni.”²⁴ Ugyanerre a hagyományra hivatkozva jellemzi Juhász Dezső is a palócságot.²⁵

Juhász Dezső négy tömbre, ezen belül pedig nyelvjárás csoportokra osztotta fel a palóc régiót:

1. nyugati tömb: nyugati palóc + északnyugati palóc;
2. középső tömb: középpalóc + Ipoly vidéki;
3. keleti tömb: keleti palóc + Hernád vidéki;
4. déli tömb: déli palóc + Eger vidéki.²⁶

A legtöbb palóc sajátosság a középső tömbben maradt fenn. A továbbiakban ezt a tömböt jellemezném, mivel az általam vizsgált mindkét település ehhez a tömbhöz tartozik, pontosabban a középpalóc nyelvjárás csoporthoz.

Ez a térség is, ahogy az összes többi nyelvjárás csoport, különböző hangtani sajátosságokkal rendelkezik a magánhangzók és a mássalhangzók terén is.²⁷

A középpalóc régió főbb hangtani sajátosságai

Elsőként a magánhangzókra jellegzetes sajátosságokat jellemezem.

„1. Fonémarendszere 8:8-as, azaz a rövid magánhangzók nál megvan a zárt *ë*: nyílt *e* fonémaellentét, s a hosszú mássalhangzók nál pedig egy fonéma jelenti a többletet a köznyelvivel szemben: a hosszú nyílt *ē*. Más-más lexémával fejezik ki azt, amit a köznyelv homonimával jelöl: *fél* főnév: *fél* ige.

²³ MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 105.

²⁴ IMRE 1971. 349.

²⁵ JUHÁSZ 2001. 282.

²⁶ JUHÁSZ 2001. 284–285.

²⁷ MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 144.

2. Köznyelvi *ú, ű* helyén az *ó, ő* igen gyakori (*gyűrő, sűrő* stb).
3. A nyelvjárás gyengén *i-ző*; a köznyelvi *é* helyén a rövid *i* ritka, a *kezibe* 'kezebe vagy kezében' változat viszont általános.
4. A *söpör~sépër* típusú alakpárok közül az illabiális változat él (*csépég, védër*). Elvértve azonban mégis akad a köznyelvhez képest *ö-ző* forma is (*ököt, szög*).
5. A köznyelvi *ü, ű* helyén néhány morfémában *i, í* jelentkezik (*kilső, siket, híves*).
6. A szótagzáró *l* az *ol, öl* hangkapcsolatban tőszavakban gyakran kiesik, és pótlónyúlást idéz elő (*nyóc, ződ, vögy*).
7. A tárgyrag előtt *-k* többesjeles és birtokos személyjeles relatív tövek után a tővéghangzó középső nyelvtállású: *ázokot, ezékét, ököt*.
8. A zárt *ë* gyakori szóvégen is: *epë, feketë*.
9. Az *á* fonéma labiális, az *a* illabiális megoldású. Az *ä* többnyire egyetlen megoldás, az *ã* típusú megoldások száma azonban viszonylag magas.
10. Az *ó, ő, é* a terület egy részén monoftongusos, a keleti középpalóc azonban és a Medvesalján enyhén záródó diftongusban is realizálódhatnak: *jóu, őűsz, kéir*²⁸.

A mássalhangzók jellemző sajátosságai a következők:

1. A középpalóc nyelvjárásban az *ly* jelenti a többletet a köznyelvel szemben.
2. Néhány morfémában a *j* helyén *r* után szótőben *ny* áll: *bornyú, várnyú*.
3. A szótagzáró *l* többnyire csak az *ol, öl* hangkapcsolatban szótövekben esik ki.
4. A *t, d, n, l* palatalizációja különösen *i* előtt gyakori, de a jelenség nem általános érvényű, hanem erősen morfémához kötött, pl. *szeretyi, gyijó, kenyi*.
5. A meg igeekötő *g*-je teljesen hasonul az ige szókezdő mássalhangzójához: *mëffontuk, mësszarátt, mëvvártá*.
6. Az *-rs-* hangkapcsolatban az *-r-* teljesen hasonul: *bossó*²⁹.

A középpalóc régió főbb alaktani sajátosságai

Végül az alaktani sajátosságokat említem meg.

„1. A középpalóc nyelvjárásokban még él a rövidmagánhangzós szótő a *tehen, szeker* típusú névszótövekben, valamint a *fájé, fáig, ápjáé* alakok is általánosak.

²⁸ MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 144.

²⁹ MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 144.

2. Az igetővek közül az *eszik, iszik* igék múlt idejű *étt, itt* 'evett, ivott' alakjai használatosak.
3. Az E/3. birtokos személyjel a terület nagy részén *-(ja)/-(j)i* alakú: *lábá, bornyújá, veji, kertyi*. A T/3 birtokos személyjel tipikus formája *-(j)ok/- (j)ök/- (j)ik: házok, kertyik*. A T/1.-ben birtokos személyjelben és igeragban is az *-unk/-ünk* helyén *-ónk/-őnk* található: *mádárónk, kertőnk, mēnőnk*.
4. A határozott tárgyas igeragozásban a T/1. *-juk* rag többnyire *j* nélküli: *mosuk, nyomuk*.
5. A *-ból/-ből, -ról/-ről, -tól/-től* ragok *-bó/-bö, -ró/-rő, -tó/-tő* alakban élnek.
6. A *-hoz/-hez/-höz* realizációja háromalakú, *-ho/-he/-hö*.
7. A *-val/-vel* rag *v*-je nem hasonul (*lovákvál, szekervel*).
8. A családi helyhatározóragok előfordulása a következő: a *-nyi* 'ékhoz, éknál' jelentésben, a *-nó/-nő* pedig 'éktől' jelentésben használatos. Tulajdonnevek esetében a ragok előtt *-ék* képző is állhat (*Sāndornyi~Sāndoréknyi, Sāndornó~Sāndoréknó*)³⁰.

Az anyaggyűjtés

A nyelvjárási anyaggyűjtést a két szomszédos településen, Tajtin és Ceredben végeztem 2014 januárjában. Az előbbi Szlovákiához, az utóbbi Magyarországhoz tartozik. Hála a 2007-ben megnyitott határnak, nem okozott különösebb problémát meglátogatni a magyarországi adatközlőket. A munkám célja, hogy némi betekintést nyújtsak az itt élőknek és a nem itt élőknek egyaránt azzal kapcsolatban, hogy a szókészleti jelenségek milyen mértékben egyeznek meg, illetve különböznek két szomszédos ország szomszédos településén. Próbáltam választ adni arra a kérdésre, hogy az egyik zsákfalu nyelvváltozata mennyiben tér el a másik zsákfalu nyelvváltozatától.

A gyűjtés módszere

Számomra fontos volt, hogy a vizsgált települések nyelvi állapotáról valós képet adjak, így az anyaggyűjtéshez szükséges módszereket is a célnak megfelelően választottam ki.³¹

A nyelvjárási adatok rögzítésére szolgált a számítógépes hanghordozó. A hangrögzítés azért volt fontos, hogy a későbbiekben tetszőleges számban

³⁰ MENYHÁRT – PRESINSZKY – SÁNDOR 2009. 144–145.

³¹ P. LAKATOS SZERK. 2012. 24

vissza lehessen hallgatni, így oda lehessen figyelni a szupraszegmentális jelenségre is, mint a hangsúly, hanglejtés vagy a beszédtempó.³²

Az adatközlők kiválasztásánál törekedtem arra, hogy olyan személyeket válasszak ki, akiknek a nyelvhasználatuk hasonlít a falu többségének nyelvhasználatára. Tehát nem a különleges, hanem az átlagos beszélőt részesítettem előnyben.³³

Az interjúk készítésekor a kérdezés során az aktív módszer közvetett (indirekt) fajtáját használtam, vagyis a keresett fogalmat körülírtam, megmagyaráztam anélkül, hogy a keresett szó köznyelvi vagy nyelvjárási alakját kimondtam volna.³⁴

Az aktív gyűjtés hátránya, ahogy Balogh is írja az, hogy interjúhelyzetben az adatközlő próbálja betartani a nyilvános beszédhelyzet előírásait, azaz választékosan, „köznyelviesen” beszél, ami hátráltathatja a reális eredmények létrejöttét.³⁵ Ezért a beszélgetés elején tisztáztam a kutatás céljait, és hogy mit várok el a megkérdezettől.

Az interjúk során 51 tájszóra kérdeztem rá. A kérdéseket Cs. Nagy Lajos 2011-ben kiadott könyvéből, *Medvesalja magyar nyelvjárási atlaszából* vettem. A könyv 750 címszót tartalmaz. Ebből szubjektív módon választottam ki azt az 51-et, amellyel bővebben foglalkoztam.

A vizsgált szavak mindegyikét kikerestem a *Magyar értelmező kéziszótárban* és az *Új magyar tájszótárban* is. Az előbbi alapján soroltam be a szavakat az egyes kategóriákba. Azok a szavak, amelyek nem találhatóak meg a szótárban, a valódi tájszavak csoportjába tartoznak. Ide tartoznak továbbá azok a szavak is, amelyek szerepelnek a szótárban, de a szavak előtt áll a *nép* vagy a *táj* rövidítés. Azok a szavak, amelyek jelen vannak a szótárban, de a köznyelvi jelentésük más mint az a jelentés, amit a vizsgált területeken használnak, a jelentésbeli tájszavak kategóriájába kerültek. Végül azok a szavak, amelyek szintén megvannak a szótárban, csak a szavak alakja tér el a két faluban használt alaktól, az alaki tájszavak csoportjába tartoznak. Az *Új magyar tájszótárban* minden szó mellett megtaláljuk, hogy az egyes területeken belül milyen alakban használják a szavakat.

Próbáltam különböző korosztályú, nemű, iskolázottságú és foglalkozású emberekkel elkészíteni az interjút. Fő szempontnak számított, hogy olyan egyéneket

³² BALOGH 2003. 170–171.

³³ DEME–IMRE 1975. 174.

³⁴ DEME–IMRE 1975. 182–184.

³⁵ BALOGH 2003. 164.

kérdezzek meg, akik a vizsgált településeken születtek, illetve nőttek fel, tehát fontos volt, hogy ismerjék a község nyelvjárását. 15 tajti és 15 ceredi adatközlővel dolgoztam, korosztályonként 5–5 személlyel. Az első korosztályba a 18 és 29 év közöttiek, a másodikba a 30 és 49 év közöttiek, végül a harmadik korosztályba az 50 és 80 év közötti egyének tartoztak.

Tajtin 8 nővel és 7 férfival, Ceredben pedig 7 nővel és 8 férfival dolgoztam együtt. A nemek között nem vettem észre lényegesebb nyelvhasználati különbséget.

A korosztályokon és a nemeken belül próbáltam különböző iskolai végzettséggel rendelkező egyéneket megszólaltatni. Általánosan elmondhatom, hogy mind a három korosztályban szerepel a megkérdezettek között általános iskolai, középiskolai és főiskolai végzettségű is. A foglalkozásokat figyelembe véve is sokszínű emberekkel készítettem az interjút, volt közöttük menedzser, mérnök, tanár, vállalkozó, nyugdíjas, egyetemi hallgató, polgármester, stb.

A legtöbb tájszóra kerek kérdező mondattal kérdeztem rá, például: „*Mi az a növény, amely megcsípi az ember kezét, ha hozzányúl?*” Hiányos kérdésnél az adatközlőt megkérhetjük a kiegészítésre, például a „*Mit kérdezünk, ha kisbaba született, hogy lány-e vagy ...?*” kérdés esetében.³⁶ Ha vannak olyan tárgyak, eszközök az adatközlők otthonaikban, amelyekre rá akarunk kérdezni, akkor a keresett tárgyra rá is mutathatunk (*tűzhely, kilincs*). Ugyanilyen eljárással szemléltethetjük a test részeit (*szemöldök, comb*) vagy az egyes ruhadarabot (*mellény, kötény*). Képeket, rajzokat is felhasználhatunk, amennyiben a keresett szó körülírása félrevezető vagy bonyolultabb lenne (*borsó, egres*)³⁷.

A szókészleti vizsgálatok eredményei

Ebben a fejezetben szeretném bemutatni az interjúk során kapott eredményeket. A tájszavak ismerete és használata a két vizsgált településen, Tajtin és Ceredben némi eltérést is mutat, erre majd az összesített táblázatnál térek ki. Három kategóriát különböztettem meg, az szerint, hogy az egyes kérdésekre milyen válaszokat kaptam. Az interjúk során kapott eredményeket táblázatok segítségével szemléltetem. A kérdőív tartalmazott példákat alaki, jelentésbeli és valódi tájszavakra egyaránt. E három típust három külön táblázatban jegyeztem le. A táblázat 5 oszlopból áll: az első oszlop tartalmazza a tájszót, amire rákérdeztem; a második oszlopban megtalálható a tájszó köznyelvi megfelelője, illetve a tájszó jelentése; a további három oszlopban számok segítségével

³⁶ DEME-IMRE 1975. 187.

³⁷ DEME-IMRE 1975. 182–184.

szemléltetem, hogy az adatközlő a megkérdezett tájszót ismeri és használja, rákérdezéssel ismeri, illetve nem ismeri. Hogyha például a *bádog* jelentésbeli tájszót, ami egyébként zománcos, füles edényt jelent, a megkérdezettek közül 8-an ismerik, akkor a jelölése 8/15 alakban fordul elő.

Tajti

Valódi tájszavak

Valódi tájszó alatt a köznyelvben ismeretlen, a köznyelvi beszélő számára felismerhetetlen szót értem: a köznyelvi beszélő általában nem érti ezeket a szavakat.³⁸

2. táblázat: A valódi tájszavak ismerete Tajtin

Tájszó	Jelentése	Ismeri és használja	Rákérdezéssel ismeri	Nem ismeri
<i>békáfenyér</i>	'békanyál'	6/15	5/15	4/15
<i>bátushaluská</i>	'derelye'	5/15	9/15	1/15
<i>firhàng</i>	'függöny'	10/15	4/15	1/15
<i>fúrik</i>	'talicska'	13/15	2/15	0/15
<i>kopértá</i>	'boríték'	8/15	5/15	2/15
<i>lájbi</i>	'mellény'	9/15	5/15	1/15
<i>molnârlâskâ,</i> <i>mônârlâskâ, lâskâ,</i> <i>mônârkâlâcs</i>	'vasformában sütött ostya'	8/15	7/15	0/15
<i>pécsik</i>	'csipős légyfajta'	8/15	7/15	0/15
<i>pitty</i>	'ajak'	4/15	9/15	2/15
<i>pâmpuskâ</i>	'fánk'	15/15	0/15	0/15
<i>surc</i>	'kötény'	6/15	7/15	2/15

Kérdőívemben 11 valódi tájszóra volt példa. A legtöbbben ugyan ismerik és használják a fent látható tájszavakat, de konkrétan csak a *pâmpuskâ* szót használja és ismeri minden tajti adatközlő.

Elyezésző azoknak a száma, akik a táblázatban található szavak valamelyikét ne ismernék. Az egyértelmű, hogy az olyan szavakat, mint a *békáfenyér*, *bátushaluska*, *firhàng*, *kopértá*, *lájbi*, *pitty* és *surc* inkább az idősebb adatközlők aktív szókincsében találhatók meg, de a fiatalabb egyének is még ismerik ezeket a szavakat. A *békáfenyért* többnyire a köznyelvi megfelelőjeként, békanyálként használják.

³⁸ HEGEDŰS 2003. 378.

Tajtin a molnárlálacs több alakja is ismert: négyen *molnárláskák*ként, hárman *mónárláskák*ként, újabb négyen *láskák*ként egy esetben pedig *mónárkalács*ként használják.

Jelentésbeli tájszavak

A jelentésbeli tájszó csupán egy vagy több jelentésben különbözik a köznyelvi szótól. A köznyelvi beszélő nem érti, illetve félreértheti a tájszót abban az esetben, ha az adott tájszót a köznyelvitől eltérő jelentésben használják.³⁹

3. táblázat: A jelentésbeli tájszavak ismerete Tajtin

Tájszó	Jelentése	Ismeri és használja	Rákérdezéssel ismeri	Nem ismeri
<i>bādog</i>	'zománcos, füles edény'	8/15	6/15	1/15
<i>büszke, biszke</i>	'egres'	13/15	1/15	1/15
<i>csík</i>	'metélt tészta'	15/15	0/15	0/15
<i>csikár</i>	'karmol'	10/15	5/15	0/15
<i>fejél</i>	'párna'	7/15	7/15	1/15
<i>gyerék</i>	'fiú'	1/15	14/15	0/15
<i>másina</i>	'tűzhely'	10/15	4/15	1/15
<i>nagyújj</i>	'hüvelykujj'	12/15	3/15	0/15
<i>púp</i>	'köldök'	15/15	0/15	0/15
<i>vánkos</i>	'párna'	1/15	7/15	7/15

Az interjú során 10 jelentésbeli tájszóra kérdeztem rá. Két olyan szó is volt, ami minden adatközlő számára egyértelmű volt: a metélt tésztaként használt *csík* és a köldökként ismert *púp* szó.

A megkérdezettek nagy része ismeri továbbá a *büszke* szót, amit egy esetben *biszkek*ként hangzott el, ami már az alaki tájszavak kategóriájába tartozik.

Tíz adatközlő a *másina* tájszót ismeri, amit más néven *sparhétk*ként használnak, ami már egy alaki tájszó.

Számomra meglepő volt, hogy amikor ahhoz a kérdéshez értünk, hogy 'Mit kérdezzünk, ha kisbaba született, hogy lány-e vagy ...?' az idősebb adatközlők nagy része fiút választott. A fiú értelemben használt *gyerék* tájszó a kutatás alapján nem nagyon ismert, ennek oka azonban az interjúhelyzet lehetett, mivel a mindennapi életben sokszor lehet hallani főleg az idősek körében a *gyerék* tájszó használatát.

³⁹ HEGEDŰS 2003. 378.

A *vānkos* jelentésbeli tájszó is a kevésbé ismert szavak közé tartozik, ennek oka pedig az, hogy Tajtin vagy a köznyelvi megfelelőjeként használják, vagy pedig egy másik jelentésbeli tájszót, a *fejelet* használják a párna megnevezésére.

Alaki tájszavak

Az alaki tájszó alakban, vagyis legalább egy beszédhangban különbözik a köznyelvi szótól. A köznyelvi beszélő általában megérti ezen szavakat.⁴⁰

4. táblázat: Az alaki tájszavak ismerete Tajtin

Tájszó	Jelentése	Ismeri és használja	Rákérdezéssel ismeri	Nem ismeri
<i>áblájkjá</i>	'ablaka'	2/15	13/15	0/15
<i>bód</i>	'bolt'	2/15	13/15	0/15
<i>bonc</i>	'comb'	5/15	10/15	0/15
<i>bossó</i>	'borsó'	0/15	15/15	0/15
<i>burgongyi</i>	'marharépa, burgundi'	10/15	4/15	1/15
<i>cibe</i>	'csirke'	7/15	8/15	0/15
<i>csáná, csánā, csánāl</i>	'csalán'	10/15	5/15	0/15
<i>gédou</i>	'gida'	12/15	3/15	0/15
<i>girind</i>	'görény'	14/15	1/15	0/15
<i>gyovonik</i>	'gyón'	4/15	11/15	0/15
<i>iborká</i>	'uborka'	2/15	13/15	0/15
<i>kötíny</i>	'kötény'	4/15	11/15	0/15
<i>kálincs</i>	'kilincs'	7/15	8/15	0/15
<i>káná</i>	'kanál'	6/15	9/15	0/15
<i>kásznyi</i>	'fiókos komód, kaszni'	5/15	6/15	4/15
<i>mëddohosogyik</i>	'megdohosodik'	4/15	11/15	0/15
<i>mëkhí</i>	'meghív'	3/15	12/15	0/15
<i>porkol</i>	'pörköl'	14/15	1/15	0/15
<i>rétlyá, rétyá</i>	'létra'	10/15	5/15	0/15
<i>sparhét</i>	'sparhelt'	14/15	1/15	0/15
<i>száká</i>	'szálka'	9/15	6/15	0/15

⁴⁰ HEGEDŰS 2003. 378.

Tájszó	Jelentése	Ismeri és használja	Rákérdezéssel ismeri	Nem ismeri
<i>szemődök</i>	'szemöldök'	2/15	13/15	0/15
<i>szánká</i>	'szánkó'	3/15	12/15	0/15
<i>tányír</i>	'tányér'	6/15	9/15	0/15
<i>térgyel, térgyepél</i>	'terdepel'	4/15	11/15	0/15
<i>tetyű</i>	'tetű'	11/15	4/15	0/15
<i>tőtöt káposzta</i>	'töltött káposzta'	8/15	7/15	0/15
<i>varnyú</i>	'varjú'	5/15	10/15	0/15
<i>vödér</i>	'vödör'	8/15	7/15	0/15

A legtöbb kérdés az alaki tájszavakra vonatkozott. Több szónak több féle változata is fellelhető. Ilyen például a köznyelvben használatos csalán, ami Tajtin előfordul *csáná*, *csáná* és *csánāl* alakban is. A megkérdezettek döntő része a három alaki tájszó egyikét használja. Öten használják *csáná* alakban, ketten *csáná* alakban, hárman pedig *csánāl* alakban. A létra szavunk *rétlyáként* valamint *rétlyáként* is előfordul Tajtin, az előzőt négyen, az utóbbit hatan ismerik és használják. A terdepel szó is két alakban fordul elő főleg az idősek körében: *térgyelként* és *térgyepélként*. Mindkét alakkal 2-2 esetben találkoztam.

Az adatközlők többsége az következő tájszavakat ismeri és használja: *burgongyi*, *gédou*, *girind*, *porkol*, *sparhét* és *tetyű*. Kevés olyan adatközlővel találkoztam, aki a felsorolt alaki tájszavak valamelyikét ne ismerné. Kivételt képeznek a *burgongyi* és *kásznyi* alaki tájszavak.

Az idősebbek ugyan többször használják az alaki tájszavakat, a fiatalabbakra inkább a köznyelvi forma a jellemző. Arra a kérdésre, hogy 'Mi az a hely, ahol be szoktunk vásárolni?' a válasz minden esetben az üzlet volt, csak miután megkértem az adatközlőket, hogy mondjanak még szinonimákat, akkor mondták ki a bolt illetve *bód* szavakat.

A megkérdezettek körülbelül fele használja a *cibe*, *kálincs*, *száká*, *tőtöt káposzta* és *vödér* szavakat.

5. táblázat: A tajti eredmények összegzése

	Valódi tájszavak	Jelentésbeli tájszavak	Alaki tájszavak
Ismeri és használja	92 (55,76%)	92 (61,34%)	195 (43,33%)
Rákérdezéssel ismeri	60 (36,36%)	47 (31,33%)	250 (55,56%)
Nem ismeri	13 (7,88%)	11 (7,33%)	4 (1,11%)

Összegzésként a fent található táblázatban részletezem, hogy Tajti lakosai a megkérdezett valódi, jelentésbeli és alaki tájszavakat mennyire használják, ismerik, illetve nem ismerik. Az adatközlők körülbelül fele ismeri és használja a valódi tájszavakat. Ebben a kategóriában a legmagasabb azoknak a száma, akik nem ismerik az általam keresett valódi tájszavakat. A megkérdezettek közül a legtöbben azonos számmal, de eltérő aránnyal a jelentésbeli tájszavakat ismerik és használják. Ebben a kategóriában a valódi tájszavakhoz képest kevesebb azoknak a száma, akik rákérdezéssel ismerték az adott szavakat. Csupán 11 olyan esettel találkoztam, amikor a tájszavak valamelyikét az adatközlők nem ismerték.

Végül az alaki tájszavakról megállapítható, hogy a tajti adatközlők számára ezek a legkevésbé használt szavak. 12%-kal több azoknak a száma, akik csak rákérdezéssel ismerték a keresett alaki tájszavakat. A megkérdezettek 1,11%-a számára volt teljesen ismeretlen némelyik tájszó.

Cered

Valódi tájszavak

6. táblázat: A valódi tájszavak ismerete Ceredben

Tájszó	Jelentése	Ismeri és használja	Rákérdezéssel ismeri	Nem ismeri
<i>batushaluska</i>	'derelye'	5/15	7/15	3/15
<i>békafenyér,</i> <i>békalencse, békanyelv</i>	'békanyál'	7/15	2/15	6/15
<i>firhang</i>	'függöny'	3/15	11/15	1/15
<i>fúrik</i>	'talicska'	13/15	2/15	0/15
<i>koperta</i>	'boríték'	1/15	7/15	7/15
<i>lajbi</i>	'mellény'	4/15	10/15	1/15
<i>molnárlaska,</i> <i>mónárlaska</i>	'vasformában sütött ostya'	9/15	6/15	0/15
<i>pampuska</i>	'fánk'	11/15	4/15	0/15
<i>pécsik</i>	'csípős légyfajta'	13/15	2/15	0/15
<i>pitty</i>	'ajak'	2/15	11/15	2/15
<i>surc</i>	'kötény'	7/15	4/15	4/15

Ceredben magas azoknak is a száma, akik használják a *fúrik* és *pécsik* valódi tájszavakat.

A „Hogy hívják azt az egykerekű tolóeszközt, aminek régen deszkából volt az oldala” kérdésre néhány adatközlőnél a *fúrik* helyett a taliga szót kaptam válaszul.

A molnárkalács Cered községben is több alakban fordul el; négyen *molnárlaskaként*, öten pedig *mónárlaskaként* használják.

Az interjúk során megállapítható, hogy Ceredben a *firhang* és a *lajbi* szavakat rákérdezéssel a legtöbben ismerik. Nem volt olyan, aki ne ismerte volna a *fúrik*, *molnárlaska*, *pampuska* illetve *pécsik* szavakat. A fiatalabb adatközlők többsége nem ismerte a *koperta* szót. A legkevésbé ismert és használt valódi tájszavak a következők voltak: *batushaluska*, *békafenyér*, *koperta* és a *surc*.

A *békafenyér* szó helyett két adatközlőnél a *békalencse*, egy adatközlőnél pedig a *békanyelv* szóval találkoztam. Összességében nézve itt is, ahogy a másik vizsgálandó településen is, a *békanyál* szó az ismertebb.

Jelentésbeli tájszavak

7. táblázat: A jelentésbeli tájszavak ismerete Ceredben

Tájszó	Jelentése	Ismeri és használja	Rákérdezéssel ismeri	Nem ismeri
<i>bádóg</i>	'zománcos, fűles edény'	4/15	9/15	2/15
<i>büszke</i>	'egres'	14/15	0/15	1/15
<i>csík</i>	'metélt tészta'	14/15	0/15	1/15
<i>csikar</i>	'karmol'	6/15	9/15	0/15
<i>fejél</i>	'párna'	3/15	11/15	1/15
<i>gyerek</i>	'fiú'	1/15	14/15	0/15
<i>masina</i>	'tűzhely'	11/15	4/15	0/15
<i>nagyúj</i>	'hüvelykujj'	7/15	8/15	0/15
<i>púp</i>	'köldök'	13/15	2/15	0/15
<i>telázi</i>	'konyhaszekrény'	4/15	3/15	8/15
<i>vánkos</i>	'párna'	4/15	7/15	4/15

A jelentésbeli tájszavak közül nem volt olyan szó, amit mindenki egyaránt használt volna. A legtöbb adatközlő a következő szavakat ismeri és használja: *büszke*, *csík*, *púp*. Öt adatközlő a *pöszméte* valódi tájszót használta az egres megfelelőjeként.

A *telázi* szót Ceredben többen is a konyhaszekrény szinonimájaként használják, ellentétben Tajtival, ahol a telázs szó a spájzban található polcot jelenti.

Ákárcsak Tajtin, itt is csak egy idősebb adatközlő mondta a fiú értelemben használatos *gyerek* tájszót.

Rákérdezéssel ugyan sokan ismerik a *fejel* szót, de többnyire minden megkérdezett párnának nevezi azt a tárgyat, amit az ágyban a fej alá tesznek.

Voltak, akik számára ismeretlenek voltak a *bádóg*, *büszke*, *csík*, *fejel*, *telázi* és *vánkos* szavak.

Alaki tájszavak

8. táblázat: Az alaki tájszavak ismerete Ceredben

Tájszó	Jelentése	Ismeri és használja	Rákérdezéssel ismeri	Nem ismeri
<i>ablakja</i>	'ablaka'	5/15	10/15	0/15
<i>bód</i>	'bolt'	4/15	11/15	0/15
<i>bonc</i>	'comb'	1/15	14/15	0/15
<i>bossó</i>	'borsó'	0/15	15/15	0/15
<i>burgongyi</i>	'marharépa, burgundi'	4/15	4/15	7/15
<i>cibe</i>	'csirke'	2/15	13/15	0/15
<i>csana, csaná</i>	'csalán'	3/15	12/15	0/15
<i>geda, gedou</i>	'gida'	12/15	3/15	0/15
<i>girind</i>	'görény'	14/15	1/15	0/15
<i>gyovonik</i>	'gyón'	3/15	12/15	0/15
<i>iborka</i>	'uborka'	3/15	12/15	0/15
<i>kalincs</i>	'kilincs'	6/15	9/15	0/15
<i>kana</i>	'kanál'	5/15	10/15	0/15
<i>kasznyi</i>	'fiókos komód, kaszni'	8/15	5/15	2/15
<i>kötíny</i>	'kötény'	6/15	9/15	0/15
<i>meddohosogyik</i>	'megdohosodik'	2/15	13/15	0/15
<i>mekhi</i>	'meghív'	1/15	14/15	0/15
<i>perzsel, porkol, pörköl</i>	'pörzsöl'	3/15	12/15	0/15

Tájszó	Jelentése	Ismeri és használja	Rákérdezéssel ismeri	Nem ismeri
<i>rétlya</i>	'létra'	5/15	10/15	0/15
<i>sparhét</i>	'sparhelt'	9/15	6/15	0/15
<i>száka</i>	'szálka'	2/15	13/15	0/15
<i>szanka</i>	'szánkó'	4/15	11/15	0/15
<i>szemődök</i>	'szemöldök'	2/15	13/15	0/15
<i>tányír</i>	'tányér'	4/15	11/15	0/15
<i>tértyel</i>	'térdepel'	9/15	6/15	0/15
<i>tetyű</i>	'tetű'	5/15	10/15	0/15
<i>tőtöt káposzta</i>	'töltött káposzta'	6/15	9/15	0/15
<i>varnyú</i>	'varjú'	3/15	12/15	0/15
<i>veder</i>	'vödör'	4/15	11/15	0/15

Az alaki tájszavak közül sokan használják a *girind* és a *geda* vagy a *gedou* szót.

A molnárcalács, csalán, gida, létra, térdepel szavak két-két formában is élnek Ceredben. A csalánt ketten *csanaként*, egy idős adatközlő *csanaként*; a gidát hárman *gedaként*, kilencen pedig *gedouként*; a létrát négyen *rétlyaként*, egy adatközlő pedig *rétyaként*; végül a térdepel igét négyen *tértyelként*, öten pedig *tértyepelként* használják.

A „Mit csinál az, aki disznóöléskor a disznószőrét leégeti?” kérdésre négyféle választ is kaptam: *pörzsöl*, *perzsel*, *porkol*, *pörköl*. Ezek közül a leggyakoribb a *pörzsöl* alak volt, tehát a köznyelvi alak, a többi alakot egy-egy adatközlő említette meg.

A megkérdezettek többsége csak rákérdezéssel ismerte az alábbi szavakat: *bonc*, *bossó*, *cibe*, *csana/csaná*, *gyovonyik*, *iborka*, *meddohosodik*, *mekhi*, *perzsel/porkol*, *száka*, *szemődök*, *varnyú*. Akadt olyan is, aki nem ismerte a *burgongyi* és a *kasznyi* tájszavakat.

9. táblázat: A ceredi eredmények összegzése

	Valódi tájszavak	Jelentésbeli tájszavak	Alaki tájszavak
Ismeri és használja	75 (45,45%)	81 (49,10%)	135 (31,03%)
Rákérdezéssel ismeri	66 (40,00%)	67 (40,60%)	291 (66,90%)
Nem ismeri	24 (14,55%)	17 (10,30%)	9 (2,07%)

Ahogy a Tajtival kapcsolatban is, Cereddel kapcsolatban is a kapott eredményeket egy táblázatba összesítettem. Ceredben az adatközlők majdnem fele ismeri és használja a megkérdezett valódi tájszavakat. Mindössze 24 olyan esettel találkoztam, amikor az adatközlők nem ismerték a 11 valódi tájszó valamelyikét.

A jelentésbeli tájszavakat vizsgálva megállapítható, hogy nagyon kevés a különbség a valódi és a jelentésbeli tájszavakat ismerők és használók között. 17 esetben volt ismertetlen a megkérdezett jelentésbeli tájszó.

Az alaki tájszavak nagy részét az adatközlők csupán rákérdezéssel ismerik. Nem kevés azoknak a száma sem, akik ismerik és használják a tájszavakat. 9 olyan esettel találkoztam, amikor a megkérdezettek nem ismerték az adott alaki tájszavak valamelyikét.

A szókészleti jelenségek összehasonlítása Tajtin és Ceredben

Ebben az alfejezetben szeretném összehasonlítani a kapott eredményeket a két vizsgált településen. A tájszavakat az ismerettségükből kiindulón állítottam össze csökkenő sorrendbe

10. táblázat: A valódi tájszavak használata Tajtin

Tájszó	Ismeri és használja
<i>pämpuská</i>	15/15
<i>fúrik</i>	13/15
<i>firhàng</i>	10/15
<i>lájbi</i>	9/15
<i>kopërtá</i>	8/15
<i>molnârlâská, mônârlâská, lâská, mônârkâlâcs</i>	8/15
<i>pécsik</i>	8/15
<i>békâfenyér</i>	6/15
<i>surc</i>	6/15
<i>bátushaluská</i>	5/15
<i>pitty</i>	4/15

11. táblázat: A valódi tájszavak használata Ceredben

Tájszó	Ismeri és használja
<i>fúrik</i>	13/15
<i>pécsik</i>	13/15
<i>pampuska</i>	11/15
<i>molnárlaska, mónárlaska</i>	9/15
<i>békafenyér, békalencse, békanyelv</i>	7/15
<i>surc</i>	7/15
<i>batushaluska</i>	5/15
<i>lajbi</i>	4/15
<i>firhang</i>	3/15
<i>pitty</i>	2/15
<i>koperta</i>	1/15

A táblázatokból kiolvasható, hogy míg Tajtin a megkérdezett valódi tájszavak kétharmadát legalább 8 adatközlő ismerte, Ceredben ez a szám hárommal kevesebb. Ceredben nem volt olyan valódi tájszó, amit minden adatközlő ismert volna. Tajtin egy ilyen szóval találkozunk. A *fúrik* tájszót ugyanannyian ismerték mind a két településen.

Vannak szavak, amelyeknél elég nagy a különbség a két vizsgált községben. A *firhangot* Tajtin 10 adatközlő ismerte, Ceredben viszont csak hárman. A *lajbit* Tajtin 9-en, Ceredben csak 4-en ismerték. A *koperta* a tajti listát nézve az 5. helyen áll, Ceredben ez a legkevésbé ismert valódi tájszó. Egy 62 éves férfi nevezte így a borítékot. Egy ellentétes tendencia is megfigyelhető: Tajtin a *pécsik* szó a lista vége felé található, Ceredben pedig a második helyen áll, két adatközlő kivételével mindenki ismeri és használja.

Összességében elmondható, hogy Tajtin az utolsó négy valódi tájszót 21-en ismerték, Ceredben ez a szám mindössze 10.

12. táblázat: A valódi tájszavak használata Tajtin

Tájszó	Nem ismeri
<i>békáfenyér</i>	4/15
<i>kopértá</i>	2/15
<i>pitty</i>	2/15
<i>surc</i>	2/15
<i>bátushaluská</i>	1/15
<i>fírháng</i>	1/15
<i>lájbi</i>	1/15
<i>fúrik</i>	0/15
<i>molnárláská, mónárláská, láská, mónárkalács</i>	0/15
<i>pécsik</i>	0/15
<i>pámpuská</i>	0/15

13. táblázat: A valódi tájszavak használata Ceredben

Tájszó	Nem ismeri
<i>koperta</i>	7/15
<i>békáfenyér, békalencse, békanyelv</i>	6/15
<i>surc</i>	4/15
<i>batushaluska</i>	3/15
<i>pitty</i>	2/15
<i>fírháng</i>	1/15
<i>lajbi</i>	1/15
<i>fúrik</i>	0/15
<i>molnárlaska, mónárlaska</i>	0/15
<i>pampuska</i>	0/15
<i>pécsik</i>	0/15

A valódi tájszavaknál megegyezik azon szavak száma, amelyek mindkét településen az adatközlők számára ismertek voltak. A fúrikot, a molnárláskát, a pámpuskát és a pécsiket is minden megkérdezett ismerte. Tajtin egy szót

legfeljebb 4 személy nem ismert, Ceredben viszont három olyan szó is volt, amelyeket legalább négyen nem ismertek. A 15 adatközlő összesen a 11 valódi tájszó közül Tajtin 13-at, Ceredben pedig jóval többet, 24-et nem ismert.

14. táblázat: A jelentésbeli tájszavak használata Tajtin

Tájszó	Ismeri és használja
<i>csík</i>	15/15
<i>púp</i>	15/15
<i>büszke, biszke</i>	13/15
<i>nagyúj</i>	12/15
<i>csikár</i>	10/15
<i>másina</i>	10/15
<i>bádog</i>	8/15
<i>fejel</i>	7/15
<i>gyerek</i>	1/15
<i>vánkos</i>	1/15

15. táblázat: A jelentésbeli tájszavak használata Ceredben

Tájszó	Ismeri és használja
<i>büszke</i>	14/15
<i>csík</i>	14/15
<i>púp</i>	13/15
<i>masina</i>	11/15
<i>nagyúj</i>	7/15
<i>csikar</i>	6/15
<i>bádog</i>	4/15
<i>telázi</i>	4/15
<i>vánkos</i>	4/15
<i>fejel</i>	3/15
<i>gyerek</i>	1/15

A jelentésbeli tájszavakra áttérve a számokból megállapítható, hogy Tajtin sokkal ismertebbek voltak a megkérdezésre került jelentésbeli tájszavak.

A tájszavak háromnegyedét Tajtin legalább 8 adatközlő, Ceredben legalább 4 adatközlő ismerte.

A három legkevésbé ismert szavakat Tajtin 7-en illetve 1-en, Ceredben legfeljebb 4-en ismerték. Ahogy már az előző fejezetben is említettem, Tajtin azért nem szerepel a *telázi* mint jelentésbeli tájszó, mert ebben a faluban a szó köznyelvi jelentésében használják, így itt nem tekinthető tájszónak. A két településen megegyezik a három legkevésbé ismert jelentésbeli tájszó. A *fejelt* Tajtin 7-en, Ceredben csak 3-an ismerték. Tajtin a *gyerék* és *vānkos* szót 1-1 adatközlő ismerte, Ceredben 1 és 4 adatközlő.

16. táblázat: A jelentésbeli tájszavak használata Tajtin

Tájszó	Nem ismeri
<i>vānkos</i>	7/15
<i>bādog</i>	1/15
<i>büszke, biszke</i>	1/15
<i>fejelt</i>	1/15
<i>māsina</i>	1/15
<i>csík</i>	0/15
<i>csikár</i>	0/15
<i>gyerék</i>	0/15
<i>nágyúj</i>	0/15
<i>púp</i>	0/15

17. táblázat: A jelentésbeli tájszavak használata Ceredben

Tájszó	Nem ismeri
<i>telázi</i>	8/15
<i>vānkos</i>	4/15
<i>bādog</i>	2/15
<i>büszke</i>	1/15
<i>csík</i>	1/15
<i>fejelt</i>	1/15
<i>csikár</i>	0/15
<i>gyerek</i>	0/15

Tájszó	Nem ismeri
<i>masina</i>	0/15
<i>nagyúj</i>	0/15
<i>púp</i>	0/15

A jelentésbeli tájszavak felét a megkérdezettek fele maradéktalanul ismerte. A lista végén álló öt szóból négy szó megegyezik a két vizsgált községben (*csikar, gyerek, nagyúj, púp*).

A legkevésbé ismert szó a szlovákiai kutatóponton a *vānkos* volt, Ceredben ezt a szót csak 4 adatközlő nem ismerte. A *telázi*, mint konyhaszekrény az adatközlők fele számára ismeretlen volt, ezzel ez a legkevésbé ismert szó Ceredben. Tajtin a *telázsit* ilyen jelentésben egyik adatközlőm sem használja.

18. táblázat: Az alaki tájszavak használata Tajtin

Tájszó	Ismeri és használja	Nem ismeri
<i>girind</i>	14/15	0/15
<i>porkol</i>	14/15	0/15
<i>sparhét</i>	14/15	0/15
<i>gědou</i>	12/15	0/15
<i>tetyú</i>	11/15	0/15
<i>burgongyi</i>	10/15	1/15
<i>csáná, csánā, csánāl</i>	10/15	0/15
<i>rétlyā, rétyā</i>	10/15	0/15
<i>szākā</i>	9/15	0/15
<i>tőtöt káposzta</i>	8/15	0/15
<i>vědēr</i>	8/15	0/15
<i>cibe</i>	7/15	0/15
<i>kālincs</i>	7/15	0/15
<i>kànā</i>	6/15	0/15
<i>tānyír</i>	6/15	0/15
<i>bonc</i>	5/15	0/15
<i>kásznyi</i>	5/15	4/15

Tájszó	Ismeri és használja	Nem ismeri
<i>varnyú</i>	5/15	0/15
<i>gyovonik</i>	4/15	0/15
<i>kötény</i>	4/15	0/15
<i>mëddohosogyik</i>	4/15	0/15
<i>térgyel, térgyepël</i>	4/15	0/15
<i>mëkhí</i>	3/15	0/15
<i>szánká</i>	3/15	0/15
<i>áblákja</i>	2/15	0/15
<i>bód</i>	2/15	0/15
<i>iborká</i>	2/15	0/15
<i>szemödök</i>	2/15	0/15
<i>bossó</i>	0/15	0/15

19. táblázat: Az alaki tájszavak használata Ceredben

Tájszó	Ismeri és használja	Nem ismeri
<i>girind</i>	14/15	0/15
<i>geda, gedou</i>	12/15	0/15
<i>sparhét</i>	9/15	0/15
<i>térgyel</i>	9/15	0/15
<i>kasznyí</i>	8/15	2/15
<i>kalincs</i>	6/15	0/15
<i>kötény</i>	6/15	0/15
<i>tötöt káposzta</i>	6/15	0/15
<i>ablakja</i>	5/15	0/15
<i>kana</i>	5/15	0/15
<i>rétlya</i>	5/15	0/15
<i>tetyű</i>	5/15	0/15
<i>bód</i>	4/15	0/15

Tájszó	Ismeri és használja	Nem ismeri
<i>burgongyi</i>	4/15	7/15
<i>szanka</i>	4/15	0/15
<i>tányír</i>	4/15	0/15
<i>veder</i>	4/15	0/15
<i>csana, csaná</i>	3/15	0/15
<i>gyovonik</i>	3/15	0/15
<i>iborka</i>	3/15	0/15
<i>perzsel, porkol, pörköl</i>	3/15	0/15
<i>varnyú</i>	3/15	0/15
<i>cibe</i>	2/15	0/15
<i>meddohosogyik</i>	2/15	0/15
<i>száka</i>	2/15	0/15
<i>szemődök</i>	2/15	0/15
<i>bonc</i>	1/15	0/15
<i>mekhí</i>	1/15	0/15
<i>bossó</i>	0/15	0/15

Az alaki tájszavaknál vannak a legnagyobb különbségek az adatközlők válaszaik között. Ami megegyezik a két településen, az a legismertebb és a legkevésbé ismert szó. A *girindet* egy-egy adatközlőn kívül mindenki ismerte, a *bossó* maradéktalanul ismerték a megkérdezettek. Általánosan elmondható, hogy Tajtin a szavak felét legalább 6-an ismerték a megkérdezettek, Ceredben legalább 4-en ismerték.

A legnagyobb különbség *porkol*, a *csana* és a *száka* esetében volt. A *porkol* ige Tajtin az egyik legnépszerűbb, egy híján minden adatközlő ismerte, Ceredben csupán 3 adatközlő számára volt ismert. A *csana* Tajtin szintén egy elég közkedvelt szó, a megkérdezettek kétharmada ismerte, Ceredben ilyen alakban szintén 3-an ismerték, így a magyarországi kutatóponton ez az egyik legkevésbé ismert szó. A *szákát* Tajtin 9-en, tehát aránylag sokan ismerték, Ceredben ezzel szemben csak 2 adatközlő ismerte, itt ez a 3. legkevésbé ismert szó. A *tetyű* és a *burgongyi* főneveket Tajtin viszonylag sokan, 11-en és 10-en ismerték, Ceredben az adatközlők megközelítőleg egyharmada, vagyis 5-en és 4-en ismerték.

Összességében elmondható, hogy a 15 legjobban ismert tájszavakat Tajtin a 15 adatközlő összesen 146 esetben ismerte, Ceredben jóval kevesebb, csak 102 esetben. A két vizsgált településen a két legkevésbé ismert szó a *kasznji* és a *burgongyi*. Az előbbit Tajtin 4-en, Ceredben 2-en, az utóbbit Tajtin 1-en, Ceredben 7-en nem ismerték. Az összes többi szó minden adatközlő számára ismert volt mindkét faluban.

Összegzés

Munkám célja az volt, hogy feltárjam a szlovákiai Tajti és a magyarországi Cered települések közötti szóképzleti jelenségek azonosságát, illetve különbségét. Egy kérdőív és egy számítógépes hanghordozó segítségével látogattam el különböző nemű, korosztályú, iskolai végzettségű és foglalkozású emberekhez mindkét településen. Azt szerettem volna megtudni, hogy mely tájszavak voltak a leginkább/ legkevésbé használatosak az adatközlők körében. A kérdőívben egyaránt volt példa a tájszavak összes típusára. A kapott eredményeket táblázatok segítségével szemléltettem. Először külön a tajti, majd a ceredi eredményekkel foglalkoztam, végül ezeket táblázatokon belül összehasonlítottam.

A valódi tájszavaknak Tajtin van több ismerője. Itt egy olyan szóval találkoztam, amit minden adatközlő ismert. Ceredben legalább 2 esetben nem ismerték a valódi tájszavak mindegyikét. Tajtin a legkevésbé ismert szót 4 adatközlő ismerte, Ceredben pedig 1. Ezekből az adatokból kiindulva megállapítható, hogy Ceredben több olyan adatközlővel találkoztam, akik nem ismerték a valódi tájszavakat. A két községben 4 olyan egyező szó volt, amiket az adatközlők teljesen ismertek.

A jelentésbeli tájszavak is a szlovákiai kutatóponton ismertebbek. Két tájszót minden adatközlő ismert, és csupán két olyan szóval találkoztam, amelyeket a megkérdezettek kevesebb mint fele nem ismert. Ceredben csak a tájszavak egynegyedét ismerte több mint 10 adatközlő. A valódi tájszavakhoz hasonlóan a jelentésbeli tájszavakat is Ceredben ismerik kevesebben. Mindkét vizsgált faluban volt öt-öt olyan tájszó, amelyeket minden adatközlő ismert.

Az alaki tájszavak is a szülőfalumban ismertebbek. Egyik kutatóponton sincs példa olyan tájszóra, amelyet minden adatközlő ismert volna. Tajtin 7 alaki tájszót ismert legalább 10 megkérdezett, Ceredben csak 2 ilyen tájszó volt. Mindkét községben 1 tájszó volt minden adatközlő számára egyértelmű. Csak két olyan szóval találkoztam, amelyek egyik településen sem voltak teljesen ismeretlenek.

Mivel ehhez a munkához nem lett volna szükséges az adatközlők válogatásánál figyelembe venni az egyes szempontokat, mégis azért vettem figyelembe, mert szeretnék még ezzel a témával bővebben foglalkozni, ugyanis úgy gondolom, hogy az eredmények alapján érdemes elvégezni egy teljesebb, alaposabb kutatómunkát ebben a régióban.

Szakirodalom

ÁDÁM–FERENCZ 2010

ÁDÁM Zita – FERENCZ Anna: A hely, ahol élünk. Gömör – Észak-Nógrád. Rimaszombat, 2010.

B. LŐRINCZY 1979–2010

Új magyar tájszótár. 1–5. kötet. Szerk.: B. LŐRINCZY Éva. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

BALOGH 2003

BALOGH Lajos: A nyelvjárási anyaggyűjtés. In Magyar dialektológia. Budapest, 2003.

BENKŐ 1986

BENKŐ Éva: Nagycsalád a Medvesalján. Debrecen, 1986.

Cs. NAGY 2003

Cs. NAGY Lajos: Lexikológia vizsgálatok Medvesalján. Komárom – Dunaszerdahely, 2003.

Cs. NAGY 2011

Cs. NAGY Lajos: Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza. Nagykapos, 2011.

DEME–IMRE 1975

DEME László – IMRE Samu: A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései. Budapest, 1975.

HEGEDŰS 2003

HEGEDŰS Attila: A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. In: Magyar dialektológia. Budapest, 2003.

IMRE 1971

IMRE Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere. Budapest, 1971.

JUHÁSZ 2001

JUHÁSZ Dezső: A nyelvjárási régiók. In: Magyar dialektológia. Budapest, 2003.

KISS 1978

KISS Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára L-Zs. Budapest, 1978.

KISS 2003

Magyar dialektológia. Szerk.: Kiss Jenő. Budapest, 2003.

KISS 2003

KISS Jenő: A regionális nyelvhasználat és vizsgálata. In Magyar dialektológia. Budapest, 2003.

LANSTYÁK 2000

LANSTYÁK István: A magyar nyelv Szlovákiában. Budapest–Pozsony, 2000.

MENYHÁRT–PRESINSZKY–SÁNDOR 2009

MENYHÁRT József – PRESINSZKY Károly – SÁNDOR Anna: Szlovákiai magyar nyelvjárások. Nyitra, 2009.

P. LAKATOS 2012

Változó nyelvhasználat a hármashatár mentén. Szerk.: P. LAKATOS Ilona. Budapest, 2012.

PUSZTAI 2003

Magyar értelmező kéziszótár. Szerk.: PUSZTAI Ferenc. Budapest, 2003.

Internetes források

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=50355>. [megtekintés időpontja: 2015. február 26.]

http://www.terezvaros.hu/testuleti/nepsz2011-3/pdf/nepsz2011_03_12.pdf. [megtekintés időpontja: 2015. február 26.]

<http://www.tveger.hu/hirekreszlet.php?hir=6336>. [megtekintés időpontja: 2014. december 15.]

Melléklet

Kérdőív

1. Mi az a növény, amely megcsípi az ember kezét, ha hozzányúl? *csana*
2. Mi ez? (képről) *bossó*
3. Mi ez? (képről) *burgongyi*
4. Mi ez? (képről) *iborka*
5. Mi ez? (képről) *büszke*
6. Nagy hóban a gyerekek ezen szoktak lesiklani a hegyről. Teherhordásra is alkalmas. *szanka*
7. Mi az, amit lenyomunk, mikor az ajtót kinyitjuk? *kalincs*
8. Azt mondom: a szomszéd háznak az udvarra néz egy.... (mutatással) *ablakja*
9. Mi az, amit ajtóra, ablakra tesznek, hogy be ne lássanak? *firhang*
10. Mi az, amit az ágyban a fej alá tesznek? *fejel, vánkos*
11. Mi az a vasból készült konyhai berendezési tárgy, amin az ebédet főzik? *masina, sparhét*
12. Mi az, amiből a levest eszik? *tányír*
13. Mi az a zománcos, kis, füles edény, amiből tejet vagy vizet isznak? *bádog*
14. Mi az, amivel a levest esszük? *kana*
15. Mi a neve a fiókos komódnak, amiben ruhát tartottak régen az emberek? *kasznyi*
16. Mi az az eszköz, amin a konyhai edényeket tartják? *konyhaszekrény, telázi*
17. Mi mehet az ember bőre vagy körme alá, ha megfogja a gerendát? *száka*
18. Hogy hívják az egykerekű tolóeszközt, aminek deszkából van az oldala? *fúrik*
19. Mi az, amin fölmásznak a cséplőgépre vagy a padlásra? *rétya*

20. Mi a kiskecske neve? *gedou*
21. Mi kel ki a tojásból? *cibe*
22. Hogyan mondjuk azt, ha a macska körmével megsérti az ember kezét?
csíkar
23. Mi a neve a káposztafőzeléknek, ha káposztalevélbe takart, darált és valamilyen kásával kevert hús van benne? *tőtöt káposzta*
24. Ha a tésztalapra lekvárcsomókat teszünk, a lap egyik felét a másikra hajtjuk, sarkantyú formájú kerékkel elvagdadjuk, kifőzzük, milyen étel lesz belőle? *batushaluska*
25. Mi a bő zsírban sült kelt tészta? *pampuska*
26. Mi az a hosszú, vékony szálakra vágott tészta, amelyet a levesbe tesznek?
csík
27. Ha a gabona vizes, elzárt helyen van, mi történik vele? *meddohosogyik*
28. Mi az, ami a kisütött szalonnából a zsír kinyomkodása után marad? *tepertő*
29. Mit csinál az, aki disznóöléskor szalmával a disznószőrét leégeti? *porkol*
30. Mi a neve annak a lepényszerű kenyérnek, süteménynek, amelyet liszt, só és víz összegyúrása után sütővasba öntenek, és szabad tűzön megsütnek?
molnárlaska
31. Mi az, amit az asszonyok maguk elé kötnek, hogy a ruhájukat védjék?
kötény
32. Mi a kiskabát alatti ujjatlan ruhadarab neve? *lajbi*
33. Mit kérdezzünk, ha a baba megszületett, hogy lány-e vagy ....? *gyerek*
34. Mi ez? (mutatással) *szemődök*
35. Mi ez? (mutatással) *pitty*
36. Mi a neve ennek a kis gödörnek az ember haza közepén? *púp*
37. Mi ez? (mutatással) *nagyúj*
38. Mi ez? (mutatással) *bonc*
39. Ha az ember melegeben dolgozik, mi üt ki a bőrén? *idzszadság*

40. Ha lakodalom készül, akkor a vőfély elmegy a faluba, és minden rokont...
mekhí
41. A gyerekek hajában szokták nézni az iskolákban, hogy van-e benne. *tetyű*
42. Mit csinál a katolikus ember a templomban, amikor imádkozik? *térgyel*
43. Mit csinál az, aki elmondja bűneit a templomban a papnak? *gyovonyik*
44. Mi a pocsolyák színén úszó zöld, nyálkás réteg? *békafenyér*
45. Hogyan mondják azt az állatot, amely nagy pusztítást visz véghez a baromfik közt, padlásan tartózkodik, nagyon bűdös? *girind*
46. Mi az a fekete madár, amely télen nagy csoportokban röpdös? *varnyú*
47. Nagy, szürke, csípős légyfajta, a marhát, lovat kínozza nyáron. Mi az?
pécsik
48. Mi az, amit virágültetésnél a cserépbe teszünk? *főd*
49. Ha postázni akarunk egy levelet, mi az, amibe beletesszük? *koperta*
50. Hova járunk vásárolni? *bód*
51. Mi az a lemezből készült edény, aminek van egy félkör alakú fogója, és vizet illetve különböző anyagot hordunk benne? *veder*

Szalma Judit

Havazás a vásznon és a szövegtérben

Dolgozatom magja egy olyan rövid intermedialis, komparatív vizsgálat, melynek egyik meghatározó pólusát, a 19. és 20. század fordulójának kiemelkedő alkotóját már a cím megidézte, hisz Nakonxipán, mely gazdag képzeletének vizuális, szövegi kivetülése, saját művészetének határain kívül jutva több jelentős irodalmi alkotásban is feltűnik. Juhász Gyula, kivel Gulácsy életre szóló barátságot kötött, indította útjára a nakonxipáni motívumot, mely többek között Weöres Sándornál, Kormos Istvánnál, Petri Csathó Ferencnél köszön vissza. Ebbe a sorba illeszkedik bizonyos értelemben Juhász Erzsébet 1984-ben megjelent *Gyöngyhalászkok* című elbeszéléskötete, melyben ugyan felfedezhetünk nakonxipáni utalásokat, elég csak megnéznünk az egyik írás címét (*Nakonxipánban hull a hó*), ám a szerző az irodalmi megnyilatkozások helyett feltételezhetően egyenesen Gulácsy festményeiig nyúlt vissza. Erre utalhat a következő idézet is az *Esti följegyzések* című esszékötetéből: „Tél-élményeim legszebbike Gulácsy Lajos Na' Conxipanban hull a hó című festménye. [...] Nakonxipánban minden lehetséges. Csak az bizonyos, hogy tél van. Olyan örök, múlhatatlan [...]”¹. Bizonyos szálak ugyanúgy szövik át a festményeket, mint Juhász Erzsébet elbeszéléseit, természetesen a médiumváltás megkerülhetetlen „bukatóival”, ám a szerzőnő e „gulácsys eszközökkel” egészen más Nakonxipánt épít, abban másként mozgó szereplőkkel. Gottfried Boehm szerint az „[i]rott vagy beszélt nyelv mint médium olyannyira eltér a falra akasztott képtől, hogy a rokonság keresése szinte kilátástalannak tűnik”², jelen esetben azonban fontos megjegyeznünk, hogy a nagyszámú motívumbeli átszövődés ellenére nem annyira konkrét hatásról, mint inkább az életérzés, a művészeti alakítás hasonlóságáról van szó. A dolgozatban, mielőtt rátérnék az összehasonlítás alapjául szolgáló három szempontra, egy rövid kitérő erejéig ismertetem Gulácsy nakonxipáni rajzait és írásait, meséit.

¹ JUHÁSZ 1993. 78.

² Idézi THOMKA 1998. 9.

A nakonxipáni motívum köré csoportosuló irodalmi és képzőművészeti alkotások egy külön, nagyon jellegzetes, markáns jegyek által meghatározott szegletét képezik művészetének, melyben egészen másfajta alkotási stílust valósít meg. „Nakonxipán volt az ő hazája, ez a furcsa ország, amely szerinte Japán és a hold között fekszik, és amelynek nyelvét ő tudta csak beszélni az összes földi emberek közül. Beszélt is, írt is sokat nakonxipánul, és a képein gyakorta szerepeltek ennek az álomtartománynak apró, mulatságos lakói.”³ Már 1903-ból ránk maradt egy rajza, a *Na' Conxypáni jegyepár* című, melyből arra következtethetünk, hogy nagyjából a pályakezdéssel esnek egybe az első ehhez kapcsolódó alkotások.⁴ A festészeti vonatkozások szintjén, ha csak egymás mellé tesszük két majdnem azonos időben keletkezett képét, nagyon könnyű észrevenni a különbségeket. Például az 1908-as *Eksztázis* című mű testesíti meg azokat az értékeket, melyek Gulácsy nagyszámú festményét meghatározzák: mintha kiiktatná a vonalakat, s csak elmosódó festékfoltokkal elevenítené meg jeleneteit, melyek pontosan e homályos vibrálás folytán lesznek megfoghatatlan látomások. Festői bravúrja viszont éppen abban rejlik, hogy tökéletesen megérzi a kép elemeinek harmóniáját, s a belőlük születő hangulatiság, érzéki erő, szenvedély nem engedi őket lebegni. Gulácsy 1909-ben készítette *Cökxpon* című rajzát, mely teljes mértékben nakonxipáni hangulatot idéz: egy nyugodt kisváros délutánjának pillanatképét látjuk, az utcán kissé groteszk, feltűnően színes ruhákban járó emberek sétálnak. A vonalak itt valóban határjelölők, az általuk elválasztott mezőkben nem keveri a színeket, hanem azokat pontosan „úgy színezi ki, mint a meseillusztrátor: homogén kék, zöld, vörös és sárga foltokkal, illetve festékpöttyökkel. Kevesebbet bíz a színek költészetére, annál többet a bizarr rajz groteszk kacskaringóira.”⁵ A nakonxipáni rajzokon tehát egy egészen másfajta „kifejezőképesség” talál: határozott vonalakkal kelnek életre e formájukban, színezetükben torz figurák.

Az írások a rajzokhoz, festményekhez képest csupán olyan értelemben emelkednek ki, hogy ezekben sokkal részletesebben kidolgozható a mesebirodalom valamennyi sajátossága: tud közölni egy külön szótárat, beszélhet a pénznemről, a földtől különböző időről, mértékegységekről stb. Ha az ezen csoportba tartozó képeket mint meseillusztrátor készíti el, a történeteket mint verbeli meseíró írja. Kicsinyítő képzővel ellátott, sokszor hangulatfestő szavai, a szereplők figyelemfelkeltő nevei, a történet narratív struktúrájának kidolgozása

³ JUHÁSZ 1925.

⁴ SZABADI 2007. 193.

⁵ SZABADI 2007. 195.

mind-mind egy csodás mesevilágot varázsolnak elő. Szabadi egy labirintushoz hasonlítja Gulácsy „na’ conxypánságát”⁶, mely végignyúlik egész munkássága alatt, s az „összefüggő járatokról” sem feledkezhetünk meg, hiszen például Huttertonn, kit a művész alteregójaként azonosíthatunk, több történetben is feltűnik. 1911-12 körül egyre több utalást találunk eme valóságon kívül eső helyre: „a sáncok úgy sokasodnak, ahogyan a kortárs művészeti életből mindinkább kisodródik a perifériára”⁷. A későbbiekben még visszatérek majd rá, hogy munkásságának egészére nézve milyen változások kezdődtek meg pontosan ezekben az években, ám fontos már most kiemelni, hogy e folyamat lekövethetőségi körén, amikor tehát nemcsak magánemberként, hanem művészetét tekintve is mindinkább eltávolodik a kortárs művészeti léttől, természetesen a képzeletbeli tartomány sem esik kívül, hisz Na’ Conxypánra pontosan úgy volt szüksége, „mint egy olyan megnevezhetőségre, amely legalitást ad a különködésének”⁸. E rövid kitérő után rátérnék a *Gyöngyhálszok* Gulácsy-alkotásokkal történő összehasonlítására a következő három szempont alapján: játék a szerepekkel, álom és hallucináció, Nakonxipán és az emlékek.

Játék a szerepekkel

Gulácsy állandó témái közé tartozik a képein gyakran megjelenő nőalakok mellett az önarckép, ezeknek festését is nagyjából 1903-1904-ben kezdi. Portréin nemcsak egyszerűen önmagát ábrázolta, hisz előfordult, hogy maszkot öltött, s színébe öntve a világhoz való viszonyát fejezte ki. 1903-ból több önarcképe is fennmaradt: *Önarckép esti fényben*, *Önarckép szerzetesruhában*, *Cogito ergo sum*. A kor valósága olyannyira kiábrándította a művészeket, hogy menekülési útvonalakat kerestek, s a természet mellett pontosan erre szolgált a művészet is, mely elvágódásuk egyik megtestesítője lett. Ez megvalósulhatott térben (például Gauguin), időben (például preraffaeliták), vagy épp ezekből az örületbe, s e tendencia szinte magától értetődően elhozta a Shakespeare-i hősök, Don Quijote, a bohóc figurája iránti vonzódást. 1912-ig a szecesszió örület témája gyakorta feltűnik a Gulácsy-festményeken is: önarcképek keretein belül találkozzunk a bolond figurájával, mely nála nem szerepként jelenik meg, hisz a műtárgyából adódóan sokkal konkrétabb lesz az azonosulás.⁹ A „piktorlírikus”¹⁰

⁶ SZABADI 2007. 193.

⁷ SZABADI 2007. 207.

⁸ SZABADI 2007. 193.

⁹ GEREVICH – UNGVÁRI 1977. 97-100.

¹⁰ SZABADI 2007. 76.

a végletek kötelén egyensúlyozva, hisz hol abbéként, hol cinkos csavargóként ábrázolja magát, a magasban tudott maradni, sőt ezáltal, a szerepek játékával jutott oda: életében is szerette a különös maszkokat, Hamletnek öltözni, reneszánsz kosztümbe bújni. Picasso harlequineket festett, míg Gulácsy maga vált azzá a bohóccá, aki oly fájdalmasan veszi tudomásul magányosságát, az életbe vetettséget, hisz „maskarás önarcképein – vagy még nyersebben, éppen a bolond maszkjában – vált maszktalanná, hiszen az álarc nem elfedte, hanem felfedte szemérmesen rejtőzködő lényét”.¹¹

Tematikus egyneműség tartja össze a *Gyöngyhalászkok* szövegeit, nagyjából egy szóban összefoglalhatjuk a mű szervező elemét: emlékezés. A szerző „térben-időben lazán elhelyezett, szigorúan behatárolt, hihetetlenül szűk mikrovilágot ábrázol”¹²: a családtagokhoz, a családi élethez kapcsolódó múltbéli események kerülnek elő porosan a fiókból, s újból kifényesítve elevenednek meg. A közeg ilyenemű megválasztásával az elbeszélő egyszerre tud részese és tárgyilagos szemlélője lenni a bemutatott világnak. A tematikus egyneműség ellenére a *Gyöngyhalászkok* elbeszélés-töredékeit nehéz szűkebb értelemben véve egy kerek egész történet részeként olvasni; ezen külön nehezít még az is, hogy nem ugyanazokkal a karakterekkel találkozunk, vagy épp nem tudjuk biztosan, az adott narratori hang kihez kapcsolható. Ilyen szempontból csak az utolsó, *Gyöngyhalászkok* című rész egységes, mely öt írást fog össze: ezekben nagyjából ugyanazok a családtagok vonulnak fel. Varga Zoltán a szereplőkről szólva azt írja, hogy „hála a szerző finoman halvány színeinek, pókhálóvékony vonalainak [...] egyszerre elevenként, de valószínűtlenül is”¹³ jelennek meg. A kidolgozásukat leginkább kifakult képek figuráihoz hasonlíthatjuk¹⁴, melyek szinte a felismerhetetlenségig elhalványulnak: egy-egy jellemző tulajdonság már karakterkonstruáló erővel bír, ám egyeseket ténylegesen a hiányok határoznak meg, a folytonosan elmulasztott lehetőségek és rossz döntések. „Mégsem az ajtót kereshette, hisz ott állt féllépésnyire tőle, úgy tűnt nekem, mintha egy képbe akarna mindenáron belépni, csak még nem találja a lépcsőfeljáratot”¹⁵. A műben lévő képi utalások legtöbbször az eltárgyasuláson keresztül az emlékezés megszépítő erejét juttatják kifejezésre. Az önelidegenedett testek mint múltbéli fájdalmas élmények élő hordozói (sikertelenül) próbálnak belépni

¹¹ SZABADI 2007. 257.

¹² HÓDI 1985. 125.

¹³ VARGA 1985. 407.

¹⁴ RADNÓTI 1991. 186–189.

¹⁵ JUHÁSZ 1984. 56.

abba a statikusságba, melyben immáron fotográfiákká alakulva kiszakadhatnak az élet kilátástalan körforgásából, megvédve magukat mindenféle változással szemben, az emlékezet „pozitív munkájára” hagyatkozva.

A *Gyöngyhalászok* esetében ugyanúgy tanúi lehetünk az elbeszélői hang változtatásának, mely, a festményekkel ellentétben, nem annyira a több oldalról történő megközelítést, megismerést szolgálja, hisz, mint ahogyan már utaltam rá, csak nagyon kevésé vannak egyénítve a szereplők. A kötet vége felé haladva erősödik ez az atmoszféra, melyben fokozatosan lesznek homályosak, kifakultak a szereplők, teljesen jelentéktelenné válik a karakterek szétválasztása. Az elbeszélések ily módon történő kidolgozásának oka az lehet, s ezzel szeretnék a következő összehasonlítási ponthoz kapcsolódni, hogy az, amit a szerző keres, „nem a világ tárgyi rekvizitumai között”¹⁶ van, hanem „a tulajdon lelkünkben, képzeletünkben és hitünkben, egy szóval lényünk legmélyebb, oszthatatlan alaprétégeben”.¹⁷ Az egyéni, felszínes vonásokat háttérbe szorítja a nakonxipáni körforgás, mely minden szereplőt, megteremtve az egyetlen fontos azonosságot, meghatároz.

Álom és hallucináció

„[A] magyar neoavantgárd irodalom jelentős része a határokon kívül keletkezett: a szomszédos országokban – elsősorban Jugoszláviában –, Franciaországban és más európai országokban, valamint a tengeren túl, az Egyesült Államokban és Kanadában. Hozzáteszem: ugyanabban a korban, azonos időhatárok között, magyarul”.¹⁸ Nemcsak jugoszláviai, hanem a neoavantgárd szélesebb perspektívájának szempontjából is kiemelendő az 1965-ben induló *Új Symposion*, melynek újíto, irodalmi és képzőművészeti színtereken egyaránt megvalósuló törekvései nem hagyták érintetlenül a lap második nemzedékéhez tartozó Juhász Erzsébet prózai opusát sem: legtöbb alkotása, így a dolgozatban tárgyalt is, magán viseli a hagyománytól való eltávolodás jegyeit, mint ahogy erre Sági Varga Kinga is utal tanulmányában.¹⁹ A neoavantgárd (poétikai) eljárások felbukkanása különböző intenzitással és módokon figyelhető meg az egyes művekben; *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* című kötetében sokkal inkább tanúi lehetünk a szöveg látványbeli kiaknázásának, hisz „[a] szöveg képi/látható, tipográfiai szerkezeti elemei befolyásolják az olvasást.

¹⁶ JUHÁSZ 1993. 42.

¹⁷ JUHÁSZ 1993. 42.

¹⁸ DERÉKY 2004.

¹⁹ SÁGI VARGA 2015. 53–60.

A tipográfiailag hagyományostól való eltérés felerősíti a vizuális konnotációt, esztétikailag válik funkcionálissá, új struktúrát hoz létre az értelmezésben.²⁰ Ezzel szemben a *Gyöngyhalászok* a szöveg narratív struktúrájának töredékes felépítése által rokonítható a neoavantgárrdal. Szürrealisztikusan felépített, víziószerű képek teszik lehetővé a Juhász Erzsébet megalkotta tárgyi valóság díszletei mögé való betekintést, s ezért lesz az emlékezés mellett kiemelt szerepű motívum az álom és hallucináció, illetve a lázálmok betegségi. Az írások többsége mozaikszerű, s az „atmoszféra-költészethez”²¹ áll közel. A kötetet fellapozva az elbeszélés szerepel műfaji megjelölésként, ám mindez problematikus az annak kereteit nemcsak határozottan feszegető, de egyenesen átlépő írásmód miatt. „Anekdotamorzskákat”²² kapunk, „karcolatszerű hangulat- és állóképeket”²³, az események lineáris levezetése helyett. Mindez tehát elsősorban az írásokban erősen leredukált cselekménnyel magyarázható: némely elbeszélésekben a szürrealisztikus, az álom „kaotikus logikáján” nyugvó leírások csak mintegy betétként épülnek be a szövegbe, ám a legtöbb esetben nincs meg az a stabil narratív struktúra, melyet ezek belülről lazíthatnának fel. Ehelyett emlékszilánkokat kapunk, érzelmektől átítatott és vezérelt múltidézést. Juhász Erzsébet szavakból mondatokat épít, jelentésekből képeket, olyan víziókat, melyek megkísérlik visszaadni a tudat legmélyebb rétegét, ahol minden, még ha a hétköznapi látásmódnak felfoghatatlan is, megtalálja a helyét egy jól felépített összefüggésrendszerben.

Gulácsyt egész munkássága során a „besorolhatatlanság átka”²⁴ üldözte: alkotótevékenységében számos irányzattal kapcsolatba került, ám művei maradéktalanul egyikkel sem azonosíthatók. Megfordult ugyan Párizsban, ám Olaszország mint a reneszánsz bölcsője volt rá a legnagyobb hatással. A holnap művészeinek keze a múltban tapogatózik: ezen életérzés a preraffaelitákkal tette rokonná, ám a hasonlóság nem terjed ki a formai megoldásokra is. Sajátos életkörülményeket keresett, melyekben ihletet nyert, ám ami még ennél is fontosabb: ezekből a reminiscenciákból táplálkozva dolgozta ki válaszat a kor égető kérdéseire. Szárnybontogatásakor még a szecesszióra jellemző dekorativitást és a természeti elemek gyakori szerepeltetését emelhetjük ki. Gulácsynál a téboly első jelei 1909 körül jelentkeznek, s ekkorra tehető legsikeresebb

²⁰ SÁGI VARGA 2015. 58.

²¹ RADNÓTI 1991. 188.

²² RADNÓTI 1991. 187.

²³ VARGA 1985. 407.

²⁴ SZABADI 2007. 9.

alkotói periódusa, mellyel kapcsolatban Szabadi jegyzi meg, hogy „a kép, illetve a festék már korábban is érzékelt elanyagtalanodása most már szembeötlő”²⁵, feltűnő elmozdulás figyelhető meg az absztrakt, légies, groteszk irányába. Mindez nem mással, mint „Gulácsy megbolydult lelkének és ezen keresztül látásmódjának hasonló jellegű változásával”²⁶ magyarázható, természetesen az évek előrehaladtával lassan kibontakozva. Fokozatosan távolodik el a stílus- és korreminiszcenciáktól, művészete „periferikussá” és „gyökértelessé”²⁷ válik, leginkább talán az egyes avantgárd irányzatok jegyeivel lesz rokonítható. Gulácsynál ezek az ösztönösen alkalmazott eljárások akkor tűnnek fel a festményeken, amikor azok mozgalmi szinten még messze nem bontakoztak ki: „*Kultúrtörténeti jelentőségűnek* tartjuk a korszakváltás és személyiségváltozás e találkozását: schizophreniája akkor távolította el a szecessziótól, amikor a szecesszió maga is elhalt (1909-1916). Magatartásdimenzióban tekintve kor (szecesszió) és betegség (schizophrenia) ellenkező irányba mozdult (ebből vezethető le „anakronizmus” is)”²⁸. Az avantgárdhoz érve fontos tehát kiemelnünk, hogy a *Gyöngyhalászok* szürrealisztikus képeihez hasonló vizuális megvalósításokig csak munkásságának kései időszakában jut el. Egyik legkiemelkedőbb festményét említeném meg itt példaként, *Az ópiumszívó álmát* (1913-18). Korábbi műveihez képest sokkal inkább idézi itt meg a tudattalan kaotikusságát azzal, hogy a mozaikszerű képrészletek összecsiszognak, az egyik elem kettészakítja a másikat, nagyon részletgazdag, és ezzel egyidejűleg össze-zavaró is. A felszínt elhagyjuk egy pompás víz alatti világ kedvéért, melynek fontos tartozéka a rokokósra festett habléány. Mindez nem meglepő ismerve Gulácsy műveit, főleg pályakezdő éveiben: több alak rokokó kosztümöt, parókát visel, s mindez az esztéta modernség, szecesszió korában nem hogy nem volt visszatetsző, hanem egyenesen a kifinomultság, választékosság minőségével hatott.

Nakonxipán és az emlékek

Juhász Erzsébet szereplői is nakonxipániak. Gulácsy világához annyiban hasonlít az övé, hogy ez is valóságon kívül álló, ám fontos hozzátennünk, hogy az akkori valóságon, hisz itt nem egy képzelet kreálta birodalom, hanem az emlékeké, a múlté. A korábban megtörténtsége folytán reked ez kívül a jelenen.

²⁵ SZABADI 2007. 81.

²⁶ SZABADI 2007. 239.

²⁷ GEREVICH – UNGVÁRI 1997. 104.

²⁸ GEREVICH – UNGVÁRI 1997. 106.

A mű vibrálását az teremti meg, hogy a felidézett események, a visszaemlékezés természete folytán, hol megszépülnek, hol feltépnek régi sebeket, a feszültséget csak újratereztve. A történetek szereplői mind gyöngyhalászok, akik

Na'Conxypanban hull a hó, 1913.

a jelen apró szigetéről néha elrugaszkodnak, hogy emlékfoszlányok után keresgélhessenek, hisz ezekből a múltbéli hibákból és döntésekből építik fel önmagukat, ezeknek fényében tudnak kialakítani egy bizonyos viszonyulást az éppen meglévőhöz, s ezért lehet az emlékezés egyszerre a „legelevenebb jelen idő”, a „mindvégig kristályosodó jelen idő”.²⁹ A múlt felidézése sokszor zenéből vett képekkel kapcsolódik össze, hisz Neorcsics nagymama, de mindenki más is „vezényli egy réges-rég szétszéledt zenekar itt felejtett hangszereit beintve a fülelés mindent egyenrangúsító csöndjében figyelő magamagát, midőn – milliónyi részecskére osztódva, avagy milliónyira sokszorozódva talán -: játszani kezd”.³⁰ Az életük során magukkal cipelt számtalan emlék meghatározza és alakítja őket, pontosan ezért van szükség a felelevenítésük képességére, a képek általi bebalzsamozásukra, mert mutatják az utat, amit megtettek, és aminek tükrében értékelhetik a mindenkori jelenüket. A múlt nem süllyed el, csak egy üvegajtó csapódik

rá, melyen átlépni sosem, de visszanézni annál inkább lehet. Ezek az elillanó, visszafordíthatatlan pillanatok sokszorozzák meg őket, milliónyira.

Még két idekapcsolódó motívumot emelnék ki: ugrás (folytonos visszaesés), vonat (úton lenni). „A legmélyén, kedves barátom, arcpirítóan közönséges minden heves érzélem. Minden emelkedettség csak látszat, otromba imitációja valaminek, akár városunk színpadán a festett erdő s a zúgó szélvihar. Minden heves érzélem talán csak arra jó, hogy megbizonyosodjunk: fölemelhetetlenek vagyunk, pallérozhatatlanok igazából. Vagy mégis a fölszárnyalás íve a fontos?

²⁹ JUHÁSZ 1984. 36.

³⁰ JUHÁSZ 1984. 91.

Az ideiglenes elváltozás lenne az emberileg egyedül lehetséges átváltozás?³¹ A kötet elbeszéléseinek mindegyike, az emlékezést választva módszerül, válaszvariációként fogható fel a kiemelt idézet kérdéseire, hisz többször megemlíttetik a műben a dobbantás, ugrás, majd a folytonos visszaesés. A karakterek készülődnek valamire, minden kísérletük az átjutást szolgálja, mely végül is sosem valósul meg. Olyannyira lefoglalja őket az igyekezet, hogy egyesek egyáltalán nem, míg mások is csak későre, keserű belenyugvással veszik tudomásul, hogy nem tudnak célba érni. Egy körforgásszerű folyamatba ragadtak, melyben minden emelkedettség csupán ideiglenes, pillanatokig tart, s a fellendülésért újra és újra dobbantani kell. A cél nem az út végén van, hanem az ezen való haladásban: „valamennyiünknek úgy tűnt, távozóban is ugyanott állunk ugyanúgy, tapodtat sem mozdulva odébb. Így aztán útban voltunk már javában, amikor mintha csak a peronon álldogálva intenénk utána valamely boldog távozóknak”.³² Azok a múltbéli rossz döntések, folytonos visszaesések, melyeknek életük kisiklását betudják, építik fel őket, s „ez a kicsorbultság ma már nem más, mint ő maga: egyadta csorba ragyogás”.³³ A harmadik szempont alatt a Gulácsyról szóló leírás *Na' Conxypanban hull a hó* című festményére, az ahhoz rendelhető írásra, *Az egynapos hóra*, valamint Juhász Erzsébet elbeszélésére, a *Nakonxipánban hull a hó* címűre terjed ki. A megnevezett képen egy kávéházban üldögélő egyént látunk, s itt nem mellékes a helyszín megválasztása; a századforduló művészeinek látásmódjától nem választható el a nagyvárosi élet ébredésére való érzékenység, az, ahogyan az urbanizálódás beleitta magát alkotásaikba is, s a kávéház szerves része, sőt, egyik szimbóluma lett e változásnak a való életben, illetve ezáltal a művészetben.³⁴ Gulácsy festményének és az ahhoz rendelhető írásnak összevetése azért is érdekes lehet, mert első pillantásra halvány remény mutatkozik a novella bevezetőjének ekphrasziszként való

³¹ JUHÁSZ 1984. 32.

³² JUHÁSZ 1984. 90.

³³ JUHÁSZ 1984. 60.

³⁴ „A 18. század eleje óta a kávéház az európai városlélek kifejezője, elválaszthatatlan a nagyvárosi polgár mítoszától. Míg a bor a nyugalmas, vidéki, természetközeli élet szimbóluma, addig a kávé a mozgás, a városi forgatag élnéki-bódító esszenciája. Míg az egyik a pincék mélyére vonzza hódolóit, a másik az utcák, terek örökké nyugtalan világát tárja rajongói elé: hívei nem bújnak el a világ elől, tágas ablakok mögött, jól belátható enteriőrök közepén ülve szemlélik azt. Gulácsy számára azonban minden bizonnyal más okokból vált vonzóvá a kávéházak atmoszférája. Itt ugyanis minden belépő egyenlővé válik, minden vendég levetethi társadalmi kötelekeit, s bekerül egy olyan térbe, hol nem a külső, reális világ utált szabályai kormányoznak. Olyan érzés kerít hatalmába, mint egy hosszú, önfeledt utazás közben, elszakadva a hátrahagyott gondoktól, s még távol a megérkezés szorongásaitól.” (MOLNOS 2015.)

értelmezésére, ám véleményem szerint a vizuális reprezentációk verbálisba való átültetése helyett itt inkább „értelmezési fogódzókát” kapunk³⁵, melyek egészen más irányba mozdítják a kép lehetséges interpretációját. Ha Milián Orsolya definícióját vesszük alapul, mely „olyan gondolatalakzatként érti az ekphrasziszt, amely *a verbálistól eltérő médiumban keletkezett reprezentáció leírását* viszi színre úgy, hogy a másik reprezentációs jellegét, megcsináltságát, valamint fizikai hordozóeszközét, azaz közegét, a materiális megjelenést *mindig jelöli*”³⁶, egyértelműen elvethetjük a novella ilyen irányú megközelítését, hisz a bevezetőben semmiféle külső, „reprezentációs jellegre” való utalás nem történik. Az *egynapos hó*ban a következőket olvashatjuk: „Csendesen hullott a hó, furcsa karácsonyi illat járt át mindent. A berber- és olajfák gyantás illata volt ez. A nyurga fekete ciprusok és a kövér babérfák sóhajtoztak. Halkan barangolta be ez a sóhaj az egész vidéket. A nagy pihék szállottak csendesen, befödve a házak pirosan-tarka födelét. December volt, és máris olyan különös tűzzel villantak meg az élénkzöld veteménytáblák künn a kertben, a piros narancsok pedig vidoran pislogtak ki fehér sipkájuk alól. Úgy néztek ki, mint jól táplált, apró mesegyerekek. Halkan vallották be szerelmüket Tél és Tavasz”.³⁷ Noha a novella egyértelműen az évszakok felfordulásáról tanúskodik, részletes leírással, a festményen mindez kevésbé tapasztalható, a gömbök gyümölcsök helyett karácsonyi díszekként is megállják a helyüket, a zavar legkisebb jelét is feloszlatva, illetve egyáltalán meg sem teremtvé. Az írásban a táj leírása kap kiemelt szerepet, a kint sétáló emberek bármiféle említése nélkül, míg a festményen éppen ők lesznek kivehetők a háttér sötétségbe vesző elemei helyett. Ám ha a kép ajtón túli és inneni világát hasonlítjuk össze: a távoli elemek erőteljesebb színekkel megfestettek, míg az előtérben lévő kávézófelső elmosódó. A vizes üveg és a hozzá tartozó poharak rendezettsége ellenére, ha jól megfigyeljük, a székek és az asztalok erős körvonalai „befejezetlenek”, mintha minden egy kékes ködben úszna. A kép címében felmerülő „helynév” ellenére nem tekinthetjük ezt a művet „szokványos nakonxipáninak”, hisz a korábban már említett torzságot, erős, homogén színeket itt magába olvasztja a kék több árnyalata, melyek egyértelműen az egész alkotást meghatározzák. A nakonxipáni furcsa népség itt most visszavedlik az utca egyszerű emberévé. A képen üldögélő egyén arca kifejező, erőteljes merengés olvasható le róla. A meseillusztrátor

³⁵ A festmény háttérében halványan kivehető a farmacia szó első hat betűje, míg a novellából világosan kiderül, hogy a kávéházban üldögélő Giacomo Fiori egy „szegény farmacista”. (GULÁCSY 1989. 119.)

³⁶ MILIÁN 2009. 29.

³⁷ GULÁCSY 1989. 119.

itt mintha átadta volna helyét a különcködő festőnek: az elemzett festményt a magányos bensőségesség teszi nakonxipánivá, a külvilágtól való elválasztottsága. A mű nyugodt, melankolikus hangulata utalássá lesz Nakonxipánra mint bensőséges elvonulásra alkalmas lelki tájra. A kávézó ablaka lehetővé teszi a kitekintést, s egyben el is választja a teret. Ám az odakészített poharak mintha megnyitnák azt a másik irányba, hisz a nézőpont megválasztása miatt olyan érzésünk lehet, hogy pont a szemlélő kap egy asztalt. Kétszeres határ vagy épp kétszeres összekötő kapocs közt üldögél Giacomo, kinek nevét is csak a novellából tudjuk, s azt sem sejtethjük, hogy rég otthon kellene lennie feleségénél. Mint ahogy már említettem, a novella bevezetője valamelyest leírja, ám sokkal inkább más irányba tereli a kép értelmezési lehetőségeit (a nakonxipáni bensőséges magányba burkolózott alak helyett már az elszundikáló Giacomót látjuk, az egyszerű polgárt, ki egyhangú életét megosztja feleségével), s túl is lép azon bizonyos szinten, hisz nem a kávéházi jelenet lesz a központi cselekmény, hanem a Giacomo feleségénél felbukkanó Luigiék megjelenése. Véletlennek is tarthatnánk a névválasztást, ám Gulácsy öntudatosságát és más irodalmi műveit ismerve nem hiába billen a mérleg nyelve a szándékosság irányába; például az *Álom egy korakeresztény templomról* című novellájában ugyanúgy a Luigi nevű főszereplő valami többre való elhivatottsága domborodik ki, *Az egynapos hó*ban ezt még a kisfiú szegénysége és piszkos öltözéke sem takarhatják el. A gazdag Umbertónak keserű a hó, míg Luiginak a boldog jövő előképét csillantja meg, mely már benne csírázik.

Juhász Erzsébet elbeszélésével azért érdemes foglalkoznunk, mert hangulatilag sokkal közelebb áll Gulácsy festményéhez. A Nakonxipánt emlegető Kuluncsics Elemér története többszörös keretbe záródik: érdekes módon az indítás itt is egy kávéházi vagy cukrászdai asztalnál való üldögélés, majd a narrátor újra elmondja a festő életét, melyről szüleitől és nagyszüleitől hallott. A történetek forrásai és áthagyományozói, kikről egyes szám harmadik személyben hallhattunk, legtöbbször jelzés nélkül átveszik a szót, s egyes szám első személyű narrátorokká lesznek. Némely jellemvonások, illetve maga Nakonxipán arra engedne következtetni, hogy Elemér Gulácsy szövegbeli megformálása, ám ugyanannyi ennek ellenében szóló különbség is fellelhető. Nakonxipán itt ugyanúgy belső tájként jelenik meg, a „takaros kis” külvilág éles ellentétéként. Esélyként, miszerint nemcsak az ideiglenes elrugaszkodás lehetséges. Miután Elemér rájön Nakonxipán csupán belsőleg lehetséges megélésére, annak saját feleségével való megoszthatatlanságára, kinek „nem volt a világon hely,

ahol oly jól érezte volna magát, mint a saját takaros kis konyhájában”³⁸, festés helyett csupán az üres vásznat bámulja műtermében. A *Gyöngyhalászok*ban „gyakran kerülnek férfiak a mélyen vagy színesen élhetetlen - gyöngye és asz-szonyok a formálisan, simán megőrző – erős oldalra”³⁹. Ez alól a narrátor apja sem kivétel, kiről más elbeszélésekben való megjelenése folytán tudjuk, hogy családjában ugyanúgy a meg nem értett szerepbe kerül. Nem meglepő tehát, miért képes olyannyira megérteni Elemért. Ám az apa „nakonxipáni illúziói” helyett a józan, illúziótlan beletörődést választja, s tud ezáltal életben maradni, míg a festőnek egyik éjjel megtalálják a hóban megfagyott holttestét. Talán ezen a ponton érzékelhető, hogy a Gulácsy-festménnyel való hangulati rokonságon túl miért volt fontos kiemelni a tárgyalt novellát: „bolondos Na’ Conxypan” szélesebb perspektívába helyeződik át mint a Juhász Erzsébeti művet feszítő húrok egyik elpattanása. A Gulácsy-féle havazással ellentétben, mely írásában a boldog jövőt csillantja meg, a szerzőnő pontosan a téllal alakítja képpé a körforgást, az ebbe való zártságot, a várt megérkezés hiányát, s a szereplők ragyognak csak csorbán, „örökkévalóan bedeszkázva e világvégi tél csontkemény kérlelhetlenségébe”⁴⁰.

---

³⁸ JUHÁSZ 1984. 65.

³⁹ RADNÓTI 1991. 188.

⁴⁰ JUHÁSZ 1984. 90.

Bibliográfia

Kiadványok

GULÁCSY 1989

GULÁCSY Lajos: A virágünnep vége. Szerk.: Szabadi Judit. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.

JUHÁSZ 1925

JUHÁSZ Gyula: A szépség betege. 1925. <http://mek.oszk.hu/06500/06522/06522.htm#83>.

JUHÁSZ 1984

JUHÁSZ Erzsébet: Gyöngyhalászok. Újvidék, Forum, 1984.

JUHÁSZ 1993

JUHÁSZ Erzsébet: Esti följegyzések. Újvidék, JMT, Forum, 1993.

Szakirodalom

DERÉKY 2004

DERÉKY Pál: A magyar neoavantgárd irodalom. In: Né/ma. Tanulmányok a neoavantgárd köréből. Szerk.: Derék Pál–Müllner András. 2004. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/ne-ma-ne-ma/index.html> [megtekintés időpontja: 2015. október 28.]

GEREVICH–UNGVÁRI 1977

GEREVICH József – UNGVÁRI Gábor: Gulácsy Lajos betegségének kultúrtörténeti vonatkozásai. 1977. 97–110.

www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/5.2/1977_081_gerevich_ungvari_gulacsy_lajos.pdf

HÓDI 1985

HÓDI Éva: A zártság könyve. In: Híd, XLIX. (1985) 1. sz. 124–125.

MOLNOS 2015

MOLNOS Péter: Gulácsy Lajos (1882–1932). Nakonxipanban hull a hó (Egynapos hó), 1910 körül.

http://www.kieselbach.hu/alkotas/nakonxipanban-hull-a-ho-_egynapos-ho___-1910-korul_912. [megtekintés időpontja: 2015. október 30.]

RADNÓTI 1991

RADNÓTI Sándor: Recrudescunt vulnera. Budapest, Cserépfalvi Könyvkiadó és Könyvkereskedelmi Kft., 1991. 186–189.

SÁGI VARGA 2015

SÁGI VARGA Kinga: Szöveg és kép a neoavantgárd jegyében. In: Híd, LXXIX. (2015) 7. sz. 53–60.

SZABADI 2007

SZABADI Judit: Gulácsy Lajos. Budapest, Fekete Sas, 2007.

THOMKA 1998

THOMKA Beáta: Képi időszerkezetek. In: Narratívák 1. Képleírás. Képi elbeszélés. Szerk.: Thomka Beáta. Budapest, Kijárat Kiadó, 1998. 7–16.

VARGA 1985

VARGA Zoltán: Az emlékezés áldozatai. In: Híd, XLIX. (1985) 3. sz. 407–409.

Ternovác Fanni

A vajdasági (délvidéki) magyar sajtó 1945 után

Előzmények

A trianoni békeszerződés és a délvidék Jugoszláviához való csatolása után a vajdasági magyarság helyzete igen nehéz volt. Az új délszláv állam felszámolta a magyarság intézményeit, megszüntette az egyesületeit, elvette az anyanyelvű oktatás lehetőségét, elbocsátotta a tanítókat, felszámolta a magyar közép- és nagybirtokot, kisajátította az egyházi javakat, és betelepítette a szláv hivatalnoki kart.¹ A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság nekilátott a számára elfogadhatatlan nemzeti közösségek fölszámolásához. Annak ellenére, hogy a trianoni békeszerződés kötelezte az utódállamokat a nemzetiségi jogok tiszteletben tartására, a délszláv királyság mindent elkövetett a kisebbségek felszámolása érdekében. Ekkor a félmilliónyi jugoszláviai magyarság felismerte, hogy kultúrájának, nyelvének és nemzeti hagyományai megőrzésének a módját magának kell megtalálnia és ehhez egyedüli eszköz a magyar sajtó.² 1920 után a magyar hírlap-irodalom a délszláv államhatalmi fellépései ellenére is újjászületett és három napilap is megjelent a Délvidéken: Szabadkán a Bácsmegyei Napló, Nagybecskereken a Torontál folytatta a sok évtizedes múltra visszatekintő munkáját, Újvidéken pedig 1920-ban megalakult a Délbácska című lap. A délvidéki magyar sajtó élete az 1930-as években pozitív irányt vett, a magyar lapok átlagban 30.000 példányban jelentek meg Jugoszláviában, 1939. május 1-jén összesen 45 magyar kisebbségi újság jelent meg.

1941–1944 és ami utána következett

Amíg az 1941. április 11-i délvidéki bevonulást követően a polgári élet megérősödött, a sajtó a háborús propaganda szolgálatába került.³ Újjászerveződött

¹ Minderről bővebben lásd MÁK 2014.

² MÁK 2014.

³ A sajtó nem számolhatott be az 1944–1945-ös tömeggyilkosságok mártír áldozatairól.

a magyar kulturális tevékenység, a sajtó azonban nem talált vissza a maga civil, polgári rendjéhez.⁴ Mindössze néhány bátortalan lapalapítási kísérletre került sor: Szabadkán 1941 elején Csuka János kért és kapott engedélyt az 1929-ben betiltott Hírlap újbóli elindítására. 1944 telének utolsó napjaitól kezdődően a Jugoszlávia területén berendezkedő titói hatalom sorra teremtette meg a szigorúan ellenőrzött, gondosan válogatott újságírók által készített magyar nyelvű sajtótermékeket: a Szabad Vajdaság – később Magyar Szó – első száma 1944 decemberének utolsó napjaiban, az Ifjúság Szava 1945. október 5-én, a Híd folyóirat kettős száma pedig 1945 októberében jelent meg.⁵

Szabad Vajdaság (Magyar Szó)

Az utolsó háborús karácsonyon, 1944. december 24-én Újvidéken, a szerb fegyveres csapatok bevonulását követően a Slobodna Vojvodina tükörpárjaként, Szabad Vajdaság címmel megjelent a titói Jugoszlávia első magyar napilapja, a későbbi Magyar Szó elődje.⁶ A Slobodna Vojvodinaról tudni kell, hogy az illegalitásban működő Svetozar Marković, a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága politikai titkárának szervezésében működött.⁷ Beindításával az akkori Jugoszláv Kommunista Párt vezetősége azt kívánta szemléltetni, hogy a testvériség-egység politikáját valóra váltja. Az első szám Josip Broz Tito üzenetét közvetítette: „*A békülés baráti jobbját nyújtjuk minden becsületes polgárnak, aki kész arra, hogy velünk együtt felépítse összerombolt hazánkat.*”⁸ Az alig néhány héttel korábban lezajlott magyarelles kivégzési hullám nyomán, amikor is különböző kutatások szerint 20 és 40 ezer közötti a keserves kínhalált halt magyar áldozatok számát - nem meglepő módon - ezt sokan kételkedve fogadták. Az új napilap a kivégzésről persze hallgatott, és nem kevesebb, mint fél évszázadnak kellett eltelnie, hogy az első cikkek megjelenhessenek a tömeggyilkosságok pusztá tényszerűségről. A Szabad Vajdaság alapítói Gál László (író), Kek Zsigmond (lelkész, újságíró, nyelvész, első főszerkesztő), Lévy Endre (író, publicista) és Majtényi Mihály (író) voltak. 1945. szeptember 27-én a napilap már Magyar Szó néven jelent meg.⁹

⁴ Minderről bővebben lásd MÁK 2014.

⁵ MÁK 2014. Bővebben lásd még GEROLD 2001.

⁶ MÁK 2014.

⁷ POPOV 13. Svetozar Marković a XIX. század második felének egyik legjelentősebb szerb írója és politikusa.

⁸ KALAPIS 1994.

⁹ MÁK 2014. Lásd még GEROLD 2001.

A történelem továbblépett, jött az éles váltás: szakítás a Szovjetunióval és a keleti szocialista blokkal. Azzal, hogy az akkori jugoszláv vezetés kivonta magát a szigorú szovjet ellenőrzés alól, idővel valamelyest a Nyugathoz igazodott és liberálisabban kezelte a kultúrát, a sajtót, az emberi jogokat. A nyugathoz való gazdasági kötődés erősödése kedvezett a szabadabb szellemi életnek is. Így történhetett, hogy a hetvenes évekre a jugoszláviai magyar folyóiratok (Híd, Új Symposion, Létünk, Üzenet) az anyaországi szellemi alkotók számára is vonzó műhelyeknek számítottak, a Magyar Szót pedig úgy kezdték emlegetni, mint a „legjobb magyar nyelvű napilapot”. Ekkor az újság tekintélyes olvasótáborral, számos melléklettel, olykor közel százoldalas hétfévi számmal és külön könyvkiadási programmal büszkélkedhetett. Átlagos, eladott példányszáma 30–31 000 körül ingadozott (ugyanannyi, mint a két háború között megjelenő négy napilapé), a vasárnapi szám pedig elérte az 55–65000 példányt. A mai, hetente hatszor megjelenő lap átlagos megrendelt példányszáma 11500 körül mozog. A regionális mellékleteknek külön szerkesztőségük volt: a *Tiszavidék* (Zenta), a *Dunatáj* (Zombor) és a *Bánáti Híradó* (Nagybecskerek), amelyek megjelenésük napján megháromszorozták az eladott példányszámot. A pénteki és a vasárnapi szám eladási mutatói voltak a legjobbak, a szombati számban a művelődési melléklet, a *Kilátó* kapott helyet, amely legjobb időszakaiban igazi szellemi műhellyé nőtte ki magát. Ez a kor volt az aranykor.

1. ábra. A Szabad Vajdaság 1945. január 14-i számának címlapja

2. ábra. 1945. szeptember 27-én jelent meg először a Magyar Szó cím

A nyolcvanas évek gazdasági, majd politikai válságai azonban alaposan megépítették a Magyar Szót. A vidéki szerkesztőségeket fokozatosan leépítették,

az állami támogatások csökkentek, időnként teljesen megszűntek. A Milošević-rendszer idején a lap országos viszonylatban is példátlan karakánysággal írt a pusztító szerb nacionalizmus térhódításáról, a kőrmönfont eszközökkel kieroszakolt háborúk baljós előjeleiről. Később ezért nagy árat fizetett: elapadtak a források egészen, és politikai értelemben is elfogyott körülötte a levegő.

Anyagilag azóta sem tudott talpra állni. 2004-ben a Vajdasági Tartományi Képviselőház átruházta az alapítói jogokat a Magyar Nemzeti Tanácsra, az újkézdéki szerkesztőséget decentralizálták, egy része Szabadkára, más elemei Zentára kerültek. A mellékletek bár karcsúbb terjedelemben, de ma is megjelennek. Az összevont hétvégi számot még ma is sokan megvásárolják, mégis elfogytak a Magyar Szó olvasói. Egyrészt szó szerint, hiszen a napilap születésekor még csaknem félmillió magyar élt a Délvidéken, mára ez a szám megfeleződött. Másrészt, a meglévő olvasók sincsenek már abban a helyzetben, hogy napon-ta újságot vásároljanak. Az elektronikus média és az internet térhódítása is a nyomtatott sajtó rovására ment.

7 Nap

A 7 Nap első száma 1946. április 5-én, tizenkét oldalon, ötezer példányban jelent meg Újvidéken, ahol a hetilapot hét éven át – egészen 1953. március 1-jéig – szerkesztették és nyomtatták, ezt követően került csak át Szabadkára, amelynek utolsó hat évtizedével a hírlap szorosan összefonott.

3. ábra. A 7 Nap első száma, a címlap fejléce

A kor ideológiai elvárásainak megfelelően, első számának első oldalán Tito-idézet emlékeztette az olvasókat a „felszabadító háború” befejezését követően létrejött nemzetközi helyzet összetett jellegére. A hetilap többi munkatársa – külsősként – a Magyar Szó embereiből került ki, az induláskor Gál László, Majtényi Mihály, Sulhóf József, Thurzó Lajos és Kolozsi Tibor alaposan kivette a részét a munkából. 1950. szeptember 20-án a 7 Nap munkatársai bejelentették: október elejétől bővült terjedelemmel, változatosabb tartalommal állnak elő, ám ez a kezdeményezés sem bizonyult sikeresnek: az újságírók addigi riportjai, színes írásai sorra elmaradtak, helyüket a képes oldalak igyekeztek betölteni – sikertelenül. Az alapító, a Szocialista Szövetség tartományi vezetése fölismerte, ahhoz, hogy a lap életben maradjon, új közeget kell találni a számára. Az elhatározás nyomán a 7 Napot áthelyezték Szabadkára. A döntés jónak bizonyult, ezt az is bizonyítja, hogy a példányszám rövid idő alatt 8500-ra ugrott. Kivételes pillanata volt a 7 Nap korai történetének Fehér Ferenc Jugoszláviai magyar írók című sorozata, amely 1971. november 12-én indult és 1973. március 9-én ért véget, s amelynek keretében a kiváló költő és publicista összesen hetven magyar íróat mutatott be. 1975-től azután végre, szűkre szabott négy oldalon Forrás címen helyet kapott a lapban a művelődési rovata is, ahol már színvonalasabb könyvismertető, színházi és zenei kritikák is megjelenhettek. 1975. december 26-án a megújult 7 Nap 32 újságoldalon 14 kis oldalas melléklettel jelent meg. Öt évvel később, 1980. február 22-én elhagyta a szabadkai Birografia nyomdáját a kettős újság első száma, amelyben a Melléklet egyre meghatározóbb szerepet játszott. A megszokott lapterjedelmű „anyalapból” egyre több rovat, gyarapodva és gazdagodva került át a Mellékletbe. 1984. április 6-án a 7 Nap magazinszerű formában, 68 oldalon jelent meg, s ezt a formáját – a viharos 1990-es évek után – a polgári újságírás hagyományaihoz visszatérve, ma is őrzi.

A Dolgozók

1947. november 13-án jelent meg a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Vajdasági Tanácsa magyar nyelvű hetilapja a Dolgozók első száma. Brindza Károly, a munkásmozgalom jeles alakja (aláírás nélküli) főszerkesztői bekezdésében hangsúlyozta: hogy a magyar munkásság is hetilapot kapott, arra „csak az igazi demokrácia hazájában kerülhetett sor, abban az országban, ahol ismeretlen fogalom a nemzetiségek sanyargatása, hol törvény üldözi a nemzetiségi túlkapásokat és a sovinizmust, ahol nem csak lehetővé teszik, de szívvel-lélekkel segítik is a nemzeti kisebbségek kulturális fejlődését. Minden

derős előrejelzés és optimista előretekintés ellenére, a szakszervezeti hetilap hosszú éveken át nem találta meg a maga helyét a jugoszláviai magyar sajtó világában. Az indulás éveiben a cikkeket többnyire azok írták, akik a Magyar Szó, a 7 Nap és a Híd oldalain is megjelentek. A megjelenése meg-megszakadt, majd változott a fejléc, a formátum. A Dolgozók sok botladozás után akkor talált magára, amikor a hatvanas évek elején sikerült maga köré gyűjtenie kiváló írók egy csoportját: az írásokat, a riportokat ekkor már Sinkó Ervin, Gál László, Laták István, B. Szabó György, Petkovics Kálmán, Majtényi Mihály, Herceg János, Németh István, Fehér Ferenc és mások írták. A lap példányszáma fénykorában meghaladta a húszezret. A Dolgozók akkor került végveszélybe, amikor az 500 százalékos infláció mellett a lap előállítására már 1,7 milliárd dinárba kerül. Csak 1988-ban 1500 százalékkal drágult a papír. A Dolgozókat nem pénzelte a Vajdaság tartomány-kormány. 1990. december első napjaiban a szerkesztőség arról tájékoztatta az olvasóit, hogy Forum–Dolgozók Kft. néven új lapkiadó céget hoztak létre egy magyar nyelvű családi lap megjelentetésére. A Dolgozók utolsó száma 1990. december 13-án jelent meg. A szerkesztőség így búcsúzott a hetilap régi nevétől: a 43 éves lap nem szűnik meg, csak átalakul. „A régi Dolgozókat a szakszervezeti díj, a kisemberek sorsközössége, és olvasni, tájékozódni akarása éllette. A Családi Kört egy még tevékenyebb, még szélesebb összefogás hozta létre.” „Az 1920–1930-as évek polgári sajtó-intézményeinek megszűnése óta először fordult elő a Vajdaságban, hogy több tucat különérdek összefogott egy régi, jól bejáródott, az olvasók által kedvelt és keresett lap megmentéséért, „azért, hogy ne szegényedjen el egyetlen címszóval se a jugoszláviai magyar sajtó.”¹⁰ A Családi Kör pedig azóta is – immár tizenkét évfolyamával – szorgolja az olvasóit.

A Híd

A Híd az ifjúsági mozgalmak folyóirata volt, amelyek a harmincas évek legelején adtak jelt magukról, többek között a folyóirat-indítási kísérleteikkel is; ezek közül a Híd bizonyult életképesnek. 1934 májusában indult „társadalomtudományi és irodalmi ifjúsági folyóiratként”. Már az első számában definiálta önmagát, és meghatározta azt a hivatást, amelynek betöltésére vállalkozott: „keserű ma és az ígéretes holnap között tátongó szakadék felett”, hidat verni a „rég és az új kultúra, az idősebb és az ifjú nemzedék életfelfogása közé ... a magyar és a délszláv nép és kultúra közé, hogy a két nemzet műveltségi kapcsolatai még szorosabbá váljanak. Hidat akarunk építeni a korok, életfelfogások, nemzetek

¹⁰ A szerkesztőség: Viszontlátásra a Családi Körben! *Dolgozók*, 1990. december 13. 3.

– hidat ember és ember közé”.¹¹ Radikálisabb balra tolódása 1936-ban kezdődött, 1938-tól 1941-ig pedig Jugoszlávia Kommunista Pártja magyar nyelvű orgánuma lett. Ettől kezdve a szépirodalom háttérbe szorult, hangneme, stílusa és tartalma osztályharcossá vált, és ezzel a munkásmozgalom szolgálatába szegődött. Pap Pál *Ár ellen* című programadó cikke 1938 novemberében jelent meg és egyszerre adott választ mindazoknak, akik árulással vádolták a folyóirat fiatal nemzedékét, kiemelve, hogy a folyóirat valójában most találta meg igazi szerepét, rálépett arra az útra, amelyet – szociális elkötelezettségénél fogva – hivatva volt végigjárni. A történelmi materializmus elvárásainak megfelelően sokat foglalkozott a munkásság és a parasztság gazdasági kiszolgáltatottságának kérdésével, a falvak és a városok fejlődésének gondjaival. Ezek a gondolatok alapozták meg a Híd háború utáni helyzetét, a titói Jugoszláviában betöltött szerepét. A jugoszláv királyi ügyészség 1940-ben betiltotta a baloldali folyóiratot, 1941-ben Laták István szerkesztésével, *Világkép* címmel jelent meg, de csak három száma látott napvilágot. 1941 április 6-án bekövetkezett a déli területek megszállása, 11-én pedig a magyar haderő is bevonult, amelynek hatására a lapot betiltották, a szerkesztősőéget pedig kommunizmus vádjával elítélték, és kivégezték. A második világháború végén, 1945 őszén indult meg újra, ami a vajdasági magyar irodalom újraindulását is jelentette. Továbbra is ideológiai folyóirat maradt, de ekkor már az irodalom került túlsúlyba. Majtényi Mihály szerkesztésének idején (1951–1955) vált tisztán irodalmi és művészeti folyóirattá. Fordulatot jelentett a Híd 1950. áprilisi száma, ekkor jelentek meg „az új idők hírnökei”: Fehér Ferenc, Bori Imre, Juhász Géza, Németh István és Tomán László nemzedéke ekkor hozta vissza a színvonalas irodalmat a folyóiratba. A Híd mindmáig megjelenik, immár a magyar nyelvű irodalmi folyóiratok legidősebbjeként, főszerkesztője Gerold László.

Új Symposion

1945. október 5-én jelent meg a magyar ifjúság hetilapja, az *Ifjúság Szava*, mely 1951-ben *Ifjúságra* változtatta a nevét, 1967-től pedig *Képes Ifjúságként* jelent meg. Két évtizeden át szigorúan pártfeladatot hajtott végre: a szocializmus eszméjét közvetítette a fiatalok közössége felé. Rendkívül jó irodalmi és kritikai rovata volt, amelyik aztán önállósodott. A hetilap ekkor tizenkétezer példányban jelent meg, s ebből négyezret Magyarországon adtak el. 1961–1964 között az *Ifjúság* című hetilap irodalmi rovatából, a *Symposion* mellékletéből lett 1965-ben az *Új Symposion* című – kezdetben művészeti–kritikai,

¹¹ INAPLO 2008. Bővebben lásd még: SÓTÉR 1964.

később társadalmi–művészeti–kritikai folyóirat, amely története során meghatározó szerepet játszott az egyetemes magyar irodalomban is. Akik útjára indították – Tolnai Ottó, Domonkos István, Bányai János, Bosnyák István, Várady Tibor, Utasi Csaba, Ladik Katalin, Végel László, Fehér Kálmán és sokan mások ma már klasszikusai az új-avantgarde irodalomnak. Korai írásaikban érezhető volt az 1960-as évek magyarországinál fölszabadultabb jugoszláv

4. ábra. A Híd folyóirat mai külseje

5. ábra. Az Új Symposion 1971. májusi számának címlapja

6. ábra. Az Ex Symposion 1999-ben megjelent száma címlapja

irodalmak hatása, írói, költői és művészi világképüket a szerb, a horvát és a szlovén irodalom által közvetített európai szellemi hatások erőteljesen befolyásolták. Voltak akik felettébb károsnak ítélték a hagyományokkal szembeni magatartásukat, s azzal, hogy rombolói voltak a hagyományos értékrendnek, a kozmopolitizmusnak törtek utat. Az sem véletlen, hogy az Új Symposion köré csoportosult fiatalok kedvelt műfaja a kritika és az esszé volt. A folyóirat a balkáni háborúk második évében, 1992-ben elhalt; egykori szerkesztői 1993-ban Veszprémben megalapították az Ex Symposion című folyóiratot, amely az Új Symposion örökségét őrzi.

A vajdasági magyar sajtó helyzete ma

A vajdasági magyar tájékoztatási eszközök fokozatos leépítése figyelhető meg, ami már veszélyezteti a sajtószabadságot és a tárgyilagos tájékoztatást is. Azt követően, hogy a Vajdasági Képviselőház átruházta az egyetlen délvidéki magyar napilap, a Magyar Szó alapítói jogát a Magyar Nemzeti Tanácsra (a szerbiai

magyarok kisebbségi önkormányzatára), amely a legtektintélyesebb délvidéki magyar pártnak, a VMSZ-nek az erőteljes befolyása alá került, az egyre inkább eluralkodó egypárti monopólium és szellemiség miatt a lapban szinte lehetetlen olyan bíráló, elemző írást közölni, amelyik eltér a hatalmi párt napi politikai elvárásaitól, illetve a másként gondolkodók álláspontjait is tükrözné. E miatt a napokban sokadszor tiltakoztak a szerkesztőség alkalmazottjai. A lap kulturális mellékletének, a Kilátó szerkesztőjének az indoklás nélküli menesztése váltotta ki a legutolsó elégedetlenségi hullámot. A József Attila-díjas Kontra Ferencet az ott dolgozók szerint azért menesztette Varjú Márta főszerkesztő, mert bíráló kritikát mert megjelentetni Pásztor István VMSZ-elnök életrajzának, Lovas Ildikónak a legutóbbi könyvéről.¹²

A délvidéki magyar sajtóban uralkodó állapotokat így jellemzik a médiában dolgozó értelmiségiek:

„A politikum megpróbál nyomást gyakorolni a sajtóra oly módon, hogy néha át akarja vállalni a sajtó szerepét. Tehát a politikum próbál szerkeszteni. Viszont a sajtó részéről is megtörténik ugyanígy a másik hiba, amikor a sajtó próbál meg politizálni.”¹³

„A „magyar szellemiségű újságírás” a VMSZ politikai, a média és az újságírói szakma lezüllesztésének eszköze lett. És nem csak az, de a társadalmi haladás és a demokrácia kerékkötője is.”¹⁴

„Miközben egész Európában az újságírók elégedetlenkedtek a sajtószabadsággal, addig a Délvidéken a kisebbségi szakmai szervezet egy szóval sem emelte fel a szavát a sajtószabadság érdekében. Írtam is, hogy e téren egyedülállóak vagyunk Európában, be kellene kerülnünk a Guinness Rekordok Könyvébe.”¹⁵

¹² Szóbeli közlés alapján

¹³ Klemm József, a Vajdasági Rádió és Televízió helyettes program-igazgatója

¹⁴ Bozóki Antal, ügyvéd, az Árgus – Vajdasági Magyar Kisebbségi Jogvédő Egyesület elnöke

¹⁵ Végel László, Kossuth-díjas író

Szakirodalom

MÁK 2014

MÁK Ferenc: Magyar sajtó a Délvidéken 1914–1989. In: A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Szerk.: Apró István és Paál Vince. Budapest, 2014. 165–228.

BORI 1998

BORI Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998.

SÓTÉR 1964

SÓTÉR István: A magyar irodalom története, Budapest, 1964–1966

GEROLD 2001

GEROLD László: Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon, Újvidék, 2001.

KALAPIS 1994

KALAPIS Zoltán: A Magyar Szó fél évszázada, Újvidék, 1994.

POPOV 1982

POPOV, Dušan: A Slobodna Vojvodina első száma – A vajdasági sajtó negyven éves jubileuma. *Magyar Szó – Kilátó*, 1982.november 6. (43. sz.).

INAPLO 2008.

INAPLO 2008: Híd <http://www.inaplo.hu/gy/cim/Hid-folyoirat/HID.html>
(megtekintés dátuma: 2008. november)

A szerzők

A sorozat főszerkesztője és felelős kiadója:

Dr. Horváth László

az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója,
az ELTE BTK Görög Tanszék habilitált docense
e-mail: horvathl@eotvos.elte.hu

A szerzők:

Balaton Balázs

Egyetem: Szegedi Tudományegyetem
Szak: Történelem- és földrajz tanári mesterszak, II. évfolyam
Kutatási téma: a Balkán és az Oszmán Birodalom a 19–20. században
Témavezető: Vukman Péter
E-mail: balatonibalzs@gmail.com

Bencze Dávid

Egyetem: Selye János Egyetem
Szak: Történelem – Német nyelv és irodalom mesterszak, I. évfolyam
Témavezető: Szarka László
Kutatási terület: XX. századi történelem
E-mail: bencze.david@centrum.sk

Benedek Viktória

Egyetem: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Szak: Földrajz szak, IV. évfolyam
Kutatási téma: Kárpátalja népességszámának alakulása 2009–2014 között
Témavezető: Molnár D. István
E-mail: viktoriabenedek1@gmail.com

Harcz Klaudia

Egyetem: Szegedi Tudományegyetem
Szak: Klasszika-filológia mesterszak, Ógörög nyelv és irodalom szakirány,
II. évfolyam
Kutatási téma: aranykori tanköltészet
Témavezető: Nagyvillés János
E-mail: claulotta@gmail.com

Koman Zsombor

Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szak: Fizika alapszak – Informatikus fizikus szakirány, III. évfolyam

Kutatási téma: kollektív döntéshozatal modellezése

Témavezető: Vicsek Tamás, Zafeiris Anna

E-mail: zsomko@gmail.com

Konkoly Sándor

Egyetem: Pécsi Tudományegyetem

Szak: Geográfus szak – Turizmus, környezetföldrajz szakirány, V. évfolyam

Kutatási téma: regionális tudományok – Balkán specializáció

Témavezető: Pap Norbert, Schweitzer Ferenc

E-mail: fiesta@gamma.ttk.pte.hu

Németh Ágnes

Egyetem: Közép-Európai Egyetem (CEU)

Szak: Kisebbségpolitika mesterszak, I. évfolyam

Kutatási téma: a vallás szerepe az előítéletek dinamikájában, különös tekintettel a zsidó-keresztény csoportközi kapcsolatokra

Témavezető: Váradi Luca

E-mail: agnes.adel@gmail.com

Pál Edina

Egyetem: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Szak: Magyar nyelv- és irodalom – Biológia tanári szakpár, mesterképzés, II. évfolyam

Témavezető: Presinszky Károly

Kutatási terület: szókészleti jelenségek vizsgálata Tajtin és Ceredben

E-mail: palova.edina@gmail.com

Simon Levente

Egyetem: Babeş-Bolyai Tudományegyetem - Eötvös Loránd Tudományegyetem

Szak: BBTE Matematika és Informatika Doktori Iskola és az ELTE Informatikai

Doktori Iskola közös doktori programja, II. évfolyam

Kutatási téma: fraktálok, hálózatok, és ezen területek metszéspontjai

Témavezető: Soós Anna, Agratini Octavian

E-mail: simonl@math.ubbcluj.ro

Szalma Judit

Egyetem: Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Szak: Magyar szak, IV. évfolyam

Kutatási téma: az irodalom és a festészet kapcsolatai

Témavezető: Utasi Csilla

E-mail: szalma.j@hotmail.com

Ternovác Fanni

Egyetem: Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Szak: Zsurnalisztika, III. évfolyam

Kutatási téma: a délvidéki újságírás története

E-mail: f.ternovacz@gmail.com

A kötet szerkesztője:

Ternovác Bálint

Egyetem: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Szak: Történettudományi Doktori Iskola, Történelem Segédtudományai

Oktatási Program, II. évf.

e-mail: ternovacz@gmail.com

